

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Rigorózní práce

Mgr. Matěj Bílý

Varšavská smlouva v 50. a 60. letech.

Warsaw Pact in 50's and 60's.

Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 18. srpna 2011

podpis

Klíčová slova

- Varšavská smlouva (organizace, 1954-1969)
- východní blok (1954-1969)
- studená válka (1954-1969)
- vojenskopolitické aliance
- zahraniční politika

Geografie

- Sovětský svaz
- Východní Evropa

Key words

- Warsaw Pact (organization, 1954-1969)
- Eastern Block (1954-1969)
- Cold War (1954-1969)
- Military-political alliances
- Foreign policy

Geography

- Soviet Union
- Eastern Europe

Obsah

Úvod	7
1. Kořeny a založení Varšavské smlouvy.....	14
1.1 Remilitarizace Západního Německa.....	14
1.2 Kampaň proti ratifikaci pařížských dohod.....	16
1.3 Příprava založení aliance.....	19
1.4 Varšavská konference a její důsledky.....	21
1.5 Obsah Varšavské smlouvy	26
2. Varšavská smlouva a krize východního bloku v roce 1956.....	31
2.1 První nástin budoucnosti Varšavské smlouvy.....	31
2.2 I. schůzka Politického poradního výboru.....	35
2.3 Příčiny krize sovětského bloku v roce 1956.....	37
2.4 Polská krize	39
2.5 Maďarské povstání	44
2.6 Důsledky krize roku 1956 pro Varšavskou smlouvu.....	49
2.7 První návrh na reformu Varšavské smlouvy	51
3. Období relativního klidu	56
3.1 Plánování rozvoje armád východního bloku.....	56
3.1.1 Československo a plán rozvoje ozbrojených sil Varšavské smlouvy.....	57
3.2 Polské zahraničněpolitické iniciativy	59
3.3 Úvahy o vojenském tažení do západní Evropy	60
3.4 Chruščovovy nové iniciativy ke zmírnění mezinárodního napětí.....	62
3.5 První aktivace politického rámce paktu.....	66
3.6 Odsun sovětských vojsk z Rumunska.....	69
4. Varšavská smlouva v období velkých krizí studené války	73
4.1 Berlínská krize.....	73
4.1.1 Uzavření mírové smlouvy a členství NDR ve Varšavské smlouvě.....	75
4.1.2 Vojenské přípravy Varšavské smlouvy.....	77
4.1.3 Dočasné utlumení krize a redukce sovětské armády	78
4.1.4 III. schůzka Politického poradního výboru	80
4.1.5 Nová eskalace konfrontace a důsledky pro Varšavskou smlouvu.....	83
4.1.6 IV. schůzka Politického poradního výboru a rozpor s Albánií	86

4.1.7 Stavba berlínské zdi	91
4.1.8 Vojenské cvičení „Bouře“	93
4.1.9 Dozvuky druhé berlínské krize	95
4.2 Karibská krize	97
4.2.1 Bezprostřední úloha Varšavské smlouvy v karibské krizi	97
4.2.2 Dlouhodobé dopady karibské krize pro Varšavskou smlouvu	100
4.3 Operační plánování a rozvinutí úvah o charakteru konfliktu	103
4.4 Návrhy na rozšíření Varšavské smlouvy v roce 1963	106
4.5 Návrh smlouvy o nešíření jaderných zbraní a neshody ve Varšavské smlouvě	110
5. Počátek pokusů o reformu Varšavské smlouvy	113
5.1 Chruščovova výzva k posílení politického rámce paktu	113
5.2 Nástup L.I. Brežněva a změny ve Varšavské smlouvě	114
5.3 První rozpory	116
5.4 Nové rumunské vedení a jeho postoj k reformě Varšavské smlouvy	122
5.5 Chruščovův pád a změny ve vojenské strategii	125
6. Rok 1966 – neúspěšný pokus o prosazení reformem	130
6.1 Návrhy ČSSR, MLR a PLR na reformu Varšavské smlouvy	131
6.2 První přímá jednání o reformách	139
6.3 Návrh nového statutu Spojeného velení	145
6.4 Krach jednání o statutu Politického poradního výboru	149
6.5 Otázka deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě	152
6.6 VIII. zasedání Politického poradního výboru v Bukurešti	153
6.7 Rumunské teze o rozpuštění vojenských bloků	156
7. Obnova jednání o reformách	159
7.1 Jednání o smlouvě o nešíření jaderných zbraní	163
7.2 IX. zasedání Politického poradního výboru v Sofii	166
8. Varšavská smlouva československá krize	171
8.1 Vztah Varšavské smlouvy a ČSSR před Pražským jarem	171
8.2 Změny ve vojenské oblasti po nástupu Dubčekova vedení	174
8.3 Vznik tzv. Varšavské pětky	176
8.4 Jednání maršála Jakubovského v Praze	177
8.5 Pokus zformulovat československou vojenskou doktrínu	182
8.6 Vojenské cvičení „Šumava“	186
8.7 Ohrožení členství ČSSR ve Varšavské smlouvě?	189

8.8 Strategické aspekty vojenského potlačení Pražského jara	195
8.9 Důsledky invaze do Československa.....	198
9. Reforma Varšavské smlouvy v roce 1969	201
9.1 Rumunský postoj k invazi do ČSSR.....	201
9.2 Postoj Československa k reformě Varšavské smlouvy po srpnu 1968.....	205
9.3 Finalizace reformních dokumentů	207
9.4 X. schůzka Politického poradního výboru	210
9.5 Výsledek přijetí reforem	216
Závěr	221
Seznam použitých pramenů a literatury	223
Resumé	227
Resume	228

Úvod

Nedlouho poté, co v květnu 1945 dozněly poslední výstřely druhé světové války, se začaly na obzoru rýsovat obrysy nového globálního konfliktu. Po porážce nacismu se svět začal nemilosrdně rozdělovat do dvou zdánlivě nesmiřitelných sfér vedených dvěma vznikajícími supervelmocemi – Spojenými státy na jedné straně a Sovětským svazem na straně opačné. Jak prohlásil Winston Churchill ve svém památném projevu ve Fultonu, železná opona rozdělila Evropu a stále více se ukazovalo, že hrozí riziko nového celosvětového vojenského střetu. Ten měl díky vynálezu jaderných zbraní aspirace ve všech ohledech zastínit doposud nejničivější válku v dějinách a přinášel možnost totálního zhroucení lidské společnosti. Začínala studená válka.

V reakci na mocenské ambice Sovětského svazu a rozmach komunistického hnutí poukázalo několik západoevropských států, že pocit jistoty je těžko možný bez vojenské ochrany. Američané souhlasili, že kromě stimulu evropské ekonomiky v podobě Marshallova plánu, poskytnou západní Evropě i vojenské zabezpečení. A tak vznikl v roce 1949 Severoatlantický pakt, NATO. Cílem bylo vytvořit pevnou vazbu mezi USA a státy západní Evropy a zároveň posílit možnost eventuálně se lépe postavit silou sovětské hrozbě. Východní blok pod vedením Sovětského svazu však ustanovením podobné aliance dlouho neodpověděl. Vojensky se totiž sovětské satelity propojily pomocí série bilaterálních smluv a armády jednotlivých zemí byly díky působení sovětských vojenských poradců pod pečlivou kontrolou Stalinovy východní supervelmoci. Smrt sovětského diktátora v roce 1953 přinesla značné změny ve vedení KSSS a následný obrat v zahraniční politice Moskvy. Jedním z jeho aspektů byl i větší důraz na diplomatická jednání se Západem a snaha o částečnou demilitarizaci studené války. V době, kdy v čele Sovětského svazu výrazně upevňoval svou moc Nikita Sergejevič Chruščov, byla 14. května 1955 podepsána v polské metropoli Varšavě Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci. Byla tak ustanovena vojenská aliance východního bloku, která se do historie zapsala jako tzv. Varšavská smlouva.

Varšavská smlouva představovala jednu ze dvou hlavních vojenskopolitických aliancí studené války a spolu se svým protějškem NATO se stala jedním ze symbolů bipolárně rozděleného světa. Krom své vnější vojenské funkce zároveň pakt představoval důležitý nástroj Moskvy, jehož prostřednictvím ovlivňovala fungování a vztahy v tzv. východním bloku. Většině české veřejnosti se však v souvislosti s Varšavskou smlouvou vybaví pouze potlačení pražského jara armádami hned pěti členských států paktu v roce 1968. Ostatní aspekty této vojenskopolitické aliance jsou poměrně neznámé, případně se omezují na některá

senzaci vyvolávající témata, jakými jsou dislokace sovětských jaderných střel na území členských států či z kontextu reality studené války vytržené plány na vojenskou ofenzívu do západní Evropy.

Vzhledem k výše uvedenému je překvapivé, že historický výzkum dlouhou dobu problematiku vojenské aliance států východního bloku do značné míry přehlížel. Přitom lze nepochybně souhlasit s tvrzením rumunského historika Mihaie Retegana, že analýza vytvoření Varšavské smlouvy, její organizace, vztahy mezi jednotlivými členskými státy, struktura velení či její úloha v mezinárodní politice by si vyžádala celou knihu.¹ Tato rigorózní práce se tak pokusí shrnout problematiku Varšavské smlouvy v jejím počátečním období komplexně. Její základ tvoří text mé diplomové práce², rozšířený o některé archivní dokumenty a poznatky literatury. Některé původní pasáže byly revidovány či kráceny, jiné naopak doplněny. Volbě tématu předcházela můj dřívější výzkum pokusů o reformu paktu v šedesátých letech. Při zkoumání této dílčí problematiky jsem brzy zjistil, že se jedná o poměrně neprobádané téma, které však není možné seriózně analyzovat bez hluboké znalosti situace panující ve Varšavské smlouvě v Chruščovově éře. Cílem práce je proto popsat a analyzovat historii paktu od jeho založení v polské metropoli v roce 1955 po jeho první reformu odsouhlasenou o čtrnáct let později v Budapešti. Pozornost přitom směřuje především na vnitřní vojenský a politický vývoj aliance, analyzovaný primárně na základě archivního materiálu, digitalizovaných dokumentů a pramenných edicích, a samozřejmě také dostupné tematické literatury. Hlavní linie výkladu sleduje předně interní události a politická jednání, které chod paktu ovlivnily, nicméně je zřejmé, že téma nelze vytrhnout z celkového kontextu událostí a vývoje vztahů ve východním bloku a mezinárodního dění v rámci probíhající studené války. Do textu tak bylo nutné zahrnout i pasáže pojednávající o vnitropolitických událostech v členských státech Varšavské smlouvy či některých významných zahraničněpolitických iniciativách předkládaných oběma stranami bipolárně rozděleného světa. V obou případech jsem se snažil, aby byla co možná nejvíce zachována vazba k tématu práce.

Při bližším zkoumání tématu vykrystalizoval následující okruh základních otázek: Proč byla Varšavská smlouva založena a jaké faktory tento krok ovlivnily? Jakým způsobem spolupráce v paktu probíhala a jaké existovaly interní řídicí mechanismy? Jaký byl reálný význam paktu ve zkoumaném období, především ve vztahu k velkým krizím studené války a

¹ RETEGAN, M., 1968. *Ve stínu pražského jara*. Praha 2002, s. 166.

² BÍLÝ, M., *Varšavská smlouva. Počátky a krize*. Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav světových dějin 2010.

krizím východního bloku v padesátých a šedesátých letech? Jaký byl vývoj přístupu sovětského vedení k Varšavské smlouvě a jakým způsobem ovlivňoval tento přístup vztah sovětských satelitů k paktu? Odpověď na tyto otázky jsem se pokusil podat prostřednictvím chronologického výkladu událostí, který umožňuje dynamiku změn a vývoje Varšavské smlouvy v daném období pochopit nejlépe. Práce je rozdělena do devíti kapitol. Při jejich vymezení jsem vycházel z perspektivy klíčových vnitřních i mezinárodních událostí, které měly pro vývoj paktu klíčový význam. Vojenský a politický rámec Varšavské smlouvy jsou přitom za účelem zdůraznění jejich značného kontrastu analyzovány v jednotlivých kapitolách souběžně.

Jádro výkladu je chronologicky vymezeno únorem 1954 a březnem 1969, s jistým doplňujícím přesahem. Za první mezník jsem zvolil konferenci ministrů zahraničních věcí v Berlíně. Sovětský svaz zde apeloval na rozpuštění NATO a jeho nahrazení systémem evropské kolektivní bezpečnosti, přičemž právě v neúspěchu této iniciativy je nutné spatřovat počátek procesu, který vedl k založení Varšavské smlouvy o patnáct měsíců později. Zahájit výklad varšavskou konferencí samotnou nebylo možné. Ustanovení paktu bylo činem čistě instrumentálním, který nikterak nezměnil stávající mezinárodněpolitickou situaci, a je proto nutné zasadit ho do tehdejší Moskvou sledované zahraničněpolitické linie. K ukončení výkladu jsem zvolil přijetí nových statutárních dokumentů na X. zasedání politického poradního výboru v Budapešti. Učinil jsem tak z důvodu, že reforma Varšavské smlouvy ukončila první etapu její existence a završila její počáteční strukturování.

Současný stav historického bádání

Vzhledem k významu Varšavské smlouvy pro dění ve východním bloku a studené válce obecně je překvapivé, že historický výzkum doposud toto téma do jisté míry přehlížel, respektive nezabýval se jím komplexně. Předně je třeba zdůraznit, že do dnešních dnů nevznikla analytická monografie k danému tématu. Nejzásadnější práci na téma Varšavské smlouvy představuje dílo autorů Vojtěcha Mastného a Malcolma Byrna *A Cardoard Castle? An Inside History of Warsaw Pact, 1955-1991* (New York 2005). Spíše než o obsáhlou studii se však jedná o edici klíčových dokumentů vztahujících se k politickým i vojenským aspektům fungování paktu. Dílo obsahuje úvodní shrnutí historie Varšavské smlouvy z pera Vojtěcha Mastného o rozsahu přibližně 70 stran. Je přitom zřejmé, že takový text může jen stěží obsáhnout a podrobně analyzovat veškeré aspekty více než třicetiletého fungování vojenskopolitické aliance. Mastného text tak musíme chápat jako pouhý základní nástin dané

problematiky, byť poměrně dobře zpracovaný. Mastného a Byrnova práce vychází z dosavadní činnosti mezinárodního výzkumného pracoviště *Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact*, kde právě Mastny působí v roli koordinátora. Cílem pracoviště je především vytváření elektronického archívu obsahujícího důležité dokumenty z období studené války a publikace tematických studií. Parallel History Project vydal spoustu velmi kvalitních prací týkajících se Varšavské smlouvy, bohužel stále ve formě dílčích studií k úzce vymezené problematice.

Také česká historiografie se Varšavskou smlouvou zabývala v rámci specifického problému. Čeští badatelé se doposud zaměřovali na vojenské aspekty Varšavské smlouvy, především na otázku strategického a operačního plánování, roli československých ozbrojených sil v sovětské vojenské doktríně a případně problematiku rozmístění sovětských jaderných hlavic na území východoevropských satelitních států. V tomto ohledu je nutné zmínit na prvním místě práci Petr Luňáka *Plánování nemyslitelného* (Praha 2007). Jedná se především o studii válečných plánů Varšavské smlouvy a úlohu československých ozbrojených sil v nich, nechybí však alespoň základní zasazení do kontextu politického vývoje ve Varšavské smlouvě samotné, východního bloku a mezinárodních vztahů v rámci studené války. Práce je však zároveň edicí dokumentů týkajících se československých operačních plánů. Rozsah textu a jeho primární zaměření na vojenské aspekty tedy opět nedovolují podat problematiku Varšavské smlouvy komplexně. Totéž, avšak ještě ve větší míře, platí o práci autorů Karla Štěpánka a Pavla Minaříka *Československá lidová armáda na Rýnu* (Praha 2007). Dané problematiky se dotýká ještě Antonín Benčík. Jeho práce *Operace „Dunaj“* (Praha, 1994), *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.1 (Praha 1996) či *V chapadlech kremelské chobotnice* (Praha 2007) se však primárně zaměřují na otázku sovětské invaze do Československa v roce 1968. Téma je však s fungováním paktu států východního bloku do značné míry spojené. První dva zmíněné tituly jsou zároveň edicemi, ve kterých se nachází množství dokumentů vztahujících se k problematice Varšavské smlouvy.

Zbytek odborné literatury týkající se Varšavské smlouvy se omezuje na dílčí studie kratšího rozsahu. Na prvním místě je třeba zmínit množství článků v bulletinu *Cold War International History Project (CWIHP)*, především z pera Marka Kramera. Jejich pozornost je však opět primárně zaměřena na vojenské aspekty, především otázku jaderných zbraní a násilné potlačení maďarské revoluce v roce 1956 a pražského jara o dvanáct let později. Z dalších odborných článků je třeba opět uvést práce Vojtěcha Mastného, publikované v rámci projektu Parallel History Project. Vztahem Varšavské smlouvy s Čínou během

počínající roztržky Moskvy s Pekingem se zabývá *China, the Warsaw Pact, and Sino-Soviet Relations under Khrushchev* (New York 2002), mezinárodní situace předcházející založení paktu *The Soviet Union and the Origins of the Warsaw Pact* (New York 2000) a stručnou analýzou polských a československých motivů k podpoře sovětského úsilí reformovat Varšavskou smlouvu v šedesátých letech *We are in a Bind* (CWIHP Bulletin 11, 1998). Postojem Rumunska k reformě Varšavské smlouvy se zabývá M.E. Ionescu. Jeho článek *Rumunsko a vojenská reforma Varšavské smlouvy* (Historie a vojenství č. 3-4, 2003) však obsahuje některé faktické chyby, a je tak nutné přistupovat k jeho obsahu kriticky a podrobit konfrontaci s primárními prameny. Základní přehled institucí Varšavské smlouvy přináší článek Jordana Baeva *Vývoj organizační struktury a procesu rozhodování Varšavské smlouvy v letech 1955-1969* (Historie a vojenství, č. 3-4, 2003). V neposlední řadě je nutné zmínit monografii Mihaie Retegana *1968. Ve stínu pražského jara*. (české vydání Praha 2002). Práce se primárně zabývá analýzou zahraniční politiky Ceaușescova režimu během československé krize, pro téma této rigorózní práce obsahuje některé zajímavé poznatky založené na výzkumu v rumunských archivech.

Prameny

Diplomová práce je heuristicky založena na především na dokumentech vypracovaných vrcholnými státními a vojenskými orgány bývalých členských států Varšavské smlouvy. Je důležité podotknout, že výzkum v této oblasti komplikuje absence dokumentů sovětské provenience, což je dáno obecně špatnou situací okolo otevírání archivů z dob sovětské éry v současném Rusku. Při výzkumu jsem z tohoto důvodu pracoval pouze s těmi sovětskými prameny, které se nachází v archivech bývalých sovětských východoevropských satelitů. Je přitom zřejmé, že informace nacházející se v ruských archivech mají klíčový význam a jejich studium by mnoho závěrů o problematice Varšavské smlouvy výrazně zpřesnilo.

Velké množství archivních materiálů k Varšavské smlouvě se nachází v českých archivech. V této souvislosti je nutné v první řadě zmínit fond *KSČ – Ústřední výbor 1945-1989* a jeho příslušné podfondy zpravované Národním archivem České republiky. Ve fondu je možné nalézt značné množství dokumentů o vojenském i politickém vývoji paktu. Materiály vztahující se především k politickému jednání v rámci aliance se nachází i v Archivu ministerstva zahraničních věcí České republiky, především ve fondech *teritoriální odbory* a *porady kolegia*. Obsáhlá dokumentace týkající se vojenských aspektů paktu se nachází také v

českém Vojenském ústředním archivu, především ve fondu *Federální ministerstvo obrany Generální štáb/Hlavní operační správa*.³ Zde je však výzkum nepříznivě ovlivněn skutečností, že Československo se zavázalo v článku III Protokolu o ukončení platnosti vojenských dohod sjednaných v rámci Varšavské smlouvy a zrušení jejích vojenských orgánů a struktur z 25. února 1991 písm. b) citují: „dokumenty Varšavské smlouvy nezveřejňovat a nepředávat třetím stranám“. Bádání ve fondu bylo až do roku 2009 podmíněno příslušnou bezpečnostní prověrkou, bohužel i po zpřístupnění materiálu pro civilní badatele mají některé dokumenty stále platný stupeň utajení. Výzkum je v neposlední řadě komplikován neuspořádaným stavem fondu, přičemž ani sami pracovníci archivu netuší, jaké dokumenty jsou zde uchovány. V době, kdy tato práce vznikala, byl autorovi zpřístupněn pouze materiál vztahující se k úzce vymezeným vojensko-technickým problémům, které pro téma práce neměly patřičnou výpovědní hodnotu. Dokumenty z Vojenského ústředního archivu nebyly z těchto důvodů v původním textu reflektovány. V rámci následného výzkumu fondu v roce 2011 jsem měl k dispozici již mnohem podstatnější dokumenty. Informace z nich jsou tedy v práci částečně zahrnuty, přestože jsem si vědom, že se v tomto případě nejednalo o ucelený archivní výzkum.

Množství pramenů k historii Varšavské smlouvy z archivů jejích bývalých členských států digitalizovalo či do anglického jazyka přeložilo již zmíněné pracoviště Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact. Tyto dokumenty jsou pro badatele dostupné na internetových stránkách pracoviště. Pro účely této práce byly použity materiály z elektronických fondů *Warsaw Pact Records*, *Warsaw Pact War Plans* a *Warsaw Pact Generals*.

Některé klíčové vojenské i politické dokumenty byly také vydány v následujících edicích vztahujících se k historii Varšavské smlouvy: v první řadě jde o více než dvě stě dokumentů shromážděných v již zmíněné edici *A Cardboard Castle?* (Mastny, V.; Byrne, M., New York 2005). Některé válečné plány a rozhovory s bývalými československými generály jsou vydány v Luňákově práci *Plánování nemyslitelného* (Luňák, P., Praha 2007). Dokumenty vztahující se k vybraným aspektům Varšavské smlouvy obsahují i edice Antonína Benčíka *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970* (sv.1 – Praha 1996; sv.2 – Praha 1999) a *Operace „Dunaj“* (Praha 1994). Záznamy o jednáních Varšavské smlouvy lze nalézt i v edici *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech* (Reiman, M.; Luňák, P., Brno 2000). V kapitole dotýkající se pozice Varšavské smlouvy v krizi východního bloku

³ Tento fond je mnohdy nesprávně historiky uváděn jako *Varšavská smlouva*. Srov. LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*. Praha 2007.

1956 jsem se mohl opřít se o obsáhlou edici dokumentů k maďarskému povstání *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents* (Budapešť 2002) autorů Csaby Békése, Malcolma Byrnea, a J.M. Rainera.

1. Kořeny a založení Varšavské smlouvy

Založení Varšavské smlouvy v květnu 1955 je nutné analyzovat v širších souvislostech, především v kontextu tehdejší zahraniční politiky Sovětského svazu a vývoje studené války. Zrod aliance ovlivnily následující faktory: snaha o řešení německé otázky, nová sovětská zahraničněpolitická linie a vztah Moskvy vůči východoevropským satelitům. Dle oficiálních prohlášení představitelů východního bloku a dobové propagandy byla Varšavská smlouva založena jako odpověď na ratifikaci pařížských dohod. Ty rozhodly o remilitarizaci SRN a jejím začlenění do NATO prostřednictvím Západoevropské unie. Ačkoliv vyzbrojení západoněmeckého státu hrálo při zrodu aliance nepochybně velkou roli, musíme tuto interpretaci chápat jako zjednodušenou a tendenční. Důvodů je více. Především je potřeba vyhodnotit reálnou situaci v Evropě po vstupu pařížských dohod v platnost, analýzu procesu příprav svolání varšavské konference, a nakonec obsah a důsledky smlouvy samotné.

1.1 Remilitarizace Západního Německa

Kořeny pokusů o včlenění SRN do NATO sahají do dob korejské války. V rámci eskalace konfliktu a jeho možného přenesení do Evropy vyvíjely Spojené státy tlak na své evropské spojence, aby navýšili výdaje na obranu. Objevila se i reálná úvaha o znovuvyzbrojení západoněmeckého státu. Tuto myšlenku prosazovaly především USA, západní Evropa zastávala poměrně rezervované stanovisko. V reakci na možnou západoněmeckou remilitarizaci navrhl francouzský premiér René Pleven zřízení společné evropské armády a vytvoření funkce evropského ministra obrany, podřízeného politickým institucím sjednocující se Evropy. Toto Evropské obranné společenství mělo umožnit „vyzbrojení Němců, ale nikoliv Německa“. Přes původní kritiku západoněmeckého kancléře Konrada Adenauera⁴ a odmítnutí Churchillovy vlády do projektu zapojit přímo Velkou Británii, byla v červnu 1952 podepsána v Paříži smlouva o Evropském obranném společenství. Její ratifikace měla formálně ukončit válečný stav s Německem a obnovit jeho suverenitu. Bezpečnostní garance měly poskytnout Spojené státy a Velká Británie. Podpisu smlouvy se neúspěšně pokusil zabránit Stalin, který krátce předtím vystoupil s iniciativou na sjednocení Německa jako neutrálního státu. Projekt Evropského obranného společenství však nebyl primárně směřován proti Sovětskému svazu. Nejednalo se o alianci rovných. Hlavním

⁴ Kritizoval zřízení německých ozbrojených jednotek pouze na úrovni praporů a absenci německých orgánů ve velitelských strukturách plánované evropské armády. SRN by navíc na rozdíl od ostatních členských států Evropského obranného společenství nedisponovala vlastním ministerstvem obrany ani generálním štábem.

cílem bylo udržet dohled nad vývojem v Západním Německu.⁵ Ratifikace Evropského obranného společenství narazila ve Francii. Celý projekt počítal s evropskou armádou složenou z národních divizí, kterým měly velet Rada ministrů obrany a společný Komisariát obrany. Z tohoto důvodu francouzské Národní shromáždění projevilo obavy ze ztráty suverenity nad svou armádou a přílišného vlivu SRN. Smrt sovětského diktátora v březnu 1953 způsobila ve Francii další oslabení podpory Evropského obranného společenství a objevily se snahy prosadit dodatky posilující francouzskou svrchovanost. Přes tlak USA a Velké Británie se nakonec francouzský parlament v srpnu 1954 odmítl smlouvou zabývat.

Rychlost, jakou se Západ dokázal na neúspěch Evropského obranného společenství reagovat, Moskvu překvapil. Krach projektu původně považoval Sovětský svaz za své vítězství. V Kremlu se v tu chvíli domnívali, že nadešel čas vystupňovat iniciativy na nahrazení NATO systémem evropské kolektivní bezpečnosti. S touto ideou vystoupil již v únoru 1954 na konferenci ministrů zahraničních věcí v Berlíně Vjačeslav Molotov, který v době mocenských bojů mezi Nikitou Chruščovem a Georgijem Malenkovem určoval linii sovětské diplomacie.⁶ V rámci snahy zablokovat ratifikaci Evropského obranného společenství předložil sovětský ministr zahraničních věcí návrh celoevropského bezpečnostního systému, který by nahradil NATO. Nepočítal však s účastí USA. Poté co byl plán Západem odmítnut, přišel Molotov s myšlenkou, že by NATO mělo umožnit vstup novým členům včetně samotného Sovětského svazu.⁷ Po neúspěchu ratifikace Evropského obranného společenství naléhal na urychlené řešení německé otázky především západoněmecký kancléř Adenauer. V tomto ohledu měl podporu americké administrativy i britského ministerského předsedy Winstona Churchilla. Ten se již dříve nechal slyšet, že pokud Evropské obranné společenství nebude ratifikováno, musí být Západní Německo přijato do NATO. Spolu se svým francouzským protějškem Mendés-Francem navrhl vstup SRN do Západní unie⁸, a tím pádem i do struktur NATO. Během dvou měsíců tak bylo Evropské obranné společenství nahrazeno projektem Západoevropské unie. Dne 23. října 1954 byly v Paříži podepsány smlouvy, které paradoxně dávaly SRN větší suverenitu a možnost vybudovat početnější armádu než generální smlouva o Evropském obranném

⁵ Více k remilitarizaci SRN v rámci procesu evropské integrace GERBET, P., *Budování Evropy*. Praha 2004; KOVÁŘ, M; HORČÍČKA, V., *Dějiny evropské integrace, sv. I*. Praha 2005.

⁶ TAUBMAN, W., *Chruščov. Člověk a jeho doba*. Praha 2005, s. 335.

⁷ MASTNY, V., *The Soviet Union and the Origins of the Warsaw Pact*. New York 2000. http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_pcc/into_VM.cfm [2010-06-29].

⁸ Západní unie (tzv. Bruselský pakt) byla založena v březnu 1948. Formálně směřovala především proti německému revanšismu, v praxi však vznikla jako odpověď na komunistický převrat v Československu a možné ohrožení států západní Evropy. Zahrnovala Belgii, Francii, Lucembursko, Nizozemsko a Velkou Británii. Po založení NATO Západní unie nezankla, ale byla podřízena velení Severoatlantické aliance.

společenství.⁹ Ratifikací pařížských dohod měla být původní Západní unie přeměněna na Západoevropskou unii, přičemž celá organizace měla nadále vojensky spadat pod NATO. Konečný termín, kdy měla SRN vstoupit do struktur Severoatlantické aliance, byl stanoven na 5. května následujícího roku.

1.2 Kampaň proti ratifikaci pařížských dohod

Navzdory sovětským veřejným prohlášením vstup SRN do NATO reálně nezměnil stávající vojenskou rovnováhu v Evropě. Plánované vytvoření dvanácti západoněmeckých divizí bylo stále otázkou budoucnosti.¹⁰ Jednalo se však o velký diplomatický úspěch Západu. Sovětský svaz nehodlal přiznat porážku, jelikož právě důraz na diplomatická jednání v rámci snahy o demilitarizaci studené války představoval po Stalinově smrti základní kámen revidované sovětské zahraniční politiky. Začlenění SRN do NATO a vyhlášení její suverenity navíc prakticky znamenaly konec dlouhodobé sovětské snahy o sjednocení Německa, které by se následně stalo Sovětskému svazu přátelským státem.

Moskva proto bezprostředně zahájila rozsáhlou kampaň s cílem zabránit vstupu pařížských dohod v platnost. V den jejich podpisu předložil Molotov sovětský návrh na uspořádání celoevropské bezpečnostní konference a žádal o přípravnou schůzku ministrů zahraničních věcí čtyř mocností. Když Západ tento návrh ignoroval, pohrozil Sovětský svaz konáním konference za každou cenu. Ta se nakonec uskutečnila ve dnech 29. listopadu až 2. prosince v Moskvě. Po bojkotu západních mocností se jí účastnily pouze sovětské satelity. Zde se poprvé objevila myšlenka založení vlastní komunistické vojenské aliance. Tuto iniciativu formálně předložil předseda československé vlády Viliam Široký.¹¹ Navrhl vytvoření zvláštního bezpečnostního paktu zahrnujícího Československo, Polsko a Východní Německo¹². Jednalo se o země, které se vývojem na Západě cítily nejvíce ohroženy.

Je nutné zdůraznit, že vedení těchto států skutečně pociťovala obavu z „*obnovy militarismu v Západním Německu*“. V kombinaci s marxisticko-leninským výkladem mezinárodní situace viděli středoevropští komunisté v pařížských dohodách pokus vytvořit z SRN „*jádro agresivních bloků na západě a ohnisko nové války v Evropě*“. Moskevská konference deklarovala, že pokud budou pařížské dohody ratifikovány, učiní zúčastněné státy

⁹ Pařížské smlouvy počítaly se západoněmeckou armádou o síle 12 divizí. SRN se však vzdala zbraní hromadného ničení a souhlasila s kontrolou těžkých lodí a strategického letectva.

¹⁰ MASTNY, V.; BYRNE, M., *A Cardboard Castle? An Inside History of Warsaw Pact*. New York 2005, s. 3.

¹¹ Jedním z charakteristických rysů východního bloku totiž bylo to, že sovětské satelity neprováděly zahraniční politiku v pravém slova smyslu. Srov. RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 16.

¹² MASTNY, *The Soviet Union...*

společná opatření v oblasti organizace ozbrojených sil a jejich velení, jakož i další opatření k upevnění obranyschopnosti před možnou agresí.¹³ V reálu to znamenalo ustanovení vlastní aliance. Uvedený postup prosazovaly především sovětské vojenské kruhy okolo ministra obrany Georgije Žukova. Zároveň bylo odsouhlaseno, že pokud bude vyzbrojena SRN, stejně tak musí být učiněno i v případě Východního Německa. Moskva však z tohoto případného kroku nikterak nadšená nebyla. V Sovětském svazu v této době stále silně rezonovala obava z německého militarismu a Moskva v této době nevěřila východním Němcům tak, jaké důvěře se těšila od západních mocností SRN.¹⁴

V souvislosti s moskevskou konferencí měla být ve východním bloku zahájena masivní propagandistická kampaň proti remilitarizaci Německa. Krom domácích akcí¹⁵ zahrnovala zintenzivnění mezinárodní „družby“ mezi obyvatelstvem ČSR, PLR a NDR – tedy potencionálními členy nové regionální aliance. Zároveň existovala snaha získat k protestům proti pařížským dohodám levicově či pacifisticky orientované skupiny obyvatelstva na Západě.¹⁶ Kampaň posloužila i jako záminka k dalšímu posílení pozic komunistických režimů. Vedení KSČ například v rámci boje proti remilitarizaci SRN deklarovalo, že „současná mezinárodní situace vyžaduje...upevnění státní disciplíny na všech úsecích našeho života“.¹⁷

V období bezprostředně následujícím po moskevské konferenci byly diplomaticky velmi aktivní především členské státy výše zmiňované trojstranné aliance. Ve dnech 29. až 31. prosince 1954 se v Praze uskutečnila konference zástupců parlamentů ČSR, PLR a NDR. Na ní bylo oznámeno, že dojde ke sjednocení ozbrojených sil těchto států ve spojeneckém svazku pod patronací Moskvy. Oficiálním cílem spojeneckví bylo zesílit ozbrojenou moc členských států ve „společné obraně“ komunismu proti znovuvyzbrojenému Německu. Konference zároveň vyzvala francouzský parlament, aby odmítl pařížské smlouvy

¹³ Národní archiv České republiky (dále NA), f. 1261/0/11 Komunistická strana Československa - Ústřední výbor. Politické byro ÚV KSČ 1954-1962, sv. 23, a.j.33/31. Zpráva o moskevské bezpečnostní konferenci, 6. prosince 1954.

¹⁴ Do roku 1955 byl v NDR zformován jistý počet jednotek německé vojenské policie, jejich příslušníci se rekrutovali především z řad repatriovaných válečných zajatců, kteří v sovětském zajetí prošli důkladnou politickou indoktrinací. Přesto ani těmto jednotkám Sověti nedůvěřovali natolik, aby je organizovali pro reálné bojové nasazení. MASTNY, *The Soviet Union*....

¹⁵ Domácí kampaň zahrnovala masové zaměstnanecké schůze v závodech, veřejné schůze v obcích, veřejné manifestace, propagandistická sdělení v tisku a rozhlase a manifestační schůze akademiků., NA, f. 1261/0/11 sv. 23, a.j.33/31, Zpráva o moskevské bezpečnostní konferenci, 6. prosince 1954; NA, f. 1261/0/11, sv. 24, a.j. 34/26, Některé otázky dalšího vedení kampaně proti remilitarizaci západního Německa a proti ratifikaci pařížských dohod, 15. prosince 1954.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ NA, f. 1261/0/11, sv. 23, a.j.33/31. Zpráva o moskevské bezpečnostní konferenci, 6. prosince 1954.

ratifikovat.¹⁸ Přes uzavření aliance se objevovaly náznaky, že mezi československými a polskými představiteli panuje nedůvěra k plánovanému vytvoření armády NDR a jejímu předpokládanému statutu. Na pražské konferenci bylo v této souvislosti poukazováno na skutečnost, že 68% všech štábních důstojníků východoněmecké lidové policie sloužilo dříve ve Wehrmachtu.¹⁹ NDR však měla na svém začlenění do vojenské aliance velký zájem. Mezinárodní kredit východoněmeckého státu byl v té době velmi nízký. Představitelé SED cítili v projektu příležitost alespoň částečně zvýšit prestiž země vybudováním vlastní armády. Účast v alianci měla její úlohu maximalizovat. Východoněmečtí komunisté se proto snažili obavy svých sousedů rozptýlit. Propaganda intenzivně hlásala, že právě NDR představuje „*nové demokratické a mírumilovné Německo*“. Prezident Wilhelm Pieck v novoročním projevu zdůraznil, že remilitarizace SRN není namířena pouze proti Československu a Polsku, ale stejně tak proti východoněmeckému státu.²⁰

V rámci snahy zabránit naplnění pařížských dohod učinila sovětská strana počátkem roku 1955 vstřícný krok. Výnosem Prezidia Nejvyššího sovětu zastavil Sovětský svaz dne 25. ledna válečný stav s Německem. Při této příležitosti bylo naznačeno, že ve chvíli zrušení pařížských dohod budou opět otevřeny dveře pro sjednocení Německa. Československo a Polsko následovaly tento krok Moskvy nedlouho poté, s cílem podpořit sovětské úsilí v jednání o německé otázce. Zároveň byl vyslán signál, že obě země jsou připraveny normalizovat své vztahy s SRN. Všechny tyto iniciativy sledovaly stejný záměr – propagandisticky přesvědčit světovou veřejnost, že jediným cílem „socialistického tábora“ je zabránit obnově německého militarismu tak, aby již nikdy neohrožoval Evropu. V souvislosti s bojem proti podpisu pařížských dohod pak byla akcentována i možná obnova německého nacismu.²¹ Sovětský svaz se snažil vzbudit dojem, že při řešení německé otázky je ochoten učinit jisté ústupky. V únoru přijalo Kremlem svolané shromáždění zástupců parlamentů a významných osobností k situaci okolo Německa rezoluci podporující předchozí návrhy britského premiéra Anthony Edena. Ty mimo jiné předpokládaly uspořádání celoněmeckých voleb pod mezinárodním dohledem. Všem situace známým bylo jasné, že jejich uskutečnění by

¹⁸ Archiv ministerstva zahraničních věcí (dále AMZV), f. V/5 Generální sekretariát 1955-1964, a.j. 114/4. Přehled zahraničního tisku a rozhlasu k remilitarizaci západního Německa, č. 8.

¹⁹ AMZV, f. V/5 Generální sekretariát 1955-1964, a.j. 114/4. Přehled ohlasu moskevské konference a ratifikace pařížských dohod v NDR, západním Německu a Rakousku od 1.1.1955-7.1.1955.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Například u příležitosti 10.výročí osvobození vyhlazovacího tábora Osvětim Rudou armádou navštívila táborový komplex spolu s polským premiérem Józefem Cyrankiewiczem i francouzská delegace. Během této návštěvy hovořil Cyrankiewicz, bývalý vězeň tábora, v souvislosti s pařížskými dohodami o nové přípravě k opakování Osvětimi v ještě horších rozměrech. AMZV, f. V/5 Generální sekretariát 1955-1964, a.j. 114/4, Informační bulletin o boji proti remilitarizaci západního Německa, č. 4.

znamenal jistý konec východoněmeckého komunistického režimu. Krom tohoto odepsání „soudruhů“ z SED obdržel zároveň Západ návrh na stažení všech cizích vojsk ze středoevropského prostoru. Oplátkou za stažení západních jednotek z SRN měl Sovětský svaz odsunout svá vojska z NDR a Polska.²²

Nedlouho poté se odehrály podstatné změny v nejvyšším vedení KSSS. Na tajném únorovém zasedání byl kritizován a následně z postu sovětského premiéra odvolán Georgij Malenkov. Ačkoliv kořeny tohoto kroku byly především vnitropolitické, krátce po události došlo k úpravě sovětské zahraničněpolitické linie. Dne 8. února přednesl Molotov zásadní řeč o zahraniční politice Sovětského svazu. Krom již známého varování před hrozbou války se objevila i nová poznámka o možnosti uzavřít dlouho odkládanou státní smlouvu s Rakouskem. Sovětský ministr tento krok podmínil garancí, že následně nedojde ke spojení rakouského státu s Německem. Projev avizoval i možnost normalizace vztahů s Jugoslávií. Zajímavé je, že právě Molotov byl do této doby spojován se sovětskou snahou rakouskou státní smlouvu blokovat, když její uzavření podmiňoval úspěšným řešením otázky německé. Návrh nezávislého a neutrálního Rakouska byla iniciativa prvního tajemníka KSSS Nikity Sergejeviče Chruščova. V rámci probíhajícího mocenského boje v Kremlu dosáhl Chruščov již takového vlivu, že ministr zahraničí Molotov byl přinucen přijmout roli pouhého vykonavatele jeho zahraničněpolitické strategie. Chruščov tak začal řídit sovětskou diplomacii mnohem dříve, než v roce 1957 porazil „protistranickou skupinu“ a definitivně vyřadil své poslední zjevné domácí protivníky.²³ Nová diplomatická iniciativa nepočítala pouze se změnou kurzu vůči Rakousku a Jugoslávii. Moskva počítala i s novými rozsáhlými návrhy na odzbrojení. Pravděpodobně v této době bylo také rozhodnuto o zahájení příprav k uskutečnění hrozby moskevské konference – založení vlastní vojenské aliance. Příznačné je, že všechna zmíněná diplomatická iniciativa byla Sověty naplánována na první polovinu května. Právě v této době měla SRN oficiálně rozšířit řady členských států NATO.²⁴

1.3 Příprava založení aliance

Pravděpodobně nedlouho po Malenkově odvolání zahájilo vedení KSSS reálné přípravy k podpisu nového vojenského paktu. Stále více se ukazovalo, že i přes intenzivní snahu východního bloku budou pařížské dohody ratifikovány. Sověti tak neměli příliš na výběr. Odhodlání založit vlastní alianci již bylo deklarováno a Moskva musela jednat, pokud

²² MASTNY, *The Soviet Union...*

²³ TAUBMAN, *Chruščov...*, s. 327.

²⁴ MASTNY, *The Soviet Union...*

nechtěla ztratit tvář úplně. Skutečnost, že hlavní slovo ve formulování sovětské zahraniční politiky získal v únoru 1955 Chruščov, podtrhuje průběh vyjednávání o chystané smlouvě. Role Molotovova ministerstva zahraničních věcí byla omezena pouze na vypracování návrhu příslušných dokumentů. Skutečného jednání se chopil právě Chruščov.²⁵ Dopis ÚV KSSS, rozeslaný 4. března sekretariátům vládnoucích stran států, které podepsaly moskevskou deklaraci, navrhoval jako vhodný prostředek k zajištění evropské bezpečnosti po ratifikaci pařížských dohod uzavření smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci. Účastnit se měly kromě Sovětského svazu všechny jeho tehdejší evropské satelity – Albánie, Bulharsko, Československo, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a Východní Německo.²⁶ Tento záměr byl zveřejněn necelý týden před klíčovým hlasováním francouzského senátu, který měl dokončit proces ratifikace pařížských dohod. Francouzské senátory se tím však ovlivnit nepodařilo a dne 27. března padla poslední překážka remilitarizace Západního Německa.

Počátkem dubna tak začala konečná fáze příprav k založení Varšavské smlouvy. Především bylo poprvé do plánování vojenské aliance zahrnuto i sovětské ministerstvo obrany. Maršál Žukov byl pověřen vypracováním návrhu systému společného velení paktu. Stručný text předložil sovětskému politickému vedení 18. dubna. Podrobnosti měly být s východoevropskými vojenskými představiteli vyjasněny na zvláštní schůzce ve Varšavě. K tomuto však nedošlo a Žukov veškeré vojenské aspekty plánované aliance shrnul v jednostránském bezvýznamném dokumentu.²⁷ V této době také Kreml rozhodl o konečném termínu konání varšavské bezpečnostní konference.²⁸ Pro přesné instrukce k její organizaci si přijel 22. dubna do Moskvy polský premiér Józef Cyrankiewicz osobně. Přes probíhající přípravy ustanovení paktu zlehčoval Chruščov během své návštěvy Polska jeho vojenský význam. Opět hovořil i o výhodách evropské kolektivní bezpečnostní organizace, která by poskytovala ochranu proti německé agresi. V rámci předběžných rozhovorů navrhli představitelé NDR sovětskému ambasadorovi Georgiji Puškinovi deklaraci, že připravovaný pakt pozbude platnosti v případě německého sjednocení. Tuto myšlenku podpořil i Molotov. K polské iniciativě, aby preambule smlouvy požadovala odstranění všech amerických základů v západní Evropě, se však sovětská strana vyjádřila negativně. Její realizace by totiž oslabovala ospravedlnění sovětské vojenské přítomnosti ve východní Evropě.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ NA, f. 1261/0/44 Komunistická strana Československa - Ústřední výbor. Kancelář prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného - II. část, i.č. 41, k. 20, Dopis sekretáře ÚV KSSS Chruščova ÚV KSČ.

²⁷ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 3.

²⁸ Chruščovův dopis ze 4. března původně počítal s konáním konference 10. května. ÚV KSČ z tohoto důvodu sovětské „soudruhy“ upozornil, že z důvodu plánovaných oslav 10. výročí osvobození země sovětskou armádou je pravděpodobné, že by československá delegace nedokázala na jednání dorazit včas. NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20. Vyjádření ÚV KSČ k dopisu N.Chruščova.

Přesto Polsko podporovalo ustanovení širšího paktu spojujícího všechny sovětské satelity. Bierutovo vedení předpokládalo, že důsledkem členství v alianci dojde k nárůstu významu polské armády. Oproti předchozímu projektu trojstranného vojenského spojení ČSR, PLR a NDR se navíc měly východoněmecké ozbrojené síly ocitnout pod větší mezinárodní kontrolou. Vzhledem k již zmíněným obavám polských představitelů z jejich postavení můžeme předpokládat, že i tento aspekt byl Varšavou hodnocen kladně.²⁹

1.4 Varšavská konference a její důsledky

Dne 6. května zasedli poprvé zástupci SRN k jednacímu stolu v rámci NATO. Sovětský svaz reagoval následující den formálním vypovězením spojeneckých smluv s Velkou Británií a Francií z dob druhé světové války. Podle závěrů moskevské schůzky se ve dnech 12. až 16. května uskutečnila v polské metropoli „druhá konference evropských států k zachování míru a bezpečnosti v Evropě“. Jejím výsledkem bylo přijetí Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi Sovětským svazem a všemi jeho tehdejšími satelity v Evropě. Vzniklá aliance zahrnovala Albánii, Bulharsko, Československo, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Sovětský svaz a Východní Německo. Krom osmi přímých účastníků se ke smlouvě jako pozorovatelé připojili i tři asijské socialistické státy – Čína, Severní Korea a Severní Vietnam. Chruščov pak během své následující usmiřovací cesty do Jugoslávie navrhoval Josipu Brozi Titovi, aby se k nově vzniklému paktu také připojil. Tato neformální nabídka však zůstala bez kladné odezvy.

Konference přijala sovětskou stranou předložené texty bez náznaku diskuse. Zasedání koneckonců trvalo pouhých pětadvacet minut.³⁰ Závěrečná deklarace se pouze zmiňovala, že byly navrženy dodatky jenom druhořadého významu. Všechny odsouhlasené, Moskvou předem vypracované dokumenty byly následně publikovány v plném znění. Výjimku představoval *Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil států-účastníků smlouvy*.³¹ Z pochopitelných důvodů zveřejněná verze neobsahovala usnesení o počtech jednotek pozemních vojsk, letectva a námořních sil, které měly jednotlivé členské země vyčlenit do nově vznikajících Spojených ozbrojených sil, stejně jako direktivu k jejich zabezpečení technikou a výzbrojí.³²

²⁹ Tuto tezi zastává především V. Mastny.

³⁰ BAEV, J., *Vývoj organizační struktury a procesu rozhodování Varšavské smlouvy v letech 1955-1969*, in: *Historie a vojenství*, č. 3-4 2003, s. 676-686.

³¹ MASTNY, *The Soviet Union...*

³² NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, srov. *Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil států-účastníků smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci*; Text k uveřejnění.

V textu smlouvy samotné nalezneme značnou podobnost s washingtonskou smlouvou ustanovující NATO.³³ Obě smlouvy se odvolávaly na zásady charty OSN; ukládaly svým členům zdržovat se v mezinárodních vztazích hrozby silou; předpokládaly společné konzultace při ohrožení členských států; deklarovaly kolektivní pomoc při útoku na členský stát, a to i ozbrojenými prostředky³⁴; zavazovaly členské státy neuzavírat mezinárodní dohody se smlouvami v rozporu; obsahovaly princip otevřených dveří pro další státy; hovořily o zájmu na vzájemné hospodářské spolupráci; a dávaly svým členům možnost odstoupit od smlouvy po dvaceti letech. Smlouva z Varšavy navíc zavazovala své signatáře k úsilí o mezinárodní odzbrojení a upevňování vzájemných kulturních styků. Důležitým aspektem byl článek XI, který ukončoval platnost smlouvy ve chvíli ustanovení nového celoevropského bezpečnostního systému. Interní předpis Kremlu pochopitelně zavazoval představitele jednotlivých sovětských satelitů k propagandistickým prohlášením, ve kterých měli ocenit novou situaci, které bylo dosaženo v souvislosti s ratifikací smlouvy.³⁵ Důležité však je, jaké byly reálné mezinárodněpolitické a vojenské důsledky jejího podpisu.

Ohledně vojenského přínosu ustanovení aliance nepanuje mezi historiky jednoznačná shoda. Americký historik českého původu Vojtěch Mastny, který se zabývá studenou válkou, zastává tezi, že vojenský obsah Varšavské smlouvy byl minimální. Argumentuje především pozdním zapojením sovětských vojenských orgánů do plánování struktur aliance a vágním charakterem jimi předložených dokumentů.³⁶ Poukazuje také na skutečnost, že již na moskevské konferenci se hovořilo o případné další schůzce jako o „druhé konferenci evropských států o zachování míru a bezpečnosti v Evropě“. Na základě toho můžeme předpokládat, že již v době prvních úvah o založení vlastní aliance bylo zamýšleno mnohem více než pouhá formalizace vojenských vazeb ve východním bloku.³⁷ Čeští vojenští historikové Karel Štěpánek a Pavel Minařík nicméně upozorňují na nezanedbatelné vojenské aspekty, které se založením širší vojenské aliance úzce souvisejí. Sovětská hranice v Evropě byla fakticky posunuta přibližně o tisíc kilometrů západním směrem. Moskva tak na úkor svých vazalských států vytvořila výhodný nástupní prostor pro celé strategické útočné uskupení vojsk Varšavské smlouvy a zároveň dostatečně hluboké obranné pásmo před svým vlastním teritoriem. Zařazení většiny východoevropských vojenských jednotek do Spojených ozbrojených sil navíc vytvářelo nevídanou vojenskou údernou sílu, podporovanou rozsáhlým

³³ Srov. ŠTĚPÁNEK, K.; MINAŘÍK, P., *Československá lidová armáda na Rýnu*. Praha 2007. Text smluv z Washingtonu a Varšavy, s. 204-211.

³⁴ V souladu s článkem 51 Charty OSN.

³⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20. Poznámky PÚV KSČ k Varšavské konferenci.

³⁶ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 3.

³⁷ MASTNY, *The Soviet Union....*

sovětským jaderným arzenálem. Jediným orgánem, který rozhodoval o rozsahu výstavby všech armád Varšavské smlouvy i jejich plánovaném použití na evropském válčisti, byl přitom sovětský generální štáb. Existence paktu zároveň posilovala legitimitu přítomnosti vojsk Sovětského svazu na území Maďarska, Polska, Rumunska a Východního Německa. Založení aliance tak mělo potvrdit politickou, ekonomickou a vojenskou vládu Kremlu nad celým evropským prostorem na východ od řeky Labe a pohoří Alp.³⁸

V souvislosti s tímto výčtem si musíme položit následující otázku: Představovaly tyto vojenské aspekty opravdu nový stav vyplývající pouze z uzavření Varšavské smlouvy? Především je nutné vzít v potaz, že k vojenskému propojení zemí střední a východní Evropy došlo již v rozmezí let 1943-1949. V tomto období bylo uzavřeno celkem 23 bilaterálních spojeneckých smluv mezi osmi státy formujícího se východního bloku, víceméně dle principu každý s každým.³⁹ Svým zaměřením a obsahem se příliš neodlišovaly – jejich nejdůležitějším bodem byla deklarace kolektivní obrany signatářů proti případnému útočníkovi. Na rozdíl od Varšavské smlouvy však síť těchto bilaterálních smluv nezahrnovala NDR. Přes přátelské vztahy Berlína s ostatními sovětskými satelity nedošlo k uzavření formálních spojeneckých smluv. Podstatnou roli v tom sehrála absence mírové smlouvy s Německem. Formování tohoto bezpečnostního systému se naproti tomu aktivně účastnila Jugoslávie. V době začínající sovětsko-jugoslávské roztržky však byla Sovětským svazem, s výslovným odkazem na politický proces s László Rajkem, Moskva vypověděla spojeneckou smlouvu s Bělehradem. Sovětské satelity tento krok brzy následovaly. Jugoslávie tak zůstala mimo vojenské vazby východního bloku.⁴⁰ Bezprostředně v prvních letech po druhé světové válce tak vytvořily sovětské vojenské a bezpečnostní síly ve spolupráci s lokálními komunistickými elitami nejvíce propojený spojenecký systém celé studené války. Tento krok sledoval dva hlavní cíle: zabezpečit komunistické režimy ve východní Evropě a zároveň zvýšit ochranu sovětské západní hranice. Za účelem zajištění loajality, jednoty a kvality byli do štábů vojenských a bezpečnostních složek satelitních států dosazováni sovětský vojenský a bezpečnostní důstojníci.⁴¹ Ti měli na fungování východoevropských ozbrojených sil zcela zásadní vliv. Základem pro budování armád socialistických států se tak stala jejich sovětizace pod přímým dohledem sovětských poradců.

³⁸ ŠTĚPÁNEK, K.; MINAŘÍK, P., *Československá lidová armáda...*, s. 26-28.

³⁹ Výjimku představovala Albánie, která uzavřela spojenecké smlouvy pouze s Bulharskem a Jugoslávií.

⁴⁰ Více KOŘALKOVÁ, K., *Vytváření systému dvoustranných spojeneckých smluv mezi evropskými socialistickými zeměmi (1943-1949)*. Praha 1966.

⁴¹ GLUCHOWSKI, L.W., *Poland, 1956. Khrushchev, Gomulka, and the „Polish October“*, in: CWIHP Bulletin 5, 1995, s. 1.

Můžeme tedy tvrdit, že situaci a vývoj v ozbrojených složkách států východního bloku kontroloval Sovětský svaz již před založením vlastní aliance. Rovněž musíme konstatovat, že přítomnost rozsáhlých sovětských regimentů na území většiny jeho spojenců, zajistila dostatečně předsunuté zabezpečení západních hranic SSSR již po ukončení bojů druhé světové války. Podstatná je však skutečnost, že přes sovětský dozor představovaly východoevropské armády nadále samostatné celky, podléhající pouze domácím generálním štábům a politickým orgánům. Podpis Varšavské smlouvy však tuto autonomii formálně ukončil.

Mezinárodněpolitický záměr založení Varšavské smlouvy je interpretován poměrně jednoznačně. Představoval širší snahy sovětské zahraniční politiky dosáhnout hegemonie na evropském kontinentu politickými prostředky. Podpis smlouvy se odehrál v době, kdy vrcholila příprava konference na nejvyšší úrovni, plánované na červenec do Ženevy. Západní mocnosti zcela ignorovaly sovětský odpor k remilitarizaci SRN a nedaly tak Moskvě v naplnění jejích hrozeb fakticky na výběr. Zdá se však, že v atmosféře předcházející ženevské konferenci nakonec poskytla Varšavská smlouva Kremlu vítaný prostředek, jehož prostřednictvím mohl vystupňovat nátlak na zahájení reálných jednání o uzavření nového bezpečnostního systému nahrazujícího oba stávající vojenské pakty. Přesně v tomto duchu na varšavské schůzce hovořil sovětský premiér Nikolaj Bulganin. Argumentoval, že mezinárodní situace vyplývající z ratifikace pařížských dohod vyžaduje větší spolupráci, než jakou umožňují současné bilaterální smlouvy. Nezmínil však explicitně vojenskou koordinaci. Zdůraznil také, že založení aliance socialistických zemí neznamena konec snahy o celoevropský bezpečnostní systém.⁴² Je proto příznačné, že text smlouvy obsahoval veškeré sovětské priority pro nadcházející konferenci v Ženevě – systém kolektivní bezpečnosti, odzbrojení a omezení zbraní hromadného ničení. I v otázce budoucnosti Německa nebyl podpis Varšavské smlouvy prezentován jako konec snah o sjednocení země. Již 22. června informoval sovětský velvyslanec v Paříži Sergej Vinogradov svůj americký protějšek, že SSSR je nadále připraven přistoupit na svobodné celoněmecké volby pod mezinárodní kontrolou.⁴³ Pokud vezmeme v potaz i vágně naznačenou strukturu vojenských a politických orgánů paktu, ukazuje se, že založení Varšavské smlouvy byl primárně politicky motivovaný krok, předpokládaný jako dočasné a krátkodobé řešení.

⁴² MASTNY, *The Soviet Union...*

⁴³ DIEFENDORF, J.M.; FROHN, A.; RUIEPER, H.-J. (eds.), *American Policy and the Reconstruction of West Germany, 1945-1955*. Cambridge 1993, s. 53.

Schůzku ve Varšavě doplnily zdánlivě vstřícné kroky Moskvy vůči Západu. Dne 10. května, v předvečer podpisu Varšavské smlouvy, představil Sovětský svaz v Londýně do té doby nejrozsáhlejší návrh dohody o odzbrojení. Jednalo se opět o Chruščovovu iniciativu, prosazenou i přes obstrukce Molotových spolupracovníků z ministerstva zahraničí. Sovětské návrhy na odzbrojení však narazily na neochotu Spojených států pouštět se v nejisté mezinárodní situaci do omezování své armády. Americký Sbor náčelníků štábů ještě dlouho poté prosazoval heslo „raději závody ve zbrojení než dohodu se Sověty.“⁴⁴ Zároveň byla pouhý den po varšavské schůzce podepsána Moskvou dlouho blokovaná státní smlouva s Rakouskem.⁴⁵ Toto Chruščovovo gesto však USA interpretovaly jako známka sovětské slabosti. Americký ministr zahraničních věcí John Foster Dulles považoval vytvoření Varšavské smlouvy za pouhou snahu toto oslabení zakrýt. Uvedený předpoklad vedl Dullese k závěru, že se otevírá reálná příležitost pro omezení sovětské moci ve východní Evropě. Výsledkem měla být změna postavení sovětských satelitů na úroveň podobnou vztahu SSSR-Finsko. Dullese proto pobouřila ochota Británie a Francie brát Varšavskou smlouvu vážně. Především francouzský premiér Edgar Faure považoval Varšavskou smlouvu a NATO za organizace podobného typu a zabýval se myšlenkou uzavřít mezi nimi nějakou formu dohody. Britové naopak přišli s novým „Edenovým plánem“, který předpokládal vytvoření demilitarizovaného pásma ve střední Evropě pod patronací obou vojenských bloků. Tento rozpor se projevil na schůzce ministrů zahraničních věcí tří západních mocností v Paříži, která bezprostředně předcházela konferenci v Ženevě. Dulles se zde snažil přesvědčit evropské spojence, že Varšavská smlouva není skutečná bezpečnostní organizace, ale pouze nástroj, skrze který Sovětský svaz posunuje své hranice do střední Evropy.⁴⁶

Očekávaná ženevská konference čtyř mocností se konala ve dnech 18. až 23. července. Sovětský premiér Bulganin zde dle plánu předložil návrh všeobecné evropské smlouvy o kolektivní bezpečnosti, která počítala s rozpuštěním obou vojenských bloků – na jedné straně osvědčené a fungující Severoatlantické aliance, na straně druhé pak pouze dva měsíce staré Varšavské smlouvy, existující v této době pouze na papíře. Vojenští představitelé NATO také v této době nazvali východoevropský pakt „lepenkovým hradem“. Sovětský návrh předpokládal, že po rozpuštění obou bloků budou z Evropy stažena všechna cizí vojska. Jako vstřícné gesto vůči Západu měl tento bezpečnostní systém zahrnovat jako řádného člana i

⁴⁴ MASTNY, *The Soviet Union*....

⁴⁵ Mastny uvádí, že založení Varšavské smlouvy pouhý den před podpisem státní smlouvy s Rakouskem mělo být signálem sovětským satelitům, že se jich předpokládaná rakouská nezávislost a neutralita v žádném případě netýká. MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 3-4. Jedná se však spíše o spekulaci. V polovině roku 1955 byl ze sovětského pohledu východní blok zcela stabilizován.

⁴⁶ MASTNY, *The Soviet Union*....

USA. Předchozí Molotovovy návrhy počítaly se Spojenými státy maximálně v roli přidruženého pozorovatele. Samotný text předkládané bezpečnostní dohody nesl spoustu shodných bodů s Varšavskou smlouvou.⁴⁷ Podstatné bylo, že návrh se nevyjadřoval k již zmíněné síti bilaterálních smluv, které tvořily sovětský bezpečnostní systém doposud, a jejich platnost vznik multilaterální aliance neukončil. Existovala tak opodstatněná obava Západu, že by Sovětský svaz zaujal v případě k rozpuštění obou aliancí v Evropě dominantní pozici a stal se jedinou relevantní bezpečnostní silou.⁴⁸ Založení Varšavské smlouvy proto nelze chápat jako výraz sovětské snahy potvrdit *status quo* v Evropě. Naopak se jednalo o krok směrem k jeho změně ve prospěch Moskvy. Sovětské návrhy však Západ samozřejmě odmítl.

1.5 Obsah Varšavské smlouvy

Jak již bylo řečeno, Sovětský svaz chápal Varšavskou smlouvu při jejím podpisu jako krátkodobé opatření. Tomu také odpovídala původní struktura paktu. Vrcholný orgán aliance představoval Politický poradní výbor, zřízený dle článku VI smlouvy. Jeho zasedání za účelem provádění porad zmíněných smlouvou se měli účastnit zástupci vlád všech členských států nebo jimi zvlášť jmenovaní zástupci. Pokud by se ukázalo potřebné, disponoval Politický poradní výbor pravomocí zřizovat další pomocné orgány. Samotný Politický poradní výbor se však měl sejít nejdříve v lednu 1956. Teprve na tomto zasedání měly být řešeny organizační a vojenské otázky podrobněji. Předpokládána byla dvě jednání – v Moskvě a posléze v Praze. Moskevská schůzka měla projednat zásadní aspekty jako fungování Spojeného velení, změny v bojovém složení vojsk, začlenění vojsk NDR do Spojených ozbrojených sil nebo organizaci samotného Politického poradního výboru a vytvoření jeho pomocných orgánů. Následující zasedání v Praze, které je označováno jako vůbec I. schůzka Politického poradního výboru, mělo plnit pouze propagandistickou funkci.⁴⁹

Jediným krokem varšavské schůzky v otázce vnitřní organizace paktu tak bylo přijetí *Protokolu o vytvoření Spojeného velení ozbrojených sil*⁵⁰ na základě článku V smlouvy, obsahoval dohodu na vytvoření Spojených ozbrojených sil a jejich velení. Podle dokumentu mělo samotné rozhodování o otázkách obranyschopnosti a organizaci Spojených ozbrojených sil podléhat Politickému poradnímu výboru. Zřizovala se i funkce hlavního velitele řídicího

⁴⁷ Především kulturní a hospodářskou spolupráci; zřízení Politického poradního výboru a vojenského konzultačního orgánu; a princip otevřených dveří.

⁴⁸ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 4.

⁴⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20. Usnesení konference států – účastníků Varšavské dohody.

⁵⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20. Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil států-účastníků smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci.

Spojené ozbrojené síly. Jejím výkonem byl pověřen sovětský maršál Ivan Stěpanovič Koněv. Jednotliví ministři obrany členských států se stali v praxi jeho podřízenými. Ačkoliv byli formálně pověřeni velením nad vojenskými jednotkami své země vyčleněnými do Spojených ozbrojených sil, dokument je zároveň pasoval do pozice pouhých zástupců hlavního velitele. Dále se rozhodlo o zřízení v Moskvě sídlícího štábu Spojených ozbrojených sil, zahrnujícího i stále představitele jednotlivých národních generálních štábů. Do funkce náčelníka tohoto štábu dosadil Kreml samozřejmě sovětského generála – Alexeje Antonova.

Velice důležitý bod protokolu představovala tajná direktiva k vyčlenění počtů vojsk do Spojených ozbrojených sil. Jejich složení bylo velmi disproporcionální a neúměrné stavu obyvatelstva jednotlivých členských států. Zásadní význam měla v tomto směru otázka počtu pěších divizí. SSSR jich měl vyčlenit 32, Polsko 14, Československo 11, Rumunsko 8, Bulharsko 7 a Maďarsko 6. Otázka divizí NDR měla být řešena později. Albánii protokol uděloval ve vyčlenění jednotek výjimku – předpokládala se pouze koordinace opatření týkající se jejich ozbrojených sil se Spojeným velením.

Je nutné zdůraznit, že uvedené počty představovaly téměř veškeré vojenské kapacity sovětských satelitů. Do Spojených ozbrojených sil byly zároveň zařazeny všechny ozbrojené námořní síly Polska, Rumunska i Bulharska. Po dohodě mezi zainteresovanými státy mělo být umožněno tyto stavy měnit, což se však v praxi realizovalo pouze s velkými obtížemi. Dislokace jednotek Spojených ozbrojených sil se měla na území členských států uskutečňovat podle obraných potřeb, avšak pouze po předchozí dohodě. Podrobnější statut Spojeného velení měl vypracovat hlavní velitel a předložit ho následně ke schválení Politickému poradnímu výboru.

Až do ženevské konference se v rámci Varšavské smlouvy nedělo vůbec nic. To je nanejvýš pochopitelné; nemělo cenu dávat konkrétní obsah alianci, kterou Moskva hodlala na jednáních ve Švýcarsku vyměnit za nový bezpečnostní systém. Teprve po krachu této sovětské iniciativy byl 7. září předložen tajný *Statut Spojeného velení členských států Varšavské smlouvy* vypracovaný hlavním velitelstvím.⁵¹ Jednalo se jednoznačně o nejdůležitější dokument aliance, který však byl po celou dobu své platnosti zdrojem sporů mezi jejími členy. Statut hovořil v základní rovině o povinnostech a pravomocích hlavního velitele, jeho zástupců a štábu Spojených ozbrojených sil. Obsahoval však pouze stručné formulace a praktická realizace jeho obsahu nebyla blíže specifikována. V dokumentu také

⁵¹ Statute of the Unified Command of the Member States of the Warsaw Treaty, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 236-237.

zcela chyběla zmínka o odpovědnosti vojenského velení vůči politickým orgánům paktu.⁵² Hlavní velitel byl pouze povinen vykonávat rezoluce Politického poradního výboru týkající se přímo Spojených ozbrojených sil.

Právě hlavního velitele statut pověřoval rozsáhlými vojenskými pravomocemi. Především mohl hodnotit bojové schopnosti či strategickou a bojovou pohotovost Spojených ozbrojených sil a na základě tohoto hodnocení vydávat závazné rozkazy. Rovněž disponoval právem adresovat Politickému poradnímu výboru a vládám členských států Varšavské smlouvy jakékoliv otázky, které by se mohly týkat aktivit Spojeného velení. Ty zahrnovaly dohled a řízení operační a bojové přípravy Spojených ozbrojených sil, udržování komplexního přehledu o jejich stavu, a také organizaci společných vojenských cvičení. Hlavní velitel byl zmocněn činit veškeré kroky k zajištění bojové pohotovosti jednotek Spojených ozbrojených sil, i když statut hovořil v této souvislosti o jeho spolupráci s jednotlivými vládami a ministerstvy obrany. Právě ministři obrany členských států se ocitli v pozici podřízených hlavnímu veliteli již dle usnesení varšavské konference. Nový statut jim jako jeho zástupcům sice formálně přiznával odpovědnost za bojovou, operační a mobilizační připravenost Spojených ozbrojených sil, zároveň však byli povinni hlavnímu veliteli hlásit prakticky veškeré relevantní informace o stavu jimi spravovaných vojsk. Hlavnímu veliteli byli podřízeni i štáb Spojených ozbrojených sil a jeho náčelník. Přestože zde statut počítal se stálými zástupci generálních štábů členských států, zmiňoval i „*speciální orgány odpovědné za strategické, taktické a organizační problémy*“. Tyto pozice obsadil sovětský vojenský personál. Štáb Spojených ozbrojených sil díky tomu nepředstavoval skutečný mezinárodní vojenský orgán, ale pouze sovětskou generalitou ovládanou instituci. Statut štábu Spojených ozbrojených sil sice přikazoval provádět veškeré jeho aktivity ve spolupráci s národními generálními štáby, avšak ty byly mnohdy obcházeny a rozhodující slovo měl vždy generální štáb sovětské armády.⁵³ Národní generální štáby zároveň fakticky ztratily svou nezávislost, jelikož jim dokument přikazoval koordinovat prakticky veškerou činnost se štábem Spojených ozbrojených sil.

Vzhledem k velmi obecným formulacím se původní Spojené velení příliš nelišilo od stalinského modelu řízení jednotlivých satelitů prostřednictvím sovětských poradců.⁵⁴ Jedinou změnu představovala skutečnost, že nyní byly armády zemí východního bloku ovládány

⁵² O politické kontrole vojenských orgánů hovořil obecně pouze *Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil* z května 1955. Jeho první usnesení stanovovalo, že „rozhodování o otázkách, týkajících se upevnění obranyschopnosti a organizace spojených ozbrojených sil států – účastníků smlouvy se ukládá Politickému poradnímu výboru.“

⁵³ Více LUŇÁK, *Plánování...*, Rozhovory s bývalými československými generály, s. 376-377.

⁵⁴ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 7.

prostřednictvím vojenských představitelů Spojeného velení. Ačkoliv se statut týkal výslovně pouze jednotek pod Spojeným velením, kvůli začlenění téměř všech vojenských jednotek do Spojených ozbrojených sil se stal základem pro řízení prakticky veškeré vojenské síly východního bloku. Statut přijatý na I. zasedání Politického poradního výboru v Praze v lednu 1956 tak formalizoval sovětskou hegemonii ve vojenském velení Varšavské smlouvy.

Můžeme konstatovat, že Moskva svého primárního cíle sledovaného založením Varšavské smlouvy v roce 1955 nedosáhla. Západní mocnosti odmítly Chruščovův plán vyměnit narychlo ustanovenou alianci na papíře za skutečně fungující NATO. Po tomto neúspěchu byla až do druhé berlínské krize Varšavská smlouva politicky zcela upozaděna a představovala pouze politický nástroj zahraničněpolitických iniciativ sovětské diplomacie, především v rámci odzbrojení. Její okrajový politický význam dokumentovala i skutečnost, že do konce roku 1958 se uskutečnila pouhá dvě zasedání Politického poradního výboru – nejvyššího politického orgánu paktu, který se měl scházet dvakrát ročně. Vytvoření jeho pomocných orgánů – společného sekretariátu a stálé komise k zahraničněpolitickým otázkám – bylo deklarováno pouze na papíře a v praxi se nerealizovalo.

V rámci řešení německé otázky znamenal podpis Varšavské smlouvy především posílení východoněmeckého režimu. Účast v širší vojenské alianci umožnila NDR vybudovat omezenou armádu a alespoň částečně zvýšit svoji mezinárodněpolitickou relevanci. Představitelé SED si tuto skutečnost dobře uvědomovali a výsledkem bylo, že žádný jiný členský stát paktu, včetně Sovětského svazu samotného, neměl takový zájem na jeho konsolidaci a zachování jako NDR. I přes další vyjednávání se západními mocnostmi o možnosti sjednocení Německa oznámil 7. června Chruščov záměr podepsat s NDR smlouvu, která by jí dávala suverénní statut srovnatelný se západoněmeckým státem. Při té příležitosti zároveň zdůraznil vůli navázat s Bonnem diplomatické styky. Smlouva formálně garantující východoněmeckou suverenitu byla nakonec podepsána 20. září. Fakticky nahrazovala vzájemnou bilaterální smlouvu Moskva-Berlín, jejíž absencí se NDR odlišovala od ostatních sovětských satelitů. Nově se formující koncept dvou německých států podtrhovala i sovětská snaha o normalizaci vztahu s SRN, odrážející se v zářijové cestě Adenauera do Moskvy. Nicméně skutečnost, že si v Kremlu s myšlenkou sjednoceného Německa pohrávali i nadále ilustruje Molotovovo vystoupení na říjnové schůzce ministrů zahraničí v Ženevě. Kromě opětovného předložení již odmítnutého systému evropské kolektivní bezpečnosti navrhl Molotov vytvoření společné rady dvou německých států. Konference pak vedla zcela bezpředmětnou debatou o tom, co by se stalo, kdyby sjednocené Německo vstoupilo do Varšavské smlouvy, či NATO.

Bezprostředně největší dopad tak mělo založení Varšavské smlouvy ve vojenské oblasti, především ve vztahu k sovětským satelitům. Paradoxně v době jejího vzniku se vztah obou supervelmocí spíše zlepšoval a hrozba celosvětového vojenského střetu se snížila. Chruščov sám podporoval politiku, která vešla ve známost jako „první détente“. V rámci své vize o vítězství socialismu a sovětského systému nad kapitalistickými protivníky mírovými prostředky se první tajemník KSSS domníval, že si může dovolit omezit sovětskou závislost na konvenční vojenské síle. V nastalé mezinárodní situaci, která bývá označováno jako „duch Ženevy“, se Chruščov ještě v roce 1955 rozhodl pro jednostrannou redukci sovětských ozbrojených sil o 640.000 mužů a satelitům přikázal snížit stavy kontingentů začleněných do Spojených ozbrojených sil. První tajemník KSSS se chopil vedoucí úlohy v obranné politice a snažil se zmenšit břemeno, jenž představovala obrana pro sovětské hospodářství, ovšem tak, aby nesnížil, ale naopak zvýšil bezpečnost státu. Usoudil, že řešením je spolehnout se na jaderné zbraně.⁵⁵ Poté, co se Chruščov dozvěděl podrobnosti o jejich účinku, dospěl k závěru, že nemohou být v praxi nikdy použity. Tato myšlenka určovala jeho politiku, když v průběhu následujících let několikrát hrozil jadernou válkou, ačkoliv byl osobně přesvědčen, že její rozpoutání ve skutečnosti neriskuje.

Přes toto omezení důrazu na konvenční vojenskou sílu přinesl podpis Varšavské smlouvy posílení sovětských ozbrojených sil. Vytvoření Spojeného velení formalizovalo podřízené postavení východoevropských ozbrojených sil Moskvě. Sovětská generalita nyní mohla bez zasahování cizích vojenských představitelů plánovat použití satelitních armád pod praporem Spojených ozbrojených sil. Sovětský generální štáb tak fakticky získal plnou kontrolu nad desítkami nových divizí. Význam této skutečnosti se naplno projevil až po Chruščovově pádu v roce 1964, ve chvíli kdy sovětské generály nabyli větší nezávislost na politickém vedení a kdy strategická koncepce Varšavské smlouvy získala ofenzivní charakter. V době uvolňování sovětských vztahů se Západem byly prostřednictvím Varšavské smlouvy východoevropské satelity naopak silněji připoutány k Moskvě.

⁵⁵ TAUBMAN, *Chruščov ...*, s. 348.

2. Varšavská smlouva a krize východního bloku v roce 1956

2.1 První nástin budoucnosti Varšavské smlouvy

Počátkem roku 1956 existovala vůle alespoň částečně řešit otázky fungování a vytýčení úkolů Varšavské smlouvy. V průběhu ledna se v sovětské metropoli dle usnesení varšavské konference uskutečnila série jednání, která měla projednat otázky vnitřní struktury paktu, především jeho politických i vojenských orgánů.

Jednání zahájila schůzka ministrů obrany členských zemí dne 7. ledna. O reálné rozhodovací pravomoci ve vojenském velení vypovídala skutečnost, že zasedání nevedli přítomní hlavní velitel Koněv či náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Antonov, ale maršál Žukov z pozice sovětského ministra obrany. Agenda zahrnovala dvě otázky – konečné projednání statutu Spojeného velení a důsledky plynoucí ze snížení počtu armád států východního bloku. Zprávu k prvnímu bodu přednesl maršál Koněv. Ve své řeči zdůraznil, že vedení jednotlivých vládnoucích stran nevznesla k navrženému statutu žádné pozměňovací návrhy či doplňky. V průběhu jednání bylo přijato pouze jediné upřesnění dokumentu, zdánlivě posilující národní svrchovanost členských armád. Hlavní velitel tak měl uskutečňovat veškerá opatření uložená mu Politickým poradním výborem v příslušných zemích prostřednictvím svého zástupce – ministra obrany. V otázce snižování počtu armád bylo vyhověno žádostem ministrů obrany Maďarska a Rumunska. Stav jejich jednotek přidělených do Spojených ozbrojených sil se dočkal snížení shodně po jedné divizi. Zasedání se žádnými dalšími konkrétními vojenskými otázkami nezabývalo.⁵⁶

Vojenskopolitická jednání v Moskvě vyvrcholila 11. ledna v režii sovětské užší delegace v zastoupení Chruščov, Žukov a Koněv. Oficiálně byl schválen statut Spojeného velení. Sovětské vedení také odsouhlasilo složení jednotlivých delegací na nadcházející I. schůzi Politického poradního výboru. Na Chruščovův návrh se v tomto orgánu vytvořila předsednická funkce. Dle dohody mělo předsednictví po roce rotovat mezi představiteli členských států v abecedním pořadí. Prvním předsedajícím se podle tohoto klíče stala Albánská lidová republika. Ačkoliv se jednalo pouze o formalitu, střídající se předsednictví naznačovalo odklon od dosavadní stalinské praxe.

Z následných prohlášení maršála Koněva můžeme usuzovat, že nedávné snížení počtu divizí Spojených ozbrojených sil bylo pouze formálního rázu. Hlavní velitel zdůraznil, že i když k určitému snížení počtu divizí došlo, zůstává bojová sestava pod Spojeným velením

⁵⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam o jednání v Moskvě pro předsedu československé vlády V. Širokého, 17. ledna 1956.

v zásadě beze změny. Její stav označil za uspokojivý. Přestože do Spojených ozbrojených sil byly vyčleněny ty nejlepší bojové jednotky jednotlivých armád, Koněv opět apeloval na východoevropské delegace na přezbrojení jejich jednotek spadajících pod Spojené velení.⁵⁷ Akcentoval především nevyhovující stav protivzdušné obrany.⁵⁸ Zároveň Koněv ocenil pokrok v otázce bojové a politické přípravy a součinnosti mezi jednotlivými členskými armádami, realizovaný samozřejmě na základě sovětských instrukcí. Z jeho řeči vyplývá, že tuto činnost v jednotlivých východoevropských armádách i nadále řídili primárně sovětská poradci.

Hlavní velitel také vytýčil hlavní vojenské úkoly Spojeného velení pro rok 1956. Cílem bylo především posílení ochrany hranic, zvyšování bojové pohotovosti jednotek Spojených ozbrojených sil, zesílení součinnosti jednotlivých štábů, zajištění účasti vojenských představitelů východoevropských armád na cvičeních sovětských vojsk, posílení protivzdušné obrany a zlepšení koordinace zbrojního průmyslu a zásobování. Opět však došlo pouze k nastínění problémů - jejich podrobnější projednání bylo odloženo o několik měsíců.⁵⁹

Chruščovovo rozhodnutí o snížení stavu armád Varšavské smlouvy se v žádném případě nesetkalo s všeobecným pochopením. Nesouhlas s tímto krokem rezonoval nejen v sovětském vojenském velení, které vidělo ve zmenšování konvenčních sil riziko pro obranyschopnost země, ale i mezi jednotlivými vedeními členských států paktu. Důvodem byly především ekonomické problémy.

Na základě přísně utajované moskevské schůzky z počátku roku 1951 totiž došlo k výrazné militarizaci ekonomik jednotlivých sovětských satelitů. Stalin tehdy přišel s ohledem na probíhající konflikt v Koreji s novou interpretací mezinárodní situace. Z neschopnosti Spojených států dotáhnout k úspěšnému konci tuto lokální válku stárnoucí diktátor vyvodil, že Západ je slabší, než Moskva původně předpokládala. Průběh korejské války pro něj byl dostatečným důkazem, že vojenská připravenost Spojených států na globální vojenské střetnutí je zcela nedostatečná. Dle Stalinových představ se tak otevíral prostor pro nastolení socialistického řádu v západní Evropě. V praxi to znamenalo vojenské tažení zemí sovětského bloku na západní část starého kontinentu.⁶⁰ Stalin však předpokládal, že příznivé podmínky

⁵⁷ Závazek členských států na vlastní náklady zaopatřit odpovídající výzbrojí jednotky vyčleněné do Spojených ozbrojených sil byl přijat již v Protokolu o vytvoření Spojeného velení přijatém na Varšavské konferenci.

⁵⁸ Otázka protivzdušné obrany byla v rámci organizace vojsk armád Varšavské smlouvy stěžejní. V polovině 50.let stále nebyla raketová technika na odpovídající úrovni a zásadní význam v případné válce mělo znamenat strategické letectvo. NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Výpis z projevu maršála Žukova na běloruských manévrech.

⁵⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam o jednání v Moskvě pro předsedu československé vlády V. Širokého, 17. ledna 1956.

⁶⁰ Dokument se záznamem z jednání byl zveřejněn českým historikem K. Kaplanem a o charakteru jeho obsahu se vedou spory.

budou trvat maximálně tři roky, tedy po pravděpodobnou dobu vojenské angažovanosti USA na Korejském poloostrově. Ač není zcela jasné, zda Stalin pouze reagoval na sovětský pocit ohrožení či skutečně zamýšlel rozpoutat válku, faktem zůstává, že přítomní východoevropští představitelé byli na schůzce vyzváni k vybudování masivních a moderně vyzbrojených armád, schopných k plnému bojovému nasazení v horizontu tří let. Následných jednání se chopil sovětský generální štáb, který s jednotlivými představiteli východoevropských armád sepisoval závazné protokoly s konkrétním zadáním jejich úlohy ve zvažovaném vojenském tažení. V důsledku těchto instrukcí došlo k výraznému zvýšení zbrojní výroby a hospodářská pozornost východního bloku měla být upřena na výstavbu rozsáhlých ozbrojených sil.⁶¹

Chruščovovo jednostranné snížení vojsk tak nyní neuvítalo především Československo. V průběhu lednových jednání v Moskvě se jeho představitelé postavili proti dalšímu jednostrannému krácení armád, protože militarizovaná ekonomika československého státu poklesla o více než 2%. Předpokládaná rychlá modernizace armád, která měla krácení stavů kompenzovat, byla navíc odkázána na masivní import ze Sovětského svazu.⁶² Paradoxně přes vznesené námitky nebyla země již v této době schopna dostat svým zbrojním závazkům. V roce 1955 ČSR splnila úkoly zbrojní výroby pouze na 83,5%.⁶³

Vzhledem k panujícimu nesouhlasu s jednostranným krácením ozbrojených sil podkryl Chruščov na moskevském jednání blíže svou odzbrojovací strategii.

První tajemník KSSS v této době dospěl k závěru, že odzbrojení je nezbytné především z hospodářských důvodů. Snížení armádních stavů však nemělo být krokem oslabujícím obranyschopnost. Jednalo se pouze o snahu řešit vojenské otázky tak, aby nepřekážely v rozvoji sovětského hospodářství. Chruščov vyjádřil přesvědčení, že „kapitalisté“ mají obavy z možnosti dát Sovětskému svazu příležitost 10 let nerušeně zvyšovat životní úroveň svého obyvatelstva a nezatěžovat tento rozvoj výdaji na vydržování masivní armády. V tomto smyslu chápal sovětský vůdce tehdejší „nezájem“ Západu na zmírňování mezinárodního napětí a politice odzbrojení.⁶⁴ Západní představitelé si však dobře uvědomovali výraznou konvenční převahu armád východního bloku. Z tohoto důvodu pro ně

⁶¹ PERNES, J.; POSPÍŠIL, J.; LUKÁŠ, A., *Alexej Čepička*. Praha 2008, s. 224-225.

⁶² MASTNY, *The Soviet Union*....

⁶³ NA, f. 1261/0/11, sv. 70, a.j. 86/6. Zpráva o splnění plánu materiálního zabezpečení ozbrojených sil ČSR za rok 1955, 21. února 1956.

⁶⁴ Dle Chruščova měli mít „nepřátelé“ naopak zájem udržovat zbrojení na dosavadní výši či jej dokonce zvyšovat i z hospodářských a politických důvodů jako jsou zaměstnanost a zisky zbrojního průmyslu. NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam o jednání v Moskvě pro předsedu československé vlády V. Širokého, 17. ledna 1956.

bylo nemyslitelné své vojska krátit či dokonce omezovat jaderné zbraně tvořící páteř západní obrané strategie.⁶⁵

Především za účelem prezentovat světové veřejnosti Bílý dům jako odpůrce ukončení závodů ve zbrojení, které bránily využití ekonomických prostředků pro mírové účely, byla Washingtonu v lednu předsedou sovětské vlády Bulganinem navržena smlouva o přátelství a spolupráci mezi oběma supervelmocemi. Její leitmotiv představoval závazek řešení vzájemných mezinárodních sporů v souladu s ustanovením Charty OSN pouze mírovými prostředky. Sovětská diplomacie si však dobře uvědomovala, že Spojené státy za dané mezinárodněpolitické situace návrh zamítnou, čehož hodlala Moskva propagandisticky využít.⁶⁶

Dle Chruščovovy strategie se páteří východoevropských vojsk měly stát nejmodernější bojové prostředky jako proudové letectvo, raketová technika a atomové či vodíkové zbraně. Další vývoj a zdokonalení této techniky měly podle Chruščovovy představy vytvořit příznivé podmínky pro snižování počtů armádních jednotek. Tato nová obranná koncepce, kladoucí si za cíl snížení zátěže pro hospodářský růst východního bloku, vytvářela prostor pro zajištění bezpečnosti pomocí jaderného odstrašení. Suezská krize z podzimu roku 1956 poté definitivně utvrdila Chruščova v přesvědčení o využitelnosti jaderných zbraní jako nástroje politického tlaku. Přestože SSSR tehdy neměl technické prostředky, kterými by své výhrůžky raketového jaderného útoku na Británii a Francii naplnil, Chruščov nabyl dojmu, že právě mávání jadernými zbraněmi přinutilo nepřátelské mocnosti k ústupu.⁶⁷

Svou politickou linii později Chruščov shrnul 20. března 1956 na uzavřeném jednání ÚV PSDS: „*Musíme chytře postupovat směrem k odzbrojení, ale nikdy nesmíme překročit hranici, která by ohrožovala naše země. Musíme udělat vše k posílení obrany, k posílení armády. Bez těchto věcí se s námi nikdo nebude bavit. Oni (Západ) neskrývají skutečnost, že mají vodíkové a jaderné zbraně a proudové technologie. Vědí, že máme všechny tyto věci také, a proto s námi musí mluvit; ale nebojte se, v této hře musíme pracovat na redukcí jednotek a zvýšení obranyschopnosti.*“⁶⁸ Proti dalším stížnostem východoevropských vůdců na krácení vojenské produkce, přinášející problémy jejich ekonomikám, Chruščov hájil svou politiku tím, že je přeci přirozené, když v době míru nepracuje vojenský průmysl na plnou kapacitu.

⁶⁵ Více MASTNY, V.; HOLTSMARK, S.G.; WENGER, A.(eds.), *War Plans and Alliances in the Cold War*. Londýn 2006.

⁶⁶ Informace o poselství předsedy sovětské vlády N.A. Bulganina s návrhem prezidentovi USA D. Eisenhowerovi, 23. ledna 1956, in: REIMAN, M.; LUŇÁK, P.: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*. Brno 2000, dok. 2, s. 53.

⁶⁷ LUŇÁK, *Plánování...*, s. 21.

⁶⁸ Op. cit. MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 7.

V období výše zmíněných moskevských jednání o rozvoji Varšavské smlouvy vrcholil mocenský boj v Kremlu mezi Molotovem a Chruščovem. Jejich vystoupení odráželo zcela jiné představy o kurzu sovětské zahraniční politiky. Chruščov se zaměřil na své předchozí diplomatické úspěchy. Prohlásil, že právě „aktivní a iniciativní“ politika vůči Jugoslávii, Rakousku či zemím třetího světa znamenala další oslabení pozic nepřátelského Západu.⁶⁹ Molotov proti tomu stále hovořil o domněle nezmenšené hrozbě války a akcentoval význam Varšavské smlouvy při zadržování západních militaristů. Toto hodnocení mělo mnohem blíže ke Stalinovu vnímání zahraniční politiky.⁷⁰

Moskevská schůzka tak nepřinesla žádný dlouhodobý koncept pro rozvoj Varšavské smlouvy. Naznačené priority Spojeného velení byly pouze obecnějšího a krátkodobého rázu. Praktický význam tak měla jen kompletní příprava agendy nadcházejícího I. zasedání Politického poradního výboru, plánovaného na týž měsíc do Prahy. Došlo především k odsouhlasení výstavby východoněmecké Národní lidové armády. Rámec pro její kontrolu poskytovala Varšavská smlouva obdobně jako pro západoněmecký Bundeswehr NATO. Veškeré vojenské jednotky NDR proto spadaly pod Spojené ozbrojené síly. Rozhodnuto bylo i o plánovaném zřízení pomocných kolektivních orgánů Politického poradního výboru - stálé komise pro zahraniční otázky, tvořené velvyslanci členských států paktu v Moskvě, a dále stálého sekretariátu. Do čela tohoto politicko-organizačního orgánu měl paradoxně usednout voják - náčelník štábu Spojených ozbrojených sil generál Antonov.⁷¹

2.2 I. schůzka Politického poradního výboru

Vzhledem k předjednání celé agendy v Moskvě představovala I. schůzka Politického poradního výboru v Praze pouhé propagandistické divadlo. V souladu s tím byl také československými organizátory kladen velký důraz na neprodlené předávání prepisů přednesených projevů přítomným akreditovaným novinářům.⁷² Jednání se uskutečnilo v československé metropoli ve dnech 27. až 28. ledna 1956. Podstatu většiny vystoupení tvořilo kladné hodnocení politiky socialistických států „*k zachování a upevnění míru mezi národy a zabránění nové válce*“ a obecně celé zahraničněpolitické linie Sovětského svazu. V souladu s Chruščovovými iniciativami vůči zemím třetího světa však byly oceněny i

⁶⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam o jednání v Moskvě pro předsedu československé vlády V. Širokého, 17. ledna 1956.

⁷⁰ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 5.

⁷¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam o jednání v Moskvě pro předsedu československé vlády V. Širokého, 17. ledna 1956.

⁷² NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Informace náměstka ministerstva zahraničních věcí A. Novotnému o tiskové službě po dobu zasedání Politického poradního výboru, 24. ledna 1956.

národně osvobozenecký boj a závěry konference v Bandungu. V souvislosti se vstupem Albánie, Bulharska, Maďarska a Rumunska do OSN v prosinci předchozího roku zopakoval Politický poradní výbor standardně předkládanou výzvu k brzkému zastoupení komunistické Číny v této organizaci.⁷³ Ospravedlňováno bylo také vyzbrojení NDR. Walter Ulbricht v této souvislosti poukázal na množství bývalých příslušníků wehrmachtu v západoněmeckých vojenských strukturách.⁷⁴ Jednotný tón konference podtrhla i závěrečná řeč Chruščovova domácího odpůrce Molotova, jehož vystoupení z konceptu setkání nikterak nevybočovalo.⁷⁵

Jednomyslně přijatá deklarace vyzdvihovala význam ženevské konference čtyř mocností a akcentovala Chruščovovy teze o snižování armád, úspěchu ve zmírňování mezinárodního napětí a upevňování mezinárodní spolupráce bez ohledu na rozdíly ve společenském zřízení jednotlivých států. Politický poradní výbor odsoudil jaderné a vodíkové zbrojení z důvodu zvyšování nebezpečí nové války, ačkoliv právě důraz na tyto zbraně měl dle tehdejších Chruščovových představ tvořit hlavní koncepci rozvoje sovětských ozbrojených sil. Byla také zopakována myšlenka vytvoření systému kolektivní bezpečnosti nahrazujícího stávající vojenské bloky a odsouzeno „vytváření překážek“ západními velmocemi na cestě k této dohodě. Podpory se dočkal mírně modifikovaný Edenův plán z předcházejícího roku. Předpokládal vytvoření určitého pásma v Evropě, ve kterém by vojenské stavy regulovala zvláštní dohoda čtyř mocností. Zopakována byla i idea francouzského premiéra Faurea o uzavření dohody mezi NATO a Varšavskou smlouvou o řešení sporů pouze mírovými prostředky.⁷⁶

Daleko podstatnější se mohlo zdát přijetí následujících organizačních opatření. V souladu se závěry předchozí schůzky v Moskvě deklaroval Politický poradní výbor zřízení stálé komise pro zahraniční otázky a společného sekretariátu, který měl kromě generálního sekretáře zahrnovat také jeho zástupce – po jednom z každého členského státu. Hlavní funkcí tohoto orgánu mělo být uchovávání dokumentů z jednání Politického poradního výboru. Dle usnesení z Prahy se pak měl samotný Politický poradní výbor scházet minimálně dvakrát

⁷³ Statement of the Chairman of the Council of Ministers of the People's Republic of Albania Comrade M.Shehu, 27. ledna 1956.

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17503/ipublicationdocument_singledocument/C3BC44D9-ECBE-4FF5-9F3E-71D313295A04/en/Declaration_Shehu_1956_Eng.pdf [2010-06-29].

⁷⁴ Statement of Comrade W. Ulbricht, 27. ledna 1956.

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17508/ipublicationdocument_singledocument/50597F8F-9911-47D4-ABDC-33033FD16FF7/en/Declaration_Ulbricht_1956_Eng.pdf [2010-06-29].

⁷⁵ Statement of Comrade V.M. Molotov at the Session of the PCC, 28. ledna 1956.

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17514/ipublicationdocument_singledocument/14BBE48A-9137-4FBF-B7D6-FB3966BAA416/en/Speech_Molotov_1956_Eng.pdf [2010-06-29].

⁷⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Deklarace států, které jsou účastníky Varšavské smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci, 26. ledna 1956.

ročně.⁷⁷ V reálu však byla tato rozhodnutí bezvýznamná, protože zůstala pouze na papíře. Jediný praktický výsledek schůzky tak představovalo oficiální přijetí statutu Spojeného velení a zařazení vytvářených vojsk NDR do Spojených ozbrojených sil. Ve všech těchto případech se však jednalo pouze o formální potvrzení dohod z Moskvy. Zároveň došlo k dalšímu posílení Sovětského svazu v řízení Varšavské smlouvy prostřednictvím hlavního velitele a náčelníka štábu.⁷⁸ Sekretariát a zahraničněpolitická komise totiž měly představovat její jediné permanentně fungující politické kolektivní orgány. Jejich neuvedení do praxe v kombinaci s téměř se nescházejícím Politickým poradním výborem znamenalo, že jedinou nepřetržitě fungující institucí Varšavské smlouvy zůstávalo Spojené velení v režii sovětských představitelů.

Ve světle následujících událostí roku 1956 si můžeme udělat dobrou představu o tom, nakolik bylo prohlášení I. zasedání Politického poradního výboru míněno vážně. Závěrečná deklarace ve vztahu k ostatním vojenským aliancím jako NATO, SEATO či Bagdádský pakt varovala před bezprostředním ohrožením národní nezávislosti jejich členských států. Státy Varšavské smlouvy také oficiálně vítaly úsilí o mezinárodní spolupráci na základě vzájemného respektování územní celistvosti a svrchovanosti, neútočení, nevměšování se do vnitřních záležitostí států či rovnosti. Již o pouhých několik měsíců později byla naopak zásadním způsobem narušena suverenita dvou členských států Varšavské smlouvy.

2.3 Příčiny krize sovětského bloku v roce 1956

Necelý měsíc po prvním zasedání Politického poradního výboru se v Moskvě uskutečnilo jednání, které mělo zcela klíčový význam pro vývoj celého světového komunistického hnutí. Událostí, která odstartovala doposud nejvážnější krizi v sovětské sféře vlivu, byl XX. sjezd KSSS. Všeobecnou změnu kurzu sovětské politiky demonstroval první Chruščovův projev, v němž se Stalinovo jméno objevilo pouze jednou, a to v poměrně bezvýznamné souvislosti. Především zahraničněpolitická část projevu sovětského prvního tajemníka potvrdila novou linii v této oblasti. Teze o možnosti vyhnout se novému světovému konfliktu, nenásilném mírovém postupu k socialismu a variabilních cestách k socialismu v různých státech se značně vzdálily stalinským dogmatům dominujícím dřívější sovětské diplomacii. Ačkoliv již od diktátorovy smrti podniklo sovětské vedení řadu kroků směrem k alespoň částečnému zklidnění mezinárodní situace, nyní XX. sjezd oficiálně potvrdil

⁷⁷ Minutes of the Decisions Made by the PCC, 27-28. ledna 1956.
http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17525/ipublicationdocument_singledocument/2882A0F1-8F48-4A3B-B339-BA1564E32B9B/en/Record_Decisions_1956_Eng.pdf [2010-06-29].

⁷⁸ MASTNY, V., *We are in a Bind*, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 230-235.

Chruščovovu zahraničněpolitickou zásadu mírového soužití mezi státy s rozdílným společenským zřízením. Varšavskou smlouvou byla již konečným deklarována na zasedání Politického poradního výboru v Praze.

Po desetidenním průběhu sjezdu se Chruščov odhodlal poslední den, tj. 25. února, k zásadní řeči, ve které již otevřeně kritizoval některé Stalinovy praktiky a masový teror. Kritika se fakticky omezila pouze na odsouzení represí proti některým loajálním komunistům, Stalinovo „velikášství“ a jeho úlohu v letech druhé světové války. Leitmotivem Chruščovova poselství se tak stal návrat k „pravému leninismu“ a kolektivnímu vedení.⁷⁹

Ačkoliv kritika tzv. kultu osobnosti nikterak nezpochybňovala obecnou totalitní podstatu bolševického systému, znamenalo toto nejzásadnější poselství celého sjezdu šok pro celou řadu komunistických delegátů. Mnozí z přítomných v Moskvě patřili k tvrdému stalinistickému jádru. Zástupci zahraničních stran sice na tajný Chruščovův referát vpuštění nebyli, avšak ještě téhož dne obdrželi v Kremlu jeho písemný záznam spolu s informací o jeho důvěrném charakteru. Nicméně jednotlivé delegace východního bloku dostaly instrukce, aby doma zahájily kampaň, která by se závěry XX. sjezdu seznámila „stranickou veřejností“. Stalin přitom měl být kritizován „otevřeně a adresně“.⁸⁰ V sovětských satelitech se tak rozpoutal spor, jak se s poselstvím XX. sjezdu vypořádat. Na rozdíl od stalinských dob nyní chyběla přímá direktiva a jednotlivé východoevropské strany se s problémem rozhodly naložit různým způsobem.⁸¹

Změny v jednotlivých sovětských satelitech tak měly velice rozdílný charakter. Od prohlášení SED, že ve Východním Německu není co destalinizovat, přes částečnou obměnu kádrů stranického vedení v Československu a Bulharsku, až po vážnou krizi mezinárodního rozměru v Polsku a otevřené lidové povstání v Maďarsku. Zatímco ve většině vedení satelitních stran převládala snaha vyhnout se výraznějším změnám, v Polsku a Maďarsku naopak znamenal XX. sjezd KSSS mezník, z něhož bylo nezbytné vyvodit rozsáhlé politické důsledky. Významnými činiteli určujícími míru otřesů v jednotlivých lidových demokraciích byly především situace ve stranickém vedení a obecná nálada ve společnosti. Není bez souvislosti, že nejvážnější krize vypukly právě v Maďarsku a Polsku, tedy v zemích, kam byl komunistický systém importován ze zahraničí a mezi obyvatelstvem vládly na základě historických událostí silné antiruské postoje.⁸²

⁷⁹ TAUBMAN, *Chruščov ...*, s. 275-276.

⁸⁰ PERNES, *Alexej Čepička*, s. 289.

⁸¹ TAUBMAN, *Chruščov ...*, s. 278.

⁸² DURMAN, K., *Kreml a dvojí krize roku 1956*, in: *Historický obzor* 11, č. 1-2 2000, s. 25.

Když během červnové návštěvy v Moskvě navrhl Tito sovětskému vedení, aby v rámci vize světa nerozděleného do mocenských bloků rozpustilo Varšavskou smlouvu, Chruščov, který návrh pochopitelně odmítl, netušil, že ještě v témže roce bude rozpad aliance opravdu hrozit. Bouře v Polsku a Maďarsku přinášely reálnou možnost, že by se aliance rozpadla díky vystoupení některých členů.⁸³ Samotné příčiny krize sovětského bloku v roce 1956 je však třeba hledat jinde než v existenci Varšavské smlouvy. Přesto se aliance stala významným faktorem ovlivňujícím průběh „polského října“ a maďarské revoluce. Obě tyto události se Varšavského paktu výrazně dotýkaly a zároveň ovlivnily jeho další vývoj. Přitom ještě počátkem července, tedy v době, kdy se již krizové události daly do pohybu, konstatovalo memorandum o politickém kurzu Spojených států vůči sovětským satelitům ve východní Evropě, že sovětská dominance zůstává v tomto prostoru základní skutečností a neexistuje jediný důkaz, že by schopnost Moskvy kontrolovat tamní dění byla ovlivněna čímkoliv, co se událo od Stalinovy smrti. Jako základní nástroje tohoto ovládnutí označovala zpráva sovětské poradce ve státních a bezpečnostních aparátech jednotlivých satelitů a také řízení jejich ekonomické a vojenské oblasti skrze organizace jako RVHP a právě Varšavská smlouva.⁸⁴

2.4 Polská krize

Nedlouho po ukončení XX. sjezdu KSSS zemřel 12. března 1956 první tajemník PSDS Boleslaw Bierut. Do čela strany byl dosazen Edward Ochab. Jeho politika předpokládala provedení pouze nezbytně nutných úprav při zachování stávajícího charakteru režimu. Krizové události odstartovala dne 29. června masivní demonstrace dělníků za vyšší mzdy v Poznani, kterou brutálně rozehnaly polské bezpečnostní síly. Akce přerostla v masakr – zastřeleno bylo několik desítek demonstrantů a více než dvě stovky jich byly zraněny. Za tímto poznaňským krveprolitím stál především sovětský maršál polského původu Konstanty Rokossowski, od prosince 1949 polský ministr obrany a člen politbyra. Právě praxe obsazování nejvyšších postů v polských ozbrojených silách sovětskými kádry, vybíranými mnohdy pouze kvůli jejich polskému původu, byla až do října 1956 naprosto běžná.⁸⁵ Jedním z klíčových problémů polské krize se z toho důvodu stala otázka dalšího působení sovětských poradců v polských bezpečnostních složkách a ozbrojených silách. Tento aspekt se tak přímo

⁸³ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 7.

⁸⁴ United States Policy Toward the Soviet Satellites in Eastern Europe, 6. července 1956, in: BÉKÉS, C.; BYRNE, M.; RAINER, J.M.: *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*. Budapešť 2002, dok. 12, s. 119.

⁸⁵ Více GLUCHOWSKI, *Poland, 1956...*, s. 38-49.

dotýkal dosavadního stylu řízení satelitních armád v sovětském bloku a tím pádem i praxe panující uvnitř struktur Varšavské smlouvy.⁸⁶

Poznaňský masakr urychlil formování reformě orientovaná stranická opozice v čele s bývalým prvním tajemníkem PSDS a vězněm z éry stalinských procesů Wladyslawem Gomulkou. Podporu mu získávalo mimo jiné volání po důsledném dokončení stahování sovětských důstojníků a poradců z polských ozbrojených sil a bezpečnostního aparátu. Ačkoliv ho Chruščov ohlásil již v roce 1954, v praxi se realizovalo pozvolna. Politbyro PSDS se tlaku reformistů podvolilo a požádalo Kreml o stažení agentů KGB z Polska. Gomulka, o jehož možném návratu do čela strany se od října 1956 vedla již otevřená debata, přidal spolu se svými stoupenci i požadavek odvolání Rokossowského a veškerých sovětských poradců ze země.⁸⁷

Situaci v Polsku Kreml sledoval po celou dobu velmi bedlivě. Moskvu v této souvislosti neznepokojoval ani tak mocenský boj uvnitř polské strany, ale primárně jeho zahraničněpolitické konsekvence. Chruščov a jeho kolegové se obávali, že pokud by se Gomulka chopil ve Varšavě moci a odstranil nejortodoxnější stalinisty, kteří však zároveň představovali nejvíc pro-sovětské členy polského vedení, mohla by PLR začít prosazovat více nezávislý zahraničněpolitický kurz.⁸⁸ Chruščov v pamětech vzpomíná své obavy, že se Gomulka vezl na „antisovětské vlně“ a s tím související možnost odtržení Polska ze sovětského bloku a tím pádem i Varšavské smlouvy.⁸⁹ První tajemník KSSS, bojující v souvislosti s neklidem v Polsku a Maďarsku s kritikou domácích stalinistů, měl spolehlivého spojence v maršálu Žukovovi. Odmítání stalinských principů však rozhodně neznamenalo, že by se oba muži vzdali pokušení řešit krizi v sovětské zájmové sféře silou.

Vzhledem ke skutečnosti, že se situace nebezpečně zhoršovala i v Maďarsku, zahájily již 20. července sovětské ozbrojené síly přípravy k možnému vojenskému zásahu v obou střediscích neklidu. Toho dne byl podepsán operační plán obnovy veřejného pořádku na území Maďarska s krycím názvem „Vlna“. Předpokládal společný zásah maďarských a sovětských sil. Součástí plánu s ohledem na situaci v Polsku bylo i posílení sovětských vojsk na polsko-východoněmecké hranici o čtyři divize. Nicméně do nejvyšší bojové pohotovosti byla sovětská vojska v Polsku a Maďarsku uvedena až v polovině října.⁹⁰

⁸⁶ Význam sovětských kádrů při zlepšování bojové a politické přípravy a součinnosti mezi jednotlivými armádami akcentoval hlavní velitel Koněv na již zmiňovaných moskevských jednáních v lednu 1956.

⁸⁷ DURMAN, *Kreml...*, s. 26.

⁸⁸ KRAMER, M., *Hungary and Poland, 1956. Khrushchev's CPSU CC Presidium Meeting on East European Crises, 24 October 1956*, in: CWIHP Bulletin 5, 1995, s. 50-56.

⁸⁹ TAUBMAN, *Chruščov ...*, s. 295.

⁹⁰ DURMAN, *Kreml...*, s. 28.

Existenci neférového vztahu mezi PLR a SSSR přiznalo politbyro PSDS na svém jednání ve dnech 8. a 10. října. Krom kritiky vměšování se do vnitřních záležitostí polského státu ze strany sovětského velvyslance se do popředí dostala především problematika sovětských důstojníků působících na nejvyšších postech v polské armádě. Ti často nejen nemluvili polsky, ale nebyly ani polskými občany. Vedení PSDS se rozhodlo pro kompromisní cestu. Sovětskému svazu navrhlo, aby příslušní sovětští generálové v polské armádě přijali polské občanství. Ti sovětští důstojníci, kteří neovládali polský jazyk, se měli přesunout do pozic poradců a na jejich místa měli být povýšeni důstojníci polští.⁹¹ Dodejme, že přípravy operace „Vlna“ i řešení problematiky působení sovětských kádrů v polské armádě zcela obcházelo struktury Varšavské smlouvy. To jen dokazuje, že jednání v Moskvě a Praze počátkem roku ve skutečnosti paktu žádný konkrétní obsah nedala.

Podstatným způsobem se do polské krize zasáhnul maršál Koněv, hlavní velitel Spojených ozbrojených sil a první náměstek sovětského ministra obrany. Situace se nebezpečně vyhroutil ve chvíli, kdy polské vedení odmítlo požadavek Chruščova, aby byl pozván na konzultaci do Varšavy. Přes zamítnutí této žádosti přistálo v ranních hodinách dne 19. října na varšavském letišti letadlo se sovětskou delegací na nejvyšší úrovni. Sovětské politické špičky, včetně prvního tajemníka KSSS⁹², doprovázeli ministr obrany Žukov, hlavní velitel Varšavské smlouvy Koněv a dalších jedenáct vysokých sovětských důstojníků. Jejich účast představovala jednoznačně výstražné gesto polskému vedení. Z následujících událostí můžeme vyvozovat, že přilet sovětských soudruhů do polské metropole měl uvést do chodu svérázný státní převrat dirigovaný Rokossowským a Koněvem.⁹³ Sám Chruščov vzpomíná ve svých pamětech, že v den jeho přiletu do Varšavy vydal právě ve spolupráci s Koněvem a Rokossowským na sovětském velvyslanectví pokyn k zahájení manévru sovětských vojsk ze základen v Polsku.⁹⁴

V této souvislosti je nutné položit si otázku, zda Koněvova úloha v řízení uvažovaného vojenského zásahu v Polsku vyplývala z jeho funkce hlavního velitele Spojených ozbrojených sil či prvního náměstka sovětského ministra obrany. Sovětské vedení se v roce 1956 v žádném případě neuvažovalo o možnosti vést případné vojenské akce proti ohniskům nepokojů ve své zájmové sféře za přímé asistence svých ostatních satelitů, jak se později stalo v roce 1968 v případě invaze do Československa. Aktivitu maršála Koněva v polských událostech proto nemůžeme chápat jako pokus zapojit do řešení situace Varšavskou smlouvu jako takovou.

⁹¹ GLUCHOWSKI, *Poland, 1956...*, s. 38.

⁹² Chruščov do Varšavy dorazil v doprovodu Vjačeslava Molotova, Lazara Kaganoviče a Anastase Mikojana.

⁹³ DURMAN, *Kreml...*, s. 28.

⁹⁴ TAUBMAN, *Chruščov ...*, s. ????

Koněvova účast na vojenských akcích během krize východního bloku na podzim 1956 byla primárně vedena z pozice sovětského maršála a náměstka ministra obrany, nikoliv hlavního velitele Spojených ozbrojených sil.

Ve chvíli, kdy na Varšavu již mířily sovětské tanky i část jednotek polské armády pod velením sovětských důstojníků, přednesl Gomulka sovětské delegaci své požadavky. Jednalo se především o vyjasnění postavení sovětských vojsk v Polsku a sovětské záruky na nevměšování se do vnitřních záležitostí PLR. Tyto požadavky opět ukazují tehdejší nulovou relevanci ustanovení Varšavské smlouvy. O vzájemné spolupráci na principech respektování nezávislosti, svrchovanosti a nevměšování se do vnitřních věcí druhého státu explicitně hovořil článek VIII ustavující smlouvy. Varšavská smlouva, vojenskopolitický pakt, nedokázala řešit ani 17 měsíců po svém založení základní vojenské otázky jako statut vojsk na území jiného členského státu. Gomulka tedy na bilaterální bázi zopakoval výzvu ke stažení všech či alespoň většiny z více než padesáti sovětských poradců přítomných v Polsku a odvolání maršála Rokossowského. Není pochyb, že sovětskou delegaci tyto požadavky utvrdily v jejím hodnocení situace; odvolání zmíněných kádrů vnímala jako snahu zbavit se starých pravověrných revolucionářů loajálních věci socialismu, tedy kroku předcházejícího domnělému polskému obratu na Západ.⁹⁵

Pro zastavení ozbrojené intervence však existovalo několik zásadních důvodů. Předně si Sověti uvědomovali, že ne-li celá polská armáda, tak alespoň její větší část by se sovětským interventům postavila na odpor. Sovětské vojenské velení mělo před polskými ozbrojenými silami velký respekt. Na manévry sovětských vojsk k Varšavě také Poláci odpověděli zahájením mobilizace vnitřních bezpečnostních sil. Během jednání špiček PSDS se sovětskou delegací se tak Gomulka snažil přesvědčit Chruščov, že situaci v zemi zvládne a naopak vstup sovětských jednotek do polské metropole by komunistům nepochybně znemožnil vývoj událostí kontrolovat. V době sovětského jednání ve Varšavě již byla navíc velmi nestabilní situace v druhém ohnisku nepokojů – Maďarsku. V neposlední řadě svou úlohu v alespoň dočasném odložení vojenského zásahu sehrála i podpora, kterou si v Pekingu zajistil měsíc zpátky polský první tajemník Ochab. Není bez zajímavosti, že právě v souvislosti s Ochabovou návštěvou Číny hovořil nyní Chruščov o jeho „zrádcovské činnosti“.⁹⁶

Kombinace možného polského odporu, vývoje v Maďarsku a vědomí čínského veta způsobila Chruščovův obrat. Dal zastavit pohyby vojsk a souhlasil s rozhodnutím ÚV PSDS, aby Gomulka převzal funkci prvního tajemníka strany. Přestože jednání skončilo bez závazné

⁹⁵ KRAMER, *Hungary and Poland...*, s. 50.

⁹⁶ TAUBMAN, *Chruščov ...*, s. 296.

dohody, polské proreformní síly ve vedení ustály svou pozici. Následovalo odstranění Rokossowského i většiny dalších neostalinistů ze stranického politbyra.

Po odletu sovětské delegace se Polskem prohnala vlna masivních demonstrací, v rámci kterých začaly nabývat na síle dříve ojedinělé hlasy volající po vystoupení Polska z Varšavské smlouvy. Právě před obdobnými aspekty spojenými s nástupem národně-komunistického vedení a nového kurzu v Polsku varoval Molotov i další členové sovětského politbyra. V sovětském vedení silně rezonovala obava, že se PLR chystá opustit nejen Varšavskou smlouvu, ale celý socialistický tábor.⁹⁷ Gomulka však vycítil vážnost situace. V den, kdy Chruščov referoval ostatním stranickým lídrům o situaci v Polsku, přednesl před masovým shromážděním ve Varšavě svou klíčovou řeč. Volil smířlivější tón. Zdůraznil potřebu posílit vojenskou a politickou vazbu se Sovětským svazem a odsoudil hlasy volající po ukončení členství Polska ve Varšavské smlouvě. Zároveň vyzval Poláky k návratu ke každodenní práci a ukončení protestů. Ač zůstávalo sovětské vedení na vážkách, Gomulkovo prohlášení dávalo naději doufat, že je možné najít kompromis mezi KSSS a PSDS s proreformním vedením bez použití síly.

Zcela nepochybně byl pro sovětský postoj klíčový souběžný vývoj událostí v Maďarsku. Zde došlo k prudkému zhoršení situace a v noci z 22. na 23. října byly rozkazem sovětského generálního štábu uvedeny do plné bojové pohotovosti v zemi přítomné sovětské jednotky. Majíc ruce svázané novou krizí v Maďarsku, spokojila se Moskva s ujištěním Polska o setrvání ve Varšavském paktu a dalším pobytu sovětských vojsk na jeho území. Chruščov pak dal Gomulkovi zelenou i v odstranění Rokossowského. Maršál byl v polovině listopadu odvolán zpět do SSSR.

Gomulka měl tedy nakonec zajištěnou dostatečnou míru vnitřní podpory i benevolence za strany Kremlu. Moskva sice později zaznamenávala případy polských vybočení ze satelitní normy, ale postupem času v polském prvním tajemníkovi stále více spatřovala záruku zachování pořádku v zemi. Polsko nicméně v následujícím období představovalo pro Chruščova nejméně spolehlivý stát aliance. PSDS nebyla například pozvána na schůzku stranického vedení do Moskvy v lednu 1957, na níž se měla diskutovat situace v Maďarsku a klíčové vojenské problémy, především citlivá otázka rozvoje východoevropských ozbrojených sil. Sovětský svaz se tak ve vztahu k Polsku snažil obejít rámec Varšavské smlouvy a spoléhal raději na polskou kontrarozvědku vedenou nadále sovětskými důstojníky,

⁹⁷ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 7.

případně na pro-kremelské stranické kanály. Přesto si ještě koncem srpna 1957 Chruščov stěžoval Gomulkovi, že většina polského vedení je vůči SSSR nepřátelská.⁹⁸

Během polská krize se poprvé objevilo volání po vystoupení členského státu z řad Varšavské smlouvy. Relevantní politické síly v Polsku si však uvědomovaly nereálnost tohoto požadavku. Odpor vůči členství ve vojenské alianci vedené Sovětským svazem je v tomto směru nutné chápat jako symbolický. Ačkoliv v roce 1956 představovala Varšavská smlouva fakticky formální organizaci, byla antisovětsky orientovanou polskou veřejností a částí pronárodně smýšlejících komunistických představitelů chápána jako demonstrace „vazalského“ poměru polského státu vůči Moskvě. Stejná situace se v tomto smyslu opakovala v případě Maďarska. V tomto případě však maďarská vláda, tlačena Kremlm do kouta, dospěla k rozhodnutí demonstrativně Varšavskou smlouvu skutečně vypovědět.

2.5 Maďarské povstání

S ohledem na vzrůstající napětí v Polsku se do maďarského dění vložil zásadním způsobem Kreml.⁹⁹ Ve snaze zabránit vzniku dalšího ohniska nepokojů ve své mocenské sféře došlo v režii Moskvy v červenci k odstranění nepopulárního generálního tajemníka MSP Mátyáse Rákosiho. Ani jeho nástupce, stalinista Ernő Gerő, nedokázal situaci v zemi výrazněji stabilizovat. V říjnu tak v zemi panovala situace hrozící každou chvíli výbuchem.

V polovině měsíce byl Gerő nucen připustit sovětskému ambasadorovi v Budapešti Juriji Andropovovi, že kromě projevů nespokojenosti s hospodářskou a společenskou situací se v zemi šíří i silná protisovětská propaganda dotýkající se také závažných aspektů vojenského spojení obou zemí. Protesty nyní otevřeně mířily nejen na údajně nevýhodný prodej strategicky významného maďarského uranu Sovětskému svazu, ale dokonce proti samotné přítomnosti sovětských jednotek na maďarském území.¹⁰⁰ Jejich dislokace byla od předchozího roku legitimizována na základě protokolu o vytvoření Spojeného velení přijatého na varšavské konferenci. Jelikož jeho text hovořil o rozmístění Spojených ozbrojených sil na

⁹⁸ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 9.

⁹⁹ Odhalení stalinských zločinů zasáhlo Maďarsko obzvláště bolestně. Situace v MSP nebyla příliš stabilní ani v období před XX. sjezdem KSSS. Strana byla zmitána mocenským bojem již od roku 1953. Ačkoliv se Maďarsko nacházelo v hospodářské a sociální krizi, stalinské vedení okolo generálního tajemníka Mátyáse Rákosiho nemělo vůli k potřebným reformám. Krom neklidu v maďarské společnosti rostla i pozice vnitrostranické opozice soustředěné kolem bývalého předsedy vlády Imre Nagye, odstraněného Rákosiho skupinou na jaře 1955. Paradoxně právě nynější Rákosiho kritika zajišťovala Nagymu nárůst popularity mezi nespokojenou veřejností, když ho stavěla do pozice antisystémového bojovníka, kterým však ve skutečnosti nikdy nebyl. Nagy sám vždy uvažoval pouze v mezích leninského systému, byť částečně reformovaného. Více k maďarským událostem roku 1956 BÉKÉS, C.; BYRNE, M.; RAINER, J.M., *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*. Budapešť 2002.

¹⁰⁰ Record of Conversation between Y.Andropov and E.Gerő, October 12, 1956, in: *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, dok. 21, s. 178.

území členských států pouze po jejich vzájemné dohodě,¹⁰¹ byl vytvořen prostor pro nátlak na maďarskou vládu, aby nyní vyjednala jejich stažení.

Obdobně jako v Polsku, ale pouze ve větší míře, se v Maďarsku začaly objevovat hlasy volající po vystoupení z Varšavské smlouvy. Právě před touto eventualitou důrazně varovalo sovětské vojenské velení, které se obávalo trhliny v jižních hranicích sovětského obraného perimetru. Nepřipustit oslabení vojenských pozic sovětského svazu ve východní Evropě přitom představovalo styčný bod v postojích sovětské generality, neostalinistů i Chruščovovy skupiny.¹⁰²

Na základě událostí v Polsku a stoupajícího tlaku v Maďarsku rozhodli v Kremlu svolat na 24. října do Moskvy schůzku představitelů východoevropských satelitů krom Polska. Jednání se uskutečnilo mimo rámec Varšavské smlouvy, zúčastnily se ho pouze bulharská, československá a východoněmecká delegace. Původní cíl sledoval zformování společné pozice vůči Gomulkovu vedení, ale vzhledem k eskalaci situace 23. října se projednávaly i události v Maďarsku.¹⁰³

Sovětské vedení se rozhodlo postupovat dvojí cestou. Výsledkem schůzky byla snaha uklidnit revoluční události ve východní Evropě prohlášením, že Sovětský svaz je připraven jednat se svými satelity s větším respektem, než tomu bylo dosud. Zhmotnění této změny měla představovat deklarace o vztazích mezi socialistickými státy zveřejněná předposlední říjnový den. Pro další fungování Varšavské smlouvy měla značný význam. Ohlásila záměr Moskvy stáhnout plošně veškeré nechtěné vojenské poradce z východní Evropy a ochotu zahájit diskusi o stažení sovětských vojsk z Maďarska, Polska a Rumunska. Dokument rozšiřoval předpoklad protokolu o vytvoření Spojeného velení v praxi dislokace vojsk. Rozmístění jednotek Spojených ozbrojených sil na území členského státu mělo být nyní možné pouze při panující shodě všech vlád členských států paktu a výslovného souhlasu dané země. Maršál Žukov, jeden z hlavních stoupců vojenského řešení situace, sice v souvislosti s deklarací upozorňoval na strategické komplikace související s případným odchodem sovětských jednotek z NDR a Polska, ale v zásadě se s přístupem předsednictva KSSS ztotožnil. Pouze konstatoval, že celá akce je pro Sovětský svaz lekcí pro jeho následující postup ve vojenskopolitické oblasti.¹⁰⁴ To ukazuje, že Kreml se v této době nevzdával

¹⁰¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil států-účastníků smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci.

¹⁰² NÁLEVKA, V., *Světová politika ve 20. století, sv. II.* Praha 2000, s. 27.

¹⁰³ KRAMER, *Hungary and Poland...*, s. 52.

¹⁰⁴ DURMAN, *Kreml...*, s. 29.

možnosti vyřešit maďarskou krizi politickými prostředky.¹⁰⁵ Přesto se v den vydání deklarace již počet obětí na životech v Maďarsku pohyboval v řádu stovek.

Sovětské vedení nicméně nehodlalo ponechat nic náhodě. Ještě před konáním schůzky s východoevropskými představiteli pověřil Chruščov mezi 19. a 21. říjnem ministra obrany Žukova, aby za účelem pomoci maďarským bezpečnostním složkám v případném nastolení veřejného pořádku rozmístil sovětské vojska v Budapešti. Tato direktiva byla předána náčelníkovi sovětského generálního štábu maršálu Sokolovskému, který ji postoupil veliteli sovětských vojsk v Maďarsku generálu Laščenkovi.¹⁰⁶

Z tohoto postupu by se na první pohled dalo vyvozovat, že naplňování plánu „Vlna“ zcela obcházelo rámec velících struktur Varšavské smlouvy. Sovětské jednotky v Maďarsku byly do plné bojové pohotovosti uvedeny přímo rozkazem sovětského generálního štábu v noci z 22. na 23. října. Nicméně o den později již vstoupily do Budapešti dvě sovětské mechanizované divize dislokované v Maďarsku a brzy se k nim přidaly tisíce sovětských vojáků rozmístěných v Rumunsku na základě protokolu o vytvoření Spojeného velení. Podpořily je ještě dvě divize Příkarpatského vojenského okruhu na Ukrajině.

Přestože rozkazy k vojenským operacím šly po linii politické vedení KSSS – sovětské ministerstvo obrany – generální štáb sovětské armády, skutečností zůstává, že se následujícího vojenského zásahu účastnily také jednotky oficiálně vyčleněné do Spojených ozbrojených sil. Řízením operace „Vichr“, která měla maďarské povstání rozdrtit, byl 31. října pověřen hlavní velitel Spojených ozbrojených sil Koněv, avšak na základě své pozice v sovětské armádě. Nejen tato skutečnost, ale i celé plánování a průběh vojenských akcí proti maďarským povstalcům dobře ukazuje, jak byla velící struktura Varšavské smlouvy provázána s generálním štábem sovětské armády. Ačkoliv akce oficiálně obcházela Spojené velení, jednotky Spojených ozbrojených sil (byť pouze sovětské) byly k dispozici sovětskému generálnímu štábu a nebylo sebemenším problémem zapojit do operace hlavního velitele Varšavského paktu. Je však zároveň nutné konstatovat, že ve dnech 23. až 30. října operovalo v Maďarsku pouze pět sovětských divizí. Následující operace „Vichr“, zahájená 4. listopadu, pak zahrnovala tři armádní sbory o síle minimálně 60.000 mužů.¹⁰⁷ Jednotky Spojených ozbrojených sil dislokované v MLR na základě Varšavské smlouvy by tedy k samotnému potlačení povstání zřejmě nestačily.

¹⁰⁵ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 8.

¹⁰⁶ KRAMER, *Hungary and Poland...*, s. 51.

¹⁰⁷ BÉKÉS, C., *New Findings on the 1956 Hungarian Revolution*, in: CWIHP Bulletin 2, 1992, s. 1-3.

Sovětská invaze do Maďarska byla široce prezentována jako důsledek prohlášení Budapešti o zahájení rozhovorů směřujících k opuštění Varšavské smlouvy. Současný stav historického bádání ukazuje, že tomu tak nebylo. V návaznosti na moskevskou deklaraci informoval 31. října nově jmenovaný premiér Nagy masové shromáždění v Budapešti, že vláda začala vyjednávat o ukončení povinností země vyplývajících z Varšavské smlouvy. To však nebyla pravda.¹⁰⁸ Naopak, ten samý den na jednání Nagyova kabinetu bylo k problematice Varšavské smlouvy pouze deklarováno, že maďarská vláda se nyní kloní v řešení otázky stažení sovětských vojsk k deklaraci sovětské vlády.¹⁰⁹ V duchu tohoto rozhodnutí zaslal Nagy telegram Klimentu Vorošilovi, ve kterém akcentoval potřebu zahájit urychleně jednání o odsunu sovětských vojsk z maďarského území dle poslední deklarace sovětské vlády. Za tímto účelem se dožadoval příjezdu sovětské vládní delegace.¹¹⁰

Nagyova vláda svůj postoj k Varšavské smlouvě změnila až 1. listopadu. Jednalo se o zcela demonstrativní krok, primárně způsobený dalším pohybem sovětských jednotek směrem na Budapešť obnoveným poslední říjnovou noc. Nagy si zřejmě uvědomil, že spoléhat na sovětskou zdrženlivost byl omyl. Na jednání maďarského kabinetu předložil náčelník maďarského generálního štábu István Kovács důkazy o narušení státních hranic početnými sovětskými jednotkami a jejich následném postupu směrem k metropoli, přičemž přítomný ambasador Andropov nedokázal sovětské manévry uspokojivě odůvodnit. S ohledem na tuto situaci se maďarská vláda rozhodla neprodleně vyhlásit neutralitu, vypovědět Varšavskou smlouvu a v OSN požádat čtyři světové mocnosti o pomoc při zajištění neutrality země. Zároveň však měla být velvyslanci Andropovovi učiněna nabídka, že pokud budou v co nejkratším možném čase z Maďarska stažena sovětská vojska, bude maďarská žádost z OSN stažena.¹¹¹

Andropov následně přesně informoval předsednictvo ÚV KSSS, že Nagy zdůvodnil maďarské vystoupení z paktu a vyhlášení neutrality postupem sovětských vojsk na Budapešť a nepodáním uspokojivého vysvětlení celé akce. Kreml byl tak skrze svého velvyslance velmi dobře zpraven o skutečnosti, že vystoupení Maďarska z paktu již není možno zabránit ani bezodkladným stažením sovětských vojsk. Pověstné překročení Rubikonu v otázce vystoupení z aliance představovalo narušení maďarských hranic sovětskými vojsky přes

¹⁰⁸ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 8.

¹⁰⁹ Minutes of the Nagy's Government's Second Cabinet Meeting, in: *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, dok. 57, s. 314.

¹¹⁰ Telegram from Imre Nagy to Kliment Voroshilov Proposing Negotiations on the Withdrawal of Soviet Troops, in: *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, dok. 58, s. 316.

¹¹¹ Minutes of the Nagy Government's Fourth Cabinet Meeting, in: *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, dok. 64, s. 328.

protesty budapešťské vlády.¹¹² V této souvislosti je nutné konstatovat, že se jednalo o krok zcela legitimní. Sovětské vojenské akce jasně porušovaly článek V Varšavské smlouvy, který explicitně hovořil o nedotknutelnosti státních hranic.

Tentýž den se konala řada schůzek nejvyššího sovětského vedení s vedoucími představiteli satelitních států. Sovětské hodnocení maďarské situace rezonovalo obzvláště silně v Bulharsku a Rumunsku. Objevily se tak návrhy možné vojenské participace alespoň části sovětských satelitů, byť ne nezbytně celého Varšavského paktu. Především rumunské vedení se plně ztotožnilo se sovětským postupem. Na tajné schůzce se v Bukurešti sešla dvojice Chruščov a Malenkov s Gheorghiu-Dejem, Emilem Bodnărașem a Nicolae Ceaușescem, přičemž zejména dva posledně jmenovaní tvrdě naléhali na uskutečnění vojenské intervence. Během jednání měla být dokonce nabídnuta rumunská vojska k přímé pomoci. Nejednalo se o nabídku ojedinělou. Ke stejnému účelu dával Chruščovovi k dispozici své vojáky i bulharský šéf Todor Živkov.¹¹³

Tvrdý postoj vedení RDS je pochopitelný. Na podporu protestujících v Maďarsku vypukly již dříve v Bukurešti omezené studentské protesty a rumunští komunisté nehodlali dopustit vývoj podobný Polsku a Maďarsku. Politbyro RDS tak přijalo mezi 26. až 30. říjnem řadu opatření pro stabilizaci situace v zemi. Krom zesílení propagandistických akcí zdůrazňujících, že za kontrarevolučními akcemi v Maďarsku stojí reakcionářské a fašistické síly a utužení dohledu nad „třídními nepřáteli“ či vůdci bývalých opozičních organizací, se jednalo o zcela pragmatické zvýšení mezd a penzí nebo opatření zlepšující zabezpečení rumunského obyvatelstva potravinami.¹¹⁴ Aby zabránil průniku „kontrarevolučních živlů“, uzavřel pak Ceaușescu rumunskými bezpečnostními jednotkami hranice s Maďarskem. V této otázce jednal z vlastní iniciativy a předběhl obdobné rozhodnutí Kremlu. To padlo na závěrečné schůzce lídrů východního bloku se sovětským vedením v noci 2. listopadu. Přítomni byli zástupci všech členských států Varšavské smlouvy a Číny. Chruščov zde

¹¹² Report from Y. Andropov in Budapest to the CPSU CC Presidium, in: *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, dok. 65, s. 330.

¹¹³ TEJCHMAN, M., *Nicolae Ceaușescu*. Praha 2003, s. 50-51. Toto tvrdí např. F. Constantiniu. Podle některých historiků naopak sám Chruščov žádal Rumuny o spoluúčast. Zdokumentována není ani jedna možnost. První je však pravděpodobnější. Tamtéž, s. 176.

¹¹⁴ Protocol N.55 of the Meeting of the Political Bureau of the CC of the RWP on the Situation in Hungary and Measures to be Taken in Romania, 26. října 1956, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16236/ipublicationdocument_singledocument/26661D2A-6C6B-4DE1-948F-20763E3A5C0F/en/561026_protocol.pdf [2010-06-29]; Protocol No. 58 of the Meeting of the Political Bureau of the RWP which Adopted Measures to Ensure Order in Romania Given the Events in Hungary, 30. října 1956, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16238/ipublicationdocument_singledocument/5B488627-F90D-4398-B795-0DBFD48AB492/en/561030_protocol.pdf [2010-06-29].

definitivně odmítl participaci rumunských i bulharských vojsk na operaci „Vichr“ a vyzval pouze k posílení ostrahy maďarských hranic.

Nové polské vedení se do 1. listopadu stavělo k použití sovětské armády v Maďarsku odmítavě. Politbyro PSDS však svůj postoj změnilo, a to především kvůli rozhodnutí maďarské vlády vystoupit z Varšavské smlouvy a vyhlásit neutralitu.¹¹⁵ Polský velvyslanec v Budapešti Adam Willman v této souvislosti informoval, že u něj Nagy a Kádár sondovali, zda Gomulka podpoří jejich pozici ohledně vztahu se Sovětským svazem, stažení vojsk, vystoupení z Varšavské smlouvy a především požadavek vznesený v OSN. Willman na to konto vyjádřil obavy, že po vystoupení Maďarska z Varšavské smlouvy vyhlásí země neutralitu rakouského či švýcarského typu nebo se bude snažit o koexistenci se socialistickým táborem obdobně jako Jugoslávie.¹¹⁶

Po krvavém útoku sovětských jednotek 4. listopadu, který si vyžádal tisíce obětí, byl do funkce předsedy vlády dosazen János Kádár. Ve vztahu k Varšavské smlouvě pochopitelně změnil kurz, tak jak se od něj v Kremlu očekávalo. Ještě mnoho měsíců po vojenském zásahu však během jednání se sovětskou stranou považoval za nutné zdůraznit, že za současných podmínek musí Maďarsko zůstat jednoznačně ve Varšavské smlouvě. Situaci již nepodmiňoval „bratrským spojením s Moskvou“, ale nebezpečím imperialismu a nedostatečnou vlastní obranyschopností Maďarska.¹¹⁷ Bývalý premiér Nagy, který se jako první v historii Varšavské smlouvy odvážil k jejímu jednostrannému vypovězení, byl ve vykonstruovaném procesu označen za hlavního viníka maďarské kontrarevoluce a 16. června 1958 popraven.

2.6 Důsledky krize roku 1956 pro Varšavskou smlouvu

Polská a maďarská krize a události s nimi spojené byly pro Varšavskou smlouvu důležité z mnoha důvodů. V obou případech se v rámci vývoje událostí objevila kritika členství země v alianci, ačkoliv nebyla primárním katalyzátorem krizových událostí. Tato skutečnost však byla premisou, že v době neklidu bude v jednotlivých satelitech snaha odtrhnout země z vojenského svazku s Moskvou. Přes události roku 1956 zůstávala východní

¹¹⁵ BÉKÉS, *New Findings...*, s. 3.

¹¹⁶ Cryptogram from the Polish Ambassador in Budapest Adam Willman, to Warsaw, 1. listopadu 1956, in: *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, dok. 63, s. 326.

¹¹⁷ Kádár's report before the HSWP Provisional Executive Committee on the Soviet-Hungarian Negotiations in: Moscow, 2. dubna 1957, in *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, dok. 112, s. 517.

Evropa centrem pro sovětskou bezpečnostní politiku v celém následujícím průběhu studené války.¹¹⁸

Stávající doznívající stalinská praxe vojenských vztahů Moskvy se zeměmi své zájmové sféry se ale ukázala jako nadále neúnosná. Ve spolupráci se sovětským generálním štábem bylo v prosinci 1956 uspišeno stahování sovětských poradců z východoevropských armád. Přes toto gesto se situace v jednotlivých satelitech odlišovala. Z východoevropských armád sice odešlo velké procento z celkového počtu přítomných poradců, avšak například v ČSR i poté zůstávaly sovětské kádry v nejvýznamnějších armádních oblastech.¹¹⁹

Teze, že události z podzimu 1956 nastavily ve vztahu k členství v alianci jasné mantinely pro sovětské satelity, je nepřesná. Sovětský zásah v Maďarsku primárně nespustilo opuštění vojenského svazku s Moskvou a stejně tak vojenská intervence v Polsku nebyla zastavena pouze na základě Gomulkova oznámení, že Polsko zůstává členem Varšavské smlouvy. Prohlášení ospravedlňující potlačení maďarské revoluce vyhlášením neutrality a opuštěním paktu Nagyho vládou musíme chápat jako následná propagandistická prohlášení. Mnohem větší význam než proklamované vystoupení či setrvání v alianci měla pro vojenskou akci reálné ohrožení komunistického režimu v zemi. Existence Varšavské smlouvy tak poskytla Chruščovovi pouze vhodný prostředek, jak celou akci alespoň částečně obhájit vzhledem k mezinárodní „potupě“, která následovala po krachu taktiky „zvacího dopisu“¹²⁰.

V ostrém kontrastu s tímto zdůvodněním naopak události v Polsku a především v Maďarsku ukázaly, že základní ustanovení smlouvy jsou platná pouze na papíře a budou dodržována, dokud uzná Sovětský svaz za vhodné. V případě Polska se jednalo o porušení článku VIII garantujícího vzájemnou spolupráci řídicí se zásadou vzájemného respektování nezávislosti, svrchovanosti a nevměšování se do vnitřních věcí druhého státu. Operace „Vichr“ pak porušovala článek V zaručující nedotknutelnost státních hranic a území, včetně obrany před možnou agresí. Zásah v Maďarsku zároveň demonstroval úzké propojení velení sovětské armády a Varšavské smlouvy.

Sovětský zásah v Maďarsku však fakticky ukončil období, kdy do vývoje satelitů neustále a často velmi brutálně zasahovali sovětské mocenské orgány a poradci. Proces opuštění této stalinské praxe započal již v roce 1953. Sovětská dominance v rámci

¹¹⁸ GLUCHOWSKI, *Poland, 1956...*, s. 1.

¹¹⁹ Jednalo se především o poradce pro ministra národní obrany, náčelníka Hlavní politické správy, náčelníka generálního štábu, operačního plánování, organizaci mobilizace a zpravodajské služby. Celkem zůstalo ve vedení ČSLA 38 poradců, zatímco 79 jich bylo povoláno zpět do SSSR. NA, f. 1261, sv. 125, a.j. 160/22, Návrh na zkrácení počtů sovětských poradců v československé lidové armádě, 27. prosince 1956.

¹²⁰ Volání prvního tajemníka MSP Geröa a sovětského velvyslance Andropova po ozbrojené intervenci podmínil Chruščov původně posvěcením maďarské vlády. Oficiální zvací dopis však odmítl premiér Nagy podepsat, proto byl signován pouze A. Hegedüsem, v té době již odvolaným předsedou vlády.

východního bloku zůstávala zachována i po Stalinově smrti, ovšem v období potírání „kultu osobností“ začala v létě 1956 povážlivě kolísat. Kreml sice přiznal „chyby a deformace“, omezil svou ingerenci do záležitostí zemí svého bloku a pokusil se v dalších letech soustavu svých vztahů se socialistickými státy institucionalizovat. Až vojenský zásah v Maďarsku však vymezil prostor, v němž bylo sovětské vedení ochotno divergentní postoje zemí své zájmové sféry tolerovat.¹²¹

Jak již bylo naznačeno, událostí s bezprostředním dopadem se stalo vydání deklarace o vztazích mezi socialistickými státy z 30. října. Okolnosti jejího zveřejnění nejsou stále zcela jasné. Existuje podezření, že deklarace byla připravena ještě před říjnem 1956 a po událostech v Polsku a Maďarsku ji Moskva pouze vhodně doplnila a zveřejnila za účelem zklidnění situace.¹²² Na tuto interpretaci by poukazovala skutečnost, že předsednictvo KSSS v době jejího veřejného vyhlášení zároveň odsouhlasilo operaci „Vichr“. Deklarace měla další vliv na Varšavskou smlouvu nejen v procesu uspišení stahování sovětských poradců, ale i v otázce přítomnosti vojsk sovětské armády na území jednotlivých členských států paktu. Chruščov situaci komentoval tak, že v otázce přítomnosti sovětských armád na území lidově demokratických států bude třeba nyní vzít v úvahu i názory ostatních zemí, v souladu s principem nevměšování. Výsledek se dostavil bezprostředně. Nejenže deklarace využila Nagyho vláda, ale již den po jejím zveřejnění rozhodlo také rumunské politbyro, že bude opětovně požadovat stažení sovětských vojsk a poradců ze země. Pod vlivem odsunu sovětských sil z Rakouska se o stejný krok neúspěšně snažil stranický vůdce Gheorghiu-Dej již v srpnu 1955.¹²³ Moskevská deklarace tedy pootevřela prostor pro revizi některých aspektů členství ve Varšavské smlouvě.

2.7 První návrh na reformu Varšavské smlouvy

Jak již bylo uvedeno, otázka vojenských vztahů mezi Sovětským svazem a Polskem představovala velice citlivé téma. Důvody lze spatřovat především v poválečném ovládnutí polské armády sovětskými vojenskými kádry v čele s ministrem obrany Rokossowským. Situace nebyla jednoduchá. Polští vůdci si plně uvědomovali, že komunistický systém nemá v široké polské veřejnosti přílišnou podporu, a i přes tehdejší Gomulkovu popularitu závisí udržení leninského zřízení do značné míry na sovětské podpoře. Zároveň se poučili z maďarských událostí, že opuštění Varšavské smlouvy je absolutně nepřijatelné. Polští

¹²¹ REIMAN, M.; LUŇÁK, P., *Studená válka 1954-1964. Sovětské dokumenty v českých archivech*. Brno 2000, s. 42-43.

¹²² BÉKÉS, *New Findings...*, s. 2.

¹²³ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 8.

komunisté proto raději navrhli Varšavskou smlouvu reformovat. Než jít do konfrontace s Moskvou, snažila se PLR stát sovětským privilegovaným spojencem.¹²⁴

Nové polské Gomulkovo vedení tak krátce po svém nástupu povolilo svému generálnímu štábu zřízení speciální komise k vypracování návrhů na reformu Varšavské smlouvy. Jejím vedením byl pověřen generál Jan Drzewiecky, zástupce náčelníka štábu. Výsledek činnosti Drzewieckého komise představovaly dva dokumenty z přelomu let 1956 a 1957. Předem je nezbytné zdůraznit, že polská generalita v nich v žádném případě nezpochybnila polsko-sovětské spojenectví či členství PLR ve Varšavské smlouvě. Voláno bylo pouze po revizi paktu v určitých specifikovaných oblastech. Drzewieckého komise zaměřila pozornost především na pozici hlavního velitele a samotný statut Spojeného velení. Dokument z 3. prosince 1956¹²⁵ otevřeně označoval některé pravomoci velení aliance za neslučitelné se suverenitou a nezávislostí jednotlivých členských států.

Kritizován byl především vágně popsáný dohled Politického poradního výboru nad aliančními vojenskými orgány - Spojené velení tak vystupovalo z pozice nadnárodní instituce bez blíže specifikovaného podřízení politickým orgánům. Polská generalita poukázala na skutečnost, že platný statut Spojeného velení představuje dokument garantující hlavnímu veliteli i pravomoci jasně rozporné s nezávislostí a státní suverenitou členů paktu. Konkrétně se Polákům nelíbila jeho zodpovědnost za bojový výcvik, neslučitelná s udržováním národního charakteru armády, a odpovědnost národních armádních velení hlavnímu veliteli a jeho štábu. Polsko zároveň odmítlo pravomoc hlavního velitele hodnotit bojové schopnosti či strategickou a bojovou pohotovost jednotek a následně vydávat na tomto hodnocení založené rozkazy. Drzewiecky tuto praxi označil jako základ omezení schopnosti domácí vlády řídit polské ozbrojené síly.

Kritice neušel ani štáb Spojených ozbrojených sil, který dle polského dokumentu nepředstavoval mezinárodní instituci v pravém významu. Stejně jako v případě hlavního velitele měl popis odpovědnosti a pravomocí reprezentantů štábu pouze formální charakter. Vztah mezi štábem Spojených ozbrojených sil a generálními štáby jednotlivých armád komise označila jako příliš kategoricky regulovaný a částečně založený na podřízeném postavení národních štábů.

Drzewieckého komise neopomenula ani samotné složení Spojených ozbrojených sil. Poukázala na fakt, že požadavek na polské jednotky byl definován široce, nepřesně a

¹²⁴ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 9.

¹²⁵ Gen. Jan Drzewiecki's Critique of the Statute of Unified Command, 3. prosince 1956, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 4, s. 84.

umožňoval různé interpretace. Počet polských sil vyčleněných do Spojených ozbrojených sil shledal dokument jako příliš vysoký. Varšava poukazovala na skutečnost, že během necelých dvou let od podpisu smlouvy došlo ke snížení celkového počtu polské armády o 5 divizí, zatímco počet divizí PLR vyčleněných do Spojených ozbrojených sil pouze o jedinou.

Dokument navrhoval následující opatření. Především mělo dojít k jednoznačně definovanému podřízení hlavního velitele politickým orgánům a k zajištění kontroly jeho činnosti nadnárodní institucí. Předpokládala se také úprava pravomocí Spojeného velení v oblastech bojového výcviku a vydávání rozkazů na základě hodnocení stavu jednotek. Změna byla navržena i v otázce složení štábu Spojených ozbrojených sil. Instituce měla nově zahrnovat důstojníky a generály ze všech armád aliance, přičemž počet těchto zástupců a jejich jmenování na pozice měl schvalovat mezinárodní politický orgán. Náčelník tohoto štábu měl zároveň svou činnost více koordinovat s jednotlivými generálními štáby. Polsko také požadovalo redukci svých jednotek ve Spojených ozbrojených silách. Oproti stávajícímu stavu 13 pozemních divizí a 10 leteckých doporučoval dokument maximálně 6 až 7 pozemních divizí, tj. jednu armádu, plus maximálně 5 divizí leteckých.

Druhým dokumentem předloženým Drzewieckého komisí bylo memorandum s návrhem na reformu Varšavské smlouvy z 10. ledna 1957.¹²⁶ Volalo po důkladné analýze a následné revizi smlouvy, což odůvodňovalo politickou a ekonomickou situací v Polsku. Původní dohodu memorandum opět označilo za nekompatibilní se suverenitou a nezávislostí Polska. Drzewiecky se odvolával především na obrovské výdaje do vojenské oblasti. Varšavskou smlouvu přesto považoval za axiom, vzhledem k mezinárodní situaci a vazbám mezi zeměmi východního bloku. Požadovaná revize se tak měla týkat především organizační struktury Spojeného velitelství. Poláci otevřeně zdůraznili, že pozice členských států Varšavské smlouvy je v mnohých ohledech jiná než pozice účastníků NATO a jediným, kdo ustanovení paktu nedodrží, je Sovětský svaz.

Memorandum zopakovalo kritiku prvního polského dokumentu a navrhlo řešit problémy v duchu deklarace sovětské vlády o vztazích mezi socialistickými státy z krizových dní konce října 1956. Pravděpodobně na základě nedávného sovětského zásahu v Maďarsku mělo být nově jasně deklarováno, že státy Varšavské smlouvy mají zájem užít své síly pouze k obranným účelům. O počtech vojsk přidělených na společné akce v Evropě neměl zároveň rozhodovat pouze Sovětský svaz ale všechny členské státy. Požadavky na jednotky kteréhokoliv člena Varšavské smlouvy měly nově podléhat schválení odpovídajícího

¹²⁶ Polish Memorandum on Reform of the Warsaw Pact, 10. ledna 1957, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 5, s. 87.

národního orgánu. Memorandum dále předpokládalo, že v mírovém stavu budou spadat jednotlivé armády především pod národní velení, přičemž pravomoci Spojeného velení měly být obnoveny pouze za války.

Přes kritiku stávajících poměrů Poláci zdůraznili nutnost těsné spolupráce mezi členy Varšavské smlouvy. Ta se měla odehrávat především v následujících oblastech: strategické plánování a taktické otázky; logistické priority a taktické manévry; standardizace hlavních typů zbraní; regulace vojenské produkce; společný strategický výcvik na území jednoho členů. Realizaci polských návrhů mělo zajistit ustanovení nových kolektivních orgánů paktu. Návrh na jejich vytvoření byl zcela legitimním požadavkem. Článek VI ustavující smlouvy jasně deklaroval, že Politický poradní výbor může zřizovat orgány, které se ukážou potřebné. Zřízena tak měla být Vojenská poradní rada zahrnující ministry obrany a náčelníky generálních štábů. Její pomocný pracovní orgán by představoval Výbor stálého štábu, ve kterém by počet zástupců jednotlivých států určoval nikoliv stávající Politický poradní výbor, ale zcela nově vytvořený nadnárodní politický orgán. Tento nový orgán měl zároveň vymezit i celkovou působnost Vojenské poradní rady. Návrh na zřízení dalšího politického orgánu Varšavské smlouvy ukazuje, že ačkoliv se Politický poradní výbor sešel pouze jednou, byl již koncem roku 1956 považován za nepříliš akceschopný. Praxe následujících let měly dát v tomto polském hodnocení za pravdu. Za Chruščovovy vlády představovaly sporadicky se konající schůzky Politického poradního výboru pouze příležitost k prezentaci sovětských diplomatických iniciativ.

Sovětský svaz reagoval na každý z polských dokumentů odlišně. Nedlouho po vypracování prvního dokumentu, garantovala Moskva dne 17. prosince 1956 polské vládě příznivější dohodu o statutu sovětských jednotek na území PLR než jakékoliv jiné zemi Varšavské smlouvy. Polská jurisdikce měla nově možnost soudit sovětský vojenský personál v zemi v případě porušení polského práva. Sovětský svaz se navíc zavazoval informovat polskou vládu o veškerém pohybu svých jednotek. Tuto dohodu pak Kreml obecně dodržoval, vyjma rozmístění sovětských nukleárních střel středního doletu, které proběhlo bez vědomí polských orgánů.¹²⁷ Klíčovým předpokladem pro tento vstřícný krok vůči PLR byla sovětská obava z možného opakovaného krachu situace v Maďarsku.

Ačkoliv generál Drzewiecky zpětně označil oba dokumenty jako „mírné“¹²⁸, reakce sovětských představitelů na memorandum požadující reformu Varšavské smlouvy přednesené

¹²⁷ MASTNY, *We are...*, s. 231.

¹²⁸ Gen. Drzewiecki's Interview regarding Memorandum on Reform of the Warsaw Pact, 8. května 1997, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 6, s. 91.

v lednu 1957 Marianem Spychalskim, nástupcem Rokossowského na postu polského ministra obrany, již vstřícná nebyla. Hlavní velitel Koněv návrh komentoval slovy: „*To si myslíte, že vám z toho uděláme nějaké NATO?*“¹²⁹

Polské návrhy na revizi celého paktu však neměl v roce 1957 Sovětský svaz příliš důvodů akceptovat a pokoušet se spustit proces, který potenciálně mohl působit rozkol mezi jeho satelity. Jakkoliv nemůžeme v roce 1956 hovořit o nějaké pevné organizační struktuře Varšavské smlouvy, sovětští generálové nebyli ochotni připustit ani náznak změn v jejím fungování.¹³⁰ Pokud přijmeme tezi, že Chruščov zakládal Varšavskou smlouvu nikoliv z vojenských, ale z politických důvodů jako přechodnou organizaci bez skutečného obsahu, kterou se pouze hodlal ohánět v diplomatických jednáních se Západem, bylo ze sovětského pohledu provedení reformy zbytečné. Odmítnutí reformy se dá však zdůvodnit i podle teze, že založením aliance Moskva sledovala přímé ovládnutí ozbrojených sil svých satelitů. Polští generálové tak popsali výstižně stav, kterého chtěl Kreml založením paktu dosáhnout, a bylo naivní domnívat se, že dostanou souhlas k jeho revizi.

Je nutné vzít v potaz, že uplynulo jen pár měsíců od chvíle, kdy Chruščov na poslední chvíli zastavil postup sovětských pancéřových divizí na Varšavu. Sovětská strana tak učinila pouze nezbytné bilaterální ústupky, které měly polské námitky umlčet. V souvislosti s říjnovou deklarací, která formálně umožňovala jednotlivým vládám požadovat stažení sovětských jednotek, se vedení PSDS rozhodlo rozdělit kritiku fungování Varšavské smlouvy a otázku sovětských jednotek na svém území. Moskva polské reprezentaci vyhověla. V opačném případě hrozila opětovná eskalace tohoto konfliktního tématu a přítomnost sovětských jednotek na polském území měla pro Moskvu zásadní pro spojení s okupačními vojsky ve Východním Německu.¹³¹ Trvalo tak dalších sedm let, než díky mezinárodněpolitickému vývoji dospěli Sověti k názoru, že je nutné ve struktuře paktu provést změny.

¹²⁹ MASTNY, *We are...*, s. 232.

¹³⁰ LUŇÁK, *Plánování...*, s. 42.

¹³¹ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 9.

3. Období relativního klidu

Období mezi potlačením maďarského povstání a druhou berlínskou krizí, kterou Chruščov odstartoval na podzim roku 1958, umožnilo po otřesech ve východním bloku alespoň základní stabilizaci Varšavské smlouvy. Události z podzimu 1956 ukázaly, že Kreml sice s aliancí formálně počítá, v sovětském vedení však souběžně panovala neochota spolupracovat v rámci politických struktur paktu. Politický poradní výbor jako hlavní orgán nebyl svolán ani k natolik závažné mezinárodní události, jakou představovala suezská krize z října 1956. Můžeme se pouze domnívat, nakolik tuto skutečnost ovlivnilo probíhající dění v Polsku a Maďarsku. Faktem však zůstává, že během jednání o situaci na Blízkém východě Moskva své „spojence“ z Varšavské smlouvy zcela obešla. Stejně tak jednání Kremlu s představiteli vládnoucích stran o podzimních krizových událostech ve východním bloku byla raději vedena na neoficiálních schůzkách. Sovětskou nechuť na fungování paktu cokoliv měnit pak nejlépe demonstroval přístup k reformním návrhům Drzewieckého komise, kdy se Moskva rozhodla celou záležitost řešit s Polskem pouze na bilaterální úrovni.

3.1 Plánování rozvoje armád východního bloku

Spolupráce ve Varšavské smlouvě tak měla až do II. zasedání Politického poradního výboru v květnu 1958 především vojenský charakter. Ve dnech 1. až 5. ledna 1957 se v sovětské metropoli uskutečnila neoficiální schůzka představitelů vlád a vládnoucích stran členských států paktu. Pozváno nebylo pouze Gomulkovo polské vedení. Diskutovalo se o stávajících vojenských problémech, především dozbrojení východoevropských armád a zlepšení systému protivzdušné obrany.¹³² Obojí problematiku akcentoval hlavní velitel Spojených ozbrojených sil Koněv již před rokem. Je tedy zřejmé, že polské a maďarské události oddálily její řešení, plánované původně ještě na rok 1956. Plán výstavby ozbrojených sil byl nyní stanoven na osm let dopředu, tedy až do roku 1965. V té době měly armády Varšavské smlouvy dosáhnout kompletní připravenosti na válečné střetnutí. Snad právě proto, že otázka dalšího rozvoje východoevropských ozbrojených sil představovala velice citlivé téma a nepředpokládala se propagandisticky využitelná jednomyslná shoda, Moskva ani uvažovala o možnosti řešit danou problematikou na úrovni Politického poradního výboru.

Leitmotivem vojenských jednání ve Varšavské smlouvě byla v této době reorganizace ozbrojených sil k předpokládanému vedení bojových operací za oboustranného použití zbraní

¹³² MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 9.

hromadného ničení.¹³³ Předpokládalo se především další snižování stavů jednotlivých divizí za účelem nahrazení živé síly moderní bojovou technikou. Nutno dodat, že jednání o této otázce opět prokazovala extrémní propojení velení Varšavské smlouvy a sovětských vojenských orgánů. Ačkoliv nezbytně nutně neobcházely rámec paktu, odehrávaly se jednání štábu Spojených ozbrojených sil s představiteli jednotlivých ozbrojených sil členských států za přítomnosti vysokých kádrů sovětského generálního štábu. Netřeba zdůrazňovat, že účastníci se zástupci aliančního štábu byli pouze z řad sovětské generality.¹³⁴ Nikterak neobvyklá však nebyla ani praxe, kdy vojenské jednání Spojené velení zcela obcházelo.¹³⁵ Z korespondence mezi bulharskými vojenskými špičkami také vyplývá, že navazování vojenských kontaktů sovětských satelitů s Moskvou probíhalo téměř pokaždé prostřednictvím příslušného nejvyššího sovětského poradce. Pouze v několika zvláštních případech došlo ke spojení přímo se sovětským ministrem obrany nebo hlavním velitelem Varšavské smlouvy Koněvem.¹³⁶ Otázka dlouhodobých plánů pro jednotlivé východoevropské armády měla být řešena dle instrukcí štábu Spojených ozbrojených sil, nicméně, jak ukazují dokumenty, rozhodnutí této „mezinárodní“ instituce chápala i samotná stranická vedení členských států jako direktivy sovětského vedení. Pod taktovkou sovětského generálního štábu se měly řešit dokonce i takové vojenské záležitosti, které se bezprostředně SSSR ani jeho armády netýkaly.¹³⁷

3.1.1 Československo a plán rozvoje ozbrojených sil Varšavské smlouvy

Naznačený plán předpokládaného rozvoje vojsk Varšavské smlouvy do roku 1965 nebyl přijímán jednoznačně pozitivně. Proti některým jeho aspektům brzy po moskevské schůzce vzneslo námitky Československo. Je zřejmé, že vedení KSČ považovalo Varšavskou smlouvu za základ bezpečnosti státu a také velmi kladně hodnotilo řadu opatření Spojeného velení, především těch směřujících ke zvýšení obranyschopnosti zemí východního bloku. Přesto československá strana informovala dopisem svůj sovětský protějšek, že realizace

¹³³ CIA Teletyped Information Report, 30. dubna 1957, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16605/ipublicationdocument_singledocument/C2BC16A2-18B6-489E-BF79-19E3506A3EA4/en/570430.pdf [2010-06-29].

¹³⁴ NA, f. 1261/0/11, sv. 160, a.j.216/2, Zpráva náčelníka generálního štábu ČSLA o výsledcích konzultace v Moskvě ve dnech 30.10. – 1.11. 1957, 28. listopadu 1957.

¹³⁵ Například jednání týkající se aspektů plánovaného rozvoje československých ozbrojených sil v letech 1956-1965, včetně plánovaného snížení vojsk, se uskutečnilo nikoliv s představiteli Spojeného velení, ale přímo na sovětském generálním štábu. NA, f. 1261/0/11, sv. 108, a.j. 126/8, Zpráva ministra národní obrany o jednání náčelníka generálního štábu ČSLA v Moskvě, 4. července 1956.

¹³⁶ BAEV, *Vývoj organizační struktury...*, s. 679.

¹³⁷ NA, f. 1261/0/11, sv. 160, a.j.216/2, Zpráva náčelníka generálního štábu ČSLA o výsledcích konzultace v Moskvě ve dnech 30.10. – 1.11. 1957, 28. listopadu 1957.

plánovaného přezbrojení ČSLA se významně dotkne celého národního hospodářství. Jako zásadní problém pro splnění požadavků kladených Spojeným velením na zbrojní průmysl byly označeny nedostatečné dodávky strategických surovin. Československé vedení dále poukázalo na chybějící alianční koordinaci hospodářských mobilizačních plánů pro případ války. Dělbou výroby vojenské techniky proto doporučovalo urychleně řešit v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci. V opačném případě projevila KSČ zájem řešit pouze otázku československých úkolů se sovětskou stranou na bilaterální úrovni. Dopis naznačoval, že bez potřebných úprav Československo nemůže pokračovat v přípravách svého hospodářství na zabezpečení potřeb ČSLA. Země by tím pádem nebyla schopná realizovat svoje závazky vyplývající z Varšavské smlouvy.¹³⁸

Stejně tak náčelník generálního štábu ČSLA V. Kratochvíl poukázal na podzim v Moskvě na závěry československého státního plánovacího úřadu, že realizace předpokládaného vyzbrojení ČSLA je zcela odkázána na dodávky surovin ze SSSR. Jejich nesplnění mělo kriticky ohrozit nejen splnění československých závazků Varšavské smlouvě, ale také situaci celého československého hospodářství. ČSR tak požádala štáb Spojených ozbrojených sil o svolání schůzky představitelů národních generálních štábů za účelem upřesnění koncepce výstavby armád do roku 1965. Sověti však československý požadavek na urychlené řešení situace nevyslyšeli a požadovanou schůzku odmítli uskutečnit dříve než v roce 1958.¹³⁹

Palčivá otázka sladění mobilizačních příprav se neřešila ani na jednání RVHP a Politického poradního výboru v roce 1958. Sovětská strana v průběhu těchto schůzek nicméně iniciovala jednání zástupců ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy k této problematice. Schůzka se konala na přelomu října a listopadu 1958 v Moskvě. Její průběh pouze podtrhl skutečnost, že Československo mělo na řešení dané problematiky zdaleka největší zájem ze všech členů aliance. V průběhu rozhovorů se ukázalo, že jednotlivé země nemají zdaleka zpracovány mobilizační plány na stejné úrovni. Z toho důvodu nebylo možné zabývat se konkrétními problémy a výslednou agendu tvořily pouze základní organizační otázky. Československá delegace se proto pokusila řešit situaci se zástupci sovětského Gosplanu samostatně. Dostalo se jí však pouze vágního příslibu, že příslušné návrhy řešení vypracuje sovětská strana v příštím roce. Výsledek jednání tak nepřinesl nic krom apelu na

¹³⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Návrh dopisu ÚV KSČ ÚV KSSS, 1957.

¹³⁹ NA, f. 1261/0/11, sv. 160, a.j.216/2, Zpráva náčelníka generálního štábu ČSLA o výsledcích konzultace v Moskvě ve dnech 30.10. – 1.11. 1957, 28. listopadu 1957.

jednotlivé generální štáby, aby do března následujícího roku předložily štábu Spojených ozbrojených sil odůvodněné výčty svých požadavků.¹⁴⁰

Situaci v tomto ohledu velmi zhoršovala skutečnost, že do roku 1956 byly jednotlivým armádám poskytovány údaje o organizační struktuře sovětských ozbrojených sil. S odvoláním na princip moskevské deklarace o nevměšování se do vnitřních záležitostí států však Moskva nyní tyto informace svým satelitům odepřela.¹⁴¹ Nastala tak paradoxní situace. Vojenská spolupráce států východního bloku byla v roce 1955 formálně institucionalizována Varšavskou smlouvou, avšak Kreml nikterak výrazně neposílil multilaterální mechanismy ve vojenské oblasti. Naopak, jednotlivé sovětské satelity dostávaly v rámci aliance méně informací o ozbrojených silách Sovětského svazu než před jejím založením.

3.2 Polské zahraničněpolitické iniciativy

Československé námitky proti nerealistickému vojenskému plánování nebyly v této době jediným problémem Moskvy ve vztahu k Varšavské smlouvě. Jak již bylo naznačeno, Kreml se smířil s nástupem Wladysława Gomułky v Polsku a akceptoval ho jako člověka schopného stabilizovat komunistický režim. To však nic neměnilo na skutečnosti, že Chruščov sám novému vedení PSDS nedůvěřoval a v rámci Varšavské smlouvy se po nějaký čas snažil polskou stranickou špičku obcházet. Pro Gomułkovo vedení tak vznikl jistý prostor k realizování zahraniční politiky zbavené nejužšího sovětského dohledu. Zhmotnění tohoto kurzu představovaly dvě iniciativy polské vlády dotýkající se bezprostředně vojenských zájmů Sovětského svazu.

Po zamítnutí memoranda generála Drzewieckého volajícího po reformě Varšavské smlouvy, předložil polský generál Zygmund Duszyński jiný plán, který měl zvýšit schopnost PLR kontrolovat vlastní ozbrojené síly. Projekt předpokládal vytvoření samostatného frontu pod polským velením v rámci bojové sestavy Spojených ozbrojených sil.¹⁴² Sovětská strana návrh pochopitelně neakceptovala. Vlastní front polské armády tak byl ustanoven až v roce 1961, v rámci masivních příprav Varšavské smlouvy na možnou vojenskou konfrontaci během druhé berlínské krize.

¹⁴⁰ NA, f. 1261/0/11, sv. 198, a.j. 271/14, Výsledky jednání československé delegace na poradě plánovacích orgánů a zástupců ministerstev obrany členských zemí Varšavské smlouvy a sladění mobilizačních plánů národního hospodářství, 8. prosince 1958.

¹⁴¹ NA, f. 1261/0/11, sv. 160, a.j.216/2, Zpráva náčelníka generálního štábu ČSLA o výsledcích konzultace v Moskvě ve dnech 30.10. – 1.11. 1957, 28. listopadu 1957.

¹⁴² MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 10.

Hlavní polskou zahraničně politickou iniciativu však představoval tzv. Rapackého plán. Dlouhotrvající snahu o jeho realizaci zahájila řeč polského ministra zahraničních věcí dne 2. října 1957 na Valném shromáždění OSN v New Yorku. Rapacki zde prezentoval návrh, který předpokládal vytvoření pásma bez jaderných zbraní ve střední Evropě. Dohoda pod patronací nejen Sovětského svazu, ale také západních mocností, se měla vztahovat na Polsko, Československo a oba německé státy. Rapackého plán byl důležitý ze dvou důvodů: Jeho prezentace nebyla předem projednána a odsouhlasena Moskvou. Představoval tak první skutečnou zahraničněpolitickou akci některého státu východního bloku. Zadruhé, předpokládaná účast Západu by narušovala sovětský monopol na poli bezpečnostních garancí ve východním bloku. Není proto překvapivé, že Kreml projevil pro polský návrh minimum nadšení. Plán se tak dočkal oficiální sovětské podpory až začátkem následujícího roku; tedy ve chvíli, kdy po krachu jednání podvýboru OSN pro odzbrojení bylo jasné, že ho Západ odmítne.

3.3 Úvahy o vojenském tažení do západní Evropy

Ve zcela jiné rovině než návrhy polské vlády se v roce 1957 nacházely úvahy sovětské generality o možném vojenském konfliktu. S jejich charakterem se můžeme seznámit prostřednictvím řeči sovětského ministra obrany Žukova, přednesené v březnu 1957 v NDR při příležitosti setkání s vojenskými představiteli skupiny sovětských vojsk v Německu.¹⁴³ V hodnocení Žukovova projevu musíme vzít v potaz, že i samotná americká rozvědka ho označila především za propagandistický, s cílem povzbudit morálku sovětských vojsk v NDR. Jako značně nereálné však můžeme považovat především některé detaily, nikoliv celkovou podstatu naznačeného válečného scénáře. Ačkoliv jednotlivé válečné úkoly pro armády Varšavské smlouvy nebyly v této době přímo ofenzivního charakteru¹⁴⁴, Žukovovo vystoupení ukazuje, že se sovětské vojenské vedení přes oficiální Chruščovovy teze o mírovém soužití rozdílných společenských systémů doposud zcela nevzdalo myšlenky na ofenzivní vojenskou akci do západní Evropy. Je pravděpodobné, že to byla právě Chruščovova osobnost, která bránila sovětské generalitě rozvinout již v této době ofenzivní operační plány tak, jak se stalo později v 60. letech. Válečné plány v tomto období navíc stále vznikaly na bilaterální bázi satelitní stát–sovětské vojenské vedení, a nikoliv v rámci aliance.

¹⁴³ CIA Teletyped Information Report, 29. března 1957, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16599/ipublicationdocument_singledocument/98B5D7B2-8493-476C-AF18-384824CDB251/en/570329a.pdf [2010-06-29].

¹⁴⁴ Soviet Directives to the Czechoslovak Army on Operational and Combat Preparations, 25. září 1957, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 7, s. 93.

Žukov ve svém projevu charakterizoval stávající mezinárodní situaci jako pnutí a zostřování vztahů mezi tábory kapitalismu a socialismu. S ohledem na suezskou krizi vyzdvihl i zhoršení vztahů mezi jednotlivými členy NATO, především mezi Francií a Velkou Británií. Neopomněl samozřejmě zdůraznit domnělou rozhodující roli Sovětského svazu na válečném fiasku západních mocností v Egyptě. V souvislosti s tímto hodnocením mezinárodní situace akcentoval sílu sovětské armády. Zdůraznil, že vzhledem k předpokládanému konfliktu je třeba přepracovat operační plány skupiny sovětských vojsk v Německu tak, aby se v případě války přeměnila v první útočný sled se schopností dosáhnout průlivu La Manche do dvou dnů! Odkazoval přitom na bleskové přesuny sovětských divizí v rámci operace „Vichr“. Odmítl výraznější přezbrojení sovětských jednotek v NDR z důvodu předpokládané reakce Západu. Jejich eventuální postup měly zaštitovat přesně v souladu s Chruščovovou vojenskou koncepcí proudové letectvo, raketová technika a kvalitní protivzdušná obrana eliminující obávané americké vzdušné síly. Další rozhodující vojenský faktor měla představovat obrovská masa sovětských tanků, dislokovaná především v NDR.¹⁴⁵

Žukov zároveň zdůraznil, že Sovětský svaz je nyní definitivně rozhodnut začít válku jako první. S odkazem na standardní stalinskou myšlenku, že západní síly musí nutně připravovat nový válečný konflikt, měl první úder poskytnout socialistickému táboru rozhodující moment překvapení. Sovětský útok měl být veden v noci a nejlépe během některého ze západních svátků. Důvodem byla podle maršálova konstatování skutečnost, že „nepřátelé“ na Západě jsou „velmi inteligentní lidé, kteří se rádi baví“. Zahájení konfliktu v této době tak mělo moment překvapení maximalizovat. Sovětský ministr obrany navíc vyslovil v této souvislosti domněnku, že každý třetí francouzský voják je ve skutečnosti komunist a nebude ochoten proti armádám socialistického tábora bojovat.¹⁴⁶

Během Žukovovy návštěvy NDR se však řešil především vztah Moskvy k východoněmecké armádě. Hlavní výsledek Žukovovy návštěvy v Berlíně tak představoval podpis smlouvy předpokládající produkci stíhačů MiG-15 a bombardérů Il-28 na východoněmeckém území a zvýšení bojové síly německé lidové armády prostřednictvím moderní výzbroje.

Žukovovo líčení sovětského válečného postupu zároveň ukazuje, nakolik seriózně byl míněn sovětský návrh Spojeným státům v rámci odzbrojovacích jednání, předpokládající

¹⁴⁵ CIA Teletyped Information Report, 30. dubna 1957, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16605/ipublicationdocument_singledocument/C2BC16A2-18B6-489E-BF79-19E3506A3EA4/en/570430.pdf [2010-06-29].

¹⁴⁶ Tamtéž.

závazek obou supervelmocí k nepoužití jaderných zbraní jako první.¹⁴⁷ Je těžko představitelné, že by se předpokládaný útok sovětských vojsk odehrál bez jaderných úderů. Naopak, právě v této době se začal vytvářet sovětský systém masivní jaderné podpory pro postupující jednotky na bojišti.¹⁴⁸ Na druhou stranu, v otázce poskytnutí jaderných zbraní svým spojencům byl Chruščov velice zdrženlivý. Nechal se sice slyšet, že je ochoten vybavit své východoevropské spojence jadernými zbraněmi, pokud se Spojené státy rozhodnou k obdobnému kroku v rámci NATO¹⁴⁹, avšak Moskva svým spojencům nikdy nevěřila natolik, aby jim svěřila jaderné zbraně do rukou přímo.¹⁵⁰ Na této skutečnosti nic nezměnil ani pozdější Chruščovův pád. Jaderné síly rozmístěné na území členských států Varšavské smlouvy podléhaly výhradně sovětskému velení až do konce studené války.

3.4 Chruščovovy nové iniciativy ke zmírnění mezinárodního napětí

V červnu 1957 došlo ke konečnému vítězství Chruščova nad jeho opozičníky v sovětském vedení.¹⁵¹ Vnitropoliticky posílený Chruščov se brzy rozhodl zintenzivnit svoje odzbrojovací iniciativy za asistence nového sovětského ministra zahraničních Andreje Gromyka. Změny ve vedení KSSS tak sovětská diplomacie propagandisticky vysvětlovala i údajným přáním Kremlu vytvořit podmínky, které by pomohly zlepšit stav sovětských zahraničních styků.¹⁵²

Sovětská diplomacie byla na poli odzbrojovacích jednání velmi aktivní již od období korespondujícím se založením Varšavského paktu. K úsilí na všeobecném snižování zbrojení a zákazu zbraní hromadného ničení také jeho signatáře zavazoval článek II ustavující smlouvy. Dle mnohých Chruščovových výroků můžeme konstatovat, že sovětský zájem v této oblasti byl motivován především snahou snížit obrovské výdaje do vojenské sféry. SSSR však

¹⁴⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 38, k. 18, český překlad neoficiálního memoranda předaného v Londýně náměstkovi ministra zahraničních věcí SSSR V. Zorinovi vedoucím delegace USA na zasedání podvýboru OSN pro odzbrojení Stassenem, 17. června 1957.

¹⁴⁸ MASTNY, V., *Imagining War in Europe. Soviet strategic planning*, in: MASTNY, V.; HOLTSMARK, S.G.; WENGER, A.(eds.): *War Plans and Alliances in the Cold War*. Londýn 2006, s. 21.

¹⁴⁹ Pouze v rozhovoru s americkým mediálním magnátem Randolphem Hearstem, nikoliv na diplomatické úrovni.

¹⁵⁰ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 12. V této souvislosti Mastny uvádí i pobyt polských vojenských expertů v SSSR za účelem instrukce pro výrobu jaderných zbraní.

¹⁵¹ V červnu 1957 došlo v Sovětském svazu k pokusu o mocenské svržení Nikity Sergejeviče Chruščova. První tajemník KSSS však dokázal zmobilizovat dostatek spřízněných kádrů na svou podporu. Usnesením pléna ÚV KSSS tak byla 28. června odstraněna tzv. „protistranická skupina“ zahrnující především bývalé dlouholeté Stalinovy spolupracovníky Molotova, Malenkova, Kaganoviče, i stávajícího zahraničních věcí Šepilova.

¹⁵² Informace ÚV KSSS o rozhovoru ministra zahraničí SSSR Gromyka se státním tajemníkem USA Dullesem, říjen 1957, in: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 3, s. 55.

nikdy nehodlal v rámci odzbrojovacích jednání přistoupit na takovou formu dohody, ze které by mohl vyjít - byť potenciálně - bezpečnostně oslaben.

Problematická byla v jednání s americkými představiteli především otázka kontroly případného plnění uzavřených závazků. Zatímco sovětská strana počítala pouze s pozemní inspekcí, Američané vznášeli obavy z její malé účinnosti a dožadovali se kontroly letecké.¹⁵³ Vzhledem ke skutečnosti, že v sovětské bezpečnostní strategii hrál výraznou roli i faktor blafování zveličující reálné vojenské možnosti země, nemohl Kreml na americké návrhy přistoupit. Již na ženevské konferenci v roce 1955 byl proto sovětskou stranou zamítnut Eisenhowerův projekt tzv. otevřeného nebe, který předpokládal vzájemně neomezené průzkumné lety nad územím USA i SSSR.¹⁵⁴ Poté, co byl 4. října 1957 Sověty vypuštěn první umělý satelit země Sputnik I, začala v Chruščovově uvažování představovat hrozba odstrašení pomocí mezikontinentálních raketových jaderných nosičů klíčovou roli. Přesto reálné sovětské možnosti v této oblasti zůstávaly ještě dlouhou dobu velice omezené.¹⁵⁵ Chruščovovo vychloubání, že Sověti vyrábějí rakety „jako párky“, neodpovídalo skutečnosti. Nosičů bylo daleko méně, než tvrdil, a navíc postrádaly přesný naváděcí systém, který by hlavice dopravil na stanovené cíle.¹⁵⁶ Ještě v roce 1959 disponoval Sovětský svaz pouze šesti bojeschopnými raketovými rampami, které potřebovaly po odpálení střely k novému bojovému nasazení téměř čtyřicetihodinovou přípravu. O skutečném stavu sovětského raketového programu nebyly informovány ani členské státy Varšavské smlouvy.¹⁵⁷ Je proto pochopitelné, že Kreml i z tohoto důvodu vzdušnou inspekci důrazně odmítal a označoval ji za obyčejnou špionáž.

Inovované odzbrojovací návrhy se staly jedním z klíčových témat schůzky nového Chruščovova ministra zahraničních věcí Gromyka s jeho americkým protějškem Dullem, uskutečněné během zasedání OSN na podzim 1957.¹⁵⁸ Přestože již byly americkou stranou jasně odmítnuty, zopakoval sovětský představitel hlavní návrhy Kremlu – zákaz použití jaderných a vodíkových zbraní alespoň na dobu pěti let a odchod cizích vojsk, která se

¹⁵³ Hlavním argumentem bylo obrovské území Sovětského svazu.

¹⁵⁴ Stejně tak odmítl SSSR v srpnu 1957 další jednání podvýboru OSN pro odzbrojení o vzdušné kontrole dohodnutých opatření navržená ze strany USA. Samotný podvýbor se těmito otázkami zabýval již od konce roku 1956.

¹⁵⁵ Omezená schopnost SSSR dopravit jaderné nálože na území Spojených států byla jedním z hlavních důvodů pro rozmístění raket středního doletu na Kubě v roce 1962.

¹⁵⁶ GADDIS, J.L., *Studená válka*. Praha 2006, s. 71.

¹⁵⁷ Ještě v roce 1960 představitelé ČSLA ve své zprávě o předpokládaném charakteru globální války uváděli, že západní raketové střely výrazně zaostávají za SSSR. Viz dokument *Názory na charakter počátečního období války se zaměřením na řízení státu*, 28. dubna 1960, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 12, s. 105.

¹⁵⁸ Informace ÚV KSSS o rozhovoru ministra zahraničí SSSR Gromyka se státním tajemníkem USA Dullem, říjen 1957, in: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 3, s. 55.

nacházejí na území Německa i jiných evropských členských států NATO a Varšavské smlouvy. Naopak Američany navrhované opětovné jednání o letecké kontrole Gromyko odmítl s odkazem na její údajně malou účinnost a neschopnost odvrátit náhlý útok.

Důvody amerického odmítání jakéhokoliv omezování jaderného zbrojení v této době je nutné hledat především v obrovské konvenční síle vojsk Varšavské smlouvy, které Západ jednoduše nemohl konkurovat. Eisenhowerova administrativa sice souhlasila s Chruščovovým hodnocením, že válka vedená jadernými zbraněmi by měla katastrofální důsledky, nicméně ve Washingtonu si byli vědomi skutečnosti, že se Spojené státy nikdy nemohou počtem vojáků Sovětskému svazu a jeho spojencům vyrovnat. Vyloučení nebo omezení možnosti nasadit nukleární arzenál Bílý dům chápal jako výzvu ke konvenční válce, kterou by Západ nemohl vyhrát.¹⁵⁹

Během rozhovoru Gromyka s Dullesem se probírala i situace v sovětském bloku. Washington fakticky potvrdil nové sovětské vládě, že stejně jako v případě podzimu 1956 je i nadále připraven respektovat *status quo* v Evropě a sovětskou sféru vlivu. Gromyko naopak tlumočil kontinuální zahraniční politiku Kremlu vůči členským státům Varšavské smlouvy. Dulles ujistil Gromyka, že se USA nebudou snažit začlenit kterékoliv země této geopolitické oblasti do NATO. Nezasahování do dění ve východním bloku však podmínil stabilizací tamní situace.¹⁶⁰ Gromyko reagoval velice ostře. Kategoricky odmítl zabývat se otázkou zemí východního bloku na jednání mezi supervelmocemi. V této souvislosti sovětský ministr zdůraznil, že „SSSR je vázán k těmto zemím povinnostmi vyplývajícími z Varšavské smlouvy, a že tyto své povinnosti splní“. Existence Varšavské smlouvy tedy hodlala Moskva využívat i jako nástroje zamezení případného ovlivňování dění ve své zájmové sféře Západem.

Pro nastínění budoucího modelu vzájemných vztahů ve východním bloku byla důležitá schůzka stranických lídrů v Moskvě ve dnech 14. až 19. listopadu 1957. Položila základ k posílení role kolektivních organizací jako Varšavská smlouva, ale především Rada vzájemné hospodářské pomoci. Podzimem 1957 tak začal proces pozvolného přechodu Kremlu z tradičních bilaterálních jednání na bázi multilaterální. Přesto v samotné Varšavské smlouvě bezprostřední změny nenásledovaly. Chruščovovou prioritou bylo v této době posílit raději ekonomické než vojenské vazby mezi socialistickými státy. Preferoval proto především spolupráci v rámci RVHP. Varšavskou smlouvu i nadále politicky téměř ignoroval. Listopadový summit v Moskvě se však netýkal pouze spolupráce SSSR se satelity v Evropě.

¹⁵⁹ GADDIS, *Studená válka*, s. 68.

¹⁶⁰ Dulles se zřejmě vyjadřoval v souvislosti s krizemi v Polsku a Maďarsku v minulém roce. V době jeho schůzky s Gromykem byla situace v sovětském bloku poměrně stabilizovaná.

Po změnách ve vedení KSSS se definitivně prosadila Chruščovova teze o vítězství socialismu nevojenskými prostředky. Odmítnutí čínského názoru o nezbytnosti násilí, tak položilo základní kámen pro budoucí sovětsko-čínskou roztržku, která výrazně ovlivnila i další vztahy ve Varšavské smlouvě. Jasně se rozevírající nůžky mezi názory čínského vedení a Kremlu dobře ilustrovaly i vojenské úvahy Mao C' Tunga prezentované na konferenci. Čínský vůdce doporučil v případě napadení Sovětského svazu Západem odepsat východní Evropu a stáhnout sovětská vojska nejméně na tři roky za Ural. Během tohoto období měla Čína postavit dostatečně silné ozbrojené síly, aby následná čínsko-sovětská ofenzíva zatlačila nepřítele zpět. Mao dodal, že není třeba zoufat si ani nad ztrátami na životech, protože i kdyby v této válce zahynula polovina lidstva, přeživší vybudují svět socialistický, zatímco imperialisté budou během konfliktu „zadupáni do země“.¹⁶¹

Sovětský svaz se nadále hodlal prezentovat před světovou veřejností jako mírumilovná mocnost, prosazující politiku vedoucí ke snížení mezinárodního napětí. Když 6. ledna 1958 skončilo jednání podvýboru OSN pro odzbrojení krachem, Moskva jednostranně oznámila redukci svých ozbrojených sil o tři sta tisíc mužů. Od roku 1955 se tak ozbrojené síly států Varšavské smlouvy snížily o téměř dva a půl milionu vojáků.¹⁶² Jen o dva dny později adresovala sovětská strana západním mocnostem soubor návrhů ke zklidnění mezinárodní situace. Obsahoval standardní projekt nahrazení vojenských bloků systémem kolektivní bezpečnosti a výzvu ke snížení vojsk po sovětském vzoru. Vzhledem k neúspěchu odzbrojovacích jednání na půdě OSN bylo nyní zřejmé, že Západ nepřistoupí na vytvoření bezjaderného pásma v SRN, NDR, PLR a ČSR. Moskva z toho důvodu změnila svůj původně rezervovaný postoj k Rapackého plánu - nyní k jeho přijetí sama západní mocnosti vyzývala.

Krom těchto návrhů inicioval Chruščov i možnost uskutečnění bilaterálního jednání s americkou administrativou. Za tímto účelem adresovala Moskva v březnu 1958 prezidentu Eisenhowerovi memorandum vyzývající k vzájemné poradě na nejvyšší úrovni. Její agenda měla zahrnovat dohodu SSSR s USA a Velkou Británií o zřeknutí se použití termonukleárních zbraní, možnost realizace Rapackého plánu a snížení stavu cizích vojsk nacházejících se na území Německa a jiných evropských států. Sovětská vláda nově vyzývala i k uzavření

¹⁶¹ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 11.

¹⁶² Sovětská armáda byla zredukována o 2 miliony 140 tisíc osob, polská o 141,5 tisíce osob, československá o 44 tisíc osob, východoněmecká o 30 tisíc osob, rumunská o 60 tisíc osob, bulharská o 18 tisíc osob, maďarská o 35 tisíc osob a albánská o 9 tisíc osob. NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Český text deklarace přijaté na poradě Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy dne 24. května 1958.

smlouvy o neútočení mezi členy NATO a Varšavské smlouvy a k zahájení rozhovorů vedoucích k eliminaci nebezpečí náhlého napadení.¹⁶³

Především myšlenku smlouvy o neútočení mezi oběma vojenskými pakty prosazovala sovětská strana v roce 1958 velmi intenzivně. Oficiální návrh byl Kremlem prezentován 5. května. Smlouvu neměli podepsat všichni členové, ale pouze „zplnomocněnci“. Za Varšavskou smlouvu je představovaly Sovětský svaz, Polsko, Československo a Rumunsko. Leitmotiv navrhované dohody představovalo přísné dodržování zákazu hrozby či použití síly v mezinárodních vztazích s odkazem na Chartu OSN. Spory měly být řešeny pouze mírovou cestou, a to na základě zásady nevměšování se do vnitřních záležitostí jednotlivých států. Pakt o neútočení měl platit po dobu 25 let, samozřejmě za předpokladu, že nedojde k rozpuštění jednoho či obou bloků.¹⁶⁴

Na první pohled je zřejmá naprostá odlišnost tohoto návrhu od vojenského uvažování sovětské generality prezentované maršálem Žukovem pouhých 14 měsíců předtím. Nemůžeme se domnívat, že by snad za tuto dobu došlo k výraznější koncepční změně. Spíše to dokazuje dočasné posílení vlivu Chruščova na sovětskou vojenskou sféru po jeho vítězství nad stranickou opozicí v červnu předcházejícího roku.¹⁶⁵

3.5 První aktivace politického rámce paktu

Především na podporu své nedávno předložené série zahraničněpolitických návrhů se první tajemník KSSS rozhodl svolat po více než dvou letech schůzku Politického poradního výboru. Oficiálně vytýčený cíl jednání představovalo posouzení mezinárodní situace a vypracování nových „společných“ opatření ke zmírnění mezinárodního napětí. Důraz na politickou stránku jednání demonstrovala již změna na postu generálního sekretáře Politického poradního výboru. Generál Antonov byl nahrazen civilistou, náměstkem sovětského ministra zahraničních věcí Nikolajem Patoličevem. Krom delegací členských států

¹⁶³ Informace o rozhovoru velvyslance SSSR ve Washingtonu s prezidentem Eisenhowerem a text sovětského memoranda předaného prezidentovi USA, březen 1958, in: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 5, s. 71.

¹⁶⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Návrh paktu o neútočení mezi členskými státy Varšavské smlouvy a členskými státy Severoatlantického paktu.

¹⁶⁵ Maršál Žukov, ač se v krizových dnech mocenského střetnutí postavil na stranu prvního tajemníka a následně se na krátkou dobu stal i členem předsednictva KSSS, byl na podzim 1957 odstraněn z postu sovětského ministra obrany a uvržen do domácího vězení. Na jeho místo nastoupil další veterán z bojů druhé světové války – maršál Rodion Malinovskij. Přestože je nutné hledat příčiny Žukovova pádu hlavně v Chruščovově obavě z příliš silné pozice svého nedávného spojence, je zřejmé, že teprve poté, co byl maršál 26. října na plénu ÚV KSSS sesazen, stal se Chruščov neotřesitelným vůdcem SSSR. TAUBMAN, *Chruščov ...*, s. 365.

Varšavské smlouvy na nejvyšší úrovni se měli zasedání účastnit i pozorovatelé z Číny.¹⁶⁶ Jednání se nakonec uskutečnilo 24. května 1958 v Moskvě. Navazovalo přímo na schůzku RVHP o ekonomických otázkách a zúčastnit se měli kromě stranických lídrů i ministři zahraničních věcí a obrany. Jednalo se tak o největší aktivitu v rámci politických orgánů aliance od jejího založení. Paradoxně k tomu došlo v době relativního mezinárodněpolitického klidu.¹⁶⁷ Text Varšavské smlouvy přitom předpokládal porady především v období ohrožení mezinárodního míru a bezpečnosti.

Na rozdíl od první schůzky Politického poradního výboru v Praze, která posloužila jako manifest jednoty, se druhé jednání tohoto orgánu již neodehrávalo výhradně dle sovětských představ. Den před zahájením hlavního zasedání se sešli přítomní ministři zahraničních věcí za účelem projednání návrhu konečné deklarace, samozřejmě předem vypracované sovětskou stranou. Projevila se však tendence Gomulkova vedení k formulování nezávislejší zahraniční politiky. Polská delegace tak měla k předloženému návrhu v následné diskusi řadu kritických připomínek, které prezentoval ministr Rapacki.

Většina jeho námitek se týkala té části deklarace, jež se zmiňovala o úloze Spojených států. Polský ministr zahraničí požadoval, aby formulace o míru nepřátelské činnosti vládních kruhů USA byly oslabeny, ne-li zcela vypuštěny. Mířil především na pasáže o roli USA při prosazování myšlenky jaderného vyzbrojení SRN. Stejně tak v souvislosti s odsouzením Dulles-Eisenhowerovy doktríny¹⁶⁸ se Rapacki snažil snížit důraz připravované kritiky a stavěl se proti jednoznačnému konstatování, že USA připravují agresi vůči Libanonu. Rapacki rovněž vystoupil proti snaze označit za provokaci návrh Washingtonu, aby byla otázka východní Evropy projednávána konferencí na nejvyšší úrovni. Polská delegace se ohradila i proti skutečnosti, že se v původním návrhu deklarace o OSN hovořilo pouze v negativním smyslu. Polské připomínky tedy obecně směřovaly k celkovému zeslabení tónu deklarace a projevíly se nejvíce při projednávání její závěrečné části. Rapacki společně se

¹⁶⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis N.S. Chruščova A. Novotnému s návrhem na svolání schůzky Politického poradního výboru do Moskvy, 15. května 1958.

¹⁶⁷ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 12. Mastny v této souvislosti uvádí, že s ohledem na vypuštění Sputniku, jímž se pomyslná „rovnováha sil“ vychýlila v sovětský prospěch, si chtěl Chruščov pouze otestovat, zda bude nyní Západ k jeho návrhům na kolektivní bezpečnost otevřenější. Pro toto tvrzení však neuvádí žádné podložení prameny a musíme ho chápat jako především hypotetické. Ačkoliv je nesporné, že SSSR měl nad USA až do první poloviny 60.let v kosmickém programu převahu, II. schůzka Politického poradního výboru se konala téměř tři měsíce poté, co Američané Sověty napodobili a vypustili svůj umělý satelit Explorer I. Pokud by byl Politický poradní výbor svolán v přímé souvislosti s vypuštěním Sputniku, neexistoval sebemenší důvod neuskutečnit jeho zasedání mnohem dříve. Jednání tak mělo pravděpodobněji dodat váhu návrhu smlouvy o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou.

¹⁶⁸ Pod tímto pojmem jsou míněny návrhy prezidenta USA z 5. ledna 1958, nabízející ozbrojenou pomoc těm blízkovýchodním státům, které by se cítily ohroženy komunismem.

svým maďarským protějškem Endre Sikem důsledně odmítal původní formulaci, že válka proti socialistickým zemím může přivést útočnicka pouze k záhubě.¹⁶⁹

V zájmu demonstrace jednoty bylo nakonec části polských připomínek vyhověno. Stejně jako v případě prvního zasedání v Praze se tak výsledná deklarace dočkala jednomyslného přijetí. Její leitmotivy představovaly prezentace zahraničněpolitické linie zemí socialistického tábora, mírového soužití států s rozdílným společenským zřízením a velebení sovětských odzbrojovacích návrhů.¹⁷⁰ Interní instrukce Moskvy v souvislosti s deklarací Politického poradního výboru požadovaly diplomatickou podporu ze strany sovětských satelitů především v jednání o paktu o neútočení, zákazu testů jaderných a vodíkových zbraní¹⁷¹ a propagace Rapackého plánu.¹⁷²

Není překvapivé, že za hlavního viníka mezinárodního napětí označil Politický poradní výbor Spojené státy a NATO. Ve vztahu k Varšavské smlouvě bylo naopak deklarováno, že se během své tříleté existence stala spolehlivým garantem bezpečnosti a nezávislosti svých členských států a „*činitelem, který brzdí míru nepřátelskou činnost vojenských uskupení západních velmocí a na prvním místě Severoatlantického bloku*“.¹⁷³

Krom zahraniční politiky Washingtonu se hlavním terčem kritiky stala i vojenská spolupráce NATO se Západním Německem, především třístranná dohoda mezi Francií, Itálií a SRN o spolupráci na úseku vojenských výzkumů a výroby zbraní. Nutno dodat, že obdobnou smlouvu pochopitelně uzavřel i Sovětský svaz s Východním Německem.¹⁷⁴ V otázce případného německého sjednocení Politický poradní výbor samozřejmě podpořil stanovisko sovětské vlády, požadující svolání konference mocností bývalé protihitlerovské koalice na

¹⁶⁹ Informace o poradě Politického poradního výboru ze dne 24.5. 1958, předložená politickému byru ÚV KSČ ministrem zahraničí ČSR V. Davidem, 7. června 1958, in: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 6., s. 77.

¹⁷⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Český text deklarace přijaté na poradě Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy dne 24. května 1958.

¹⁷¹ V souvislosti s rozhodnutím Bundestagu o vyzbrojení Bundeswehru jadernými zbraněmi rozhodl v dubnu 1958 Nejvyšší sovět SSSR o jednostranném zastavení zkoušek s atomovými i vodíkovými zbraněmi. Následná propagandistická kampaň měla nejširším masám obyvatelstva krok prezentovat jako mírovou iniciativu SSSR proti západoněmeckým militaristům snažícím se zabránit sjednocení Německa. Nejednalo se o první takový návrh. V průběhu roku 1957 Nejvyšší sovět dvakrát neúspěšně adresoval výzvu kongresu USA a parlamentu Velké Británie k okamžité dohodě o zastavení jaderných zkoušek, s platností od 1. ledna 1958. Nyní Sovětský svaz deklaroval, že očekává, že západní jaderné mocnosti budou krok sovětské strany následovat. Tento sovětský krok však neovlivnil pokračování amerických a britských jaderných testů v Tichomoří. S ohledem na skutečnost, že si Moskva vyhrazovala právo zkoušky znovu obnovit, pokud ostatní mocnosti budou v testech pokračovat, stal se návrh zcela bezvýznamným. NA, f. 1261/0/44, i.č. 38, k. 18, Zaujetí stanoviska k usnesení Nejvyššího sovětu SSSR o jednostranném zastavení zkoušek s atomovými a vodíkovými zbraněmi, 1. dubna 1958.

¹⁷² AMZV, f. V/7 porady kolegia 1953-1989, a.j. 204/34, Některé závěry z moskevské porady Politického poradního výboru států Varšavské smlouvy, 6.června 1958.

¹⁷³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Český text deklarace přijaté na poradě Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy dne 24. května 1958.

¹⁷⁴ Uzavřena byla na jaře 1957 během již zmiňované cesty maršála Žukova do Berlína.

nejvyšší úrovni, která by za účasti obou německých států připravila doposud chybějící mírovou smlouvu. SRN a NDR se následně měly jako suverénní státy dohodnout na případném sjednocení země.

V této souvislosti není bez zajímavosti, že původní pasáž Moskvou připravené deklarace týkající se Západního Německa byla mírnější a kratší. Zostření a rozšíření se dočkala až po připomínkách především z polské, ale částečně též z československé strany. Jednalo se o jediný Rapackého návrh zostřující předložené formulace. Jak zaznamenalo československé ministerstvo zahraničí, nejednalo se o první případ, kdy polská diplomacie požadovala ostřejší odsouzení militaristických a revanšistických kruhů v SRN, přičemž však nečinila přímo zodpovědnou bonnskou vládu a současně prosazovala mírnější formulace vůči Washingtonu. To ukazuje, že Gomulkovo vedení stále považovalo Německo za hlavní ohrožení bezpečnosti Polska. Z původního mírnějšího tónu vůči Bonnu můžeme také vyvozovat, že Moskva se v této době snažila především o normalizaci vztahů s SRN a k navázání bližší spolupráce. Hlavní vina za napětí v Evropě proto měla být z toho důvodu připsána „americkému imperialismu“.¹⁷⁵

Politický poradní výbor zároveň navázal na svou dva a půl roku starou deklaraci, když opět zdůraznil nutnost zastoupení komunistické Číny v OSN a vyjádřil sympatie národněosvobozeneckému boji. Celkově propagandistický charakter nové deklarace nicméně dobře ilustrovala skutečnost, že odsuzovala NATO, SEATO a Bagdádský pakt za vměšování se do vnitřních záležitostí svých členských států, přičemž o událostech v Polsku a Maďarsku pochopitelně chyběla sebemenší zmínka.

3.6 Odsun sovětských vojsk z Rumunska

Největší význam mělo II. zasedání Politického poradního výboru především v oblasti stahování sovětských vojsk z území východoevropských satelitů. Na schůzce byla oficiálně prezentována předchozí mezivládní dohoda Sovětského svazu s Rumunskem o odvolání původně okupačních sovětských vojsk z území RLR, nacházejících se nyní v zemi na základě Varšavské smlouvy. Je příznačné, že tato otázka, byť se přímo dotýkala vojenských zájmů aliance, byla fakticky vyřešena na bilaterální bázi. Politický poradní výbor opět posloužil pouze jako fórum pro prezentaci, nikoliv jako skutečně výkonný kolektivní orgán

¹⁷⁵ Informace o poradě Politického poradního výboru ze dne 24.5. 1958, předložená politickému byru ÚV KSČ ministrem zahraničí ČSR V. Davidem, 7.června 1958, in: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 6., s. 77

Varšavské smlouvy. Přesto formální potvrzení stažení vojsk z Rumunska nadnárodní organizací považují někteří za porušení národní svrchovanosti.¹⁷⁶

Otázka sovětských jednotek na rumunském území představovala pro Bukurešť palčivé téma nejméně od roku 1955, kdy se Dejovo vedení snažilo poprvé neúspěšně požádat Moskvu o jejich odsun. Deklarace o vztazích mezi socialistickými státy z krizových dní října 1956 však poskytla rumunskému politbyru pro tuto iniciativu nový rámec. Politbyro RDS o otevření této problematiky koneckonců rozhodlo pouhý den po jejím vydání. Důležité vstřícné gesto Chruščov učinil až v srpnu 1957 na schůzce s Titem v rumunském Snagově. Oznámil zde záměr stáhnout sovětská vojska ze zemí sousedících s Jugoslávií. Rozhodnutí se však realizovalo pouze v případě Rumunska. V oficiálním dopise adresovaném ÚV RDS sovětský první tajemník tvrdil, že tento krok je umožněn díky zmírnění mezinárodního pnutí a vybudování silné rumunské armády. Nezapomněl však zmínit, že cílem je především znemožnit „imperialistické“ propagandě obviňovat Sovětský svaz z vojenské okupace východní Evropy.¹⁷⁷ Hranice sovětského bezpečnostního perimetru ležela o více než tisíc kilometrů na západ. Stažení sovětských vojsk z Rumunska tak mělo ze strategického hlediska pouze omezený význam.¹⁷⁸

Výrazně větší byl dopad politický, především pro Chruščovův obraz vůdce nakloněnému vojenskému uvolnění. Stažení vojsk z Rumunska tak musíme chápat především jako součást celkové snahy SSSR prezentovat se světové veřejnosti jako mírumilovná mocnost. V tomto duchu se koneckonců vyjádřil i samotný Gheorghiu-Dej.¹⁷⁹ Rozhodnutí navíc představovalo výzvu Spojeným státům k obdobnému kroku v západní Evropě. Zároveň je zřejmé, že Chruščov neshledával v tomto kroku bezpečnostní oslabení. Vztahy s Jugoslávií sousedící s RLR se za poslední tři roky výrazně zlepšily a bylo zřejmé, že v případném konfliktu by Tito Západ vojensky nepodpořil. Případný útok proti Sovětskému svazu a potažmo celé Varšavské smlouvě by navíc byl veden z jiného směru. Odchod sovětských vojáků se tak realizoval v průběhu léta 1958.¹⁸⁰

¹⁷⁶ RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 24.

¹⁷⁷ Letter from First Secretary of the CC of the CPSU to the CC of the RWP on the Withdrawal of Soviet Troops from the Romanian Territory, 17. dubna 1958, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16245/ipublicationdocument_singledocument/B2EB24FC-1116-4240-99CD-C14D0ACE2D9D/en/580417_letter.pdf [2010-06-29].

¹⁷⁸ RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 26.

¹⁷⁹ Letter of Reply from First Secretary of the CC of the RWP, Expressing Agreement to the Soviet Proposal to Withdraw its Troops from Romania, 23. dubna 1958, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16260/ipublicationdocument_singledocument/04141F69-CBD5-47A2-A764-D2A156E032EC/en/580423_letter.pdf [2010-06-29].

¹⁸⁰ Decision of the Romanian Council of Ministers on the Application of the Agreement Concluded in Moscow in 24 May 1958, Establishing the Withdrawal of Soviet Troops from Romania, 21. června 1958,

Chruščov nicméně v této době netušil, že ztrácí prostředek, kterým mohl Kremlu výrazně pomoci disciplinovat rumunské vedení v jeho budoucí snaze o desintegraci Varšavské smlouvy a formulování vlastního zahraničněpolitického kurzu.¹⁸¹ Její první náznaky se objevily již na IV. sjezdu RDS v roce 1955, kdy se poprvé diskutovalo o myšlence rumunské cesty k socialismu a přitom se zdůrazňovala nezbytnost respektování zásad národní suverenity. Avšak k samotné realizaci těchto úvah se RLR odhodlala až po roce 1958. Stažení sovětských vojsk proto musíme chápat jako klíčový moment, po kterém se Rumunsko odhodlalo k risku dosud nepředstavitelné politiky a začalo se od Moskvy pozvolna distancovat. Pozdější Chruščovovy nabídky obdobného kroku v případě Polska a Maďarska ukončil vývoj druhé berlínské krize. Odchod sovětských vojsk z Rumunska v roce 1958 tak zůstal v celé historii Varšavské smlouvy ojedinělým činem.

V rozmezí let 1957-1958 Varšavská smlouva tedy nedoznala výraznějších otřesů. Naopak, i přes problémy Kremlu s přechodně nezávislejším zahraničněpolitickým kurzem Polska a československými stížnostmi na problémy s realizací vytýčených zbrojních plánů, můžeme hovořit o jistém uklidnění situace - především ve srovnání s koncem roku 1956, kdy aliance čelila hrozbě vystoupení dvou členů. Československé výhrady nedosahovaly takové razance, která by Moskvu výrazněji znepokojovala. Polské iniciativy působily Moskvě nepochybně větší problémy, avšak nebyly motivovány snahou narušit vojenskopolitické spojení se Sovětským svazem.

K výraznější proměně či posílení významu Varšavské smlouvy tedy nedošlo. Můžeme hovořit o alespoň částečné snaze řešit otázku vytýčení zbrojních plánů a rozvoje východoevropských ozbrojených sil. Jejich realizace se však odehrávala mnohdy bilaterálně a mimo rámec aliance, což nezbytně přinášelo problémy v koordinaci činnosti jednotlivých členských států. Politický rámec aliance Kreml ignoroval ještě více. Otázka vytvoření nových politických orgánů aliance, vytýčená již v prvním roce její existence, zcela zapadla. Varšavská smlouva se tak až do II. zasedání Politického poradního výboru v politické rovině objevovala pouze tehdy, pokud její existence využívali sovětské představitelé během diplomatických jednání se Západem. Zřejmě za účelem posílení její pozice v rámci snahy o dosažení dohody o neútočení se státy NATO se Chruščov s téměř dvouletým zpožděním rozhodl pro částečnou aktivizaci jejích politických struktur, když si alespoň nechal odsouhlasit své odzbrojovací iniciativy ústředním orgánem paktu. Klíčovou mezinárodní

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16276/ipublicationdocument_singledocument/6B484C46-7A72-43EE-826F-1E992FD7F2F7/en/580621_decision.pdf [2010-06-29].

¹⁸¹ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 12.

událostí ve vztahu k dalšímu vývoji Varšavské smlouvy se tak stala až druhá berlínská krize z přelomu padesátých a šedesátých let, kdy se po období relativního klidu svět opět přiblížil možné vojenské konfrontaci mezi supervelmocemi.

4. Varšavská smlouva v období velkých krizí studené války

4.1 Berlínská krize

Chruščovova zahraničněpolitická aktivita neubrala na intenzitě ani po II. zasedání Politického poradního výboru, jehož návrhy ke zmírnění mezinárodního napětí vyzněly v květnu 1958 do ztracena. Tři měsíce po této schůzce nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy navrhl sovětský vůdce Západu další projekty. Po nerealizovaném paktu o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou inicioval nyní za sovětskou stranu uzavření smlouvy o přátelství a spolupráci mezi celou Evropou a USA a radikální snížení všech cizích vojsk nacházejících se na území obou německých států. Podpořil i Eisenhowerovu vizi „otevřeného nebe“, ovšem s platností pouze pro střední Evropu. Nic z toho samozřejmě realizováno nebylo.¹⁸² Ve chvíli, kdy Chruščov své návrhy prezentoval, zřejmě málokdo tušil, že ještě na podzim téhož roku první tajemník KSSS a předseda rady ministrů¹⁸³ rozpoutá jednu z nejnebezpečnějších a nejdéle trvajících krizí studené války.

Druhá berlínská krize, táhnoucí se od podzimu 1958 do konce roku 1961, představovala po určitém uklidnění mezinárodní situace následujícím po Ženevské konferenci v létě 1955 návrat k reálným úvahám o vojenském střetu obou supervelmocí. Z tohoto důvodu můžeme diplomatickou konfrontaci nad rozděleným německým městem považovat za zlomový moment pro existenci Varšavské smlouvy. V této souvislosti si je nutné uvědomit, že založení paktu se časově shodovalo s počátkem „ovzduší Ženevy“. Pokračující détente tedy doposud nevystavoval komunistickou alianci bezprostředním možností skutečného vojenského střetu. Ačkoliv propagandistická prohlášení Politického poradního výboru o zostřování mezinárodních tenzí hovořila o opaku, dobu od podpisu Varšavské smlouvy můžeme bezpochyby označit za léta největšího mezinárodněpolitického klidu v rámci dosavadního průběhu studené války. Ve vztahu obou supervelmocí se bezprostřednost příprav na ozbrojenou konfrontaci postupně víceméně vytratila po Stalinově smrti a konci korejské války. Probíhající masivní modernizaci východoevropských ozbrojených sil v druhé polovině padesátých let je třeba chápat spíše jako opatření zvyšující obranyschopnost. Také ofenzivní úvahy sovětské generality neměly v panující mezinárodní atmosféře šanci být aplikovány do praxe. Druhá berlínská krize možnost vojenské konfrontace výrazně přiblížila. Stala se tak pro Varšavskou smlouvu podnětem pro řešení některých odkládaných problémů.

¹⁸² MASTNY, *A Cardboard...*, s. 12.

¹⁸³ V březnu 1958 nahradil ve funkci předsedy sovětské vlády Bulganina.

Formální struktury Varšavské smlouvy opět nehrály v rozpoutání krize žádnou úlohu. Dokumenty odtajněné po skočení studené války potvrdily, že minimálně zahájení celé konfrontace bylo Chruščovovou osobní iniciativou.¹⁸⁴ Ten na schůzce k příležitosti demonstrace sovětsko-polského přátelství v Moskvě dne 10. listopadu přednesl řeč, ve které obvinil západní mocnosti, že využívají Západního Berlína jako výchozího bodu k zahájení agrese proti NDR a dalším státům socialistického tábora. Sovětský premiér proto oznámil, že Moskva podnikne kroky proti stavu, kdy Západ využívá své okupační zóny v Berlíně k agresivním záměrům proti socialistickému táboru a vyzval k normalizaci situace v Berlíně, „hlavním městě NDR“.¹⁸⁵

Své požadavky shrnul sovětský vůdce v dlouhých nótách zaslaných 27. listopadu západním mocnostem. Řešení problému představoval dle Moskvy podpis mírové smlouvy s oběma německými státy. Berlín se měl následně změnit ve svobodné a plně demilitarizované město. Pokud by západní představitelé odmítli smlouvu uzavřít, Sovětský svaz hrozil podpisem separátní mírové smlouvy s NDR. Jako plně suverénnímu státu by jí následně předal kontrolu nad přístupovými cestami do Západního Berlína. Dohoda o všech otázkách týkajících se západní části města s východoněmeckým vedením by byla pro Západ pochopitelně mnohem složitější než spolupráce s Moskvou na základě dohod bývalé protihitlerovské koalice. Chruščovovy nóty měly ultimativní charakter, především z důvodu předpokládaného časově omezeného rámce vyjednávání stanoveného na dobu šesti měsíců.¹⁸⁶

Jednu z možných motivací Chruščovova jednání je nutné hledat ve snaze zabránit vyzbrojení západoněmeckého Bundeswehru jadernými zbraněmi. Před tímto krokem varovala koneckonců deklarace Varšavské smlouvy již v květnu 1958 a i nyní hovořil sovětský první tajemník o jaderném vyzbrojení SRN jako o výrazně zhoršujícím faktoru celé situace okolo Berlína. Další, neméně důležitý sledovaný cíl, představovalo nepochybně posílení a stabilizace východoněmeckého komunistického režimu. Jeho neutěšený stav nejlépe demonstrovala vlna uprchlíků, kteří přes Západem kontrolovanou část Berlína masivně emigrovali z východoněmeckého státu. Koncem roku 1958 dosáhl tento problém takového rozměru, že ho představitelé SED nemohli nadále bagatelizovat a byli nuceni požádat Kreml o pomoc. Masivní emigrace z NDR pochopitelně podkopávala i Chruščovovy teze o blížícím se

¹⁸⁴ HARRISON, M.H., *New Evidence on Khrushchev's 1958 Berlin Ultimatum*, in: CWIHP Bulletin 4, 1994, s. 35-39.

¹⁸⁵ HORČIČKA, V., *Druhá berlínská krize a politika Spolkové republiky*, in: Historický obzor, č. 9/10 2000, s. 217-225.

¹⁸⁶ HARRISON, *New Evidence...*, s. 36.

vítězství socialismu. Dokumenty navíc ukazují, že s celým Berlínem se začalo v této době počítat jako s integrální součástí východoněmeckého státu.¹⁸⁷

Moskva nicméně postupovala velmi opatrně při naplňování hrozeb obsažených v ultimátu a dá se říci, že pouze zkoušela reakce Západu. Tento postup je velmi příznačný pro celou Chruščovovu diplomacii v letech 1958 až 1962. První tajemník KSSS rád tlačil svým jednáním Západ do kouta, ale těsně před koncem zastavil a sledoval, jaká bude západní reakce.¹⁸⁸ V tomto směru je nutné zdůraznit určitou Chruščovovu naivitu. Byl si natolik jistý nereálností globální války mezi supervelmocemi, že neváhal předložením ultimativních požadavků přejít do diplomatické ofenzívy, přestože ho KGB i Gromykovovo ministerstvo zahraničních věcí upozorňovaly na možnost vojenských protipatření Západu.¹⁸⁹

4.1.1 Uzavření mírové smlouvy a členství NDR ve Varšavské smlouvě

Počáteční fáze berlínské krize organizaci Varšavské smlouvy bezprostředně neovlivnila. Otevírala se pouze otázka ukončení členství NDR v paktu po případném podpisu mírových smluv s Německem, která však za stávající situace představovala druhořadý problém. Sověty požadovanou revizi stavu panujícího v Berlíně v prosinci 1958 jednoznačně zamítla pařížská konference ministrů zahraničních věcí tří západních mocností a SRN; posléze se s tímto názorem se ztotožnilo i celé NATO. Kreml proto počátkem roku 1959 zopakoval své požadavky, které podpořil konkrétní nabídkou mírové smlouvy s Německem. Sovětský návrh mimo jiné předpokládal vystoupení SRN a NDR ze struktur NATO a Varšavské smlouvy ke dni uzavření mírových smluv a následné výrazné omezení německých ozbrojených sil.¹⁹⁰ Přestože pro Západ byl sovětský návrh mírové smlouvy nepřijatelný celkově a členství německých států ve vojenskopolitických blocích představovalo otázku druhořadého charakteru, objevily se i hlasy kritizující předpokládané mezinárodní nezakotvení Německa. Z tohoto důvodu Kreml brzy přistoupil k revizi svých požadavků. Chruščov naznačil možný ústupek v otázce mezinárodního zabezpečení německých států po podpisu mírových smluv. Během rozhovorů s poslanci západoněmecké SPD se tak sovětský premiér kladně vyjádřil k návrhu Fritze Erlera, aby mírová smlouva připouštěla příslušnost německých států k NATO i Varšavské smlouvě jako dočasné opatření. Této příležitosti však

¹⁸⁷ HORČIČKA, *Druhá berlínská krize...*, s. 217.

¹⁸⁸ HARRISON, *New Evidence...*, s. 36.

¹⁸⁹ HORČIČKA, *Druhá berlínská krize...*, s. 218.

¹⁹⁰ Německo nemělo disponovat jadernými zbraněmi, raketami, bombardéry a ponorkami.

Chruščov spíše opět využil k odkazu na možnost zahájit rozhovory vedoucí k rozpuštění obou vojenských bloků.¹⁹¹

Jistý posun v sovětském přístupu způsobila návštěva britského konzervativního premiéra Harolda Macmillana a ministra zahraničních věcí Johna Selwyn-Lloyda v Moskvě, která se uskutečnila na přelomu února a března 1959. Sovětská strana Britům při této příležitosti sdělila, že přes předložený text mírové smlouvy s Německem považuje za užitečné a žádoucí, aby i po případném podpisu mírové smlouvy zůstala SRN nějaký čas v NATO a NDR v organizaci Varšavské smlouvy. Macmillan však odmítl jednat o druhořadých detailech sověty předložené mírové smlouvy. Chruščovovi oznámil, že klíčový problém představuje další uplatňování práv západních mocností v Berlíně a deklaroval v této otázce tvrdý postup a naprostou jednotu zemí NATO. Britský premiér Sovětský svaz varoval, aby při realizaci svých zamýšlených opatření vzal na vědomí, že hrozí riziko střetu neporazitelných sil s neporazitelnými silami. Přes tyto neshody na řešení situace v Německu a rozdílné názory v otázce odzbrojení vyslovila sovětská strana během jednání s Macmillanem ochotu výrazně zlepšit vztahy s Británií a dokonce uzavřít vzájemnou smlouvu o neútočení. Britský premiér v této souvislosti prohlásil, že si takovou smlouvu přeje, ale snažil se spíše oživit myšlenku podpisu paktu o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou.¹⁹²

Přes formální vzájemné ujištění o snaze utlumit spory mezi Sovětským svazem a Západem hodnotila Moskva bezprostřední výsledek jednání s Macmillanem negativně. Neochotu akceptovat sovětské návrhy Moskva analyzovala tak, že západní mocnosti zřejmě chtějí uchovat formální válečný stav s Německem i okupační režim v Západním Berlíně a využít jich jako záminky při rozpoutání války proti zemím socialistického tábora. Kreml podezíral Západ, že pravděpodobně ještě není ke střetu dostatečně připraven a vyjednává pouze z potřeby získat čas.¹⁹³ Chruščov si nepřipouštěl možnost, že by právě jeho nekompromisní zahraničněpolitická linie v otázce Německa mohla stát u počátku války. Přesto v době korespondující s návštěvou britské delegace v Moskvě nabyl přesvědčení, že eventualita vojenského střetnutí, byť vyprovokovaného Západem, se výrazně přiblížila. Z toho důvodu došlo v období mezi Macmillanovou návštěvou Sovětského svazu a konáním

¹⁹¹ Záznam Zorinovy informace o moskevských rozhovorech poslanců Sociálně demokratické strany Německa H. Schmidta a F. Erlera, 24. března 1959, in: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 8, s. 90.

¹⁹² Informace o rozhovorech N.S. Chruščova s ministerským předsedou Velké Británie H. Macmillanem při jeho návštěvě SSSR, březen 1959, in: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 7, s. 81.

¹⁹³ Tamtéž.

ženevské konference v květnu 1959 k výrazné aktivizaci vojenské činnosti v rámci Varšavské smlouvy.

4.1.2 Vojenské přípravy Varšavské smlouvy

Ještě v únoru 1959 upozorňovala československá strana, že vojenská spolupráce se v rámci Varšavské smlouvy omezuje většinou pouze na výměnu materiálů a dílčích zkušeností mezi jednotlivými armádami. Doposud chyběl systém a organizované a plánované řízení.¹⁹⁴ Situace se nyní začala měnit. V rámci berlínské krize začala být Varšavská smlouva zasazována do sovětské nátlakové rétoriky vůči západním mocnostem. Březnová sovětská nota vládám USA a Velké Británie varovala před jakýmkoliv použitím síly proti případným akcím NDR. Moskva zdůrazňovala, že je jako východoněmecký spojenc z Varšavského paktu odhodlána beze zbytku splnit své závazky vyplývající z této smlouvy, stejně jako její ostatní signatáři.¹⁹⁵

Chruščov se však nevzdával možnosti využít situace, kdy je Západ kvůli situaci ohledně Berlína donucen se Sovětským svazem skutečně jednat. Při této příležitosti hodlal zopakovat i své předchozí iniciativy, které dříve západní mocnosti na Moskvou požadované úrovni projednat odmítly. Sovětské stanovisko k možnému svolání konference na nejvyšší úrovni dokazovalo, že řešení celé situace ohledně Německa má Moskva v úmyslu spojit s projednáním svých předchozích odzbrojovacích iniciativ, konkrétně se zákazem zkoušek jaderných a vodíkových zbraní, odsunem cizích vojsk z evropských států, snížením stavu vojsk bývalých mocností protihitlerovské koalice a realizací Rapackého plánu pod patronací NATO a Varšavské smlouvy.¹⁹⁶

Bez ohledu na výsledek nadcházejících diplomatických jednání Kreml rozhodl připravit se na možnost splnit spojenecké závazky formalizované Varšavskou smlouvou. V dubnu 1959 se tak pod vedením hlavního velitele Spojených ozbrojených sil Koněva konalo první velké společné cvičení simulující vpád do západní Evropy popsany dříve maršálem Žukovem. Hlavním předpokladem naznačeného scénáře byla myšlenka, že ofenzivní operace se uskuteční za účelem předejití hrozícího překvapivého prvního úderu NATO. Skutečnost, že se nejednalo o vysoce hypotetické představy, dokumentuje rozmístění jaderných raket středního doletu poblíž východoněmeckého města Fürstenberg namířených

¹⁹⁴ NA, f. 1261/0/11, sv. 208, a.j. 284/11, Zásady pro upevňování družby a vzájemné výměny zkušeností armád Varšavské smlouvy, 17. února 1959.

¹⁹⁵ Nota vlády SSSR vládám USA a VB o německé otázce a konferenci na nejvyšší úrovni, březen 1959, in: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 9, s. 97.

¹⁹⁶ Tamtéž.

proti leteckým základnám USAF na Britských ostrovech, které se uskutečnilo ve stejné době. Jednalo se však zcela jednoznačně o krok demonstrující krátkodobý nárůst sovětského pocitu ohrožení ze strany Západu. O tři měsíce později, v době před návštěvou Chruščova ve Spojených státech, byly tyto střely ve větší tichosti staženy zpět do Sovětského svazu.¹⁹⁷

Otázka, nakolik touto dobou zůstávalo sovětské vojenské plánování skutečně rozhodnuto k prvnímu útoku, je sporná. Kupříkladu během vytýčení cílů operačního cvičení ČSLA z přelomu března a dubna 1959 nastínil maršál Koněv scénář, podle kterého měla jako první udeřit západní vojska. Východ měl být na tento útok pouze dobře připraven a okamžitě zahájit masivní jaderný protiúder vedený raketami, letectvem a dělostřelectvem za účelem paralyzovat hlavní vojenské a průmyslové kapacity protivníka, včetně jeho politických institucí. Útočná fáze operace se měla odehrát teprve po odražení útočících západních jednotek, zhruba pět dní po zahájení konfliktu.¹⁹⁸ Naznačený scénář nepředstavoval pouze „téma“ jednoho konkrétního cvičení. Jeho předpoklady přijal například československý generální štáb jako nejpravděpodobnější možnost zahájení války. Ozbrojené síly socialistických zemí se měly pouze soustředit na včasné odhalení úmyslu nepřítele zaútočit. To představovalo naprostou nezbytnost, pokud se měl následně uskutečnit účinný protiútok. Zároveň je nutno konstatovat, že takto naznačený scénář byl postaven na poměrně naivních předpokladech. Například údernou sílu si východoevropské armády měly zachovat „včasným vyvedením“ vojsk z posádek, díky němuž by většina atomových úderů Západu nezpůsobila předpokládané škody.¹⁹⁹

4.1.3 Dočasné utlumení krize a redukce sovětské armády

Přednost nakonec dostala diplomacie. Ministři zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy na schůzce v polské metropoli ve dnech 27. a 28. dubna 1959 formálně potvrdili předchozí Chruščovův souhlas s přípravnou schůzkou ministrů zahraničních věcí v Ženevě. Jednání však bylo opět prakticky formálního rázu. Chruščov ho svolal především za účelem posílení váhy svého požadavku, aby z plánované agendy zmizela navrhovaná výměna názorů o situaci ve východní Evropě. Nadcházející konference Západ-Východ tak měla řešit

¹⁹⁷ MASTNY, *Imagining War...*, s. 21.

¹⁹⁸ Marshal Ivan Konev Analysis of a Czechoslovak Army Operational Exercise, March 31-April 7, 1959, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 9, s. 97.

¹⁹⁹ Conclusions from the Operational Exercise of the Czechoslovak Army, April 1959, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 10, s. 100.

pouze otázky uzavření mírové smlouvy s Německem a ukončení okupačního stavu v Západním Berlíně.²⁰⁰

Jednání v Ženevě probíhala s přestávkou ve dnech 11. května až 5. srpna 1959. Krom ministrů zahraničních věcí mocností bývalé protihitlerovské koalice se jich účastnily i delegace obou německých států. V tomto smyslu se jednalo o průlom Západu v přístupu k NDR²⁰¹. Sovětský ministr Gromyko ve vztahu k Varšavské smlouvě oficiálně prezentoval ochotu sovětského vedení v případě uzavření smlouvy akceptovat dočasné setrvání obou německých států ve vojenskopolitických blocích.²⁰² O sjednocení Německa však Gromyko odmítl vyjednávat a požadoval pouze formální ukončení válečného stavu, který by umožnil stažení okupačních vojsk z Berlína.²⁰³ Tento přístup názorně ukazuje, že sovětským cílem ohledně mírové smlouvy s Německem nebylo sjednocení země, ale primárně změna stavu v Berlíně ve prospěch socialistických zemí.

Přestože konkrétní dohody nebylo dosaženo, měla konference ve švýcarské metropoli výrazný vliv na dočasné zmírnění konfrontace ohledně rozděleného Berlína i mezinárodního napětí obecně. Západu se předně podařilo Sovětský svaz přesvědčit, aby prodloužil své ultimátum ohledně uzavření separátní mírové smlouvy s NDR o osm měsíců²⁰⁴. Na oplátku učinily vstřícné gesto i západní mocnosti. Gromyko nabyl dojmu, že Západ v zásadě odsouhlasil snížení počtu svých vojsk v Západním Berlíně. Ve skutečnosti se však jednalo o vágní, nikterak konkrétní příslib. USA navíc naznačily, že jsou do budoucna ochotny jednat s Moskvou o možnosti uzavření dohod směřujících k zmírnění mezinárodního napětí jako o paktu o nepoužití síly, obnovit jednání NATO-Varšavská smlouva o prevenci nenadálého útoku a obecném odzbrojení. Také v otázce rozmístění jaderných zbraní v SRN Západ ustoupil. Sovětská strana v dohodě spatřovala zárodek případného bezatomového pásma na území Německa nebo dokonce realizace Rapackého plánu. Sovětská strana pochopila závěry

²⁰⁰ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. xxvii.

²⁰¹ Dopusud západní mocnosti podporovaly tzv. Hallsteinovu doktrínu, podle které západoněmecký stát odmítal udržovat diplomatické styky se státy, které uznaly NDR. Výjimku představoval z pochopitelných důvodů Sovětský svaz. Formulována byla v prosinci 1955 státním tajemníkem na ministerstvu zahraničních věcí SRN Walterem Hallsteinem.

²⁰² Záznam rozhovoru V. Širokého a dalších čs. činitelů s ministrem zahraničí SSSR A. Gromykem o výsledcích ženevské konference ministrů zahraničí čtyř velmocí, 6. srpna 1959, in: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 11, s. 105.

²⁰³ HORČÍČKA, *Druhá berlínská krize...*, s. 221.

²⁰⁴ Původní termín byl stanoven do 27. května 1959, přičemž ženevská konference začala pouhých 16 dní před jeho vypršením. Původně posunutý termín byl po Chruščovově návštěvě USA na podzim 1959 zrušen úplně.

ženevské konference jako své vítězství, kterého dosáhla pouze svým neústupným postojem k otázce Západního Berlína.²⁰⁵

Krom nezbytného zmírnění situace kolem Berlína přinesla jednání v Ženevě ještě jeden důležitý výsledek. Americký prezident Eisenhower pozval Chruščova k návštěvě USA, jejíž uskutečnění mělo na další vývoj událostí výrazný vliv. Sovětská strana z tohoto kroku především vycítila ochotu Washingtonu revidovat svou dosavadní zahraničněpolitickou linii.²⁰⁶ I když během Chruščovovi návštěvy Spojených států v druhé polovině září nedošlo k podpisu žádných dokumentů, jejím výsledkem bylo dočasné uvolnění mezinárodního napětí.²⁰⁷ Osobní jednání s Eisenhowerem posílilo víru sovětského premiéra, že v otázce Berlína může dosáhnout sovětských požadavků mírovými prostředky. Nejenže Chruščov obnovil myšlenku smlouvy o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou, ale především počátkem roku 1960 v Nejvyšším sovětu oznámil úmysl snížit stav sovětských ozbrojených sil o dalších 1,2 milionu mužů. Jednalo se o zatím největší redukci sovětských vojsk. První tajemník KSSS svůj krok zdůvodnil, že nemá smysl mít obrovskou armádu v situaci, kdy si žádná země či uskupení v Evropě nedovolí Sovětský svaz napadnout.²⁰⁸ Stav sovětských ozbrojených sil se měl po roce 1961 ustálit na 2,4 milionu mužů.²⁰⁹ Celkový počet vojsk armád států Varšavské smlouvy tak od jejího založení klesl o více než tři a tři čtvrtě milionu mužů!²¹⁰ Jedním z důvodů tohoto kroku byla nepochybně i proměna vojenské koncepce. Ta stále více kladla důraz na moderní technologie na úkor počtu vojáků samotných.

4.1.4 III. schůzka Politického poradního výboru

Za účelem podpory sovětské politiky pro nadcházející rozhovory se západními mocnostmi ohledně možného odzbrojení a uzavření mírové smlouvy s Německem svolal Chruščov do Moskvy na počátek února schůzku Politického poradního výboru. Zároveň chtěl blíže informovat delegace členských států na nejvyšší úrovni²¹¹ o motivech nedávného masivního snížení stavů sovětských ozbrojených sil. Obnovena byla i praxe přizvání

²⁰⁵ Záznam rozhovoru V. Širokého a dalších čs. činitelů s ministrem zahraničí SSSR A. Gromykem o výsledcích ženevské konference ministrů zahraničí čtyř velmocí, 6. srpna 1959, in: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 11, s. 105.

²⁰⁶ Tamtéž.

²⁰⁷ Dopis velvyslance ČSR v Moskvě R.Dvořáka A.Novotnému se záznamem sdělení ministra zahraničí SSSR A.Gromyky o Chruščovově cestě do USA, 12. října 1959, in: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 14, s. 128.

²⁰⁸ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 14.

²⁰⁹ NA, f. 1261/0/11, sv. 249, a.j. 332/14, Zpráva o zasedání PPV Varšavské smlouvy, 20. února 1960.

²¹⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Deklarace členských států Varšavské smlouvy přijatá na III.schůzi PPV, únor 1960.

²¹¹ Zvacím dopisem Chruščov požadoval účast nejvyššího stranického představitele a dále ministrů zahraničních věcí a obrany.

pozorovatelů asijských socialistických států známá již z prvního zasedání tohoto orgánu.²¹² Číně koneckonců učinil sovětský premiér konkrétní nabídku na vstup do Varšavské smlouvy již v červnu 1959 na schůzce s ministrem obrany ČLR Peng Dehuaiem.²¹³ Stejně jako v případě předchozího zasedání Politického poradního výboru došlo k výměně na postu generálního sekretáře paktu. Doposud funkci vykonávající Nikolaj Patoličev se stal ministrem zahraničního obchodu SSSR. Na jeho místo byl jmenován jiný sovětský diplomat - Nikolaj Firjubin. Vzhledem k formálnosti této funkce se tato výměna charakteru jednání výrazněji nedotkla. Změnu oproti předchozím dvěma zasedáními nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy však představovalo usnesení o nezveřejňování jednotlivých projevů.²¹⁴ To poukazovalo na určitý ústup od dosavadní praxe koncipovat zasedání Politického poradního výboru jako pouhé propagandistické představení.

Chruščovův hlavní projev zřetelně ukazoval jeho sebevědomí po předchozích jednáních se Západem. Ačkoliv byla jeho řeč plná protizápadních útoků, celkově ohodnotil období uplynulé od poslední schůze Politického poradního výboru kladně. Na všeobecné snížení mezinárodního napětí mělo poukazovat nevypuknutí žádné nové války a útlum testů jaderných zbraní v roce 1959. Dle Chruščovova hodnocení byl Západ především přinucen se socialistickými státy jednat, přičemž tohoto stavu dosáhl Sovětský svaz bez jakéhokoliv ústupu ze svých pozic. Vítězství socialistických zemí měly demonstrovat souhlas Spojených států svolat konferenci na nejvyšší úrovni²¹⁵ a především složení ženevského „výboru deseti“ pro odzbrojení. Paritní zastoupení socialistických a kapitalistických států v tomto výboru, přičemž v celosvětovém měřítku představovaly socialistické země menšinu, chápal Kreml jako další důkaz své silné pozice a účinnosti své zahraničněpolitické linie. Akcentoval proto pokračování politiky mírového soužití a nezostřování vztahů mezi socialistickými a kapitalistickými zeměmi. Případná eskalace mezinárodních tenzí by se totiž dle sovětského premiéra negativně projevila na ekonomickém rozvoji socialistických zemí.²¹⁶

Plánované snížení sovětských ozbrojených sil SSSR se mělo uskutečnit v časovém horizontu dvou let. V této souvislosti Chruščov opět zdůrazňoval souběžné přezbrojení moderní válečnou technikou, především raketami a jadernými ponorkami. Vydržovat masivní pěchotu proto nemělo nadále pro sovětskou armádu význam. Chruščovovu důvěru ve stávající

²¹² NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis N.S. Chruščova prvnímu tajemníku ÚV KSČ A. Novotnému, 22. ledna 1960.

²¹³ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 14-15.

²¹⁴ NA, f. 1261/0/11, sv. 249, a.j. 332/14, Zpráva o zasedání PPV Varšavské smlouvy, 20. února 1960.

²¹⁵ Schůzka vrcholných představitelů mocností bývalé protihitlerovské koalice byla do francouzské metropole plánována na 15. května 1960.

²¹⁶ Předběžná zpráva A. Novotného o poradě zemí Varšavské smlouvy dne 4.2. 1960 v Moskvě, 9. února 1960, in: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 16, s. 136.

vojenský potenciál Varšavské smlouvy demonstrovalo i jeho vystupování během společné recepcce. Během přípitku prohlásil, že kapitalisté by měli být za politiku mírového soužití vděční, neboť válka by znamenala jejich konec.²¹⁷

Chruščov připomenul i eventualitu stažení sovětských vojsk z Polska a Maďarska. Vyzval tamní představitele, aby otázku sami posoudili. Následující eskalace berlínské krize v letech 1960 a 1961 však tento krok odsunula do pozadí a posléze vyzněl do ztracena. V obdobné souvislosti nastínil Chruščov i možnost vytvoření bezjaderného pásma na Balkáně, což velmi ocenily především bulharská a rumunská delegace.²¹⁸

V otázce odzbrojovacích jednání rozhodl Politický poradní výbor prezentovat chystaný sovětský návrh OSN na všeobecné a kompletní odzbrojení²¹⁹ jako společné stanovisko zemí Varšavské smlouvy.²²⁰ Jelikož se zdálo předem jasné, že závazná dohoda z jednání nevzejde, Varšavská smlouva připouštěla i dříve striktně odmítanou možnost omezené vzdušné inspekce.²²¹ Sověty naznačený postup v otázce odzbrojení²²² se však neseťkal s kladnou odezvou Číny. Čínský pozorovatel Kang Šeng prohlásil, že Peking nebude akceptovat žádné dohody odzbrojení dojednané bez jeho přímé účasti.²²³ Na základě Maových speciálních instrukcí dále kritizoval Chruščovovo hodnocení mezinárodní situace a zahraniční politiku Sovětského svazu. Zdůraznil, že se hrozba „amerického imperialismu“ nezmenšila a zopakoval čínské stanovisko, že ve světle nárůstu moci komunismu ve světě by měl být kapitalismus konfrontován silou.²²⁴ Projevy ze zasedání Politického poradního výboru neměly být po vzájemné dohodě publikovány. Stanoviska čínského pozorovatele o

²¹⁷ Tamtéž.

²¹⁸ Plenum of the Central Committee of the Bulgarian Communist Party, 11. února 1960, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17883/ipublicationdocument_singledocument/080BBE32-B23E-4410-986C-8E716068B1CB/en/Report_Iugov_1960_Eng.pdf [2010-06-29]. Na základě těchto Chruščovových úvah navrhlo Rumunsko s podporou SSSR dne 27. září 1960 v OSN smlouvu o kolektivní bezpečnosti Balkánu, tamní bezjaderné zóně a zóně bez zahraničních vojenských základů. Toto podpořil o den později i T. Živkov, když naléhal na snížení jednotek na Balkáně na úroveň hraničních stráží a požadoval, aby se Balkán stal první zónou kompletního odzbrojení.

²¹⁹ Konkrétní návrh na kompletní odzbrojení byl Sovětským svazem předložen OSN o čtyři měsíce později, 2. června 1960.

²²⁰ NA, f. 1261/0/11, sv. 249, a.j. 332/14, Zpráva o zasedání PPV Varšavské smlouvy, 20. února 1960.

²²¹ NA, f. 1261/0/11, sv. 202, a.j. 278/2, Zpráva o prvé části konference expertů socialistických zemí a členských zemí NATO o opatřeních k zabránění nebezpečí nenadálého útoku, 17. ledna 1959.

²²² Západ se snažil se jednání oddálit a protáhnout prostřednictvím orientace se na technické otázky a teprve poté přistoupit k rozpracování politické dohody. Nepřijatelný byl pro Moskvu především princip rozhodování o vysílání inspekčních skupin na území zúčastněných států na základě pouhé majority v předpokládaném kontrolním orgánu. Chruščov takovouto formu kontroly označil za úsilí o organizaci vojenské rozvědky na území Sovětského svazu a jiných socialistických zemí. Krom dřívějšího odmítání vzdušné inspekce tak nyní Moskva neohodlala přistoupit na jinou formu kontroly odzbrojovacích dohod než striktně vymezený počet inspekci, prováděných nikoliv libovolně, ale pouze schválenými přístroji. Širší rámec kontroly hodlal Sovětský svaz odsouhlasit pouze, pokud bude přesvědčen o vyloučení činnosti vojenské rozvědky Západu na svém území.

²²³ Předběžná zpráva A. Novotného o poradě zemí Varšavské smlouvy dne 4.2. 1960 v Moskvě, 9. února 1960, in: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 16, s. 136.

²²⁴ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 14.

nezávaznosti odzbrojovací smlouvy bez účasti ČLR však Peking přes sovětské protesty zveřejnil. Tuto skutečnost Západ zcela správně hodnotil jako začínající rozkol mezi oběma komunistickými velmocemi.²²⁵

V rámci schůzky Politického poradního výboru proběhlo i jednání ministrů obrany s představiteli Spojeného velení. Zde sovětští generálové interpretovali členským státům doporučení nenásledovat rozhodnutí prvního tajemníka KSSS a stavy jejich armád nesnižovat.²²⁶ V souvislosti s předchozími vojenskými opatřeními Varšavské smlouvy ohledně berlínské krize vystoupil před stranickými lidry i hlavní velitel Spojených ozbrojených sil Koněv. Jeho projev však po dohodě nebyl zaznamenán a jeho obsah neměl být nikterak šířen.²²⁷

Krom standardní jednomyslně přijaté veřejné deklarace²²⁸, která obsahovala oproti předchozí praxi umírněnější protizápadní kritiku a fakticky rekapitulovala Chruščovovo kladné hodnocení stávajícího mezinárodně politického vývoje, formuloval Politický poradní výbor poprvé interně i společnou politickou linii Varšavské smlouvy. Členské státy se měly primárně podílet na mobilizaci světového veřejného mínění pro podporu sovětských odzbrojovacích návrhů a vyvíjet tlak na západní velmoci k jejich přijetí. Cílem bylo udržet domnělou zahraničněpolitickou převahu a iniciativu na straně socialistického tábora při zachování politiky „zmírnění mezinárodního napětí“. V německé otázce měla Varšavská smlouva dle možností politicky přispívat k přípravě jednání o vytvoření svobodného města Západní Berlín a podporovat sovětskou prezentaci celého města jako samostatné politické jednotky. Nejpodstatnější vytýčený cíl však představovalo obnovení snahy o uzavření paktu o neútočení mezi Varšavskou smlouvou a NATO, včetně možnosti uzavírání dvoustranných smluv o neútočení mezi členskými státy obou uskupení.²²⁹

4.1.5 Nová eskalace konfrontace a důsledky pro Varšavskou smlouvu

Chruščovovo hodnocení mezinárodněpolitického vývoje se brzy ukázalo jako mylné. Sovětský vůdce především nesprávně odhadl ochotu Spojených států ustoupit tlaku Moskvy v otázce Berlína. Začala hlavní fáze druhé berlínské krize, která eskalovala studenou válku a

²²⁵ NA, f. 1261/0/11, sv. 249, a.j. 332/14, Zpráva o zasedání PPV Varšavské smlouvy, 20.února 1960.

²²⁶ Předběžná zpráva A. Novotného o poradě zemí Varšavské smlouvy dne 4.2. 1960 v Moskvě, 9.února 1960, in: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 16, s. 136.

²²⁷ NA, f. 1261/0/11, sv. 249, a.j. 332/14, Zpráva o zasedání PPV Varšavské smlouvy, 20.února 1960.

²²⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Deklarace členských států Varšavské smlouvy přijatá na III.schůzi PPV, únor 1960.

²²⁹ NA, f. 1261/0/11, sv. 249, a.j. 332/14, Zpráva o zasedání PPV Varšavské smlouvy, 20.února 1960.

obnovila masivní přípravu východního bloku na možný ozbrojený konflikt.²³⁰ Událostí, která velmi negativně ovlivnila mezinárodní napětí, byl krach květnové konference čtyř mocností na nejvyšší úrovni v Paříži. Krátce před jejím zahájením se dne 1. května 1960 podařilo sovětským protivzdušným silám poblíž Sverdlovka konečně sestřelit špionážní letoun Spojených států U-2. Přestože generalita Varšavské smlouvy o přeletech špionážních letounů nad územím členských států již delší dobu věděla,²³¹ doposud nedisponovala dostatečně účinnou technikou k jejich sestřelu. Teprve nyní mohla Moskva předložit důkaz o americké špionáži. Poté, co se Eisenhower odmítl za přelety letounů U-2 omluvit, opustil Chruščov demonstrativně pařížský summit.²³²

V souvislosti s dobou sestřelu amerického letounu část historiků soudí, že použití nové rakety země-vzduch proti americkému stroji načasovalo záměrně sovětské vojenské velení bezprostředně před pařížská jednání s cílem narušit pokračující détente.²³³ Je zřejmé, že sovětské vojenské kruhy byly drážděny Chruščovovým tlakem na redukci jednotek. Především vztah sovětského prvního tajemníka s hlavním velitelem Spojených ozbrojených sil Koněvem se během jara roku 1960 obzvláště vyhroutil. V dubnu ho proto Chruščov odvolal z funkce prvního náměstka sovětského ministra obrany i z pozice velitele Varšavské smlouvy. Koněva v obou funkcích nahradil maršál Andrej Grečko. Oficiálně však sovětské vedení výměnu zdůvodnilo zdravotním stavem stárnoucí legendy bojů druhé světové války. Grečkovu jmenování formálně potvrdil o několik měsíců později Politický poradní výbor.²³⁴

Stejně rychle, jak dokázal Chruščov reagovat na zmírnění krize v létě 1959 dalším omezením armády, byla nyní v souvislosti s jeho „vystřízlivěním“ z představ o slabosti Západu vzdorovat sovětskému diplomatickému tlaku uvedena do chodu rychlá transformace Varšavské smlouvy z původně primárně podpůrného politického nástroje v relevantní vojenskou sílu použitelnou v konfliktu s NATO. Po letech naléhání československé strany došlo v rámci příprav na možnou vojenskou konfrontaci k urychlení jednání o sladění mobilizačních plánů jednotlivých států Varšavské smlouvy. Během roku 1960 si sovětské vedení uvědomilo, že propastný rozdíl mezi požadavky generálních štábů a reálným průmyslovým potenciálem členských států paktu se snižuje pouze velmi nepatrně. Za tímto účelem se ve dnech 7. až 10. října 1960 sešli v sovětské metropoli zástupci generálních štábů

²³⁰ MASTNY, *Imagining War...*, s. 22.

²³¹ Názory na charakter počátečního období války se zaměřením na řízení státu, 28. dubna 1960, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 12, s. 105.

²³² HORČIČKA, *Druhá berlínská krize...*, s. 223.

²³³ NÁLEVKA, V., *Kapitoly z dějin studené války*, sv. 1. Praha 1997, s. 121.

²³⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Zpráva N.S. Chruščova o hlavním veliteli SOS států-účastníků Varšavské smlouvy ÚV KSČ, 30. dubna 1960.

a plánovacích úradů jednotlivých členských států.²³⁵ O snaze problém skutečně řešit vypovídalo i zapojení Stálé komise RVHP pro spolupráci v oblasti obranného průmyslu do rozhovorů o této důležité otázce. Celý proces se měl odehrávat v utajení, pod dohledem sovětského Gosplanu. Primárním úkolem bylo snížit stávající disproporcionalitu úkolů kladených na jednotlivé členské státy paktu. Takového řešení se již od roku 1957 snažilo dosáhnout Československo.

Na jednání vystoupil i nový hlavní velitel, maršál Grečko, který akcentoval urychlené dozbrojení armád Varšavské smlouvy raketovou technikou a nutnost připravit se k rychlé likvidaci následků napadení. Není bez zajímavosti, že v souvislosti se zvýšenými požadavky vojsk mělo dojít v Sovětském svazu ke snížení výdajů na ochranu civilního obyvatelstva ve válce.²³⁶ Tato koncepce nastíněná Grečkem měla opodstatnění ve vnímání charakteru západního útoku proti zemím Varšavské smlouvy. Útok vojsk NATO měl být nenadálý, vedený především letectvem a raketovou technikou. Jeho cíl představovalo zničení zdrojů nezbytných k vedení války – prostředků protivzdušné obrany, jaderných depotů²³⁷, objektů soustředění vojsk a vojenského i politického vedení. Následná pozemní invaze měla rozdrtit zbytky vojsk okrajových členských států Varšavského paktu, obsadit jejich území a poté přenést válku na teritorium Sovětského svazu. Početní nevýhodu vojsk NATO mělo nahradit masivní nasazení zbraní hromadného ničení. Rozhodující oblast válečných střetů představovala v úvahách Varšavské smlouvy střední Evropa a Britské ostrovy.²³⁸

Jak již bylo zmíněno, sovětský generální štáb učinil první přípravy na válečné střetnutí již před dočasným zmírněním napětí po ženevské konferenci v létě 1959. Armády Varšavské smlouvy se však v první polovině roku 1959 na válku připravovaly bez výrazných změn v jejich primárně defenzivní strategii přetrvávající ze Stalinovy éry. Příležitostná cvičení konaná pod záštitou aliance za přítomnosti hlavního velitele Spojených ozbrojených sil byla navíc stále organizována spíše na bilaterální než kolektivní bázi. Ukázkou strategických změn se stalo díky svému specifickému postavení Československo. Na rozdíl od ostatních členských států Varšavské smlouvy ležících na hlavní předpokládané frontové linii s NATO zde nebyla přítomna sovětská vojska. Ještě v dubnu 1960, tedy v době před eskalací krize, sovětské představitelé odmítali „s ohledem na politickou situaci“ vybavit ČSLA ofenzivními

²³⁵ NA, f. 1261/0/11, sv. 283, a.j. 366/10, Zpráva z jednání o sladění mobilizačních plánů států – účastníků Varšavské smlouvy v Moskvě ve dnech 7.-10.října 1960, 9. listopadu 1960.

²³⁶ Sovětský generál Kazaček hovořil především o krytech pro obyvatelstvo ve velkých městech a vybavení obyvatelstva protichemickými prostředky.

²³⁷ Jadernými depoty je v tomto případě míněno skladiště jaderné munice.

²³⁸ Názory na charakter počátečního období války se zaměřením na řízení státu, 28. dubna 1960, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 12, s. 105.

raketami země-země a přislíbili pouze dodávky ryze obraných střel země-vzduch. Již o šest měsíců později byl spuštěn program výbavy ČSLA výzbrojí útočného charakteru, především taktickými střelami země-země schopnými nést sovětské jaderné hlavice. O samotném umístění jaderných náloží pro tyto rakety v Československu se v této době neuvažovalo. Hlavice měly být v mírovém čase skladovány na sovětském území poblíž hranic s ČSSR, přičemž po vypuknutí konfliktu je do palebních postavení měla dopravit samotná ČSLA.²³⁹ Ačkoliv Sověti zdůrazňovali dlouhodobý aspekt tohoto programu, počátek jeho realizace se časově shodoval s obnovením konfrontace o Berlín.²⁴⁰ Společně s tím došlo i ke změně statutu ČSLA v rámci Spojených ozbrojených sil. Doposud byly československé jednotky začleněny do sovětského Karpatského frontu. V listopadu 1960 Spojené velení rozhodlo o vybudování samostatného československého frontu s vlastními úkoly.²⁴¹

K urychlení přezbrojování armád Varšavské smlouvy s ohledem na zhoršující se mezinárodní situaci vyzval počátkem roku 1961 stranické vůdce i sám Chruščov. Nově zdůraznil potřebu neohlížet se na zvýšení výdajů do vojenské oblasti.²⁴² Tato změna politiky, kterou v ekonomických otázkách zbrojení první tajemník KSSS prosazoval téměř pět let, pouze potvrzuje, že hrozba vojenského střetu byla v Kremlu brána skutečně vážně.

4.1.6 IV. schůzka Politického poradního výboru a rozpor s Albánií

Změnu sovětského přístupu k Varšavské smlouvě ukazuje i svolání IV. zasedání Politického poradního výboru. Na rozdíl od jeho předchozích jednání, která měla především zvýšit váhu Chruščovových zahraničněpolitických aktivit, byla nyní schůzka tohoto orgánu svolána především za účelem projednání interních vojenských otázek. Hlavní bod agendy měly představovat zprávy hlavního velitele Spojených ozbrojených sil Grečka o stavu bojové připravenosti armád Varšavské smlouvy a prvního náměstka sovětské státní plánovací komise Michaila Chruničeva o postupu vojenské výroby a její distribuci v jednotlivých členských státech paktu. Jednání se uskutečnilo již potřetí v řadě v sovětské metropoli, ve dnech 28. a 29. března 1961. Chruščovem navržené složení jednotlivých delegací bylo doposud nejširší – krom standardní účasti stranických šéfů, ministrů zahraničních věcí a obrany se schůzky v Moskvě měli zúčastnit také předsedové vlád a představitelé státních plánovacích komisí.²⁴³

²³⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Zpráva o poradě s Vrchním velitelem SOS států-účastníků Varšavské smlouvy maršálem A. Grečkem provedené dne 13.2. 1961 na Generálním štábu ČSLA, nedatováno.

²⁴⁰ MASTNY, *A Cardboard ...*, s. 15.

²⁴¹ LUŇÁK, *Plánování...*, s. 28.

²⁴² NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis prvního tajemníka KSSS N.S. Chruščova ÚV KSČ, 24. ledna 1961.

²⁴³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis prvního tajemníka KSSS N.S. Chruščova ÚV KSČ s návrhem na svolání PPV, 15. března 1961.

Plánovanou agendu jednání zásadně narušilo ochlazení albánsko-sovětských vztahů. V rámci probíhající sovětsko-čínské roztržky se režim ortodoxního stalinisty E. Hodži přiklonil na stranu Pekingu. První výraznější rozpory mezi oběma členskými státy Varšavské smlouvy se projevily v červnu 1960. Na kongresu RDS se odehrála hádka sovětské a čínské delegace, přičemž Albánie se postavila za Čínu. V průběhu následujícího podzimu nejenže předseda ASP Hodža a premiér Mehmet Šehu demonstrativně opustili moskevský celosvětový kongres komunistických a dělnických stran²⁴⁴, ale albánští představitelé dokonce v OSN otevřeně vystoupili proti sovětským návrhům na kompletní odzbrojení i Rumunskem prezentovanému plánu na vytvoření bezjaderného pásma na Balkáně.²⁴⁵

Zostření vztahů mezi Moskvou a Tiranou dosáhlo počátkem roku 1961 takové úrovně, že hlavní velitel Spojených ozbrojených sil Grečko již hovořil o přímém ohrožení další vojenské spolupráce obou zemí v rámci Varšavské smlouvy.²⁴⁶ Ač dříve albánská vláda akcentovala význam paktu pro obranyschopnost země, situace se nyní změnila. Na pozvolný distanc Albánie od aliance poukazovala i skutečnost, že v článku „Řecko v objetí NATO“, který převzal albánský deník „Zeri i Popullit“ ze sovětské „Pravdy“, byla vynechána pasáž zdůrazňující garance hranic ALR silou Varšavského paktu.²⁴⁷

V únoru šel první tajemník ASP Enver Hodža natolik daleko, že na IV. sjezdu strany hovořil o napadení albánského státu Jugoslávií, Řeckem a americkou 6. flotilou. Pokud by se tak opravdu stalo, jednalo by se o bezprecedentní útok proti celé Varšavské smlouvě. Hlavní velitel Grečko proto okamžitě vydal pokyn Spojenému velení, aby získalo patřičné informace od generálního štábu Albánské lidové armády. Vzhledem ke skutečnosti, že albánští představitelé nebyli schopni podat jakékoliv uspokojivé vysvětlení údajného napadení své země, Grečko v dopise albánskému ministru obrany Begiru Ballukovi obvinil jeho podřízené z maření výkonu pravomocí Spojeného velení Varšavské smlouvy vůči Albánii. Zároveň kritizoval opakovanou praxi uvádění albánského loďstva do stavu zvýšené bojové pohotovosti bez uvědomění představitelů Spojeného velení.²⁴⁸ Balluku v ostré odpovědi naopak Grečka vinil z překračování pravomocí hlavního velitele.²⁴⁹

²⁴⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis členských států Varšavské smlouvy ÚV ASP, nedatováno.

²⁴⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis ÚV KSSS prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Novotnému hodnotící vztahy s Albánií, březen 1961.

²⁴⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Český překlad dopisu hlavního velitele SOS států-účastníků Varšavské smlouvy A. Grečka albánskému ministru obrany B. Ballukovi ze dne 27. března 1961.

²⁴⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis ÚV KSSS prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Novotnému hodnotící vztahy s Albánií, březen 1961.

²⁴⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Český překlad dopisu hlavního velitele Spojených ozbrojených sil států-účastníků Varšavské smlouvy A. Grečka albánskému ministru obrany B. Ballukovi ze dne 27. března 1961.

²⁴⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Český překlad odpovědi B. Balluka hlavnímu veliteli SOS A. Grečkovi ze dne 28. března 1961.

Spolu s rostoucím napětím mezi oběma socialistickými státy se začaly objevovat konflikty mezi Albánci a sovětskými občany pobývajícími v ALR. Nejviditelnější z nich představovaly spory na námořní základně Vlora, spadající do sestavy Spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy. Měsíc před zasedáním Politického poradního výboru přijal na sovětskou žádost předseda Rady ministrů ALR Šehu představitel Spojeného velení generálplukovníka Andrejeva. Sovětský generál při této příležitosti požadoval řešení konfliktní situace mezi albánským a sovětským personálem ve vlorském zálivu, jediné námořní základně Varšavské smlouvy ve Středomoří. Tamní spory přitom označil jako překážku pro udržování základny v bojové pohotovosti. Šehu po jednání vydal příkaz k prošetření stížností sovětského velení albánskými orgány.

Na základě výsledků vlastního vyšetřování rozdali Albánci jednotlivým delegacím na zasedání Politického poradního výboru obsáhlý materiál. V něm ALR především zcela odmítla sovětské hodnocení situace panující ve Vloře. Tirana si naopak stěžovala na sovětský postup, kdy Spojené velení údajně v komunikaci nejprve zcela obešlo albánské ministerstvo obrany i velení základny samotné. Albánci připouštěli jisté pochybení ze strany svého personálu, avšak poukázali i na obdobné prohřešky sovětské strany. Především si stěžovali na sovětské představitele Spojeného velení, kteří označili albánskou posádku na plovoucí základně „Tomori“ za „učedníky, bez jakékoli odpovědnosti a kompetence“, přestože dle dohody ze srpna 1959 mezi vládami ALR a SSSR byla tato základna a všechna pod ní spadající plavidla přidělena bezprostředně pod albánské velení. Jak vážně chápaly tuto dohodu sovětské vojenské orgány, ukazuje výrok kontraadmirála Jegorova, který prohlásil: „*Ponorky nejsou vaše, a to, že na nich vlají albánské vlajky a že byly oficiálním aktem předány vládě ALR, je pouhý formální akt politického charakteru naší strany.*“²⁵⁰ Zasedání vrcholného orgánu Varšavské smlouvy tak nakonec probíralo zcela absurdní otázky, jako například zda albánský námořník-elektrikář Truše skutečně přemlouval sovětské námořníky, „*aby mu prodali kalhoty, plátěnou uniformu nebo plášť.*“²⁵¹

V celém sporu šlo samozřejmě o mnohem víc než o to, zda na zakázaných místech kouří albánští či sovětské námořníci, anebo o obsazení lepších ubytovacích kajut. Sovětská vláda přišla s velmi svérázným návrhem na řešení konfliktu ve Vloře. S ohledem na obranné zájmy Varšavské smlouvy mělo sovětské loďstvo u albánských břehů zůstat, avšak na všech těchto plavidlech a v útvarech zajišťujících jejich obsluhu měl nově sloužit výhradně sovětský

²⁵⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Albánský materiál rozdaný na poradě PPV zemí Varšavské smlouvy.

²⁵¹ Tamtéž.

personál.²⁵² Vzhledem k tomu, že na zasedání Politického poradního výboru s tímto návrhem Balluku nesouhlasil, bylo odsouhlaseno opuštění základny Spojeným velením. Sovětské námořnictvo muselo následně stáhnout většinu svých lodí ze základny.²⁵³ Albánci při tomto odsunu odmítli vrátit Moskvě čtyři ponorky, plovoucí základnu „Němčinov“ a třicet dva menších plavidel.²⁵⁴

Albánskou politiku ve svém hlavním projevu na zasedání Politického poradního výboru ostře odsoudil Chruščov. Obvinil představitele ASP ze snahy rozpoutat svými prohlášeními „válečnou hysterii mezi dvěma bloky“. Premiér Šehu byl v nepřítomnosti označen za „albánského Beriju“.²⁵⁵ Politický poradní výbor poprvé ve své historii nepřijal jednomyslné usnesení - dokument vyzývající albánskou vládu k normalizaci vztahů s Varšavskou smlouvou přijaly ostatní členské státy pouhou většinou hlasů. Delegace ALR pochopitelně hlasovala proti.²⁵⁶ Závěry hlavního orgánu Varšavské smlouvy Albánie oficiálně dopisem svého předsedy Rady ministrů odmítla jako neopodstatněné a založené na zavádějících informacích.²⁵⁷

Ústřední bod jednání IV. schůzky Politického poradního výboru však měly tvořit vojenské otázky. Hlavní velitel Grečko vyzval k dalšímu zvyšování bojové připravenosti armád Varšavské smlouvy a s tím spojené reorganizaci jejich organizace a výzbroje. Tyto návrhy byly zaštitěny podporou celé sovětské vlády. Páteř přezbrojování měly tvořit kvalitní protivzdušný obranný systém, raketové střely všech typů, proudové letectvo a masivní tankové sbory. Výrobu raketové techniky měl zabezpečit výhradně Sovětský svaz, zatímco ostatní typy zbraní měly být licenčně vyráběny ve všech členských státech Varšavské smlouvy. Gosplan SSSR v této souvislosti přislíbil snížení disproportionality mezi zbrojnou výrobou jednotlivých zemí. Na rozdíl od NATO se kladl důraz především na unifikaci výzbroje jednotlivých armád. S ohledem na výbušnost mezinárodní situace vyzval Chruščov k realizaci těchto plánů v maximálně urychlených lhůtách. Nový zbrojní plán byl stanoven na léta 1961-1962. Členské státy měly ve svých národohospodářských plánech nově ponechávat rezervu na další rozšiřování zbrojního průmyslu či případnou transformaci civilních podniků na vojenskou výrobu.²⁵⁸

²⁵² NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis ÚV KSSS prvnímú tajemníkovi ÚV KSČ A. Novotnému hodnotící vztahy s Albánií, březen 1961.

²⁵³ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 16.

²⁵⁴ Soviet Note to Albanian Government, 3. června 1961, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 13 f), s. 114.

²⁵⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Projev N.S. Chruščova na zasedání PPV zemí Varšavské smlouvy.

²⁵⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Usnesení PPV Varšavské smlouvy v otázce Albánie.

²⁵⁷ Reply by Albanian Premier M. Shehu to the PCC, 5. dubna 1961, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 13 d), s. 112.

²⁵⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Usnesení PPV k dodávkám vojenské techniky.

V souvislosti se zvýšením zbrojení Chruščov také interně zdůrazňoval jeho čistě obranný charakter. Síla vojsk Varšavské smlouvy, výrazně převyšující možnosti NATO, měla Západ odradit od domněle chystaného útoku proti socialistickým zemím.²⁵⁹ Konkrétní opatření týkající se počtů sil, výzbroje a prostředků vyčleňovaných v době míru pro Spojené ozbrojené síly stanovených protokolem o vytvoření Spojeného velení mělo však být revidováno a nově stanoveno bilaterálními smlouvami jednotlivých vlád členských států se Spojeným velením. Není bez zajímavosti, že v rámci probíhající aktivizace vojenských struktur paktu mělo dojít také ke změně oficiálního statutu zbytků sovětských vojenských poradců ve východoevropských ozbrojených silách. Nově měli v jednotlivých armádách zastávat funkci „představitelů vrchního velení Spojených ozbrojených sil“.

Důležitou směrnicí vydal Grečko v otázce postupu při narušení vzdušného prostoru. Přímá palba neměla směřovat nejen na civilní, ale ani na vojenská letadla Západu. Protivzdušné síly států Varšavské smlouvy se měly nejprve pokusit nepřátelské letouny přinutit k přistání, v případě odmítnutí používat nejprve výstražnou palbu a pokus o skutečný sestřel se měl odehrát pouze jako krajní prostředek.²⁶⁰ Tuto direktivu Spojeného velení je třeba chápat jako snahu zabránit vypuknutí válečného konfliktu na základě zbytečného incidentu.

Závěrečné komuniké o vzájemných rozporech s Albánií pochopitelně neinformovalo. Nechyběly ani standardizované fráze o atmosféře vzájemného porozumění a jednomyslnosti. Stejně tak komuniké zcela vypouštělo jakékoliv zmínky o vojenském účelu jednání. Naopak byla jako v případě předchozí deklarace Politického poradního výboru zmíněna ochota zemí Varšavské smlouvy pokračovat v politice mírového soužití států s odlišným společenským zřízením. V německé otázce Varšavská smlouva deklarovala, že je naprosto nutné v zájmu zachování míru ukončit pozůstatky druhé světové války uzavřením mírové smlouvy s oběma německými státy a přeměnou Západního Berlína ve svobodné demilitarizované město. Nebyl tak vyslyšen Ulbrichtův požadavek na okamžité uzavření přístupů do Západního Berlína, kterým chtěl řešit otázku narůstajícího počtu uprchlíků z NDR.²⁶¹

Spojené velení sice obvinilo Hodžu ze snahy zatáhnout Varšavskou smlouvu do války spuštěním falešného poplachu o napadení Albánie, avšak byl to právě Chruščov, kdo v následujících měsících riskoval válku kvůli Berlínu. Před odjezdem do Vídně na jednání

²⁵⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Projev N.S. Chruščova na zasedání PPV zemí Varšavské smlouvy.

²⁶⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Usnesení PPV ke zprávě vrchního velitele SOS A. Grečka.

²⁶¹ Communiqué on the Moscow Meeting of the PPC of the Warsaw Treaty Member States, 29. března 1961, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17886/ipublicationdocument_singledocument/698BEE62-A391-4E6F-96DF-1AEA897D51BB/en/Communiqu%C3%A9_1961_12.pdf [2010-06-29].

s Kennedym sdělil stranickému vedení, že riziko vypuknutí válečného střetu kvůli Berlínu skutečně existuje. Z procentuálního hlediska ho však Chruščov považoval za ospravedlnitelné - šance na mírové řešení odhadoval na 95%. Během své cesty na vídeňské jednání přes Československo poučoval tak vedení KSČ, že v nadcházejících jednáních s Američany je nutné zaujmout tvrdý přístup a spoléhat na vojenskou sílu, kterou socialistické státy disponují. V souladu s touto vyjednávací taktikou Chruščov oznámil nedlouho před schůzkou s Kennedym posílení sovětských vojsk v NDR plánované v horizontu půl roku. Americký prezident reagoval o několik týdnů později, když 25. července oznámil zvýšení počtu amerických vojáků v západní Evropě.²⁶²

Jednání sovětského vůdce s americkým prezidentem proběhlo ve dnech 3. až 4. června 1961. Jeho výsledkem bylo další zostření krize. Přes předchozí varování sovětské ambasády ve Washingtonu, že Kennedy raději začne nukleární válku, než by stáhl vojska z Berlína,²⁶³ Chruščova velmi nepříjemně překvapilo, že mladý prezident odmítl přijmout sovětské požadavky v německé otázce. Moskva proto nařídila Varšavské smlouvě přípravu na eventuální vojenský střet. Šest měsíců, které následovaly po schůzce Chruščov-Kennedy, tak představovalo nejnebezpečnější období po celou studenou válku v Evropě.²⁶⁴

Poté, co Chruščov adresoval západním mocnostem memorandum vyzývající k zahájení příprav mírové konference a následnému uzavření mírových smluv s německými státy, byl na poradě vedoucích činitelů Varšavské smlouvy v červenci 1961 prezentován plán organizačních opatření, který měl případně zajistit podepsání separátní mírové smlouvy s NDR a vytvoření nového režimu na tranzitních koridorech se Západním Berlínem. S podepsáním této smlouvy se zřejmě počítalo na rozhraní let 1961 a 1962.²⁶⁵ Spojené velení následně uvedlo východoevropské armády do stavu bojové pohotovosti v rámci příprav na předpokládaný konflikt následující po předání přístupových koridorů do Západního Berlína pod správu NDR.²⁶⁶

4.1.7 Stavba berlínské zdi

Bez ohledu na další jednání o uzavření mírové smlouvy s Německem rozhodl Kreml řešit primárně masový exodus východoněmeckých obyvatel přes otevřené hranice Západního Berlína, poškozující již tak nízký kredit německého komunistického státu. Počátkem srpna tak

²⁶² MASTNY, *A Cardboard...*, s. 16-17.

²⁶³ Soviet Embassy Profiles J.F. Kennedy, 1960, in: CWIHP Bulletin 4, 1994, s. 65-67.

²⁶⁴ MASTNY, *Imagining War...*, s. 23.

²⁶⁵ REIMAN, *Studená válka...*, s. 38.

²⁶⁶ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 17.

byla do Moskvy svolána porada členských států Varšavské smlouvy. Přes prohlubující se roztržku se Sovětským svazem se dostavila i albánská delegace. Před hlavním jednáním však přednesl Ulbricht usnesení ostatních států Varšavské smlouvy, které odjímalo přítomným zástupcům ASP mandát pro účast na poradě. Jako oficiální důvod bylo uvedeno albánské zastoupení na neodpovídající úrovni – Hodža ani Šehu do Moskvy nedorazili.²⁶⁷ Jelikož přítomní Albánci na protest odmítli sál opustit, muselo být jednání odloženo na příští den.

Následující den Ulbricht v hlavním projevu akcentoval Chruščovův požadavek ze schůzky s Kennedym, aby byla mírová smlouva s Německem uzavřena bezpodmínečně do konce roku 1961. Tento požadavek doplnilo opětovné volání po zahájení jednání o paktu o neútočení mezi Varšavskou smlouvou a NATO a vytvoření bezjaderného pásma ve střední Evropě. Generální tajemník SED oznámil ochotu vlády NDR neblokovat styk svobodného města Berlín s okolním světem. Tuto nabídku však podmínil stažením západních vojsk z města a ukončením údajných špionážních a diverzních aktivit ze strany Západního Berlína.²⁶⁸ Právě teze o Západním Berlínu jakožto centru protisocialistických aktivit posloužila jako základ pro ospravedlnění stavby berlínské zdi.

Vlády členských států Varšavské smlouvy oficiálně deklarovaly, že je nezbytné, aby kolem celého území Západního Berlína začala být uplatňována důsledná hraniční kontrola, za účelem přerušování „podvratné činnosti“ směřující proti socialistickým státům z okupovaného města. Nechyběl vstřícný vzkaz Západu, že přijaté opatření se netýká styku města s SRN.²⁶⁹ Snaha prezentovat tuto akci jako kolektivní rozhodnutí Varšavské smlouvy za účelem posílení bezpečnosti jejích členských států však byla pouze propagandistickým krokem, který měl zakrýt pravý účel stavby – ukončení emigrace nespokojených východoněmeckých obyvatel.

Paradoxně domácí slabost východoněmeckého režimu umožňovala vedení SED vytvářet účinný tlak na Moskvu, aby stavbu zdi kolem Západního Berlína povolila. Není jasné, zda Chruščov v tomto čase uvažoval o zdi jako kroku předcházejícímu podpisu mírové smlouvy, jak ujistřoval východní Němce, nebo zda dospěl k názoru, že zablokování útěkových cest z Berlína umožní uspokojivé řešení celého problému bez nutnosti riskovat válečný konflikt. Pravděpodobně však v době moskevské schůzky zůstával nerozhodnutý. Tato

²⁶⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Dopis členských států Varšavské smlouvy ÚV ASP, nedatováno.

²⁶⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Zpráva o poradě prvních tajemníků ÚV komunistických a dělnických stran členských zemí Varšavské smlouvy v Moskvě a návrh stanoviska KSČ, 8. srpna 1961.

²⁶⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Prohlášení vlád členských států Varšavské smlouvy přijaté na poradě v Moskvě dne 4. srpna 1961.

skutečnost však nikterak neovlivnila pokračující přípravu Varšavské smlouvy na eventuální vojenské střetnutí.²⁷⁰

4.1.8 Vojenské cvičení „Bouře“

Nedlouho před zahájení samotné stavby berlínské zdi došlo na základě rozkazu hlavního velitele Spojených ozbrojených sil k dalšímu zvýšení bojové pohotovosti východoevropských armád. Od 20. srpna se měly nacházet ve stavu trvalé bojové pohotovosti.²⁷¹ Chruščov již předtím na moskevské schůzce v souvislosti s Kennedyho rozhodnutím udržet pozice v Berlíně oznámil, že na válku odpoví Varšavská smlouva také válkou.²⁷² Zároveň však prohlásil, že socialistické státy si mohou dovolit uzavřít separátní mírovou smlouvu s NDR, protože válka pravděpodobně nevypukne a dojde pouze ke zvýšení mezinárodního napětí. Na snahu Západu zmírnit panující výbušnou situaci poukazovalo i jednání Gromyka s jeho americkým a britským protějškem. Rusk a Home zde připustili možnost konečně zahájit rozhovory o smlouvě o neútočení mezi oběma pakty.²⁷³

Přes tato prohlášení se 8. září v Moskvě se poprvé v historii Varšavské smlouvy sešli ministři obrany členských států kolektivně v rámci aliance. Krom formálního potvrzení Grečkových rozkazů uvádějících vojska spadající pod Spojené ozbrojené síly do stavu permanentní bojové pohotovosti a urychlujících další modernizaci jejich výzbroje,²⁷⁴ bylo naplánováno první kompletní vojenské cvičení armád Varšavské smlouvy nazvané „Bouře“. Vůbec poprvé měly všechny východoevropské armády nacvičovat boj jako součást aliance. Stejně tak se jednalo o premiéru samostatného polského frontu v rámci Spojených ozbrojených sil. Jeho vytvoření odsouhlasilo sovětské velení v dubnu 1961 jako součást reorganizace východoevropských armád pro případ války. Připomeňme, že tento krok bez úspěchu již počátkem roku 1957 navrhoval polský generál Duszyňský.

Scénář „Bouře“ byl jednoznačný - obsadit západní Evropu aliančními jednotkami Varšavské smlouvy. Konečná linie postupu vojsk sice zůstávala nejasná, minimálním cíl však představovalo obsazení Paříže.²⁷⁵ Cvičení se uskutečnilo ve dnech 24. září až 12. října 1961.

²⁷⁰ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 18-19.

²⁷¹ Resolution by the Czechoslovak Communist Party's Military Defense Commission on the Introduction of Emergency Measures, 14. srpna 1961, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 19, s. 129.

²⁷² NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam o vystoupení N.S. Chruščova na poradě vedoucích tajemníků komunistických a dělnických stran dne 4. srpna 1961.

²⁷³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam z jednání PPV členských států Varšavské smlouvy v Moskvě ze dne 1. srpna 1961. Schůzka vedoucích tajemníků stran členských států Varšavské smlouvy byla nesprávně označena jako jednání PPV.

²⁷⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Komuniké o poradě ministrů obrany států – účastníků Varšavské smlouvy, 9. září 1961

²⁷⁵ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 19.

Vybraný termín nebyl náhodný – 1. říjen představoval pro Západ domnělé datum podpisu separátní mírové smlouvy s NDR.²⁷⁶ Přestože se jednalo o velmi masivní cvičení, které značně ovlivnilo každodenní chod států, na jejichž území právě probíhalo,²⁷⁷ původně plánovaný rozsah „Bouře“ měl být ještě mnohem větší. K jeho redukci došlo ve chvíli, kdy se Chruščov domníval, že se západní mocnosti v otázce Berlína nakonec přeci jen podvolí. Druhou fází cvičení a jeho velikost podmiňoval dalším vývojem situace.²⁷⁸ Je tedy evidentní, že celé manévry se uskutečnily jako nátlaková akce na Západ.

Nácvik útoku na Západ vycházel z charakteru konfliktu, jak jej předpokládala sovětská generalita. Již v květnu 1961 hovořil sovětský ministr obrany Malinovskij²⁷⁹ o nutnosti útočné operace vojsk Varšavské smlouvy do západní Evropy. Zdůvodňoval ji především existencí jaderných střel dlouhého doletu, které by v případě konfliktu byly na cíle na území socialistických států odpalovány hluboko za frontovou linií. Ofenzivní akce tak měla zničit jaderné zbraně hluboko v týlu nepřítele, zabránit mobilizaci jeho dalších sil a rozvrátit velící struktury západních vojsk. Na rozdíl od pozdějších úvah o tažení Varšavské smlouvy na Západ si Malinovskij dobře uvědomoval, že v případě masivního nasazení taktických jaderných úderů na podporu postupujících armád socialistických zemí, by byly nutně účinkům radioaktivního záření vystaveny i vlastní jednotky. Z tohoto důvodu měla Malinovským naznačená operace spoléhat na konvenční zbraně, především na masivní tankové sbory postupující rychlostí sto kilometrů za den za vydatné podpory proudového letectva. Případná ohniska radiace vyskytující se na bojišti měla postupující vojska Varšavské smlouvy překonat velmi rychle v obrněné technice eliminující radioaktivní účinky na vojáky.²⁸⁰ Zároveň je nutné zdůraznit, že sovětský ministr obrany v první polovině roku 1961 ještě nehovořil o primárně útočné operaci, tak jak se začala později formulovat po skončení berlínské krize. Postup na Západ měl následovat až po napadení zemí Varšavské smlouvy. Zásadní změny v sovětském strategickém plánování se odehrály v období největšího napětí v průběhu berlínské krize po Chruščova neuspokojivší vídeňské schůzce s Kennedym. Přechod z obranné na útočnou doktrínu byl dokončen koncem roku 1961. Koncepce Varšavské smlouvy předpokládající v případě vypuknutí konfliktu masivní ofenzívu trvala dalších 26 let.

²⁷⁶ MASTNY, *Imagining War...*, s. 24.

²⁷⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 44, k. 24, Zpráva o přípravách cvičení vojsk Varšavské smlouvy „Bouře“ prvnímú tajemníkovi KSČ A. Novotnému, nedatováno.

²⁷⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 21, Záznam z jednání PPV členských států Varšavské smlouvy v Moskvě ze dne 1. srpna 1961. Schůzka vedoucích tajemníků stran členských států Varšavské smlouvy byla nesprávně označena jako jednání PPV.

²⁷⁹ V roce 1958 nahradil ve funkci Žukova.

²⁸⁰ Speech by Marshal Malinovskii Describing the Need for Warsaw Pact Offensive Operations, květen 1961, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 16, s. 120.

4.1.9 Dozvuky druhé berlínské krize

Ještě 17. října 1961, nedlouho po skončení cvičení „Bouře“, demonstroval Chruščov na XXII. sjezdu KSSS své rozhodnutí uzavřít separátní mírovou smlouvu s NDR. Jen o deset dní později proběhla v Berlíně na checkpointu Charlie dvoudenní konfrontace sovětských a amerických tanků. Spor o volný přístup amerických vojáků do Východního Berlína vyústil v situaci, kdy na sebe poprvé a naposledy v historii studené války mířily tankové jednotky obou supervelmocí ostrou municí.²⁸¹ Sovětský premiér si zřejmě uvědomil, že díky svému nekompromisnímu chování ocitl na samém pokraji rozpoutání konfliktu, kterému se snažil předejít od chvíle, kdy se seznámil s devastující silou jaderných zbraní.

Moskva proto postupně revidovala své dřívější cíle, především přestala ultimativně požadovat uzavření mírové smlouvy s Německem. Poté, co se berlínská zeď ukázala jako spolehlivé opatření řešící problém masové emigrace z Východního Německa, byl podpis separátní mírové smlouvy s NDR odložen na neurčito. Nakonec k němu nikdy nedošlo. Nahradila ho sovětsko-východoněmecká smlouva z června 1964, kterou Moskva garantovala východoněmeckému státu mezinárodní suverenitu a jeho hranice.²⁸²

Členské státy Varšavské smlouvy původně plně podporovaly sovětské plány na uzavření separátní smlouvy s NDR i přes spojená rizika. Postupem času se však začaly objevovat i jejich výhrady. Československo kupříkladu nebylo příliš ochotné podílet se na rostoucích ekonomických nákladech celé akce prostřednictvím vydržování masivní armády ve stavu trvalé bojové pohotovosti. Pro Polsko zase projekt separátní mírové smlouvy s NDR znamenal ústup od původního projektu celoevropského bezpečnostního systému, v jehož ustanovení Varšava dlouhodobě doufala. Konzultovat další kolektivní postup v německé otázce na úrovni Varšavské smlouvy navrhly Rumunsko a Albánie. Jejich iniciativy však Moskva nevyslyšela.²⁸³

Chruščov se nadále soustředil na možnost využití situace, kdy je Západ přinucen k diplomatickým jednáním, avšak namísto řešení německé otázky se zaměřil na prezentaci nových iniciativ ke zmírnění mezinárodního napětí. Na podzim 1961 se tak Spojeným státům a Sovětskému svazu podařilo najít kompromis a společně otevřít otázku odzbrojení na Valném shromáždění OSN. Ač situace vypadala zpočátku slibně, postoje obou velmocí nebylo možné dostatečně sblížit z důvodu zcela odlišných vojenských koncepcí NATO a

²⁸¹ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 17.

²⁸² REIMAN, *Studená válka...*, s. 40.

²⁸³ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 17.

Varšavské smlouvy.²⁸⁴ Sovětský svaz především nadále podezíral Západ, že odzbrojovacích dohod hodlá pouze využít jako prostředku pro špionáž a získání údajů o zbrojních programech socialistických zemí.²⁸⁵

V červnu 1962 na V. schůzi Politického poradního výboru, která byla oproti předchozím zasedáním mnohem skromnějšího rozsahu, informoval Chruščov o dalších sovětsko-amerických jednáních o německé otázce. S jejich průběhem vyjádřil spokojenost, přestože k žádným zásadním průlomům v otázce Západního Berlína a pobytu západních vojsk na jeho území nedošlo. Sovětský vůdce však kladně ocenil ochotu Američanů jednat o mnohokrát iniciovaném paktu o neútočení mezi Varšavskou smlouvou a NATO, i souhlas Washingtonu s bezatomovým pásmem v obou německých státech. Vyzýval proto k rozváznému jednání. Jednoznačně odmítl Ulbrichtovu snahu obnovit řešení německé otázky uzavřením separátní mírové smlouvy s NDR, protože cílů, které tento krok sledoval, již bylo ze sovětského pohledu dosaženo. Berlín však nadále považoval za „mozol na noze USA“, na který bude i v budoucnu Sovětský svaz podle potřeby „šlapat“.²⁸⁶ Chruščov si následně v rozhovoru s Novotným stěžoval na Ulbrichtovy požadavky, jejichž realizace by vedla pouze novému zostření mezinárodní situace a hospodářské blokády NDR.²⁸⁷ Politický poradní výbor pak vydal krátkou deklaraci, ve které zopakoval požadavek ukončit formálně válečný stav s Německem.²⁸⁸ Jak však Chruščov vysvětlil, jednalo se o propagandistický výkřik, který měl pouze Západu připomenout, že socialistické státy o tuto problematiku definitivně neztratily zájem.²⁸⁹

Vzhledem k Chruščovovu rozhodnutí odložit podpis separátní mírové smlouvy s NDR skončila berlínská krize bez vojenské konfrontace. Její reminiscenci nadále představoval plán Varšavské smlouvy na ofensivu do západní Evropy. Po Chruščovově pádu v roce 1964 byl sovětskou generalitou výrazně přepracován a zdokonalen. Také vojenská cvičení, během

²⁸⁴ Tamtéž. Severoatlantická aliance prosazovala odstrašení jadernou silou, Varšavská smlouva naopak spoléhala na konvenční síly, v nichž měl na evropském kontinentu převahu. Bílý dům proto kladl velký důraz na obecnou kontrolu ozbrojených sil, pro Kreml zase představovalo prioritu atomové odzbrojení. Spojené státy navíc podmiňovaly souhlas s odzbrojením vytvořením systému účinné kontroly.

²⁸⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 38, k. 18, Zpráva prvnímú tajemníkovi ÚV KSČ A. Novotnému o zasedání desetičlenné skupiny expertů OSN pro otázky odzbrojení, 11. října 1961.

²⁸⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 22, Zápis z porady prvních tajemníků bratrských stran a předsedů vlád členských států Varšavské smlouvy, nedatováno.

²⁸⁷ Část záznamu rozhovoru československé delegace s N.S. Chruščovem v Moskvě, 8. června 1962, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17902/ipublicationdocument_singledocument/4F525015-AB30-44AD-8DCE-A4B1DE0C5AA9/cs/Extract_1962_2.pdf [2010-06-29].

²⁸⁸ Declaration of the PPC of the Warsaw Treaty States, 10. června 1962, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17901/ipublicationdocument_singledocument/1F54AAFD-5966-4702-BDDA-CB58B80D2367/en/Declaration_1962_3.pdf [2010-06-29].

²⁸⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 22, Zápis z porady prvních tajemníků bratrských stran a předsedů vlád členských států Varšavské smlouvy, nedatováno.

kterých se východoevropské armády učily bojovat jako součást aliance Varšavské smlouvy, se konala i nadále a v průběhu šedesátých let dokonce stále častěji. Jejich nedílnou součástí představoval i přetrvávající důraz na politickou indoktrinaci vojenského velení i vojáků samotných. Za účelem její lepší koordinace se dokonce v létě 1962 uskutečnila v Moskvě společná porada náčelníků hlavních politických správ jednotlivých armád Varšavské smlouvy.²⁹⁰ Spolu s formováním společného protivzdušného obranného systému a organizace civilní obrany dle sovětského vzoru měla důsledná stranickopolitická práce v ozbrojených silách přispět k lepšímu ovládnutí aliance Sovětským svazem.²⁹¹

Varšavská smlouva tak po berlínské krizi začala představovat skutečnou vojenskou sílu a od roku 1961 počítalo sovětské velení s vedením případné války na bázi celé aliance, nikoliv jednotlivých národních armád.²⁹² Velící struktura nadále zůstávala pevně v rukou sovětské generality. Konfrontace ohledně rozděleného Berlína v letech 1958 až 1961 nepřinutila Moskvu k jakékoliv reformě stávajících vojenských či politických orgánů Varšavské smlouvy.

4.2 Karibská krize

4.2.1 Bezprostřední úloha Varšavské smlouvy v karibské krizi

Role Varšavské smlouvy byla v samotném průběhu karibské raketové krize zanedbatelná. Rozhodnutí o vybudování polygonů pro rakety středního doletu na Castrově Kubě odsouhlasilo předsednictvo ÚV KSSS v druhé polovině května 1962.²⁹³ Pro vedení členských států Varšavské smlouvy však zůstala operace „Anadyr“ utajena až do 22. října, kdy přítomnost sovětských raketových střel odhalil v televizním projevu prezident Spojených států Kennedy. Následující den hlavní velitel Spojených ozbrojených sil Grečko pouze zběžně informoval zástupce členských zemí Varšavské smlouvy o situaci na Kubě. V souvislosti s ní také uvedl vojska spadající pod Spojené velení do stavu bojové pohotovosti. Jednalo se o přímou direktivu sovětského velení, přičemž členské státy nebyly v tomto ohledu nikterak konzultovány. Po celou dobu trvání krize se také nesešel jediný kolektivní orgán paktu. Východoevropské armády se ve stavu bojové pohotovosti nacházely téměř celý měsíc.

²⁹⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Informační zpráva o poradě náčelníků HPS spřátelených armád ve dnech 5.-7.června 1962.

²⁹¹ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 19.

²⁹² NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Informační zpráva o poradě náčelníků HPS spřátelených armád ve dnech 5.-7.června 1962.

²⁹³ Více NÁLEVKA, V., *Karibská krize*. Praha 2001.

Pohotovost vojsk Varšavské smlouvy byla poté příznačně ukončena dne 21. listopadu - tedy ve stejnou chvíli, kdy došlo k odvolání bojové pohotovosti sovětské armády.²⁹⁴

V souvislosti se sovětskými rozkazy, které východoevropské ozbrojené síly během krize dostávaly, je nutné zdůraznit, že minimálně v případě Rumunska Spojené velení zcela obešlo politické vedení státu. Dle vzpomínky rumunského ministra obrany Leontina Salajana došlo ke zvýšení bojové pohotovosti rumunské armády pouze na základě přímého rozkazu maršála Grečka. Vedení RDS ani vláda RLR nebyly o tomto kroku předem informovány a nepřijaly v této věci žádné usnesení.²⁹⁵

Sovětské vedení zcela obešlo své východoevropské spojence i v otázce stažení raket a jaderných hlavic z ostrova. Rovněž tato akce se uskutečnila bez jakýchkoliv konzultací. O vývoji celé situace na Kubě s potencionálně nedozírnými důsledky informoval Sovětský svaz představitele států Varšavské smlouvy až ex post.²⁹⁶ Po ukončení krize Chruščov východoevropským lídrům na speciální schůzce pouze sdělil, že chybělo jen pár minut k vypuknutí jaderné války. O konkrétnějších důvodech, které vedly sovětské představitele k rozmístění a následnému stažení raket informoval jednotlivé východoevropské vlády až dlouho poté první náměstek předsedy Rady ministrů SSSR Anastas Mikojan.²⁹⁷ Jedním rysů karibské krize byl tedy i způsob, jakým obě supervelmoci manévrovali v rámci svých vojenskopolitických aliancí. USA poměrně brzy informovaly všechny své spojence v NATO. Sovětský svaz naopak jednal v naprosté tajnosti před členskými státy Varšavské smlouvy, které neměly ani ponětí, jak málo chybí k rozpoutání konfliktu.²⁹⁸

S ohledem na sovětský postup se nabízí otázka, zda berlínská krize opravdu znamenala zlomový moment pro existenci Varšavské smlouvy a skutečně ji přetvořila v opravdovou vojenskou alianci. Přístup sovětského vedení v průběhu Karibské krize názorně ukázal, že minimálně v politické rovině představovala Varšavská smlouva nadále především formální organizaci. Moskva svým jednáním jednoznačně porušovala článek III ustanovující smlouvy, který hovořil o bezodkladných poradách mezi členskými státy pokaždé, kdy bude hrozit ozbrojený útok proti kterémukoliv z nich. Pokud by Moskva brala ustanovení smlouvy skutečně vážně, musel by být zcela jednoznačně svolán Politický poradní výbor. Přes určitý posun v charakteru schůzek tohoto orgánu, kdy v průběhu berlínské krize jeho agendu začala tvořit i konkrétní témata, však zůstával Politický poradní výbor i nadále nepravdělně se

²⁹⁴ KRAMER, M., *The „Lesson“ of the Cuban Missile Crisis for Warsaw Pact Nuclear Operations*, in: CWIHP Bulletin 5, 1995, s. 59; 110-115.

²⁹⁵ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 20.

²⁹⁶ LUŇÁK, *Plánování...*, s. 33.

²⁹⁷ KRAMER, *The „Lesson“ ...*, s. 59.

²⁹⁸ RETEGAN, *1968. Ve stínu...*, s. 29.

scházejícím fforem, jehož svolání záviselo zcela na iniciativě Kremlu. Tato praxe byla karibskou krizí ještě posílena. Po další dva roky zbývající do konce Chruščovovy vlády se vrcholný orgán paktu sešel pouze jednou.

Otázka vojenského významu Varšavské smlouvy pro sovětskou vojenskou doktrínu je složitější. Vzhledem k nedostatku klíčových pramenů z ruských archivů, můžeme vyvozovat reálný charakter plánů sovětské generality pouze na základě kusých direktiv pro jednotlivé armády Varšavské smlouvy, případně z prohlášení sovětských vojenských představitelů. Nicméně operační plány pro armády členských států paktu vycházely ze základního předpokladu, že případný rozhodující střet mezi „tábory socialismu a imperialismu“ se odehraje v Evropě.²⁹⁹ Geografický faktor hrál pravděpodobně během karibské krize v sovětském přístupu k vojenskému rámci aliance klíčovou úlohu. Pole působnosti Varšavského paktu představovala podle jeho ustavující smlouvy Evropa. I samotní vůdci sovětských satelitů v Evropě odmítali rozšířit její záběr mimo kontinent. Plně s tímto postojem korespondovalo zamítnutí přístupu mimoevropských socialistických států Kuby a Mongolska do Varšavské smlouvy Politickým poradním výborem v roce 1963. Vojska Spojených ozbrojených sil byla tedy v průběhu karibské krize uvedena do stavu bojové pohotovosti, aby po případném vypuknutí konfliktu čelila vysoce pravděpodobnému přenesení bojů na evropský kontinent³⁰⁰, avšak v ohnisku napětí, na Kubě, jednal Sovětský svaz sám bez ohledu na evropské spojení.

Mobilizace armád členských států Varšavské smlouvy poukazuje na nepřesnost teze Marka Kramera. Ten z minimálního zapojení sovětských východoevropských spojenců vyvozuje, že Moskva s aliancí stále ještě nepočítala jako s relevantní vojenskou silou a Varšavská smlouva ani nehrála zásadní roli v sovětské vojenské strategii.³⁰¹ Zkušenost z berlínské krize, kdy sovětská vojenská doktrína počítala s bojem proti Západu na bázi vojenské aliance socialistických států, byť důsledně ovládané sovětskými generály prostřednictvím Spojeného velení, svědčí o opaku.

I po zmírnění mezinárodního napětí, poté co Chruščov opustil myšlenku uzavřít separátní mírovou smlouvu s NDR, pokračoval proces z let 1958 až 1962. V této době došlo k výraznému posílení obranného systému i ujasnění a zpřesnění úkolů jednotlivých východoevropských armád jakožto součástí aliance Varšavské smlouvy. Pokračující unifikace

²⁹⁹ Více k operačnímu plánování Varšavské smlouvy: MASTNY, V.; HOLTSMARK, S.G.; WENGER, A.(ed.), *War Plans...*

³⁰⁰ Tento scénář byl prakticky jednoznačný. Již v průběhu námořní blokády Kuby došlo k namíření amerických strategických raket na cíle ve východní Evropě.

³⁰¹ KRAMER, *The „Lesson“* ..., s. 59.

výzbroje a organizační struktury armád, budování systému protivzdušného obranného systému či leteckých a raketových sil probíhaly v členských státech paktu v letech 1961 až 1965 sice na základě bilaterálních smluv se sovětskou vládou, avšak veškerá tato opatření Varšavská smlouva koordinovala.³⁰² Pochopitelně se jednalo o sovětské direktivy, nicméně vojenská příprava a spolupráce východního bloku probíhala i v době karibské krize na bázi „společné socialistické vojenské doktríny“ v rámci aliance.³⁰³

Na základě výše uvedeného můžeme proto konstatovat, že karibská raketová krize potvrdila minimální politickou roli Varšavské smlouvy a zároveň její čistě vojenský význam, a to výhradně pro evropské válčičtství. Východoevropské armády měly ve formálním rámci aliance fakticky rozšířit počty vojsk pod přímým sovětským velením.

4.2.2 Dlouhodobé dopady karibské krize pro Varšavskou smlouvu

Ačkoliv do událostí v Karibském moři Varšavská smlouva bezprostředně nezasáhla, krize z roku 1962 ovlivnila její vnitřní vývoj v dlouhodobějším horizontu – v politické i vojenské rovině. Politické důsledky se projeví především po Chruščovově mocenském pádu, ve chvíli, kdy jeho nástupce Leonid Iljič Brežněv naznačil ochotu fungování paktu reformovat. Právě sovětský postup v době karibské krize, zcela obcházející politické konzultace s východoevropskými spojenci, byl v průběhu pokusu o reformu mnohokrát akcentován a předkládán jako argument pro nezbytné vyjasnění a posílení politického rámce Varšavské smlouvy.

Stejná zkušenost z podzimu 1963 hrála zásadní úlohu v postoji Rumunska, které se naopak snažilo zabránit přijetí reforem posilujících roli paktu. Je nepochybné, že žádná členská země Varšavské smlouvy nechtěla být zatažena jako součást aliance do totální války kvůli sovětskému hazardu, který neměla šanci jakkoliv ovlivnit. Bukurešťské vedení se však jako jediné rozhodlo po této zkušenosti hledat cestu, jak uniknout z automatického zapojení do světového konfliktu, pokud by Sovětský svaz jakožto lídr Varšavské smlouvy riskoval stejným způsobem jako v roce 1962 na Kubě. Ačkoliv do té doby byly rumunsko-americké vztahy minimální, souhlasil ministr zahraničních věcí Spojených států Dean Rusk se žádostí svého rumunského protějšku Corneliu Manesca o schůzku. Uskutečnila se 4. října 1963 během zasedání Valného shromáždění OSN v New Yorku. Obsah tohoto setkání vyšel na povrch až po více než 35 letech, přičemž po celou studenou válku zůstal utajen Moskvě i

³⁰² NA, f. 1261/0/11, sv. 363, a.j. 455/9, Plnění linie XI. Sjezdu KSČ a další perspektivy upevňování obranyschopnosti státu, 8. září 1962.

³⁰³ Organizational Principles of the Czechoslovak Army, 22. listopadu 1962, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 21, s. 137.

ostatním členským státům NATO. Dle výpovědi amerického ministra Manescu informoval o skutečnosti, že Sověti nekonzultovali s Rumunskem své rozhodnutí rozmístit na Kubě jaderné rakety. RLR by proto v případě konfliktu zůstala neutrální. Poté se Manescu zeptal, zda by za této situace byla jeho země ušetřena jaderného úderu Spojených států. Rusk mu sdělil, že pokud by Rumunsko zůstalo skutečně stranou konfliktu a na jeho území se nenacházely sovětské jaderné zbraně, Washington by tuto situaci vzal nepochybně v úvahu. Rumunský představitel obratem Ruskovi potvrdil, že sovětské jaderné zbraně v RLR rozmístěny nejsou a nabídl Američanům možnost si toto tvrzení ověřit.³⁰⁴ Manescova schůzka s Ruskem znamenala nečekaný a jednostranný průlom do základního závazku Varšavské smlouvy. USA měly pochopit, že Rumunsko není nadšeným členem Varšavské smlouvy a nepodporuje vypuknutí válečného konfliktu mezi oběma pakty.³⁰⁵

Ve vojenské oblasti měly události z podzimu 1962 pro Varšavskou smlouvu dopad především na formování systému jaderného plánování a kontroly. V tomto smyslu ovlivnila karibská krize nukleární plánování paktu až do jeho rozpadu.³⁰⁶ Konfrontace v Karibském moři sovětské velení jen utvrdila v domněnce, že případný konflikt by byl veden jadernými zbraněmi. Operační plánování Varšavské smlouvy se proto stále více přizpůsobovalo předpokládanému charakteru nukleární války.³⁰⁷ V souvislosti s tím se otevírala otázka rozmístění jaderných hlavic na území členských států paktu.

Úvahy o vybavení armád Varšavské smlouvy jadernými zbraněmi se objevily v roce 1958 jako reakce na jejich rozmístění na území evropských členských států NATO. Chruščov tehdy hrozil odvetným opatřením v podobě dislokace sovětských jaderných hlavic v NDR, PLR a ČSR. Státy Varšavské smlouvy s výjimkou Albánie a Rumunska také v průběhu berlínské krize obdržely od Sovětského svazu letouny a raketovou techniku schopnou nést jadernou municí. Rovněž v případě Rumunska se v delším časovém horizontu počítalo s dodávkami jaderných nosičů Frog-7 a Scud-B. Tyto zbraně byly oficiálně označovány jako součást Spojených jaderných sil Varšavské smlouvy. Přestože jejich nasazení jednotlivé armády trénovaly během vojenských cvičení, samotné jaderné nálože zůstávaly pod výhradní kontrolou sovětských ozbrojených sil.³⁰⁸ Na nejasnou politiku Sovětského svazu v otázce sdílení jaderných zbraní se svými spojenci poukazoval v roce 1960 i americký prezident Eisenhower. V dopise Chruščovovi si stěžoval, že se Moskva doposud jasně nevyjádřila, zda

³⁰⁴ GARTHOFF, R.L., *When and Why Romania Distanced Itself from the Warsaw Pact*, in: CWIHP Bulletin 5, 1995, s. 111.

³⁰⁵ RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 30-31.

³⁰⁶ KRAMER, *The „Lesson“...*, s. 59.

³⁰⁷ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 20.

³⁰⁸ KRAMER, *The „Lesson“...*, s. 112.

dává k dispozici své jaderné zbraně členským zemím Varšavské smlouvy nebo svým dalším spojencům.³⁰⁹

Karibská krize sovětskému vedení ukázala, jak rychle může nastat situace hrozící ztrátou kontroly nad jeho jadernými zbraněmi s následnou možností jejich neautorizovaného použití. Historický výzkum již dokázal, že v době karibské krize nebyl generál Issa Alexandrovič Plijev, velitel sovětského sboru na Kubě, zmocněn rozhodnout o použití taktických úderů proti případné americké invazi na ostrov. Koncem léta 1962 však o možnosti udělit Plijevovi takovou rozhodovací pravomoc sovětská generalita minimálně uvažovala, pro případ že by spojení mezi Kubou a Moskvou bylo přerušeno. Již připravené pověření nakonec odmítl sovětský ministr obrany Malinovskij v září podepsat. Skutečnost, že v průběhu krize Plijev obdržel dva telegramy z Moskvy, které mu kategoricky zakazovaly použít jaderné zbraně bez autorizace, pouze demonstruje obavu sovětského vedení z možnosti ztratit kontrolu nad svými jadernými střelami.³¹⁰ S tímto hodnocením však nesouhlasí velitel celé operace „Anadyr“ generál Anatolij Ivanovič Gribkov. Ten naopak tvrdí, že Plijev disponoval pravomocí odpálit jaderná střela na americké invazní jednotky bez další nutnosti rozkazů.³¹¹ Gribkov, který následně působil ve funkci náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil, nicméně potvrzuje, že kubánská zkušenost měla podstatný vliv na posun v sovětských úvahách o možném konfliktu.³¹²

Průběh karibské krize posílil ve druhé polovině šedesátých let rozhodnutí budovat striktně centralizované velení a operační plánování jaderných sil Varšavské smlouvy. Cílem bylo eliminovat možnost, že sovětské jaderné zbraně budou zneužity lokálními vojenskými či politickými silami k odlišným záměrům než sleduje Moskva. Jednalo se o jednoznačný odkaz na Castrův neúspěšný požadavek, aby Sovětský svaz zahájil automaticky jaderný úder proti Spojeným státům, pokud napadnou Kubu. Centralizované velení jaderných sil Varšavské smlouvy mělo dále zamezit libovůli jednotlivých velitelů a náhodným odpalům. Tato praxe přežila Chruščovův pád, přičemž Brežněv sovětskou kontrolu nad jaderným arzenálem hodlal ještě posílit. Na rozdíl od NATO tak pro použití jaderných sil na území členských států Varšavské smlouvy neplatil systém dvojí klíče, ale jejich nasazení záviselo výhradně na sovětském velení. Tato praxe byla ještě posílena, když v polovině šedesátých let začali Sověti

³⁰⁹ Korespondence vedená ve dnech 3.-21. března mezi N.S.Chruščovem a D.Eisenhowerem o nešíření atomových zbraní poskytnutá vedení KSČ, in: *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*, dok. 18, s. 147.

³¹⁰ KRAMER, *The „Lesson“*..., s. 110.

³¹¹ GARTHOFF, R.L., *The Havana Conference on the Cuban Missile Crisis*, in: CWIHP Bulletin 1, 1992, s. 2-4.

³¹² MASTNY, *A Cardboard*..., s. 21.

do svých strategických nosičů instalovat elektronické zařízení zabraňující neautorizovanému odpalu. Od počátku sedmdesátých let Moskva vybavila obdobným zařízením i své taktické střely.³¹³

K budování prvních jaderných depotů na území členských států Varšavské smlouvy došlo v druhé polovině šedesátých let. Jednalo se právě o státy, na jejichž území hrozil Chruščov rozmístěním sovětských jaderných zbraní již během berlínské krize. Výstavba těchto objektů byla zahájena na základě bilaterálních smluv mezi členskými státy paktu a sovětskou vládou. V textu dohod se nacházela pouze formální zmínka, že celá akce probíhá v rámci Varšavské smlouvy. V souladu se sovětskou doktrínou plné kontroly svých jaderných sil například vláda NDR, na jejímž území se stavba šestnácti jaderných depotů uskutečnila jako první, neměla možnost rozhodnout ani o lokalitě jejich umístění. Objekty pak spadaly výhradně do kompetence skupiny sovětských vojsk v Německu. Velící struktura jaderného plánování a kontroly Varšavské smlouvy byla dokončena koncem šedesátých let. Jejich alianční statut byl pouze formálního charakteru a exkluzivní pravomocí disponovalo sovětské velení.³¹⁴

4.3 Operační plánování a rozvinutí úvah o charakteru konfliktu

Po karibské krizi začala Varšavská smlouva nacvičovat operace dle nových sovětských plánů odrážejících posílení představ o jaderném charakteru eventuálního konfliktu. První takové cvičení zaměřené především na simulaci možné likvidační jaderné války s NATO, nazvané „Mazowsze“, se uskutečnilo ve dnech 18. až 22. dubna 1963. Historik Mastny v této souvislosti zastává tezi, že přes značnou absurditu byly obdobné plány míněny vážně a sovětská generalita je zamýšlela v případě války uvést do praxe, bez ohledu na šance jejich úspěšného splnění.³¹⁵ Polský generál Tadeusz Tuczapski, který v šedesátých letech vykonával v polské armádě funkci náčelníka operační správy, však zpětně tvrdí, že operační plánování prováděné v této době na bilaterální bázi na generálním štábu sovětské armády mělo pouze formální charakter.³¹⁶ Naznačené plány proto musíme chápat spíše jako orientační. Je pravděpodobné, že v nepoznané realitě totální nukleární války by velmi rychle došlo k jejich modifikaci pro potřeby skutečné situace.

Československý generál Karel Pezl uvádí, že operační plány byly oficiálně předkládány Spojeným velením prostřednictvím generálních štábů jednotlivým ministrům

³¹³ KRAMER, *The „Lesson“ ...*, s. 114.

³¹⁴ Tamtéž.

³¹⁵ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 21.

³¹⁶ Interview with Gen. Tadeusz Tuczapski, nedatováno, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 22 b), s. 146.

obranu členských zemí Varšavské smlouvy. Ti pouze vznášeli určité připomínky, které sovětští důstojníci při finalizaci plánů mohli či nemuseli akceptovat. S výslednými plány se následně seznámily příslušné národní orgány odpovědné za obranu státu. Dokumenty však neschvalovaly, pouze s nimi vyslovovaly formální souhlas. Konečné schvalování operačních plánů pro jednotlivé armády členských států Varšavské smlouvy tedy náleželo pouze úzké skupině sovětských generálů pod záštitou Spojeného velení.³¹⁷

Scénář cvičení „Mazowsze“ počítal s masivním nočním jaderným útokem Západu proti státům Varšavské smlouvy a následnou ofenzivní operací západních výsadkových jednotek. Východ měl na agresi odpovědět v souladu s plánem Spojeného velení – 190 jadernými úderů na západoevropské členy NATO a 86 přímo na území Spojených států. Nepoměr rozložení síly úderů jasně ukazuje, nakolik strategická koncepce Varšavské smlouvy spoléhala v Evropě na konvenční síly. Přestože západní Evropu měl zasáhnout téměř dvojnásobný počet nukleárních střel než severoamerický kontinent, celkový součet jejich síly činil „pouhých“ 8,290 kilotun TNT. Území Spojených států mělo být proti tomu zcela srovnáno se zemí výbuchy o celkové síle 180 megatun. Cílem prvního úderu Východu bylo maximálně eliminovat vojenský a ekonomický potenciál USA a zabránit jeho poskytnutí spojencům Washingtonu v Evropě. Se zbytkem vojsk NATO v Evropě si měly poradit armády Spojených ozbrojených sil. Škody na území Varšavské smlouvy měl do jisté míry eliminovat protivzdušný obranný systém, díky kterému by bylo pouhých 55 jaderných úderů Severoatlantické aliance úspěšných, přičemž na území Polska dopadly nálože o síle „jen“ 2,150 kilotun. Sovětští generálové přesto připouštěli, že i toto množství stačilo na radioaktivní kontaminaci více než 70% polského území a škody měly převyšovat únosnou mez na více než polovině rozlohy PLR. Během následujících hodin měly navíc západní jednotky použít další taktické jaderné úderů na podporu svého postupu do hloubi Československa, stejně jako doplňující strategické útoky na území PLR. Postup armád NATO měl být Varšavskou smlouvou zastaven pomocí masivního nasazení jaderných zbraní do dvou dnů od začátku války. Východoevropští stratégové zároveň počítali, že jaderný holocaust vyvolá mezi přeživším obyvatelstvem na Západě šíření názoru, že další boj je bezpředmětný.³¹⁸

Absurdita takto naznačeného scénáře je zřejmá. Předně je nepředstavitelné, aby standardní bojové operace probíhaly na území, kde měla radiace překročit přípustné limity téměř tisíckrát. Tyto extrémní podmínky zároveň neměly ochromit schopnost Východu

³¹⁷ Rozhovor s generálem K. Pezlem, in *Plánování nemyslitelného*, příloha 2, s. 379.

³¹⁸ The Mazowsze Exercise: Preparing for Nuclear War, 23. dubna 1963, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 22 a), s. 140.

bleskurychle likvidovat škody způsobené tamnímu průmyslu západními jadernými údery a obnovovat jeho činnost. Spojené velení, ač vycházelo z předpokládané schopnosti omezit potenciál jaderných útoků NATO kvalitním protivzdušným obranným systémem, uvažovalo o poměru ztrát obou válčících stran velice naivně. Během prvních 48 hodin války mělo v Polsku přijít o život 1,3 milionu lidí. Ačkoliv nebyl naznačen celkový počet obětí na straně Varšavské smlouvy, odhadované polské ztráty se zdají nereálně nízké vzhledem k předpokládanému počtu mrtvých na Západě. Zde mělo během prvních dvou dnů konfliktu zahynout 33 milionů lidí.³¹⁹ Přitom se nedalo očekávat, že by za výše popsané situace vojska NATO Východ nějak šetřila.³²⁰

Plány Spojeného velení vycházely ze základního předpokladu, že válku rozpoutá NATO. Ofenzivní operace vojsk Varšavské smlouvy neměly začít dříve než druhý či třetí den války.³²¹ Tato koncepce měla základ v tezi, kterou formuloval ještě hlavní velitel Koněv. Pokud NATO mylně předpokládalo, že jako první udeří Varšavská smlouva, musely socialistické armády cvičit dle opačného, logicky správného scénáře, ve kterém jako první zaútočí Západ.³²² Zároveň s tím došlo v první polovině šedesátých let k rozvoji teze o „předsunuté obraně“. Její aplikaci do operačních plánů dobře ukazuje seznam úkolů pro československý front. ČSLA jako součást prvního operačního sledu Spojených ozbrojených sil měla plnit funkci krytu nejen československého území, ale současně krytu teritoria celé Varšavské smlouvy. Pojetí přikrytí hranic bylo v dřívějších dobách chápáno jako více méně pasivní obrana. Po změně se měl tento úkol zajistit nejlépe rozvinutím linie v hloubce nepřátelského území.³²³ Stejně tak i druhý „národní“ front vytvořený během berlínské krize – polský – měl zajistit kryt území Varšavské smlouvy pokud možno ofenzivní operací proti Dánsku, Holandsku, Belgii a severní části území SRN.³²⁴

Příprava na splnění těchto úkolů samozřejmě vyžadovala masivní investice do polských i československých ozbrojených sil. Československý generální štáb již koncem roku 1962 hovořil o nepříznivém vlivu dalšího udržování armády na vysokém stupni bojové pohotovosti na státní ekonomiku. Navrhoval proto pečlivě zvážit, zda připravenost armády odpovídá reálnému stupni možného mezinárodního ohrožení a nebezpečí války. Cílem bylo

³¹⁹ Tamtéž.

³²⁰ LUŇÁK, *Plánování...*, s. 38.

³²¹ Polish Command Post Exercise Rehearsing Advance to Northern Germany, Low Countries, and Denmark, 14. června 1963, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 23, s. 149.

³²² MASTNY, *A Cardboard...*, s. 21.

³²³ Organizational Principles of the Czechoslovak Army, 22. listopadu 1962, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 21, s. 137.

³²⁴ Polish Command Post Exercise Rehearsing Advance to Northern Germany, Low Countries, and Denmark, 14. června 1963, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 23, s. 149.

udržet výdaje na obranu na takové úrovni, aby nehrozilo vážné snižování životní úrovně československého obyvatelstva. Za hlavní faktor ovlivňující nepříznivě československé hospodářství označila zpráva generálního štábu především vysoké počty vojáků. Dva hlavní úkoly uložené ČSLA Spojeným velením - vytvoření vlastního frontu a urychlení výstavby raketového vojska – podmínil československý generální štáb revizí jejich časového plnění a také snížením mírových počtů některých útvarů.³²⁵

Zasedání ministrů obrany států Varšavské smlouvy v polské metropoli v únoru 1963 částečně československou žádost vyslyšelo, když povolilo alespoň určité snížení mírových počtů u vybraných divizí a zpomalení tempa přezbrojování ČSLA. Proti výdajům do vojenské oblasti vystoupilo na této schůzce i Polsko, které nesouhlasilo se svým obecným podílem na společných výdajích Varšavské smlouvy. Polská strana požadovala jeho snížení na 13,5% oproti stávajícím 18%. Přestože na jednání v tomto bodě k dohodě nedošlo, požádal následně hlavní velitel Grečko sovětskou vládu, aby Polskem požadovaný rozdíl uhradila.³²⁶

4.4 Návrhy na rozšíření Varšavské smlouvy v roce 1963

Po neúspěšné snaze Fidela Castra, aby Sovětský svaz garantoval použití jaderných zbraní proti případné americké invazi na Kubu, sondařoval kubánský vůdce během návštěvy Moskvy v květnu 1963 možnost přistoupení své země do Varšavské smlouvy. Chruščov tuto možnost odmítl. Své zamítavé stanovisko oficiálně zdůvodnil skutečností, že členství Kubu v paktu by umožnilo Washingtonu označit Kubu jako sovětský satelit, což by ve výsledku naopak znamenalo oslabení její bezpečnosti. Ve skutečnosti se však Chruščov obával možnosti automatického zatažení Varšavské smlouvy do jakéhokoliv budoucího konfliktu Havany s Washingtonem. Ze stejného důvodu vyloučil Chruščov 5. května 1963 i možnost ustanovení samostatné sovětsko-kubánské vojenské aliance.³²⁷ Moskva si plně uvědomovala, že Kuba představuje i do budoucna potencionální ohnisko sporů se Spojenými státy. Castrův režim přitom disponoval podstatně větší zahraničněpolitickou nezávislostí než východoevropské sovětské satelity. Nekonzultovaná riskantní akce Havany by v případě kubánského členství ve Varšavské smlouvě či sovětských bezpečnostních garancí mohla Moskvu snadno zatáhnout do válečného konfliktu s USA. Obdobnému riziku však Sovětský svaz neváhal vystavit v průběhu karibské krize své spojence z Varšavské smlouvy.

³²⁵ Organizational Principles of the Czechoslovak Army, 22. listopadu 1962, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 21, s. 137.

³²⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o zasedání ministrů národní obrany a vrchního velitele armád států-účastníků Varšavské smlouvy ve Varšavě, 14. března 1963.

³²⁷ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 24.

Pouhé dva měsíce po Castrově návštěvě Sovětského svazu zaujal Chruščov opačné stanovisko k obdobné žádosti Mongolska. Snahou vstoupit do Varšavské smlouvy se mongolský stát snažil zvýšit svou bezpečnost a zabránit případnému vojenském konfliktu s Čínou. Jednalo se však pouze o demonstrativní krok – Mongolská lidová republika uzavřela bilaterální spojeneckou smlouvu se Sovětským svazem již v roce 1946. Se žádostí na přistoupení k paktu se nyní na ÚV KSSS obrátil první tajemník ÚV MLRS a mongolský premiér Jumdzágín Cedenbal. Čínské nebezpečí pochopitelně otevřeně nezmiňoval. Hovořil o ohrožení Mongolska ze strany „amerického imperialismu za podpory Japonska“. Sovětská strana zpočátku projevila především z propagandistických důvodů ochotu mongolskému požadavku vyhovět. Rozšíření působnosti Varšavské smlouvy mimo evropský kontinent mělo posílit její autoritu v očích světového veřejného mínění. Za účelem přistoupení Mongolska navrhla Moskva vypracovat speciální protokol, který by explicitně upravoval evropskou působnost aliance zmíněnou v základní smlouvě. Vstup Mongolska do Varšavské smlouvy měl následně formálně potvrdit Politický poradní výbor.³²⁸ Podle článku IX zakládající smlouvy byl přístup nových zemí do paktu podmíněn souhlasem stávajících členů.

VI. zasedání Politického poradního výboru se stejně jako v předchozích čtyřech případech odehrálo v Moskvě, konkrétně ve dnech 26. až 27. července 1963. Kreml jeho svolání zaštil potřebovat v přítomnosti hlavního velitele Grečka další zlepšení vojenské a operativní přípravy Spojených ozbrojených sil. Rozhodnout se mělo i o otázce přijetí Mongolska. Jednání se měli povinně zúčastnit předsedové vlád a ministři obrany³²⁹, přesto v Moskvě nechyběl ani jeden ze stranických lídrů.³³⁰

Schůzka Politického poradního výboru předem nepočítala s účastí albánské delegace. Albánsko-sovětská roztržka vyvrcholila v prosinci 1961 přerušením diplomatických styků Tirany s Moskvou. ALR tak byla z jednání Varšavské smlouvy vyloučena. Čínským pozorovatelům, potencionálně narušujícím jednotu jednání sovětských satelitů, Moskva zabránila v účasti na schůzkách Varšavské smlouvy ještě o dva měsíce dříve. Sověti k tomu využili procedurální požadavek. Jako podmínku pro účast na dalších zasedáních Politického poradního výboru ustanovil Kreml vyslání delegace na nejvyšší úrovni. Oficiálně Kreml

³²⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Dopis N.S. Chruščova ÚV KSČ o žádosti Mongolska o přistoupení k Varšavské smlouvě, 10. července 1963.

³²⁹ Jednalo se o formální direktivu. NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Dopis N.S. Chruščova ÚV KSČ se žádostí o svolání PPV, 15. července 1963.

³³⁰ A. Novotný, G. Gheorghiu-Dej, W. Gomulka a W. Ulbricht se zasedání zúčastnili z vlastní vůle. Ostatní straniční lídři států Varšavské smlouvy byli v době konání schůzky zároveň předsedy vlád. Communiqué on the Meeting of the PCC of the States of the Warsaw Treaty, 26. července 1963, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17906/ipublicationdocument_singledocument/0E5837B6-C182-4258-9942-039B3E5B7B50/en/Communiqu%C3%A9_1963_3.pdf [2010-06-29].

zdůvodnil tuto změnu podezřením, že zástupci jednotlivých delegací neinformují svá stranická vedení o průběhu jednání nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy úplně či dostatečně kvalitně. Jednalo se o další svévolné porušení ustavující smlouvy sovětskou stranou, konkrétně článku VI.³³¹ Pro Mao C' Tunga však podmínka osobní účasti představovala vítanou výmluvu. Oznámil, že doprava na jednání do Moskvy znamená příliš velkou komplikaci. Čína tak svou činnost pozorovatele ve Varšavské smlouvě sama ukončila. Stejně tak učinily politické reprezentace VDR a KLR. Pouze mongolský vůdce Cedenbal, který hleděl k Sovětským svazem ovládanému paktu jako k možné ochraně proti čínským územním požadavkům, neviděl ve vzdálenosti problém. Schůzek Politického poradního výboru se pravidelně účastnil i nadále.³³²

Chystané rozšíření Varšavské smlouvy do Asie se nesetkalo s kladnou reakcí všech stávajících členů paktu. Námitky vznesly především Polsko a Rumunsko. Politbyro RDS se odmítlo jasně vyjádřit, zda mongolskou žádost podpoří. Předseda rumunské vlády Ion Gheorghe Maurer tento postoj zdůvodnil skutečností, že Chruščov ve svém dopisu jednotlivým stranickým vedením blíže nespécifikoval úpravu článku IV smlouvy, bez které by se vstup Mongolska do Varšavské smlouvy stal bezpředmětným. Článek IV jasně hovořil, že členské státy paktu jsou zavázány ke vzájemné pomoci pouze v případě agrese v Evropě. Rumunští představitelé také vznesli dotaz, zda v situaci, kdy byly konečně zahájeny rozhovory o uzavření dlouho navrhovaném paktu o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou³³³, je nezbytně nutné jejich výsledek ohrožovat rozšiřováním komunistické vojenské aliance. V rumunském politbyru také panoval názor, že nemá cenu rozšiřovat pakt o zemi, která nedisponuje žádnou vojenskou silou a navíc sousedí pouze se dvěma státy, Sovětským svazem a socialistickou Čínou.³³⁴

Polské ministerstvo zahraničí označilo možné přistoupení Mongolska do Varšavské smlouvy z vojenského hlediska jako zanedbatelné pro obě strany a z politického hlediska naopak pochybné a velmi riskantní. Polská diplomacie si plně uvědomovala, že tento krok je namířen čistě proti zájmům ČLR a jako takový ho budou chápat nejen zbylé asijské socialistické státy, ale také Západ. Vstup Mongolska by navíc vyžadoval komplexní změnu

³³¹ Článek IV jasně stanovil, že členské země mají pravomoc vyslat na jednání PPV zvláště jmenovaného zástupce namísto člena vlády.

³³² MASTNY, V., *China, the Warsaw Pact, and Sino-Soviet Relations under Khrushchev*. 2002, http://php.isn.ethz.ch/collections/coll_china_wapa/intro_mastny.cfm?navinfo=16034 [2010-06-29].

³³³ Konkrétní návrh smlouvy předložil Sovětský svaz 20. února 1963 na zasedání osmnáctičlenného výboru OSN pro odzbrojení.

³³⁴ Shorthand record of the meeting of the Political Bureau of the CC of RWP of July 18, 1963, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16344/ipublicationdocument_singledocument/25C64C5D-71C9-4D83-9505-755AC75ED209/en/steno_630718_Eng.pdf [2010-06-29].

charakteru Varšavské smlouvy, která byla oficiálně založena jako nástroj posílení evropské bezpečnosti. Dle polského názoru by v tomto případě bylo nezbytně nutné, aby pakt garantoval bezpečnost všech socialistických zemí světa. To Poláci odmítli jako zcela nerealistické a varovali Moskvu před oslabováním pozice Varšavské smlouvy v Evropě.³³⁵

Polská i rumunská reprezentace se zároveň snažily zmírnit svou úlohu v případném zamítnutí mongolské žádosti s odkazem na Albánii. Ta přes svůj distanc zůstávala formálním členem paktu a přijetí nové členské země tedy podle článku IX podléhalo i jejímu souhlasu. Je však nepravděpodobné, že by případný albánský nesouhlas představoval pro Moskvu nějak zásadní problém. Po osmi letech, kdy byl text smlouvy z Varšavy sovětskou stranou několikrát porušen, nemohl nikdo předpokládat, že by nyní Kreml skutečně vyžadoval k uskutečnění svých záměrů formální souhlas všech členů paktu.

Během jednání Politického poradního výboru nejchladněji v podpoře mongolského přistoupení do aliance vystupovali rumunští představitelé. Rumunská opoziční politika v rámci Varšavské smlouvy, známá ze zasedání jejích orgánů po Chruščovově pádu, se v létě 1963 ještě ani zdaleka otevřeně neprojevovala. Zástupci RLR na moskevském jednání pouze odmítali k mongolské žádosti zaujmout jasné stanovisko. Situaci tak vyřešila nečekaná změna názoru Kremlu. Sovětští představitelé oznámili, že vzhledem k parafování dohody o částečném zákazu testů jaderných zbraní mezi Moskvou, Washingtonem a Londýnem, které proběhlo den před zahájením schůze Politického poradního výboru, není možné na tento vstřícný krok Západu reagovat bezprostředním rozšířením Varšavské smlouvy. Po tomto sovětském vystoupení se pochopitelně od schvalování mongolského vstupu upustilo.³³⁶ Oficiálně došlo pouze k odložení schvalovací procedury, ve skutečnosti se tato otázka již nikdy na pořad jednání ve Varšavské smlouvě nedostala.

Důvody, proč Chruščov v podpoře členství Mongolska ve Varšavské smlouvě otočil, je nutné hledat v neúspěchu červencových jednání v Moskvě, kde se Sovětský svaz a Čína pokoušely urovnat vzájemnou roztržku. Poté, co se Kreml přesvědčil, že vztah s Čínou nepůjde v dohledné době normalizovat, plně svou pozornost zaměřil na jednání se Západem.³³⁷ Smlouva o omezení testů jaderných zbraní představovala doposud jedinou uskutečněnou dohodu z Chruščovem navrhovaných ozbrojovacích iniciativ. Nešlo však o

³³⁵ Memorandum by the Polish Foreign Minister A. Rapacki, 20. července 1963, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16348/ipublicationdocument_singledocument/7E0A168C-D634-487B-A947-48E870070C8E/en/memo_630720_Eng.pdf [2010-06-29].

³³⁶ Excerpts of Report to the Hungarian Politburo on the PCC Meeting by the First Secretary of the MSzMP J. Kádár, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17907/ipublicationdocument_singledocument/EB0BDFDD-F938-4D90-8D73-7D317E8936A1/en/630731_Excerpts_Eng.pdf [2010-06-29].

³³⁷ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 25.

zcela zásadní dokument. Smlouva sice zakazovala provádět jaderné testy v atmosféře, ve vodě a v kosmickém prostoru, nikoliv však zkoušky podzemní. V této otázce mocnosti rozdělovala i nadále otázka kontroly.³³⁸ Dohodu o omezení testů jaderných zbraní s představiteli Spojených států a Velké Británie proto sovětská strana chápala i jako zřetelné gesto odmítnutí jaderných ambicí Pekingů.

Ačkoliv zamýšlený vstup Mongolska do Varšavské smlouvy byl primárně protičínsky motivován, Chruščov se nyní obával, že rozšíření aliance by vyslalo špatný signál Západu. Podpisu smlouvy o jaderných testech³³⁹ naopak sovětská diplomacie hodlala využít k apelu na západní mocnosti k zahájení dalších rozhovorů vedoucích ke zmírnění mezinárodního napětí. Moskva v této souvislosti hovořila především o uzavření paktu o neútočení mezi NATO a Varšavskou smlouvou. Ministři zahraničních věcí Rusk a Home vyjádřili tomuto sovětskému plánu během podpisu smlouvy o omezení jaderných testů opatrnou podporu, avšak s odkazem na ostatní členské státy NATO si vyžádali čas na důkladné konzultace. Zároveň oba západní diplomaté zdůraznili, že problémem bude mezinárodní statut NDR. Případný podpis paktu proto pod podmínkou jeho formy, která by v žádném případě neznamenala uznání NDR de jure ze strany Západu. Ochotu Moskvy jednat skutečně o podstatě věci demonstrovala skutečnost, že sovětská strana v tomto požadavku Západu neshledávala zásadní problém. Stejně tak se západním diplomatům dostalo ujištění, že se Sovětský svaz nepokusí jakkoliv spojit uzavření paktu o neútočení s německou otázkou a statutem Západního Berlína. Pozitivní reakce se dočkala také sovětská sondáž, zda by bylo možné obnovit jednání NATO-Varšavská smlouva o prevenci a odvrácení nenadálého útoku³⁴⁰, která koncem padesátých let přerušila berlínská krize.³⁴¹

4.5 Návrh smlouvy o nešíření jaderných zbraní a neshody ve Varšavské smlouvě

Novou sovětskou iniciativu představoval návrh dohody o nešíření jaderných zbraní. Jednalo se o přímou reakci na plán ustanovit multilaterální jaderné síly NATO. Severoatlantická Rada sice projevila zájem o podpis non-profilační smlouvy již v prosinci

³³⁸ REIMAN, *Studená válka...*, s. 44.

³³⁹ Smlouva o omezení testů jaderných zbraní v atmosféře, ve vodě a v kosmickém prostoru byla podepsána až v srpnu 1963.

³⁴⁰ Systém předpokládal zřízení sítě kontrolních stanovišť na území obou paktů, přičemž problematická nadále zůstávala otázka letecké kontroly, kterou Západ také požadoval.

³⁴¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 38, k.18, Zpráva československého velvyslance ve Francii o jednání sovětské reprezentace s ministry zahraničních věcí USA a Velké Británie, Ruskem a Homem, během parafování smlouvy o omezení testů jaderných zbraní v Moskvě, červen 1963.

1962, ovšem s výjimkou pro členské státy NATO a Varšavské smlouvy. Návrh na vytvoření multilaterálních jaderných sil Severoatlantického paktu předložil na stejném zasedání Dean Rusk.³⁴² Navázal tak na iniciativu Eisenhowerovy administrativy z roku 1960. Sovětská strana jednoznačně odmítala názor Západu, že celý projekt ve skutečnosti neznamená předání jaderných zbraní pod kontrolu států, které je doposud nevlastní a naopak dochází ke „zvýšení počtu rukou na pojistce k spouštěcím zařízením“.³⁴³ Moskva naopak v projektu spatřovala zvýšení pravděpodobnosti vypuknutí jaderného konfliktu z iniciativy amerických spojenců.³⁴⁴

Snaha o uzavření smlouvy o nešíření jaderných zbraní se brzy stala předmětem sporů mezi členskými státy Varšavské smlouvy. Na rozdíl od smlouvy o omezení jaderných testů, které se ze strany paktu dostalo plné podpory, představovalo nešíření jaderných zbraní kontroverzní téma z několika důvodů. Situaci značně zkomplikovala změna Chruščovova postoje k projektu spojených jaderných sil NATO. Nedlouho před zasedáním Valného shromáždění OSN v říjnu 1963 oznámil Kreml vedením východoevropských satelitů svůj záměr ustoupit Západu a nepodmiňovat nadále uzavření smlouvy o nešíření jaderných zbraní odstoupením NATO od projektu spojených jaderných sil. Tento ústupek sovětská strana oficiálně zdůvodnila zárukou Washingtonu, že jaderné zbraně umístěné v Západním Německu zůstanou nadále výhradně pod americkou kontrolou. Chruščovův obrat pouze dokazuje převážně protičínské zaměření celého projektu nešíření jaderných zbraní. V druhé polovině roku 1963 bylo pro zahraničněpolitickou linii Moskvy klíčové zlepšit vztahy se Západem a zajistit si tak volné ruce proti případné čínské hrozbě.

Sovětský ústupek ve vyzbrojení západoněmeckého Bundeswehru jadernými zbraněmi však představoval pro mnoho členů Varšavské smlouvy zásadní problém. Připomeňme, že Varšavská smlouva jako celek proti této eventualitě důrazně vystupovala již od II. zasedání Politického poradního výboru v roce 1958 a snaha zabránit přístupu SRN ke zbraním hromadného ničení představovala také jeden z hlavních Chruščovových důvodů k rozpoutání berlínské krize. Obrat Kremlu se tak nesetkal s pochopením především v NDR a PLR. Pro oba státy zůstávala zásadním bezpečnostním tématem nadále hrozba „západoněmeckého revanšismu“. Gomulka na základě toho naléhal na Chruščova, že je nezbytné znovu konsolidovat vztahy s Čínou. Zároveň koncem roku 1963 první tajemník PSDS prezentoval svůj protinávrh³⁴⁵, který předpokládal zmrazení jaderného zbrojení ve střední Evropě.³⁴⁶

³⁴² NA, f. 1261/0/44, i.č. 39, k. 19, Zpráva pro ÚV KSČ o posledním vývoji v NATO, 12. února 1963.

³⁴³ Tamtéž.

³⁴⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 39, k. 19, Zpráva o americkém stanovisku k vybudování atomových sil NATO, 1963.

³⁴⁵ Tzv. Gomulkův plán, formálně předložený 29. února 1964.

³⁴⁶ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 25.

Stejně tak Ulbricht počátkem následujícího roku přednesl samostatný návrh NDR, počítající s „denuklearizací“ obou německých států.

V opozici sovětské snaze podepsat se západními mocnostmi non-profilační smlouvu vystupovalo i Rumunsko. Pro vedení RDS však nepředstavovala zásadní problém otázka západoněmeckého přístupu k jaderným zbraním, ale protičínské zaměření celého projektu. V rámci počínajícího prosazování na Moskvě nezávislejšího zahraničněpolitického kurzu se Bukurešť snažila udržovat s Pekingem nadále dobré vztahy, bez ohledu na probíhající sovětsko-čínskou roztržku. RLR se tak stala jedinou zemí, která podporovala ambice Číny zařadit se mezi jaderné mocnosti.³⁴⁷

Výsledkem Chruščovových dočasných úvah o možnosti vyměnit sovětský souhlas s vytvořením spojených jaderných sil NATO za další zlepšení vztahů se Západem byla především aktivizace politického rámce Varšavské smlouvy počátkem roku 1964. Samostatné zahraničněpolitické iniciativy jednotlivých členských států paktu, původně způsobené nesouhlasem s některými aspekty navrhované smlouvy o nešíření jaderných zbraní, stály u počátku rozhodnutí Sovětského svazu po téměř devíti letech existence Varšavskou smlouvu reformovat. V lednu 1964 započal obtížný proces, který měl z „lepenkového hradu“ učinit skutečnou vojenskopolitickou alianci.

³⁴⁷ Delegace RLR také později jako jediný členský stát prosazovala, aby Varšavská smlouva vyjádřila podporu prvnímu testu čínské jaderné zbraně. NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Zpráva o zasedání PPV členských států Varšavské smlouvy ve dnech 19. až 20. ledna 1965 ve Varšavě.

5. Počátek pokusů o reformu Varšavské smlouvy

5.1 Chruščovova výzva k posílení politického rámce paktu

Počátky snahy zreformovat Varšavskou smlouvu se časově shodují s propuknutím otevřené roztržky mezi Moskvou a Pekingem. Sovětský svaz si v tomto období snažil pojistit klid v Evropě, aby měl eventuálně volné ruce na východě.³⁴⁸ V lednu roku 1964 Chruščov rozeslal výzvu prvním tajemníkům vládnoucích stran členských států Varšavské smlouvy, ve které volal po rozšíření dosavadních konzultací k zahraničněpolitickým otázkám mezi socialistickými státy. Sovětský vůdce navrhl nevytvářet společnou linii v této oblasti pouze na jednáních Politického poradního výboru, ústředního orgánu paktu. Satelitům sdělil, že podle ÚV KSSS by tyto otázky mohly být také řešeny na pravidelných schůzkách ministrů zahraničních věcí států Varšavské smlouvy, případně i jejich náměstků či zvlášť pověřených představitelů. Schůzky se měly podle sovětského návrhu konat minimálně dvakrát do roka za předpokladu, že nevznikne potřeba častějších setkání. Jejich rámec pak mělo zakotvit příslušné usnesení Politického poradního výboru. Projekt předem nepočítal s participací revoltující Albánie.³⁴⁹

Návrh pravidelných schůzek ministrů zahraničí za účelem formulování jednotné zahraničněpolitické linie pod záštitou Varšavské smlouvy představoval pro Moskvu jednoduchý prostředek, kterým hodlala do budoucna eliminovat samostatné zahraničněpolitické iniciativy států východního bloku. Sovětský svaz mohl k tomuto účelu dobře využít doposud nenaplněný rámec Varšavské smlouvy. Chruščovem navrhované opatření jednoznačně směřující k posílení kontroly Kremle nad zahraniční politikou svých satelitů tak bylo prezentováno jako snaha jednat podle již na papíře existujícího politického rámce paktu. Rozhodnutí I. zasedání Politického poradního výboru zřídít další pomocné orgány k lepší koordinaci zahraničněpolitické linie totiž nebylo doposud uvedeno do praxe. Také schůzky samotného Politického poradního výboru se za Chruščovovy éry konaly sporadicky a *ad hoc*. Dle usnesení z roku 1956 měl přítom orgán jednat minimálně dvakrát ročně.

Výzva sovětského vůdce k aktivizaci politické role Varšavské smlouvy se setkala s kladnou odezvou. Již koncem ledna 1964 se pokusil svolat zasedání Politického poradního výboru Walter Ulbricht. Poprvé v historii Varšavské smlouvy byla schůzka jejího nejvyššího orgánu iniciována jiným členským stát než Sovětským svazem. V oficiálním dopisu

³⁴⁸ BENČÍK, A.: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.1. Praha 1996, s. 12.

³⁴⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, *Překlad dopisu N.S. Chruščova prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Novotnému*, 2. ledna 1964.

východoněmecký vůdce schůzku zdůvodňoval potřebou koordinovat společnou politiku členských států paktu v otázce odzbrojení, se zřetelným odkazem na nedávné nesourodé iniciativy SSSR, PLR a NDR.³⁵⁰ Chruščov s ohledem na svou nedávnou výzvu k posílení zahraničněpolitických konzultací v rámci Varšavské smlouvy vyslovil s Ulbrichtovou iniciativou předběžný souhlas. Zpochybnil však navržený termín jejího konání.³⁵¹ První tajemník KSSS se zároveň pokusil učinit z plánované schůzky protičínské fórum, když brzy navrhl rozšířit agendu o projednání „rozbíječské činnosti“ vedení čínské komunistické strany.³⁵² Ulbrichtova výzva nakonec vyzněla do ztracena. Koncem února 1964 byl v rámci Varšavské smlouvy pouze konzultován Gomulkův plán předpokládající vytvoření bezjaderného pásma, zahrnujícího ČSSR, PLR a oba německé státy, pod dohledem paritní komise NATO a Varšavské smlouvy.³⁵³ Principy polského návrhu se sice dočkaly v obecné rovině podpory členských států paktu, ale Moskva odmítla rozsah plánu.³⁵⁴

Další vývoj v roce 1964 ukázal, že Chruščovova výzva k posílení politického rámce Varšavské smlouvy byla čistě instrumentálním krokem, který měl pouze znovu obnovit naprosto jednotnou zahraničněpolitickou linii států východního bloku. Když se v tomto ohledu situace uklidnila, Chruščov od navrhovaného rozšíření konzultací v podobě pravidelných schůzek vrcholných diplomatických představitelů států Varšavské smlouvy v tichosti upustil.

5.2 Nástup L.I. Brežněva a změny ve Varšavské smlouvě

V říjnu 1964 proběhl ve vedení SSSR puč, který odstranil Nikitu Sergejeviče Chruščova z politického života. Do křesla prvního tajemníka ÚV KSSS byl dosazen do té doby nepřítel Leonid Iljič Brežněv. Tento mocenský otřes v Kremlu měl na další vývoj ve Varšavské smlouvě zásadní dopad. Během prvních let Brežněvovy vlády se odehrál proces přeměny Varšavské smlouvy ve skutečnou vojenskopolitickou alianci. Sovětský svaz v ní hrál pochopitelně dominantní roli i po roce 1969, fungování paktu však získalo jasnější pravidla.

³⁵⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 22, Český překlad dopisu W. Ulbrichta prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Novotnému, 28. ledna 1964.

³⁵¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 22, Český překlad odpovědi N.S. Chruščova W. Ulbrichtovi ohledně jeho iniciativy svolat Politický poradní výbor, 11. února 1964.

³⁵² NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 22, Dopis A. Novotného W. Ulbrichtovi týkající se sovětského stanoviska k plánované schůzce Politického poradního výboru, 14. února 1964.

³⁵³ Polish Government memorandum on the freezing of nuclear and thermonuclear armaments in Central Europe, 28. února 1964, <http://www.ena.lu/> [2010-06-29].

³⁵⁴ MASTNY, *A Cardboard...*, s. xxix.

Postoj nového sovětského vedení ke spolupráci v rámci Varšavské smlouvy se brzy rozhodl vyzkoušet Walter Ulbricht. Využil paradoxně předchozí Chruščovovy iniciativy k posílení role paktu a v listopadu 1964 se opět pokusil svolat jednání Politického poradního výboru. Jako oficiální důvod uvedl nutnost vyjasnění postupu Varšavské smlouvy proti plánovanému vytvoření spojených jaderných sil NATO.³⁵⁵ Ulbricht navrhoval svolat schůzi ještě týž měsíc do Varšavy, což však ostatní členské státy odmítly jako uspěchané.³⁵⁶ Na podzim 1964 Varšavská smlouva rozhodně nepředstavovala pro nové vedení v Moskvě nejvyšší prioritu - tou bylo především upevnit svou vlastní domácí pozici. Brežněv nicméně východoněmeckou iniciativu podpořil v očekávání, že se Sovětskému svazu podaří alianci konsolidovat.³⁵⁷ Po vzájemné dohodě se tak měl Politický poradní výbor sejít v lednu 1965 ve Varšavě poté, co od jeho posledního zasedání uběhlo více než jeden a půl roku. Význam plánované schůzky dokazují i přípravná jednání do té doby nevídaného rozsahu.

Během příprav na jednání Politického poradního výboru se ukázalo, že názory členských států Varšavské smlouvy na budoucí podobu aliance nejsou zdaleka jednotné. Nejvýrazněji se v tomto směru projevil Rumunsko. Již v odpovědi na Ulbrichtův návrh svolat vrcholný orgán paktu dala rumunská strana najevo, že se do budoucna již nehodlá řídit Moskvou určenou politickou linií. Bukurešť sice se schůzí Politického poradního výboru souhlasila, avšak postavila se proti hlavnímu navrhovanému cíli jednání - podniknutí kolektivních kroků Varšavské smlouvy proti projektu spojených jaderných sil NATO.³⁵⁸

Předjednat agendu jednání měla v polské metropoli dne 10. prosince schůzka náměstků ministrů zahraničí. Zde byl kladně přijat návrh poprvé od roku 1961 přizvat na jednání Politického poradního výboru i albánskou delegaci.³⁵⁹ Tímto krokem se nové sovětské vedení pokusilo sondovat možnost případné normalizace vztahů východního bloku s Tiranou, a tedy i zacelení trhliny ve Varšavské smlouvě. Problémy se však objevily již při projednávání zdánlivě banálních otázek. Vágní charakter ustavujících dokumentů aliance nedefinoval přesné složení stranických delegací na jednání jejího nejvyššího orgánu. Chruščov v roce 1961 ustanovil povinnost obesílat zasedání Politického poradního výboru delegacemi na nejvyšší úrovni, jednalo se však o jeho čistě svévolný, statutárně nikterak podložený

³⁵⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Dopis W. Ulbrichta ÚV KSČ navrhující svolání Politického poradního výboru, 5. listopadu 1964.

³⁵⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Dopis ÚV KSČ adresovaný ústředním výborům členských států Varšavské smlouvy, nedatováno.

³⁵⁷ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 26.

³⁵⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Stanovisko RDS k návrhům SED na svolání Politického poradního výboru Varšavské smlouvy, 18. listopadu 1964.

³⁵⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Zpráva o poradě náměstků ministrů zahraničních věcí ve Varšavě, 14. prosince 1964.

požadavek. V rámci přípravy na další schůzku tohoto orgánu proto padl návrh uvedenou praxi z Chruščovovy éry formalizovat. Dle usnesení většiny přítomných delegací se měli napříště schůzek Politického poradního výboru povinně účastnit první tajemníci stran, předsedové vlád a ministři zahraničních věcí. Doporučena byla i účast ministrů obrany. Rumunští představitelé však přesně definovat složení delegací omítli s argumentem, že se jedná o výsadní kompetenci domácích stran. Stanovisko rumunského zástupce také zabránilo přijetí usnesení o pokračování dosavadní praxe, kdy dokumenty Politického poradního výboru byly vypracovávány předem, nikoliv na jednání samotném. Tato první výraznější rumunská obstrukce znemožnila vydání společného komuniké z porady. Sovětský zástupce Valerian Zorin dospěl k názoru, že prezentovat rozpory mezi členy Varšavské smlouvy bezprostředně před jednáním Politického poradního výboru by mohlo nadcházející schůzi nepříznivě ovlivnit.³⁶⁰

Pozornost si zaslouží především rumunský postoj vůči zdánlivě nevýznamné pravomoci jednotlivých stran určovat složení svých delegací, a to hned ze dvou důvodů. Dle rétoriky sovětského vedení se totiž Albánie sama postavila mimo rámec Varšavské smlouvy, když odmítla na jednání Politického poradního výboru v roce 1961 vyslat prvního tajemníka ASP a ministerského předsedu. Přijetí nynějšího rumunského stanoviska by tak mělo za následek nutnost přehodnotit rezoluci z roku 1961 o členství Albánie ve Varšavské smlouvě. Zároveň mezi ostatními členskými státy panovala obava, že se Rumuni touto cestou snaží degradovat jednání hlavního orgánu Varšavské smlouvy na nedůležitou diskusi bez účasti vrcholných státních a stranických představitelů.³⁶¹

5.3 První rozpory

V pořadí VII. schůze Politického poradního výboru, která se uskutečnila ve dnech 19. až 20. ledna 1965 ve Varšavě, byla v mnoha ohledech přelomová. Krom prvního kolektivního jednání o možné reformě paktu zahájila období, kdy se Rumunsko snažilo vzájemnou spolupráci ve Varšavské smlouvě co nejvíce omezit. Za tímto účelem mohlo využít především jejího stávajícího rámce - velmi vágního a v mnoha otázkách nejasného. Zároveň se ukázalo,

³⁶⁰ Tamtéž.

³⁶¹ Report to the Hungarian Socialist Workers' Party Political Committee on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 15. prosince 1964, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17222/ipublicationdocument_singledocument/C7F676A5-6D1A-4125-8231-23EB89D85B2B/en/641210_Report_E.pdf [2010-06-29].

že se Brežněvovu vedení nepodaří jednoduše obnovit celistvost aliance pouhým přizváním Albánie na varšavskou schůzi.

Albánská vláda odpověděla na výzvu k účasti velmi ostrou nótou. Zpochybnila legitimitu celého jednání Politického poradního výboru, jelikož albánští představitelé schůzku formálně neodsouhlasili. Hodžův režim tím pouze demonstroval neochotu jakkoliv přehodnotit svůj postoj vůči Varšavské smlouvě. Tirana nejenže odmítla na jednání do polské metropole vyslat svou delegaci, ale schůzku naopak označila za další nepřátelskou akci států Varšavské smlouvy vůči ALR. V obsáhlém dopise adresovaném Politickému poradnímu výboru albánské vedení obvinilo nedávno sesazeného Chruščova a sovětskou vládu ze systematického a soustavného porušování základních ustanovení Varšavské smlouvy a snahy oslabovat mezinárodněpolitický význam paktu. Ostatním členským státům Albánie vyčetla, že tuto praxi Sovětskému svazu tolerovaly a v roce 1961 umožnily Moskvě svévolně exkomunikovat Tiranu z veškerých jednání aliance. Hodžův režim zároveň obvinil bývalou sovětskou vládu z otevřeného nepřátelství vůči své zemi – formálně stále spojenci z Varšavské smlouvy.³⁶²

Albánské stanovisko přes velmi útočné vyznění nechávalo jistý prostor pro budoucí urovnání vztahu s aliancí. Předně byla patrná snaha svalit vinu za „nepřátelské akce“ Varšavské smlouvy vůči ALR na sesazeného Chruščova, kterého také dopis mnohokrát otevřeně jmenoval. Hodža tím nabízel možnost novému sovětskému vedení k zacelení trhliny v paktu a východním bloku obecně. Albánie však předložila tvrdé požadavky, jejichž splněním podmiňovala obnovení své participace. Předně mělo dojít opětovnému navázání diplomatických styků mezi Moskvou a Tiranou a následnému otevřenému odsouzení všech předchozích porušení pravidel a ustanovení Varšavské smlouvy, stejně tak i „protialbánských“ akcí paktu. Totéž měly učinit i ostatní členské státy. Moskva navíc měla navrátit vojenskou techniku a materiál stažený po incidentech v roce 1961 z námořní základny Vlora a kompenzovat náklady, které kvůli tomu musela Albánie vynaložit k posílení vlastních ozbrojených sil. Případné odmítnutí těchto požadavků označila Tirana jako jasné navázání nové sovětské vlády na nepřátelský kurz bývalého Chruščovova vedení.

Albánie odsoudila také podpis smlouvy o omezení testů jaderných zbraní, když ho označila jako „kapitulaci před jaderným vydíráním amerického imperialismu“. Ačkoliv oficiálním zdůvodněním albánského odporu proti této dohodě bylo porušení článku VII

³⁶² NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Dopis Rady ministrů ALR poradě Politického poradního výboru Varšavské smlouvy ve Varšavě, překlad z ruštiny, 15. ledna 1965.

Varšavské smlouvy, režimu Envera Hodži vadilo především její protičínské zaměření.³⁶³ Tiraně se rovněž nelíbil sovětský postup v německé otázce. Chruščov byl obviněn z kapitulantství z důvodu neochoty podepsat separátní mírovou smlouvu s NDR. V souvislosti s Chruščovem naznačeným ústupkem v problematice vyzbrojení Bundeswehru jadernými zbraněmi Albánie požadovala, aby Varšavská smlouva jasně deklarovala, že její nynější primární cíl je ochrana východoněmeckého státu a urychlený podpis separátní mírové smlouvy s komunistickým Německem. Pokud by se nepodařilo zabránit přístupu SRN k jaderným zbraním, měly být neprodleně všechny armády členských států Varšavské smlouvy vyzbrojeny sovětskou jadernou municí.³⁶⁴

Politický poradní výbor albánské podmínky pochopitelně neakceptoval. Albánské vládě přesto zopakoval výzvu, že má i nadále možnost participovat v rámci Varšavské smlouvy, avšak za stávajících podmínek.³⁶⁵ Na podporu Albánie částečně vystoupilo ještě v předvečer samotného jednání Rumunsko. Gheorghiu-Dej připomněl, že dle oficiálního zdůvodnění byla Albánie exkomunikována ze zasedání Politického poradního výboru na základě skutečnosti, že v roce 1961 nevyslala na schůzi reprezentaci na stejné úrovni jako ostatní státy. Rumunský vůdce odkázal na článek VI smlouvy, deklarující, že každý stát bude na jednání Politického poradního výboru zastoupen buď členem vlády, nebo jiným zvlášť jmenovaným zástupcem. Gheorghiu-Dej varoval, že v albánské pozici se potencionálně mohl ocitnout kterýkoliv členský stát Varšavské smlouvy.³⁶⁶

Rumunská delegace rovněž protestovala proti předpokládanému rozšíření agendy o projednání nových východoněmeckých iniciativ. Nedlouho před zahájením schůzky rozeslal ÚV SED členským státům paktu návrh oficiálně zavazující k pravidelným poradám Varšavské smlouvy k zahraničněpolitickým otázkám a zároveň vlastní modifikaci textu smlouvy o nešíření jaderných zbraní. Rumunská delegace již předem deklarovala, že

³⁶³ Článek VII Varšavské smlouvy zavazoval signatářské státy mj. k neuzavírání mezinárodních dohod, které by byly v rozporu s ustanovující smlouvou. Dohoda o omezení testů jaderných zbraní naopak byla s textem smlouvy plně v souladu; článek II zavazoval členské státy paktu k úsilí o přijetí opatření k všeobecnému snížení zbrojení a zákazu zbraní hromadného ničení.

³⁶⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Dopis Rady ministrů ALR poradě Politického poradního výboru Varšavské smlouvy ve Varšavě, překlad z ruštiny, 15. ledna 1965.

³⁶⁵ Minutes of the Joint Session of the CC of the BCP and the Council of Ministers - Report on the PCC Meeting by the Bulgarian Foreign Minister I. Bashev, 26. ledna 1965, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17911/ipublicationdocument_singledocument/3E092D91-0E65-4EC0-9340-79817C35416B/en/Bashev_1965_en.pdf [2010-06-29].

³⁶⁶ Memorandum of Discussion between First Secretary of PZPR W. Gomułka, Polish Prime Minister J. Cyrankiewicz, First Secretary of PCR G. Gheorghiu-Dej and Romanian Prime Minister I.G. Maurer, 18. ledna 1965, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17923/ipublicationdocument_singledocument/55AB4E5A-1AC3-4C6E-9C07-D2747D07896F/en/6501_Memo_Eng.pdf [2010-06-29].

dokumenty obdržela pouhý den předem a nemá od vedení RDS mandát je přijmout.³⁶⁷ Zásadní problém pro Rumunsko ve skutečnosti nepředstavovalo pozdní obdržení návrhu, ale podstata obou východoněmeckých iniciativ. Při jejich projednávání vystoupila rumunská delegace jako jediná s odmítavým stanoviskem. Předseda rumunské vlády Ion Gheorghe Maurer kategoricky odmítl jakoukoliv institucionalizaci zahraničněpolitických konzultací. Stejně se vyjádřil i Gheorghiu-Dej. Oba rumunští představitelé vznesli otázku, proč je nezbytné přijmout speciální statut pro konzultace o zahraničněpolitických otázkách, když schůzkám ministrů zahraničních věcí či jejich náměstků nic nebrání. Rumunsko deklarovalo, že nehodlá vytvářet v rámci Varšavské smlouvy vedle Politického poradního výboru nový orgán stálého charakteru, který by disponoval pravomocí vydávat direktivy. Maurer přitom odkázal na skutečnost, že ministři zahraničních věcí se mohou jako členové jednotlivých delegací zasedání Politického poradního výboru účastnit.³⁶⁸

Téma pravidelných konzultací k zahraničněpolitickým otázkám na úrovni ministrů zahraničních věcí států Varšavské smlouvy nebo jejich prvních náměstků se stalo první den zasedání Politického poradního výboru předmětem bouřlivé diskuse. Ke změně názoru se snažil rumunské představitele přimět především Wladyslaw Gomulka. Odmítl názor, že institucionalizovat schůzky ministrů zahraničních věcí není nutné. Správně poukázal na dosavadní zkušenost, kdy se bez příslušného statutu konzultace téměř nekonaly. Gomulka prezentoval eminentní zájem Polska konzultovat v rámci Varšavské smlouvy konkrétní obsah zahraniční politiky socialistických států, což mělo zabránit opakování překvapivých, vzájemně nepředjednaných separátních iniciativ a akcí.³⁶⁹ Zdůraznil, že pokud některé země nechtějí na utváření společné zahraniční politiky paktu participovat, Varšava je ochotna činit tak s členskými státy, které zájem mají. Iniciátor snahy zakotvit pravidelné zahraničněpolitické konzultace v rámci paktu, Walter Ulbricht, rumunské delegaci připomněl, že Politický poradní výbor jedná po téměř roce a půl. Právě dlouhými prodlevami mezi schůzkami vrcholného orgánu paktu východoněmecký vůdce obhajoval svůj návrh. Poukázal přitom na nedávné roztržité zahraničněpolitické iniciativy jednotlivých členských států Varšavské smlouvy a z nich vyplývající nutnost konzultovat společnou linii na pravidelně svolávaných schůzkách. Nový první tajemník KSSS Brežněv pak na rumunskou delegaci neúspěšně apeloval klišovitým odkazem na snahu o vyjádření „soudružské jednoty“ a více konsolidovanou práci. Rumunská pozice však zůstala nezměněná a Gheorghiu-Dej se vyslovil

³⁶⁷ Tamtéž.

³⁶⁸ Minutes of Discussion at Political Consultative Committee in Warsaw, 20. ledna 1965, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 30, s. 179.

³⁶⁹ Gomulka jako příklad uvedl Chruščovovu cestu do SRN a prezentaci Rapackého plánu v OSN.

proti přijetí statutu pravidelných schůzek ministrů zahraničí s odvoláním na potřebu poradit se v Bukurešti nad případným textem rezoluce.³⁷⁰

Názory rumunské reprezentace se s ostatními členskými státy rozcházely nejen v otázce změny interního rámce Varšavské smlouvy. Zamítavý postoj zaujalo Rumunsko i k druhé východoněmecké iniciativě – novému návrhu smlouvy o nešíření jaderných zbraní. Tuto myšlenku Rumunsko zásadně odmítlo a nepřipustilo o ní ani zmínku ve společném komuniké. Důvody k tomuto kroku jsou zásadního charakteru, proto se na ně podívejme blíže. Rumunský ministr zahraničních věcí Manescu operoval zprvu formálními důvody jako pozdním obdržení dokumentů. V reakci na nátlak ostatních delegací ve prospěch přijetí návrhu smlouvy vznesl i námitky věcné. Manescu prohlásil, že Rumunsko považuje koncept nešíření jaderných zbraní v rozporu se zájmem Číny, a tudíž i socialistických států obecně. Poukázal také na francouzský nesouhlas s projektem spojených jaderných sil NATO, který by v případě prosazování smlouvy o nešíření jaderných zbraní mohl být revidován. Manescu navíc argumentoval, že pouhým nešířením nukleárních zbraní nelze jaderné válce zabránit a vyslovil se spíše pro naprosto utopistický úplný zákaz atomových zbraní a zničení jejich stávajících arzenálů.³⁷¹

Otevřeně se tak projevil výsledek procesu pozvolného distance Rumunska od zahraniční politiky Sovětského svazu. Velmi důležitým momentem se stalo plenární zasedání ÚV RDS v dubnu 1964. Na pozadí polemiky mezi Sovětským svazem a Čínou, rumunské vedení pragmaticky analyzovalo vztah Rumunska s Moskvou a východním blokem obecně. V souvislosti s Varšavskou smlouvou došlo ke konstatování, že v rámci její organizace vůbec neprobíhají konzultace.³⁷² Bukurešť začala po roce 1958 brát postupně větší ohled na vztahy se Západem a sblížila se s Čínou.³⁷³ Stupňování roztržky mezi Moskvou a Pekingem naopak využívali rumunští komunisté k vlastnímu zviditelnění v komunistickém hnutí. Zatímco ostatní členské státy Varšavské smlouvy s výjimkou Albánie se postavily za Kreml,

³⁷⁰ Minutes of Discussion at Political Consultative Committee in Warsaw, 20. ledna 1965, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 30, s. 179.

³⁷¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Zpráva o zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy dne 19. ledna 1965.

³⁷² RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 34.

³⁷³ Na plénu ÚV RDS v dubnu 1964 byla rovněž definována „rumunská národní a specifická cesta k socialismu“. Jednalo se o poměrně riskantní pokus vytýčit meze, ve kterých se může samostatně pohybovat sovětský satelitní stát. Zásady autonomie rumunské politiky a její stanovisko obsahovalo usnesení, nazvané „Prohlášení k postoji Rumunské dělnické strany k otázkám mezinárodního komunistického a dělnického hnutí“. Poprvé se „malá komunistická strana“ odvážila diskutovat na úrovni s velmocemi a zároveň otevřeně poukázat na neshody v mezinárodním komunistickém hnutí. Zároveň nejdůležitější manifestací nezávislosti Dejova vedení se stala „Dubnová deklarace“ z téhož roku, která vyzvala Moskvu, aby respektovala stejné standardy jako západní země ve vztazích s ostatními komunistickými státy. Srov. GIURESCU, D.C.; FISCHER-GALATI, S., *Romania. A Historic Perspective*. New York 1998, s. 458-459; RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 35

Rumunsko se zaujalo neutrální pozici.³⁷⁴ S odkazem na čínské zájmy měla také rumunská delegace v plánu otevřít na plénu Politického poradního výboru otázku návratu pozorovatelů asijských socialistických států. Na jednání samotném ji však překvapivě nevznesla. S ohledem na své vztahy se Západem Bukurešť vystoupila proti tvrdému varování před realizací projektu spojených jaderných sil NATO. Nesouhlasila ani s pověřením jednotlivých ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy k zahájení příprav k případným odvetným opatřením.³⁷⁵

Velmi důležitým aspektem varšavské schůzky Politického poradního výboru bylo vystoupení hlavního velitele Spojených ozbrojených sil Andreje Grečka. Nastínil zde totiž problém dalšího rozvoje Spojeného velení. Navrhl zahájit rozhovory vedoucí ke zlepšení struktury kontrolních orgánů na hlavním velitelství a upevnění štábu Spojených ozbrojených sil. Podporu mu vyjádřily všechny zúčastněné delegace, opět s výjimkou RLR.³⁷⁶

Stanoviska prezentovaná Rumunskem na varšavské schůzce se dají shrnout následovně. Předně se rumunské vedení jednoznačně postavilo proti aktivizaci a upevnění politického i vojenského rámce Varšavské smlouvy. Další snahou bylo zásadně oslabit význam celého jednání, což se jasně odráží ve faktu, že rumunský ministerský předseda Maurer navrhl, aby výsledné komuniké nepodepsali první tajemníci, ale pouze předsedové vlád! Tento návrh však překvapil i samotného Gheorghiu-Deje a nebyl přijat. První tajemník RDS naopak vznesl jako jediný do popředí dvě otázky – snažil se oživit úsilí vedoucí k rozpuštění vojenských bloků a prosazoval, aby Varšavská smlouva ocenila první čínský jaderný rozznět³⁷⁷. Vzhledem k tomu, že rumunská delegace odmítla všechny návrhy na upevnění Varšavské smlouvy i jakoukoliv formulaci v tomto smyslu v závěrečném komuniké, ostatní delegace pochopitelně nevzaly v potaz návrhy prvního tajemníka RDS, aby text obsahoval především výzvu k rozpuštění vojenských bloků. Výsledné komuniké by podle názoru ostatních totiž mohlo naznačovat tendence k oslabení pozice paktu.³⁷⁸

VII. schůzka Politického poradního výboru tak přinesla kromě standardního komuniké³⁷⁹, plného ideologických frází a klišé, dvě podstatná zjištění. První ukazovalo, že většina členských států Varšavské smlouvy včetně Sovětského svazu má zájem reformovat a

³⁷⁴ RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 32.

³⁷⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Zpráva o zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy dne 19. ledna 1965.

³⁷⁶ Tamtéž.

³⁷⁷ Chruščovovo odmítnutí poskytnout Mao C' Tungovu režimu jaderné zbraně znamenalo výrazné ochlazení vztahů mezi Moskvou a Pekingem. V roce 1964 Čína získala potřebné technologie vlastním vývojem a 16. října provedla první jaderný výbuch.

³⁷⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Zpráva o zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy dne 19. ledna 1965.

³⁷⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Komuniké zasedání Politického poradního výboru členských států Varšavské smlouvy, 20. ledna 1965.

posílit její politický i vojenský rámec. V této době již bylo naprosto zřejmé, že původní Chruščovův plán souběžného zrušení NATO a Varšavské smlouvy a jejich nahrazení systémem evropské kolektivní bezpečnosti se nepodaří realizovat. Nové sovětské vedení si zřejmě uvědomilo, že za dané situace je žádoucí rámec a strukturu paktu posílit, protože z původně plánované přechodného uskupení se zřejmě stane dlouhodobější aliance. Na určitý posun ve vnímání Varšavské smlouvy poukazuje, že poprvé nebyla jako základ jednání přednesena „společná“, ve skutečnosti sovětská, politická zpráva, ale každá delegace měla prezentovat svá stanoviska a návrhy.³⁸⁰ Druhé zjištění však představovala skutečnost, že se rumunská strana rozhodla realizovat v rámci paktu alternativní politiku. Vzhledem k dosavadní praxi rozhodování Varšavské smlouvy na základě jednomyslnosti bylo jasné, že prosazení reformy bude složité.

5.4 Nové rumunské vedení a jeho postoj k reformě Varšavské smlouvy

Nedlouho po varšavské schůzce Politického poradního výboru došlo k významné vnitropolitické změně v Rumunsku. V polovině března 1965 zemřel první tajemník RDS Gheorghiu-Dej. V červenci se v Bukurešti konal IX. stranický sjezd, který potvrdil jmenování Nicolae Ceaușesca na Dejovo místo. RDS zároveň změnila název na Rumunská komunistická strana. Rumunští komunisté následně postupně vytvořili vlastní dogmatismus. Jednalo se o zvláštní nacionalistickou a marxistickou doktrínu, která se stala později základem Ceaușescovy osobní moci. Přestože plná nezávislost na Kremlu byla nereálná, rumunští představitelé zdůrazňovali v následujících letech svou distanci od Moskvy.³⁸¹ Postoj Ceaușescova režimu k Varšavské smlouvě pak z této skutečnosti plně vycházel a představoval přesný opak úsilí ostatních členských států o posílení spolupráce v rámci paktu. Rozpor v otázce další budoucnosti Varšavské smlouvy se začal brzy projevovat.

Jak však správně konstatoval britský diplomat John McGhie ve své zprávě o vývoji v Rumunsku v roce 1964, že bukurešťské vedení nemělo v žádném případě v úmyslu odpoutat se od východního bloku, ale spíše se snažilo všestranně posílit své styky se Západem. Vývoj v Rumunsku rovněž neznamenal, že by se vládnoucí kádry v zemi vzdali svých postojů přesvědčených komunistů. Manescu v červnu 1964 McGhiemu sdělil, že Rumunsko hodlá být státem, který se o nikoho neopírá, prosazuje vlastní zájmy a v souvislosti s tím bude rozvíjet

³⁸⁰ Minutes of the Joint Session of the CC of the BCP and the Council of Ministers - Report on the PCC Meeting by the Bulgarian Foreign Minister I. Bashev, 26. ledna 1965, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17911/ipublicationdocument_singledocument/3E092D91-0E65-4EC0-9340-79817C35416B/en/Bashev_1965_en.pdf [2010-06-29].

³⁸¹ GIURESCU; FISCHER-GALATI, *Romania...*, s. 460-464.

přátelské styky se zeměmi bez ohledu na jejich příslušnost k mocenským sférám. Britský diplomat z tohoto vyvodil, že Rumunsko je rozhodnuto zachovat si nezávislost v jednání, ale hodlá i nadále spolupracovat v rámci Varšavské smlouvy i RVHP na základě respektování svrchovanosti.³⁸²

Na rumunskou odchylku od standardního modelu zahraniční politiky sovětských satelitů poukazyvaly již názory prezentované rumunským ministrem obrany Leontinem Salajanem při jednání s jeho československým protějškem Bohumírem Lomským v Praze necelý měsíc po smrti Gheorghiu-Deje. V hodnocení situace panující ve světovém komunistickém hnutí Salajan obvinil z vytváření napětí jak KSSS, tak čínskou komunistickou stranu, přičemž mezi jejich postoji neshledal rozdíly. Moskvu však navíc vinil z porušování základních principů autonomie, samostatnosti a rovnoprávnosti ve vztazích mezi komunistickými stranami. Salajan zdůraznil, že do vnitřních záležitostí jednotlivých stran druhým nic není, a toto musí platit i pro KSSS.³⁸³

Vzhledem k rumunským vztahům s Pekingem není překvapivé, že Ceaușescovo vedení o iniciativách k reformě Varšavské smlouvy brzy informovalo Čínu. Předpokládaný vývoj v paktu a rumunský postoj k celé problematice podrobně projednali Ceaușescu a Maurer s čínskými představiteli Teng Siao-Pchingem a Kang Šengem³⁸⁴ v červenci 1965. Nový rumunský vůdce čínským představitelům sdělil, že očekává v brzké době další, sovětskou stranou iniciované zasedání Politického poradního výboru za účelem projednání připravovaných změn ve struktuře Spojeného velení. Čínská delegace se k připravovaným reformám Varšavské smlouvy vyslovila podezíravě. Rumunské představitele varovala, že ve skutečnosti těmito změnami Moskva může pouze sledovat další utužení kontroly nad svými evropskými satelity. Kang Šeng v této souvislosti upozornil na domnělou sovětskou strategickou válečnou koncepci, která v případě „války proti imperialistům“ předpokládala společnou akci socialistických států a jejich armád pod sovětským vojenským velením.³⁸⁵

³⁸² RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 39.

³⁸³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 407, k. 173, *Informace o názorech rumunské vojenské delegace*, 24. dubna 1965.

³⁸⁴ Teng Siao-Pching byl generálním sekretářem Komunistické strany Číny, přičemž tato funkce měla v čínském prostředí výrazně odlišnou podobu než ve východním bloku. Kang Šeng zastával pozici šéfa bezpečnostního a zpravodajského aparátu ČLR.

³⁸⁵ Transcript of Ceaușescu-Deng Conversation, 26. července 1965, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 32, s. 192. Kang Šeng prezentoval tuto domněnku s odkazem na knihu „Vojenská strategie“ sovětského maršála Sokolovského, která v té době sloužila jako základní materiál pro výuku na sovětských vojenských akademiích. Jednalo se však o vágní a zjednodušené závěry postavené na jednom ryze učebním textu. Vojenská doktrína Sovětského svazu byla v této době zahalena tajemstvím, přičemž o některých jejích aspektech neměli informace ani sověšští spojenci z Varšavské smlouvy. Na tuto skutečnost poukazovala o rok později i československá generalita. Materiály k otázce Spojeného velení, únor 1966, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/21110/ipublicationdocument_singledocument/EC7D2350-8F40-49E2-AE19-5CBCD334F789/cs/35_CZ_Proposal_Reform_000266.pdf [2010-06-29].

Ceaușescu na rozdíl od čínské delegace možnost reformovat Varšavskou smlouvu kategoricky nevyločil. V rumunském vedení však panovaly dvě zásadní obavy: Ceaușescu zaprvé správně vytušil, že zamýšlené rozšíření participace vojenských představitelů sovětských satelitů ve velitelských strukturách paktu má pouze formální charakter. Nové velitelství Spojených ozbrojených sil by i nadále zahrnovalo stávající Spojené velení, v reálu sovětský orgán. Zadruhé se rumunský vůdce obával, že není vyloučeno pokračování dosavadní praxe, kdy nesovětský personál ve Spojeném velení zastával čistě reprezentativní pozice. Ceaușescu vyjádřil pochopení pro nutnost společné akce socialistických států v případě války se Západem. Přes blízkou spolupráci však všechny ozbrojené síly měly bojovat jako nezávislé armády suverénních zemí. Tento model by dle Ceaușesca zároveň maximalizoval válečné úsilí a přípravy každého členského státu Varšavské smlouvy. Rumunsko tak mělo odsouhlasit novou organizační strukturu vrchního velení pouze za předpokladu, že reformované velící struktury budou koncipovány na zcela nové bázi; nikoliv jako velení společné, ale jako koordinační orgán spolupráce mezi nezávislými státy. Maurer upřesnil, že Rumuni chtějí jít cestou, kdy nebude existovat žádná nadnárodní kontrola nad jednotlivými socialistickými zeměmi. Pouhé rozšíření reprezentace členských států ve velících strukturách takový předpoklad pochopitelně nemohlo naplnit.³⁸⁶

Rumunsko tedy hodlalo skoncovat s realitou Varšavské smlouvy pod stávajícím Spojeným velením, kde se armády sovětských východoevropských satelitů nacházely v plně podřízeném postavení. Z toho důvodu byla pro Bukurešť přijatelná pouze taková reforma vojenského rámce aliance, která by zaručila nezávislost ozbrojených sil členských států a jasně deklarovala, že každá socialistická země disponuje vlastní armádou. Varšavská smlouva tak měla po případném přijetí reformy představovat pakt zaměřený na obranu a případně společný boj, kde by však přijímaná rozhodnutí představovala výsledek vůle všech jeho členů. Ceaușescu původně hodlal pro podporu svých plánů získat východoněmeckého vůdce Ulbrichta, který byl v letech 1964 a 1965 nejhlasitějším iniciátorem spolupráce v paktu a jeho částečného zreformování alespoň v politickém rámci.³⁸⁷ Záměr však nevyšel. V následujících letech se Ulbrichtův režim výrazně angažoval především ve snaze o reformu politického rámce Varšavské smlouvy. Rumunsko naopak zůstalo fakticky jediným členským státem paktu, který v druhé polovině šedesátých let odmítal přijetí jakýchkoliv reformy vytvářejících podklad pro lepší spolupráci v rámci aliance. Pozici Bukurešti změnila až zkušenost s vojenskou intervencí pěti členských států Varšavské smlouvy v Československu v létě 1968.

³⁸⁶ Transcript of Ceaușescu-Deng Conversation, 26. července 1965, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 32, s. 192.

³⁸⁷ Tamtéž.

5.5 Chruščovův pád a změny ve vojenské strategii

Ještě měsíc před svým sesazením vyjádřil Chruščov v průběhu demonstrace nových sovětských zbraňových technologií pohybnosti o jejich užitečnosti, když se riziko vojenského střetu mezi supervelmocemi vytratilo díky hrozbě jaderných zbraní.³⁸⁸ Ačkoliv odstavení Chruščova od moci nebylo motivováno primárně vojenskými problémy³⁸⁹, první tajemník obdobnými výroky o snížení rizika války a zbytečném vydržování masivních konvenčních sil sovětské vojenské kruhy dlouhodobě dráždil. Jeho pád přinášel sovětské generalitě větší autonomii v jednání. Přechod Varšavské smlouvy k ofenzivní strategii, který se uskutečnil po druhé berlínské krizi, vyžadoval hlubší integraci východoevropských armád do sovětského vojenského plánování.³⁹⁰ Po převratu ve vedení KSSS v roce 1964 tak došlo k výrazným úpravám vojenské strategie armád Varšavské smlouvy. Nástup Brežněva a s tím spojené posílení pozic sovětských vojenských špiček měly zásadní vliv na změny dosavadní vojenské doktríny.³⁹¹

Vojenské uvažování sovětského vedení procházelo v průběhu dvaceti let od konce druhé světové války značnými proměnami. Za Stalinovy pozdní vlády panovala v sovětském vedení představa, že případný světový konflikt bude svým charakterem víceméně opakováním druhé světové války, třebaže s ničivějšími důsledky. Existence jaderných zbraní se měla projevit na průběhu války pouze okrajově.³⁹² Ve Stalinově éře proto došlo k budování masivních konvenčních sil. To mělo za následek, že od počátku padesátých let byla sovětská vojenská hrozba na Západě výrazně přeceněna a zveličována. Zprávy NATO o síle a schopnostech nepřítele hovořily o 175 aktivních frontových divizích připravených k útoku v severní, střední i jižní Evropě a zároveň k útoku na Britské ostrovy, Afriku, střední a dálný východ a na Aljašku, zatímco mělo zbývat dost rezerv k obraně sovětského teritoria. Tyto studie však stály na pochybném předpokladu, že divize existuje, pokud nejsou alespoň tři důkazy o opaku.³⁹³

Chruščov se naproti tomu netajil svým přesvědčením, že opakování druhé světové války je nereálné, jelikož globální válečné střetnutí by dříve či později vedlo k masivnímu nasazení jaderných zbraní. Výsledkem by byla všeobecná totální válka s nedozírnými důsledky.³⁹⁴ Přesto, když se za Chruščovovy vlády staly jaderné zbraně vyspělejší a

³⁸⁸ MASTNY, *A Cardboard...*, s. xxix.

³⁸⁹ Ač se převratu účastnil i hlavní velitel Spojených ozbrojených sil Grečko, sám ho neinicioval.

³⁹⁰ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 21.

³⁹¹ BENČÍK, A.: *Operace „Dunaj“*. Praha, 1994, s. 17-18.

³⁹² LUŇÁK, *Plánování...*, s. 19.

³⁹³ MASTNY, *Imagining War...*, s. 16.

³⁹⁴ LUŇÁK, *Plánování...*, s. 20-24.

dostupnější, začali sovětští vojenští stratégové pořádat cvičení simulující jejich masivní nasazení v útočné operaci. Předpokládali, že postupující jednotky Varšavské smlouvy si rychle probíjí cestu na Západ, zatímco desítky taktických jaderných bomb budou vybuchovat všude kolem. Z jejich devastačních účinků však velice naivně měly těžit pouze socialistické armády. Sovětský generál Valentin Larionov tuto éru zpětně nazval „jaderným romantismem“. Velení sovětské armády namísto Chruščovem předpokládaného vzájemného devastujícího strategického jaderného úderu mezi supervelmocemi prosazovalo tezi o mnohem představitelnější frontové válce v Evropě. Armády Varšavské smlouvy by v takovém konfliktu hrály primární roli.³⁹⁵

V tomto duchu vypracoval nedlouho před Chruščovovým pádem šéf sovětského vojenského zpravodajství generál Petr Ivašutin důvěrnou studii pro náčelníka generálního štábu maršála Zacharova. Dokument popsal válku jako vítanou příležitost ke kompletní likvidaci „imperialistické koalice“ v krátkém čase prostřednictvím sovětského jaderného arzenálu.³⁹⁶ V otázce případné jaderné destrukce teritoria Sovětského svazu studie navázala na naivní předpoklady prezentované dříve během cvičení „Masowsze“. K odpálení dostatečného počtu strategických raket mělo dojít ještě předtím, než dopadnou první jaderné údery na území socialistických států. Stejně tak se autoři těchto plánů domnívali, že Sovětský svaz v brzké době vyřeší problém, jak zneškodnit nepřátelské balistické střely za letu. Dodejme, že tato technologie není plně účinná ani v dnešní době. V každém případě se očekávaly masivní škody na obou stranách, avšak „imperialistický tábor“ měl být výrazně citlivější vůči útoku na civilní cíle než aliance Varšavské smlouvy.³⁹⁷ Naopak část sovětských armádních představitelů považovala takové útoky za do jisté míry prospěšné! Devastace východoevropského území měla udržovat jednotky Varšavské smlouvy v heroickém bojovém nasazení a obyvatelstvo se nemělo starat o denní problémy, ale zaměřit veškeré své úsilí ve prospěch fronty.³⁹⁸ Při hodnocení Ivašutinovy studie je však nezbytné vzít v potaz, že se jednalo pouze o vojenský návrh, který by v případě uvedení do praxe podléhal v Sovětském svazu předně politické gesci.

Moskevské satelity měly v těchto plánech vlastní úkoly. Jelikož plány vznikaly na generálním štábu sovětské armády, s ohledem na nepříznivou situaci ohledně přístupu do ruských archivů nemá současná historiografie tyto originální materiály k dispozici. Tato

³⁹⁵ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 21.

³⁹⁶ Tamtéž, s. 22.

³⁹⁷ Material on the Development of the Military Art in Conditions of Nuclear War, 28. srpna 1964, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16248/ipublicationdocument_singledocument/bccf80b2-436f-4922-9861-23c4c48ef61c/en/640828_soviet+study_E.pdf [2010-06-29].

³⁹⁸ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 23.

pramenná mezera je však naštěstí do jisté míry zacelena dokumenty nacházejícími se v archivech bývalých východoevropských sovětských satelitů. K uskutečnění sovětských plánů byla významná míra participace členských států Varšavské smlouvy nezbytná.³⁹⁹ Strategický cíl vojsk Varšavské smlouvy pro světový konflikt představovaly eliminace sil NATO v Evropě, dále přinucení evropských spojenců USA k vystoupení z konfliktu a obsazení hlavních přístavů na pobřeží Atlantiku. Taková akce měla zamezit přísunu masivních vojenských sil Spojených států do Evropy a vytvořit vhodné podmínky k vedení druhé, konečné fáze války.⁴⁰⁰ Podle svědectví československých vojenských expertů z roku 1968 byla celá strategie Varšavské smlouvy oficiálně založena obraně proti imperialistické agresi, ale v takovém případě předpokládala přechod do strategické ofenzivy s cílem dosažení kompletní sovětské hegemonie v Evropě.⁴⁰¹

Hlavní důsledky války měly ve skutečnosti nést právě sovětské satelity. Scénáře cvičení Varšavské smlouvy počítaly s tvrdými jadernými údery na jejich území, překvapivě avšak nezmiňovaly žádné bombardování Sovětského svazu. Velení sovětské armády zřejmě předpokládalo, že nepřátelský útok bude odražen dlouho před tím, než dosáhne sovětských hranic. Přitom však mělo dojít k totální destrukci území východní Evropy.⁴⁰² Toto opuštění Chruščovovy teze o nereálnosti globální války mezi supervelmocemi, její nahrazení úvahami o výhodnosti vojenského střetu v Evropě a z nich vyplývající reminiscence vytváření sovětského bezpečnostního perimetru ve východní Evropě po druhé světové válce, můžeme charakterizovat jako návrat k jistým prvkům stalinského vojenského uvažování. Za Chruščova vojenská strategie předpokládala, že vypuknutí války bude předcházet období zvýšeného mezinárodního napětí. Po podzimu 1964 se však prosadil názor sovětských maršálů, že „imperialisté“ připravují překvapivý jaderný úder.⁴⁰³ Ten měl zvrátit pro Západ nepříznivý poměr konvenčních sil v Evropě.⁴⁰⁴ Takováto interpretace šla proti celé dosavadní zahraničněpolitické linii sovětského vedení, považující snižování mezinárodního napětí za prostředek zamezení válce. Teze o mírovém soužití států s odlišným společenským zřízením měla být dle plánů sovětské generality nahrazena návratem ke krajně ideologickému vnímání mezinárodních vztahů.

³⁹⁹ MASTNY, *Imagining War...*, s. 15.

⁴⁰⁰ Referát náčelníka generálního štábu ČSLA O. Rytíře o novém operačním plánu, 1. března 1965, in: *Plánování nemyslitelného*, dok. 7 a), s. 197.

⁴⁰¹ MASTNY, *Imagining War...*, s. 16.

⁴⁰² MASTNY, *A Cardboard...*, s. 23.

⁴⁰³ BENČÍK, A.: *Operace „Dunaj“*. Praha 1994, s. 17-18.

⁴⁰⁴ Vojenský ústřední archiv (dále VÚA), f. Federální ministerstvo obrany Generální štáb/Hlavní operační správa – operační správa (dále FMO GŠ/HOS), p.č. 49, č.j. 0039042, Vystoupení ministra národní obrany ČSSR k otázce Statutu Spojeného velení, nedatováno, pravděpodobně leden či únor 1966.

Zásadní úlohu v sovětských vojenských plánech představovaly československé a polské ozbrojené síly. Ty byly koneckonců již během druhé berlínské krize přetvořeny v tzv. národní fronty pod Spojeným velením. Polská armáda měla provést výsadek do Dánska a zároveň zahájit ofenzivní operaci proti Západnímu Německu. Po boku sovětských „bratrů ve zbrani“ měli Poláci následně rozdrtit armády států Beneluxu a postoupit až k břehům kanálu La Manche.⁴⁰⁵ Československý front měl na rozkaz hlavního velitele Spojených ozbrojených sil přejít po prvotním jaderném úderu do útoku na území Bavorska, za pomoci 131 taktických jaderných roznětů zničit nepřátelské síly v jižní části SRN, dále překročit Rýn a rozvíjet následný útok na francouzském teritoriu ve směru Lyon.⁴⁰⁶ V samostatné bojové činnosti bez podpory druhého sledu Spojených ozbrojených sil měla ČSLA vytrvat 8 až 10 dní. Předpokládané ztráty na životech a materiálu činily nejméně 50%.⁴⁰⁷ Na jižním křídle měla maďarská armáda postoupit na území Rakouska. Koncepce Varšavské smlouvy tedy v realu nebrala v potaz jeho neutralitu. Válečné operace na Balkáně se měly odvíjet od postoje Titovy Jugoslávie. V případě potřeby měla jugoslávské území napadnout maďarská a rumunská vojska.⁴⁰⁸ Bulharská armáda měla zaútočit na balkánské státy NATO Řecko a Turecko. Pouze u východoněmeckých ozbrojených sil nebyla předpokládána účast v kritických misích. Národní lidová armáda měla jen pomáhat postupujícím sovětským jednotkám.⁴⁰⁹

Východoevropští vojenští představitelé si značnou naivitu těchto plánů uvědomovali. Dokládá to například debata na československém generálním štábu v březnu 1965. Ministr obrany Bohumír Lomský na jednání operační zprávy otevřeně uvedl, že pokud na území ČSSR bude proveden překvapivý jaderný úder NATO, je velice nepravděpodobné, že československý front vůbec vyrazí do útoku. Zároveň však vyjádřil nepochopitelnou naději, že vojska prvního sledu budou mít v bezprostředním postupu na jadernými výbuchy zasažená území výhodu. Celou koncepci „jaderného romantismu“ naopak správně odmítla československá generalita. Náčelník generálního štábu Otakar Rytíř zdůraznil, že prvosledové jednotky nebudou nikterak ušetřeny radiace doposud neznámých hodnot, přičemž bude vyžadován jejich bezohledný postup. Generál Janko zároveň poukázal na skutečnost, že dle západních i sovětských propočtů by pouhých 60 strategických úderů vytvořilo z území o

⁴⁰⁵ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 22-23.

⁴⁰⁶ Plán použití ČSLA v době války, 1964, in: *Plánování nemyslitelného*, dok. 6, s. 183.

⁴⁰⁷ Referát náčelníka generálního štábu ČSLA O. Rytíře o novém operačním plánu, 1. března 1965, in: *Plánování nemyslitelného*, dok. 7 a), s. 197.

⁴⁰⁸ Jugoslávské vedení na jednáních s diplomaty států východního bloku zdůrazňovalo, že v případě války Západu s Východem by Bělehrad stál na straně socialistických států. Tomu také odpovídala strategická vojenská doktrína Jugoslávie, která označovala za potencionálního agresora NATO a spojence socialistické státy. PELIKÁN, J., *Jugoslávie a pražské jaro*. Praha 2008, s. 28.

⁴⁰⁹ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 22-23.

velikosti SRN čirou pustinu. Příslušnost československého frontu k prvnímu sledu vojsk Varšavské smlouvy proto považovalo velení ČSLA za výrazně negativní faktor.⁴¹⁰ Také maďarští představitelé dospěli k názoru, že v případě takto naznačeného konfliktu budou zničena či vážně poškozena všechna důležitá průmyslová města v zemi až na výjimky v podobě Budapeště, Ózdu a Salgótarjálu. Zemřít mělo okolo milionu obyvatel a stejný počet měl být těžce raněn. Maďaři otevřeně přiznávali, že nepřítel pravděpodobně z velké části dosáhne svých cílů jako paralyzovat ekonomiku, odříznout armádu od zásobování a demoralizovat obyvatelstvo. V roce 1966 dokonce jedna z maďarských studií dospěla k závěru, že proti překvapivému jadernému úderu neexistuje jakákoliv obrana.⁴¹¹ Strategická koncepce Varšavské smlouvy však operovala již od druhé berlínské krize s tezí, že prevencí proti překvapivému jadernému útoku nepřítele bude rychlé vyvedení vojsk z kasáren a jejich rychlý přechod do útoku. Tento předpoklad zůstal zachován i po úpravách vojenské doktríny v roce 1964.⁴¹²

Není proto nikterak překvapivé, že sovětskou výzvu k reformě Varšavské smlouvy uvítaly především členské státy na hranicích se Západem, jejichž zájmů se sovětské válečné plány dotýkaly nejvíce. Požadavek na zvětšení podílu jednotlivých východoevropských armád na strategicko-operačním plánování a vytváření alianční vojenské doktríny Varšavské smlouvy se stal jedním z nejvíce sledovaných cílů při jejich podpoře plánům pakt reformovat. Jak ukazuje mnoho interních dokumentů, východoevropští vojenští představitelé se v šedesátých letech skutečně domnívali, že v reformovaném rámci Varšavské smlouvy by mohli získat výraznější slovo v sovětském vojenském plánování. Z dnešního pohledu je však patrná výrazná naivita takových úvah.

⁴¹⁰ Přípomínky vedení ministerstva obrany k vystoupení náčelníka generálního štábu, březen 1965, in: *Plánování nemyslitelného*, dok. 7 b), s. 213.

⁴¹¹ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 24.

⁴¹² Plan for Hungarian Command-Staff War Game, květen 1965, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 31, s. 189.

6. Rok 1966 – neúspěšný pokus o prosazení reforem

Po neuspokojivém výsledku VII. schůzky Politického poradního výboru došlo v průběhu roku 1965 k sérii bilaterálních schůzek představitelů ÚV KSSS se zástupci jednotlivých členských států Varšavské smlouvy. Předmět těchto jednání představovala výměna názorů na stávající organizaci paktu. Výsledkem bylo dosažení rámcové shody na nutnosti vypracovat konkrétní opatření ke zdokonalení struktury a mechanismů aliance. Sovětské satelity se vyslovily především pro vyjasnění jejího vojenského rámce. Jednotlivé návrhy tak požadovaly důkladnou reorganizaci štábu Spojených ozbrojených sil, vytvoření vojenské rady a především obecně přesnější vymezení vzájemných vztahů Spojeného velení s jednotlivými národními armádami. Varšavská smlouva měla doznat změn i v rovině politické. Předně se počítalo s posílením pozice Politického poradního výboru. Za tímto účelem měl být vypracován statut definující pravidla a pravidelnost jeho zasedání. Stejně tak zástupci většiny členských států vyslovili odhodlání uvést konečně v činnost pomocné politické orgány, které Politický poradní výbor odsouhlasil již na své první schůzi v roce 1956 – komisi pro zahraničněpolitické otázky a stálý sekretariát.

Na základě těchto návrhů Brežněv počátkem roku 1966 oficiálně inicioval reformu Varšavské smlouvy. Sovětský první tajemník navrhl ústředním výborům satelitních stran svolání série schůzek za účelem společného vypracování statutárních dokumentů upravujících činnost jednotlivých orgánů paktu. Výsledné materiály měl následně schválit Politický poradní výbor.⁴¹³ Během prvních let Brežněvovy vlády došlo k dalšímu posílení vojenské role Varšavské smlouvy, pakt však zůstával nadále bez jednoznačné struktury. Ukazovalo se, že tento stav přetrvávající z Chruščovovy éry je nadále neudržitelný. Moskva se proto v lednu 1966 chopila iniciativy a pokusila se Varšavskou smlouvu reformovat pod vlastním dohledem, dříve než nespokojenost sovětských satelitů spustí nekontrolovaný proces.⁴¹⁴

Jelikož i Ceaușescovo rumunské vedení mělo k fungování Varšavské smlouvy dle stávajícího rámce značné výhrady, Brežněvovu iniciativu kladně přijala i Bukurešť. Účast v reformním procesu odmítla pouze Albánie.⁴¹⁵ V průběhu roku 1966 se tedy uskutečnilo doposud nevídané množství mezinárodních schůzek představitelů členských států Varšavské smlouvy, jejichž cílem bylo dohodnout se na přesné podobě reforem.

⁴¹³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 51, k. 44, Dopis ÚV KSSS – s. Brežněv – ke zdokonalení činnosti organizace Varšavské smlouvy, 10. ledna 1966.

⁴¹⁴ MASTNY, *We are...*, s. 232.

⁴¹⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Výsledky jednání náměstků ministrů zahraničních věcí a náčelníků generálních štábů států – účastníků Varšavské smlouvy, 23. února 1966.

Velmi brzy po rozeslání Brežněvovy výzvy se v únoru 1966 uskutečnily první dvě významné schůzky, které měly za úkol předjednat nový rámec aliance. Ve dnech 4. až 9. února se v Moskvě sešli náčelníci generálních štábů za účelem vypracování nového statutu Spojeného velení a projednání dalších vojenských aspektů aliance. Porada prvních náměstků ministrů zahraničních věcí se následně konala ve dnech 10. až 12. února v Berlíně. Její cíle představovalo vypracování statutu Politického poradního výboru a vytvoření jeho pomocných orgánů - stálé komise pro zahraničně politické otázky a stálého sekretariátu.⁴¹⁶

Nespokojenost se stávajícím fungováním paktu dokazuje skutečnost, že v reakci na Brežněvův dopis vypracovaly hned tři členské státy nezávisle na sobě vlastní komplexní návrhy na možnou reformu Varšavské smlouvy. Československo, Maďarsko a Polsko hodlaly tyto obsáhlé dokumenty prezentovat právě na zmíněných schůzkách.

6.1 Návrhy ČSSR, MLR a PLR na reformu Varšavské smlouvy

Návrhy na reformu paktu vypracované třemi sovětskými satelity se shodovaly ve dvou věcech: označovaly stávající pozice Spojeného velení a hlavního velitele za nadále nepřijatelné a hodlaly řešit odděleně vojenskou a politickou problematiku. Dílčí shoda panovala také v apelu na posílení role stávajících aliančních politických orgánů - případně i vytvoření nových, zlepšení koordinace vědecké a technické spolupráce a posílení pozice národních vojenských orgánů při vytváření společné válečné strategie.⁴¹⁷ Konkrétní navrhovaná opatření ke zlepšení poměrů ve Varšavské smlouvě se pak výrazně lišila.

Maďarské návrhy⁴¹⁸ obecně směřovaly k oslabení sovětské pozice ve vojenských strukturách paktu skrze jejich podřízení kolektivním politickým orgánům. Budapešť vyjádřila zájem koncipovat nový statut Spojeného velení způsobem, který by zajistil suverenitu jednotlivých členských států. Primárně se měl ujasnit vzájemný vztah Spojeného velení a národních vojenských orgánů. Maďarskem navrhované změny vojenského rámce Varšavské smlouvy sledovaly dva cíle: Zaprvé transformovat Spojené velení do podoby skutečně kolektivního velícího orgánu, zajišťujícího reálnou participaci všech členských států na velení jednotkám Spojených ozbrojených sil. Zadruhé zlepšit dosavadní strukturu, mechanismy a metody velitelského systému.

Základem navrhovaných změn bylo plné podřízení vojenského velení politickým orgánům. Samotný Politický poradní výbor měl však ve vojenské oblasti vydávat pouze

⁴¹⁶ Tamtéž.

⁴¹⁷ Srov. dok. 33, 34 a 35 in: *A Cardboard Castle?*, s. 195-209.

⁴¹⁸ Hungarian Proposal for Reform of the Warsaw Pact, 18.-19. ledna 1966, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 33, s. 195.

rozhodnutí adekvátní znalostem politické reprezentace. Z tohoto důvodu Maďarsko navrhovalo zřídit nový pomocný orgán Politického poradního výboru - nejvyšší vojenskou radu. Zde by zasedali vojenští představitelé - ministři obrany a náčelníci štábů všech členských států, doplnění hlavním velitelem a náčelníkem štábu Spojených ozbrojených sil. Především v době války mělo hlavní velitelství provádět pouze úkoly schválené Politickým poradním výborem a nejvyšší vojenskou radou.

Nové alianční velitelství mělo zahrnovat hlavního velitele, jeho zástupce a představitele štábu Spojených ozbrojených sil. Na rozdíl od dosavadní praxe neměl hlavní velitel zastávat zároveň významné funkce ve své národní armádě. Připomeňme v této souvislosti nepříliš jasnou pozici prvního hlavního velitele Spojených ozbrojených sil Koněva během potlačování bouří ve východním bloku v roce 1956.⁴¹⁹ Maďarský návrh měl opakování této situace v budoucnu zamezit.

Za účelem posílení pozice jednotlivých členských států ve velitelském systému Maďarsko doporučilo revizi stavu, kdy funkci zástupců hlavního velitele vykonávali ministři obrany. Hlavní velitel, sovětský maršál, se tedy nacházel v pozici nadřízeného všech národních obranných resortů.⁴²⁰ Ministři obrany měli nově zasednout v nejvyšší vojenské radě, zástupci hlavního velitele se měli stát skutečnými asistenty, jmenovanými vedením jednotlivých členských zemí. Nově zformovaný alianční štáb pak měl podle návrhu tvořit samostatný vojenský orgán, složený z generálů a důstojníků delegovaných členskými státy, nezávislý na vůli národních vojenských velení. Cílem bylo ukončit stávající fungování štábu Spojených ozbrojených sil jakožto Sověty ovládané instituce, v praxi podřízené vůli generálního štábu sovětské armády. Maďarsko apelovalo i na potřebu zefektivnit koordinaci vojenských příprav jednotlivých členů Varšavské smlouvy. Budapešť kladla důraz na standardizaci struktury ozbrojených sil a vojenské strategie, stejně tak i harmonizaci vývoje a produkce zbraňových systémů.

Souběžně se změnami ve vojenském rámci Varšavské smlouvy navrhl maďarský ministr zahraničí János Péter i konkrétní posílení jejich politických struktur. Předpokládal, že Politický poradní výbor konečně zaujme pozici skutečně vrcholného politického orgánu. Nově se měl scházet pravidelně každý rok, případně s ohledem na mezinárodní situaci i mimořádně. Za účelem posílení významu jeho schůzek Maďarsko podpořilo již dříve

⁴¹⁹ Koněv tehdy velel sovětské operaci Vichr, která rozdrtila maďarské povstání. Stejně tak byl zapleten do plánování pokusu maršála Rokossowského o vojenský nátlak na proreformní polské komunisty. Koněv však tehdy jednal nikoliv z pozice hlavního velitele, nýbrž z pozice sovětského maršála a prvního náměstka sovětského ministra obrany.

⁴²⁰ Tuto praxi zakotvovl protokol o vytvoření Spojeného velení z roku 1955.

navrhovanou direktivní účast stranických vůdců, předsedů vlád a ministrů zahraničních věcí a obrany. Funkce předsedy a místopředsedy orgánu měla rotovat mezi lidry jednotlivých národních delegací. Dosavadní praxi jednomyslného rozhodování na jednáních Politického poradního výboru maďarský návrh zachovával. Péter zároveň akcentoval nutnost konečně zřídit pomocné politické orgány navržené v roce 1956 - radu ministrů zahraničních věcí a stálý sekretariát, v čele s generálním sekretářem. Náklady na provoz těchto orgánů měly být rozděleny mezi členy Varšavské smlouvy, poměrně dle jejich národního produktu.

Podobnou linii v politických otázkách sledoval i polský návrh⁴²¹. Navrhovaná východiska se od těch maďarských mírně lišila. Adam Rapacki se zaměřil na kritiku dosavadního fungování Politického poradního výboru. Poukázal na skutečnost, že se tento orgán, původně zamýšlený jako vrcholná instance Varšavské smlouvy, transformoval do podoby sporadicky se scházejícího sněmu. Přitom dle vágních ustavujících dokumentů neexistoval žádný rámeček, který by zaručoval jiné systematické a časté konzultace mezi členskými státy paktu. Rapacki tyto konzultace zdůvodňoval zájmem Polska na existenci skutečné společné zahraničněpolitické linie Varšavské smlouvy. Poláci však na rozdíl od Maďarů nedoporučovali řešit situaci posílením stávajícího Politického poradního výboru. Ten měl naopak „zaujmout původní funkci“⁴²² a stát se flexibilním fórem pro konzultace ministrů zahraničních věcí, případně i ministrů obrany a jejich náměstků. Měl zasedat dvakrát až třikrát do roka a jeho jednání mělo pouze připravovat pozice jednotlivých národních vlád na schůzky nově zřízeného vrcholného politického orgánu. Tím se měla stát rada Varšavské smlouvy, jejíž summity ke konzultaci klíčových problémů měly být svolávány podle potřeby kdykoliv. Rada měla rovněž přijímat a schvalovat zprávy od vojenského velení paktu. Stejně jako v maďarském návrhu, předpokládali polští představitelé zachování rozhodování na základě jednomyslnosti.

Vzhledem k návrhu zřídit nový nejvyšší politický orgán a zároveň zachovat existenci Politického poradního výboru neobsahoval polský dokument výzvu ke zřízení rady ministrů zahraničních věcí. Její plánovanou funkci měl fakticky zaujmout právě Politický poradní výbor. K ustanovení druhého pomocného politického orgánu navrženého v roce 1956, stálému sekretariátu, se však Varšava vyjádřila pozitivně. Polsko jeho existenci považovalo za nezbytnou pro kvalitní přípravu schůzek Politického poradního výboru a navrhované rady

⁴²¹ Polish Proposal for Reform of the Warsaw Pact, 21.-26. ledna 1966, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 34, s. 200.

⁴²² Toto je subjektivní polské hodnocení. Je obtížné posoudit, zda dle textu ustavující smlouvy představoval Politický poradní výbor vrcholný orgán Varšavské smlouvy. Vzhledem ke skutečnosti, že ve smlouvě je Politický poradní výbor pasován do role fakticky jediného kolektivního politického orgánu paktu a v Chruščovově éře představoval jediný kolektivně se scházející instituci, byl tak nepochybně mnoha představiteli členských států Varšavské smlouvy chápán.

Varšavské smlouvy. Sekretariát měl tvořit jakousi spojku mezi jednotlivými vládami členských států paktu v mezidobí jednání výše zmíněných orgánů. Rapacki poukázal na skutečnost, že ačkoliv rezoluce Politického poradního výboru z ledna 1956 sice společný sekretariát formálně zřídila, zůstávala existence sekretariátu Varšavské smlouvy omezena pouze na průběh jednání Politického poradního výboru. V praxi to znamenalo, že generálním sekretářem byl jmenován vysoce postavený sovětský diplomat a jeho aktivita se omezila na organizační činnost v průběhu jednání Politického poradního výboru. Generální sekretář ustanoveného stálého sekretariátu se měl podle polského návrhu naopak stát významným mezinárodním činitelem. Z toho důvodu neměl zastávat žádnou jinou významnou funkci ve své zemi a jmenovat ho měla na dva až tři roky rada Varšavské smlouvy.

Návrhy na reorganizaci vojenských orgánů Varšavské smlouvy předložilo polské ministerstvo obrany. Polská generalita navázala na snahu z konce padesátých let revidovat a upřesnit roli a kompetence Spojeného velení ve vztahu k národním armádám. Zkušenosti polských generálů s dosavadní sovětskou strategicko-operační praxí, která se projevila při stanovení ofenzivních úkolů pro samostatný polský front či cvičení „Mazowsze“, vedly k požadavku zvýšit míru participace členských států Varšavské smlouvy při utváření strategických plánů paktu. V podmínkách studené války Poláci v návrhu akceptovali, aby strategické útočné síly a plánování jejich použití podléhaly nadále výhradně armádě Sovětského svazu. Hlavní velitel však měl být zahrnut do plánování jejich použití, pokud by se jejich nasazení týkalo také vojsk Spojených ozbrojených sil. Za klíčovou otázku Polsko označilo ujasnění pozice jaderných strategických zbraní v obranné koncepci Varšavské smlouvy.

Za účelem posílení kolektivních prvků ve vojenském rámci paktu Polsko doporučilo zřídit Vojenskou poradní radu jakožto pomocný orgán Politického poradního výboru. Její složení by zahrnovalo ministry obrany a hlavního velitele. Zároveň návrh předpokládal možnost ustanovení poradní komise náčelníků národních štábů pro společné plánování ozbrojených operací, která měla jasně definovat úkoly pro jednotky přidělené do Spojených ozbrojených sil. Za výcvik a stav národních jednotek přidělených do Spojených ozbrojených sil měly plně odpovídat ministerstva obrany a generální štáby členských států, nikoliv hlavní velitel a jeho štáb.

Kontrolu politických orgánů nad vojenským velením Varšavské smlouvy mělo dle polského ministerstva obrany zajistit přímé podřízení hlavního velitele novému nejvyššímu orgánu, radě Varšavské smlouvy. Hlavní velitel a jeho štáb měli být touto radou nejen jmenováni, ale především vykonávat její rozhodnutí.

V neposlední řadě Polsko vzneslo otázku upřesnění poplatků, které jednotliví členové na chod paktu odváděli. Gomulkovo vedení apelovalo na skutečnost, že populační, ekonomický a vojenský potenciál států NATO v Evropě je v porovnání s potenciálem tzv. lidových demokracií pro Varšavskou smlouvu nepříznivý. Proto 65 až 90% veškerých nákladů na provoz paktu měl podle polského názoru vzhledem ke svému potenciálu hradit Sovětský svaz. Dosavadní neoficiální návrhy přitom předpokládaly, že Moskva bude do rozpočtu Varšavské smlouvy přispívat zhruba pouhými 31%.

Československo následovalo své sousedy o měsíc později. Návrh ČSSR⁴²³ se především ve vojenské oblasti od předchozích dvou značně lišil. Obsah dokumentu byl nezvykle ostrý a otevřeně kritizoval stávající poměry ve Varšavské smlouvě. Československo však deklarovalo, že cílem celého materiálu je pouze snaha přispět k dalšímu „upevnění jednoty“ paktu. Generální štáb ČSLA chápal sovětský návrh na reformu paktu jako důsledek mezinárodněpolitické situace i vnitřních změn v členských státech a hodlal tohoto stavu využít. Ministr obrany Lomský v této souvislosti konstatoval, že Praha na nutnost reorganizovat vojenskou spolupráci v rámci Varšavské smlouvy v minulých letech již upozorňovala.⁴²⁴ Cílem bylo dosáhnout revize úkolů československého státu vyplývajících z jeho členství ve Varšavské smlouvě. Předně se jednalo o změnu operačního úkolu československého frontu v rámci strategické koncepce Spojených ozbrojených sil a také odlehčení zátěže, kterou představovala vojenská výroba pro průmysl ČSSR.

Praha předně deklarovala, že bez přijetí opravdu zásadních změn je každá případná reorganizace štábu Spojených ozbrojených sil či Spojeného velení bezpředmětná. Jako základní předpoklad postavilo Československo tezi Brežněvova dopisu, že cílem reformy je zajistit plnou odpovědnost všech členů Varšavské smlouvy za komplexní obranu celého bloku a z ní vyplývající právo společně rozhodovat o základních otázkách přípravy paktu na válku. Dokument otevřeně přiznával, že stávající fungování paktu tento předpoklad nenaplnuje. Důvod Praha shledávala v absenci možnosti členských států společně spolupracovat na vypracování celkové zbrojní a strategické koncepce aliance. Kritika mířila na praxi, kterou Moskva zavedla spolu se zveřejněním deklarace o vztazích mezi socialistickými státy v roce 1956. Jednotlivé ozbrojené síly zemí východního bloku sice formálně představovaly součást sestavy Spojených ozbrojených sil, avšak krom Sovětského svazu nedostávaly národní

⁴²³ Materiály k otázce Spojeného velení, únor 1966, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/21110/ipublicationdocument_singledocument/EC7D2350-8F40-49E2-AE19-5CBCD334F789/cs/35_CZ_Proposal_Reform_000266.pdf [2010-06-29].

⁴²⁴ VÚA, f. FMO GŠ/HOS, p.č. 49, č.j. 0039042, Vystoupení ministra národní obrany ČSSR k otázce Statutu Spojeného velení, nedatováno, pravděpodobně leden či únor 1966.

vojenské či politické orgány informace o stavu a organizační struktuře zbylých armád aliance.⁴²⁵ Československo tak v roce 1966 poprvé poukázalo na stav, kdy do koncepce a fungování Varšavské smlouvy, pokud tehdy vůbec nějaká existovala, vidělo pouze nejvyšší velení sovětské armády. Podle ČSSR tato situace znemožňovala jednotlivým členům skutečně se ujistit, že příspěvek ostatních k budování obrany je dostatečný k zajištění základní funkce Varšavské smlouvy – zabezpečení nedotknutelnosti státních hranic.

Toto prohlášení však musíme hodnotit spíše jako frázi, kterou se československé vedení snažilo lépe ospravedlnit svůj hlavní cíl. Ten představovala možnost více ovlivňovat sovětské vojenské plánování. Dokument v této souvislosti otevřeně hovořil o změně strategické koncepce ČSLA z defenzivní na útočnou, kterou v roce 1961 sovětské velení provedlo bez jakéhokoliv projednání či dokonce schválení v kolektivních orgánech Varšavské smlouvy. Ministr obrany Lomský v této souvislosti na interním jednání uvedl, že primárním cílem Varšavské smlouvy by mělo být pouze společné odražení agrese na členský stát paktu.⁴²⁶

Československo kritizovalo i stávající praktiky hlavního velitele. Upozornilo především na jeho pravomoc rozhodovat o velikosti a složení jednotek vyčleněných do Spojených ozbrojených sil. Bez znalosti válečné koncepce tak byly jednotlivé členské státy nuceny vyčlenit značné počty svých vojsk Spojenému velení, což výrazně ovlivňovalo rozvoj jejich ekonomik. Dokument přitom poukazoval na překračování pravomocí hlavního velitele v této oblasti. Jako příklad posloužil postup maršála Koněva v roce 1960. Hlavní velitel tehdy na jednání v Moskvě zdůraznil, že Spojené velení požaduje po Československu zformování 16 divizí, přestože podle tehdejších dohod měla ČSLA do Spojených ozbrojených sil vyčlenit divizí pouze 11. V československém návrhu tak naplno zaznělo, že ačkoliv hlavní velitel a štáb Spojených ozbrojených sil *de facto* nepodléhali kontrole žádného kolektivního orgánu paktu, požadovali vyčlenit pod svou kontrolu celou válečnou kapacitu československého státu. S ohledem na tuto zkušenost ČSSR požadovala, aby dříve než se začnou členské státy paktu zabývat konkrétní specifikací úloh a pravomocí Politického poradního výboru a Spojeného velení, byla zcela jasně zodpovězena otázka, co se dá vlastně od těchto institucí očekávat ve válečném stavu. Československo v této souvislosti vzneslo otevřený dotaz, zda

⁴²⁵ NA, f. 1261/0/11, sv. 160, a.j.216/2, Zpráva náčelníka generálního štábu ČSLA o výsledcích konzultace v Moskvě ve dnech 30.10. – 1.11. 1957, 28. listopadu 1957.

⁴²⁶ VÚA, f. FMO GŠ/HOS, p.č. 49, č.j. 0039042, Vystoupení ministra národní obrany ČSSR k otázce Statutu Spojeného velení, nedatováno, pravděpodobně leden či únor 1966.

by válečné operace Varšavské smlouvy ve skutečnosti řídilo Spojené velení či generální štáb sovětské armády.⁴²⁷

Československá loajalita k Varšavské smlouvě zůstávala v této době přesto neotřesitelná. Informační zpráva Generálního štábu ČSLA pro prezidenta a prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného k návrhu zkvalitnění velení v armádě ze stejného měsíce zdůrazňovala, že v návrhu je respektována návaznost na celkový systém velení v rámci Varšavské smlouvy. Žádné z navrhovaných řešení, především v první etapě realizace, nemělo narušit možnosti Spojeného velení efektivně velet československému frontu podle soudobých požadavků.⁴²⁸

Konkrétní československý návrh reformy statutu Spojeného velení také sovětským vojenským činitelům nadále přiznával rozsáhlé kompetence. Hlavní velitel a náčelník štábu Spojených ozbrojených sil měli sice podléhat jmenování a kontrole Politického poradního výboru, přesto v těchto funkcích měli i nadále působit výhradně sovětské generály. Lomský prohlásil, že vedoucí úloha Sovětského svazu musí být zachována i po provedení reformy vzhledem ke skutečnosti, že SSSR jako jediný člen paktu disponoval jadernými zbraněmi.⁴²⁹ Reforma se měla týkat pouze štábu Spojených ozbrojených sil a zajistit zde zastoupení všech členských zemí odpovídající procentuálnímu poměru vojsk vyčleňovaných do Spojených ozbrojených sil. Obdobně jako Maďarsko i Československo navrhlo zřídit nový pomocný orgán Politického poradního výboru – vojenskou radu. Na rozdíl od maďarského návrhu však neměla zahrnovat náčelníky národních štábů, ale pouze ministry obrany, hlavního velitele a náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil. Hlavním úkolem zreformovaného Spojeného velení pak měla být společná příprava Varšavské smlouvy na válku v Evropě, přičemž návrh ČSSR přiznával, že výchozí směrnicí bude celková strategie Sovětského svazu pro vedení globální války. Nový statut měl však zamezit svévolnému uvádění východoevropských armád do stavu bojové pohotovosti Spojeným velením. Na základě zkušeností z berlínské a karibské krize měla napříště komunikace výhradně probíhat po linii generální sekretář Varšavské smlouvy - politické vedení členských států - národní vojenské velení. Po zkušenostech s dosavadním vágním výkladem statutárních dokumentů měl dle Prahy nový statut také zevrubně a jasně definovat, co je míněno pojmem alianční příprava na válku. Československý

⁴²⁷ Materiály k otázce Spojeného velení, únor 1966,

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/21110/ipublicationdocument_singledocument/EC7D2350-8F40-49E2-AE19-5CBCD334F789/cs/35_CZ_Proposal_Reform_000266.pdf [2010-06-29].

⁴²⁸ Informační zpráva generálního štábu československé armády pro prezidenta A. Novotného, únor 1966, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. I*, příloha 4, s. 311.

⁴²⁹ VÚA, f. FMO GŠ/HOS, p.č. 49, č.j. 0039042, Vystoupení ministra národní obrany ČSSR k otázce Statutu Spojeného velení, nedatováno, pravděpodobně leden či únor 1966.

návrh tedy směřoval nikoliv na vymanění se z vojenského svazku s Moskvou, ale naopak na transformaci Varšavské smlouvy ve vojenskou sílu na skutečně alianční bázi.

Československé ministerstvo zahraničních věcí vypracovalo zároveň konkrétní návrh statutu Politického poradního výboru, který hodlalo prezentovat na nadcházející schůzce v Berlíně.⁴³⁰ Obdobně jako v maďarských představách měl Politický poradní výbor zaujmout místo jednoznačně nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy. Disponoval by závaznou rozhodovací pravomocí a celé Spojené velení mu mělo být explicitně podřízeno. Do jeho kompetence měly spadat krom závažných politických otázek a kontroly plnění závazků vyplývajících ze smlouvy také vojenské problémy: jmenování hlavního velitele a náčelníka aliančního štábu, dohled nad upevňováním obranyschopnosti a organizace Spojených ozbrojených sil či schvalování vojenských rozpočtů. Schůzky se měly konat pravidelně, minimálně jednou ročně. Československo sice vyjádřilo přání, aby se jednání Politického poradního výboru účastnili hlavy států a vlád a první tajemníci stran, avšak uvědomovalo si, že toto by vyžadovalo celkovou revizi ustavující smlouvy.⁴³¹ Delegace tak měly být nadále obsazovány libovolně, avšak za účelem posílení pozice Politického poradního výboru a s ohledem na nedávné rumunské obstrukce⁴³² měly nově povinně disponovat pravomocemi k přijímání rozhodnutí o všech otázkách spadajících do kompetence tohoto orgánu. Československo rovněž předpokládalo, že se konečně podaří uvést do života komise pro zahraničně politické otázky a stálý sekretariát.

Rychlost, jakou Československo, Maďarsko a Polsko dokázaly na Brežněvovu výzvu k reformě Varšavské smlouvy reagovat, dokumentovala nespokojenost se stávajícími poměry v paktu. Polsko s návrhem reformovat Varšavskou smlouvu vystoupilo neúspěšně již za Chruščovovy éry. Československo se až doposud víceméně neúspěšně snažilo o revizi svých úkolů ve vojenské oblasti. V maďarské paměti se pak stále nacházela trpká zkušenost z roku 1956, která demonstrovala úzké propojení Spojeného velení s velením sovětské armády. Není proto překvapivé, že tyto státy hodlaly sovětské iniciativy využít a aktivně se zapojit do vyjednávání o nové podobě paktu. Průběh následujících schůzek však ukázal, že základ pro jednání budou představovat materiály předložené Sovětským svazem.

⁴³⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Československý návrh statutu Politického poradního výboru Varšavské smlouvy a jeho pomocných orgánů, 2. února 1966.

⁴³¹ Českoslovenští představitelé měli na mysli článek VI ustavující smlouvy, který jasně garantoval volnost ve složení vysílaných delegací na jednání Politického poradního výboru.

⁴³² Právě absencí mandátu domácí strany argumentovala rumunská delegace na VII. schůzce Politického poradního výboru, když odmítala hlasovat o přijetí usnesení zřizujícího pomocné orgány Politického poradního výboru.

6.2 První přímá jednání o reformách

První série mezinárodních jednání v rámci Brežněvovy reformní iniciativy se uskutečnila v únoru 1966 v Moskvě a Berlíně. Ve dnech 4. až 9. února se v sovětské metropoli sešli náčelníci generálních štábů členských států Varšavské smlouvy. Cílem bylo především vypracovat návrh nového statutu Spojeného velení a dohodnout se na konkrétním zdokonalení struktury a mechanismů vojenských orgánů paktu. Pouhý den po ukončení moskevského jednání se v hlavním městě NDR setkali náměstci ministrů zahraničních věcí, aby tlumočili názory svých vlád na změny politické struktury paktu.

Obecné teze reformy vojenských orgánů sledovaly především přesné vymezení postavení Spojeného velení ve vztahu k Politickému poradnímu výboru, generálnímu štábu sovětské armády a vojenským velením jednotlivých národních armád - jak ve válečném stavu, tak v době míru.⁴³³ Základ jednání tvořil sovětskou stranou vypracovaný návrh konkrétního statutu, který přednesl hlavní velitel Grečko. Obdobně jako návrhy ČSSR, MLR a PLR počítal sovětský dokument s vytvořením vojenské poradní rady jako pomocného orgánu Politického poradního výboru. Shoda panovala i v jejím složení. „Rovnoprávné členy“ měli tvořit jednotliví ministři obrany a hlavní velitel, sekretářem se měl stát náčelník štábu Spojených ozbrojených sil. Tento orgán měl zaujmout pozici fóra řešícího zásadní vojenské otázky. „Rovnoprávné“ postavení členů vojenské poradní rady zároveň řešilo problém podřízeného postavení ministrů obrany hlavnímu veliteli. Novými zástupci hlavního velitele se namísto ministrů samotných měli stát jejich náměstci. Rozhodnutí závažnějšího charakteru přijatá vojenskou poradní radou měla podléhat schválení Politického poradního výboru či národních vlád. Grečkův návrh předpokládal výrazné rozšíření Spojeného velení – ze 40 sovětských důstojníků na přibližně 350 osob ze všech členských armád. Stejně jako v československém návrhu mělo složení Spojeného velení procentuálně odpovídat poměru sil vyčleněných jednotlivými státy do Spojených ozbrojených sil.⁴³⁴ Hlavní velitel měl být i nadále jmenován z představitelů sovětské armády. Jeho zástupci pro jednotlivé vojenské aspekty měli být určováni z ozbrojených sil členských států paktu, včetně těch sovětských. Nově měl být vytvořen i technický výbor Spojeného velení, který by řešil špatnou situaci v koordinaci výzbroje, bojové techniky a vědeckovýzkumné činnosti.⁴³⁵

⁴³³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o jednání náčelníků generálních štábů armád členských států Varšavské smlouvy provedeném v Moskvě ve dnech 4.-9. února 1966.

⁴³⁴ Určitá odchylka byla způsobena neúčastí Albánie.

⁴³⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o jednání náčelníků generálních štábů armád členských států Varšavské smlouvy provedeném v Moskvě ve dnech 4.-9. února 1966.

Zásadním problémem Grečkova návrhu byla pouhá formálnost navrhovaných změn. V otázkách praktické činnosti Spojeného velení sovětská strana hodlala pouze statutárně ukotvit dosavadní praxi. Výkon pravomocí vojenských orgánů Varšavské smlouvy měl zůstat v mírovém stavu nezměněn. Moskva zároveň počítala s pouhým naznačením popisu činnosti Spojeného velení ve válečném stavu.⁴³⁶ Sovětští představitelé dokonce později v průběhu jednání připustili, že v době války převezme funkci Spojeného velení generální štáb sovětské armády.⁴³⁷ Reforma vojenského rámce Varšavské smlouvy tak měla v sovětských představách znamenat pouhou kosmetickou úpravu a zachovat dosavadní, Sovětům vyhovující způsob fungování Spojeného velení. Grečkův návrh přitom na první pohled vytvářel zdání skutečného řešení hlavních připomínek sovětských satelitů k fungování paktu. Vojenská poradní rada formálně ukončovala podřízené postavení ministrů obrany hlavnímu veliteli a ustavovala první kolektivní vojenský orgán. Rozšíření personálu štábu Spojených ozbrojených sil mělo dodat satelitním státům pocit větší participace na kolektivním velení aliance, avšak díky předpokládanému složení odvíjejícímu se od poměru sil ve Spojených ozbrojených silách byla sovětská dominance v instituci nadále s přehledem zajištěna. Zřízení technického výboru pak mělo umlčet kritiku špatně organizované součinnosti zbrojního úsilí. Na zlepšení v této oblasti měl nepochybně zájem i Sovětský svaz.

Takto nastíněná podoba reformy naprosto neuspokojila především rumunské představitele. Vystoupení rumunského náčelníka generálního štábu Iona Gheorghe plně korespondovalo s cílem Bukurešti dosáhnout úplné nezávislosti v rozhodování o vlastních vojenských otázkách. Gheorghe ve svém vystoupení označil stávající vojenskou spolupráci na principech statutu Spojeného velení z roku 1955 jako zcela neslučitelnou se zásadami vzájemné spolupráce založené na suverenitě, národní nezávislosti a nevměšování se do vnitřních záležitostí, tedy v rozporu s textem ustavující smlouvy. Gheorghe toto demonstroval na skutečnosti, že na základě statutu Spojeného velení došlo k podřízení ministrů obrany hlavnímu veliteli, což postavilo hlavního velitele nad národní vlády a ze Spojeného velení učinilo nadstátní orgán.⁴³⁸

Rumunský náčelník štábu demonstroval několik příkladů, kdy se činnost Spojeného velení dostala do střetu s textem smlouvy z Varšavy. Odkázal především na chování hlavního velitele v průběhu berlínské a karibské krize. V obou případech měl maršál Grečko bez souhlasu vlády či konzultace s velením rumunské armády nařídít opatření, která zvyšovala

⁴³⁶ Tamtéž.

⁴³⁷ LUŇÁK, *Plánování...*, s. 45.

⁴³⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Záznam vystoupení náčelníka generálního štábu ozbrojených sil RSR na jednání v Moskvě ve dnech 4.-9. února 1966.

bojovou připravenost rumunských ozbrojených sil⁴³⁹. Jak Gheorghe správně uvedl, takové jednání mohlo mít daleko hlubší důsledky než pouze porušení článku IV⁴⁴⁰. Následkem činnosti hlavního velitele se vlády států Varšavské smlouvy mohly ocitnout ve válečném stavu bez možnosti učinit seriózní rozhodnutí jako reprezentanti suverénní výkonné moci. Zazněla i kritika nedostatku konzultací při vojenských cvičeních v režii Spojeného velení. To měl demonstrovat průběh cvičení v Maďarsku v roce 1962 nebo v Bulharsku o rok později. Ačkoliv se jich velení rumunských sil účastnilo, nebylo konzultováno či přizváno k vypracování cílů cvičení, plánování konceptu nebo hodnocení akce.⁴⁴¹

Gheorghe tlumočil pozici Bukurešti, že podpoří pouze takovou podobu nového statutu Spojeného velení, která bude plně v souladu s ustavující smlouvou a s organizačními principy vztahů mezi socialistickými státy. Jak naznačil sám Ceaușescu již v polovině roku 1965, jediná pro Rumunsko přijatelná reforma by znamenala redukci všech orgánů Varšavské smlouvy na minimum.⁴⁴² Rumunsko na moskevské schůzce prezentovalo následující hlavní zásady reformy: Vlády všech členů Varšavské smlouvy měly nově plně odpovídat za své ozbrojené síly, v mírovém i válečném stavu. Tato premisa se vztahovala i na jednotky přidělené do Spojených ozbrojených sil. Ke zlepšení organizace Spojeného velení a k zajištění dostatečné míry participace členských zemí se Rumunsko nebránilo zřízení mnoha členskými státy navrhované vojenské rady, avšak v odlišné podobě. Skládat se měla z předsedajícího hlavního velitele, jeho zástupců a náčelníků národních generálních štábů. Veškerá činnost orgánu a jeho případná rozhodnutí na základě jednomyslnosti měla podléhat souhlasu vlád členských států. Právě vojenská rada měla definitivně vyjasnit, které problémy náleží do kompetence Spojeného velení. Gheorghe ve svém vystoupení prezentoval Ceaușescův názor, že pouze pokud budou jednotlivé socialistické státy odpovídat za rozvoj svých ozbrojených sil, bude zajištěn jejich maximální přínos Varšavské smlouvě.

Přes negativní stanovisko rumunské delegace zástupci ostatních členských států o Grečkem navrženém statutu Spojeného velení v Moskvě nadále jednali. Po dílčích úpravách byl vypracován „návrh základních ustanovení o spojených ozbrojených silách“, který měly posoudit jednotlivé vlády a stranická vedení. V jeho projednávání se pak mělo

⁴³⁹ Grečko nařídil mobilizaci některých rumunských jednotek, jejich přesuny, dočasné zvýšení počet vojáků a cvičení ozbrojených sil.

⁴⁴⁰ ...státy zúčastněné na Smlouvě budou se neprodleně radit o společných opatřeních, která je nutno podniknout pro obnovení a zachování mezinárodního míru a bezpečnosti.

⁴⁴¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Záznam vystoupení náčelníka generálního štábu ozbrojených sil RSR na jednání v Moskvě ve dnech 4.-9. února 1966.

⁴⁴² MASTNY, *A Cardboard...*, s. 210.

pokračovat počátkem března na schůzce náčelníků generálních štábů v Budapešti.⁴⁴³ Krom tohoto usnesení přinesla schůzka pouze protokol schválený i „rebelující“ rumunskou delegací. Vyjma klasických frází o nutnosti konzultací obsahoval pouze vágní usnesení o potřebě vytvoření vojenské poradní rady při Politickém poradním výboru, nutnosti zřídit institut zástupců hlavního velitele z maršálů či generálů národních armád a vytvoření nespecifikovaného technického orgánu za účelem lepší koordinace výzbroje, techniky a vědeckého výzkumu.⁴⁴⁴ Za nejvýznamnější aspekt schůzky v Moskvě tak můžeme považovat počátek štěpení paktu. Vývoj rumunské pozice měl za následek, že po roce 1969 můžeme o Varšavské smlouvě hovořit jako o alianci „šest plus jedna“.

Klíčovou otázkou vypracování statutu Politického poradního výboru a zřízení jeho pomocných orgánů měla vyřešit berlínská schůzka náměstků ministrů zahraničních věcí navazující na jednání v Moskvě.⁴⁴⁵ Brežněvovo vedení si uvědomovalo vzrůstající politický potenciál Varšavské smlouvy spolu s postupující demilitarizací studené války. Nebránilo se proto zájmu sovětských satelitů zakotvit postavení Politického poradního výboru pevným statutem a posílit tak politickou roli celého paktu. Krom sovětských zástupců do Berlína dorazily s vypracovanými návrhy statutu Politického poradního výboru také delegace ČSSR, NDR a PLR. Jejich obsah byl v zásadě podobný, projednat se ho však nezdařilo. Rumunská obstrukce motivovaná odporem k posílení spolupráce v rámci Varšavské smlouvy se totiž v Berlíně projevila naplno. Delegace RSR odmítla jednat o „posílení a zlepšení struktury a mechanismů Varšavské smlouvy“ a požadovala pouze nezávaznou výměnu názorů na zlepšení metod konzultace mezi členskými státy paktu. Obdobně jako na VII. schůzce Politického poradního výboru se rumunští zástupci vyslovili proti zřízení stálé komise pro zahraničněpolitické otázky a spojeného sekretariátu – orgánů odsouhlasených již v roce 1956.⁴⁴⁶

Rumunská delegace použila již osvědčenou obstrukční taktiku, s odkazem na chybějící mandát k diskusi o vytváření nových orgánů Varšavské smlouvy. Prezentované stanovisko

⁴⁴³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o jednání náčelníků generálních štábů armád členských států Varšavské smlouvy provedeném v Moskvě ve dnech 4.-9. února 1966.

⁴⁴⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Protokol z porady náměstků ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy ve dnech 4.-9. února 1966.

⁴⁴⁵ Ústřední orgán celého paktu fungoval po celých deset let své dosavadní existence jen na základě stručného článku VI ustavující smlouvy. Ten pouze oznamoval, že se zřizuje Politický poradní výbor za účelem provádění smlouvou stanovených porad k mezinárodněpolitickým otázkám či jednání o provádění smlouvy a přiznával každé členské zemi paktu právo účasti na jeho jednání. Dát schůzkám Politického poradního výboru alespoň nějaký rámec se neúspěšně pokusila jeho první schůzka v roce 1956, když deklarovala odhodlání svolávat vrcholný orgán paktu minimálně dvakrát do roka. Orgán však až do roku 1965 fungoval zcela v závislosti na vůli Kremlu.

⁴⁴⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o poradě náměstků ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy, konané v Berlíně ve dnech 10.-12. února 1966.

rumunských diplomatů pak bylo prakticky shodné s pozicí zaujatou náčelníkem rumunského generálního štábu Ionem Gheorghem k vojenskému rámci paktu o pár dní dříve. Akcentovalo plnou odpovědnost stran a vlád všech států za svou zahraniční politiku a potřebu respektovat principy suverenity, rovnosti a nevměšování se do vnitřních záležitostí. Za jedinou řádnou formu spolupráce mezi státy Varšavské smlouvy Rumuni označili konzultace založené na vágních tezích ustavující smlouvy. Stejně jako během jednání náčelníků štábů v Moskvě poukázali na dřívější četné porušování pravidel smlouvy v minulosti, kdy Politický poradní výbor překročil kompetence konzultativního orgánu a vydával závazná rozhodnutí. Ostatním členům bylo také připomenuto několik palčivých zahraničněpolitických akcí z nedávné minulosti, k nimž se Moskva uchýlila bez jakékoliv porady se svými spojenci.⁴⁴⁷ Rumunsko se tak vyslovilo pro konzultace k důležitým tématům *ad hoc*, avšak jasně odmítlo přeměnu Politického poradního výboru v nadstátní orgán s rozhodovací pravomocí a pevně zakotveným formátem jednání. V této souvislosti opět Rumunsko odsoudilo vyloučení Albánie z porad Varšavské smlouvy v roce 1961 zdůvodněné neochotou vysílat delegace na nejvyšší úrovni.⁴⁴⁸ Jakákoliv forma konzultací však neměla nikterak limitovat právo států převzít vlastní iniciativu v zahraniční politice.⁴⁴⁹

Přes nátlak ostatních účastníků jednání se rumunská delegace držela instrukcí a stále opakovala již dříve přednesený pohled na věc. To vyústilo v naprosto ojedinělý jev. Na berlínské schůzce nebylo možné sepsat ani obvyklý oficiální klišovitý protokol! Rumunští zástupci totiž odmítli podepsat jakýkoliv náznak formulace o pokračování diskuse o zlepšení práce Politického poradního výboru. Vedoucí rumunské delegace Mircea Malita prohlásil, že v otázce pokračování rozhovorů není oprávněn jasně stanovisko zaujmout. Protokol se nakonec po důrazné intervenci ze strany sovětské diplomacie jednomyslně podepsal. Omezil se však v podstatě pouze na výčet jednajících delegací.⁴⁵⁰

Rumunské postoje prezentované na moskevském a berlínském jednání vzbudily mezi ostatními členskými státy obavy, že i v případě útoku proti Varšavské smlouvě se RSR nehodlá automaticky zapojit do války. V případě účasti ve válečných operacích by pak

⁴⁴⁷ Rumunská delegace hovořila především o Chruščovově výzvě ke kompletnímu odzbrojení, rozmístění sovětských raket na Kubě a snaze uzavřít protičínsky motivovanou smlouvu o nešíření jaderných zbraní.

⁴⁴⁸ Rumunský postoj je nutně interpretovat jako čistě účelový. Vztahy mezi Rumunskem a Albánií byly v této době velmi špatné.

⁴⁴⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Projev M. Mality na poradě náměstků ministrů zahraničních věcí členských zemí Varšavské smlouvy, únor 1966.

⁴⁵⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o poradě náměstků ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy, konané v Berlíně ve dnech 10.-12. února 1966.

Rumuni zřejmě odmítli operační podřízení svých vojsk Spojenému velení.⁴⁵¹ Rumunské představy o reformě byly ostatními členy paktu odmítnuty s odkazem na údajnou možnost oslabení obranyschopnosti a akceschopnosti Varšavské smlouvy.⁴⁵² Postoj RSR ostře odsoudila především polská strana. Varšava, která měla na reformě paktu eminentní zájem, obvinila rumunské vedení, že pravým motivem jeho obstrukcí je snaha Varšavskou smlouvu paralyzovat a následně transformovat do nezávazného diskusního klubu. Polští pozorovatelé si správně uvědomili, že cílem Bukurešti je zajistit pro sebe plnou svobodu rozhodování, neposkytnout žádné nové organizační závazky a naopak pokusit se o vyvázání ze závazků stávajících. Polský zájem na provedení takových reforem ve struktuře Varšavské smlouvy, které by znamenaly posílení kolektivního rozhodování, a tím pádem oslabení sovětské dominance, dokumentuje i neoficiální návrh předaný sovětskému zástupci Leonidu Iljičevovi. Polští diplomaté sovětské straně na jednání v Berlíně navrhli koordinovat další jednání o reformě pouze mezi státy, které jsou na řešení celého problému nejvíce zainteresovány. Tento postup předpokládal častější konzultace mezi ČSSR, NDR, PLR a SSSR nad problémy evropské bezpečnosti, které by mohly následně přerůst k ustanovení regionálního paktu čtyř v rámci Varšavské smlouvy.⁴⁵³

I přes neúspěch jednání v Moskvě a Berlíně pokračovala snaha o dosažení konsensu na reformách. Tyto schůzky ukázaly, že představy členských států vyjma Rumunska o způsobu řešení jsou velmi podobné a existují pouze dílčí snadno překonatelné rozdíly. Východoněmečtí představitelé proto vypracovali takový návrh statutu Politického poradního výboru, který by zahrnoval konsensuální názory šesti států podporujících reformu paktu.⁴⁵⁴ Tento postup však ostatní odmítli jako neúčelný. Primárním cílem šestice států se stalo schválení alespoň základního statutu Politického poradního výboru a zahájení činnosti komise pro zahraničněpolitické otázky a stálého sekretariátu. K vypracování příslušných dokumentů se však mělo přistoupit až po dosažení základního konsensu s rumunským vedením. Tento postup předpokládal maximální aktivizaci politických konzultací Varšavské smlouvy dle stávajícího rámce. Z důvodu předpokládaného opakování rumunských obstrukcí se neměla agenda případného jednání Politického poradního výboru omezit pouze debatu o reformě

⁴⁵¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o jednání náčelníků generálních štábů armád členských států Varšavské smlouvy provedeném v Moskvě ve dnech 4.-9. února 1966.

⁴⁵² NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Výsledky jednání náměstků ministrů zahraničních věcí a náčelníků generálních štábů států účastníků Varšavské smlouvy v únoru 1966, 25. února 1966.

⁴⁵³ Summary of Discussion at Conference of Warsaw Treaty Deputy Foreign Ministers, 17. února 1966, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 37, s. 212.

⁴⁵⁴ Za tímto účelem se také W. Ulbricht neúspěšně snažil svolat zasedání PPV na březen 1966, NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Dopis W. Ulbrichta A. Novotnému ohledně dalšího postupu při svolávání schůze Politického poradního výboru, 14. března 1966.

paktu. Základ dalších rozhovorů o změnách vojenského rámce měl představovat sovětský návrh nového statutu Spojeného velení předložený hlavním velitelem Grečkem v Moskvě. Sovětská strana připouštěla možnost jeho dalších modifikací, avšak za podmínky, že výsledný dokument učiní z Politického poradního výboru nejvyšší rozhodovací instanci v základních otázkách a aspektech vojenské spolupráce.⁴⁵⁵

S ohledem na stávající rumunský postup vyvstávala otázka zachování zásady jednomyslného rozhodování. Komunističtí vůdci se těžko smiřovali s představou, že upustí od této praxe pocházející ještě ze stalinských dob. Rumunsko se však v orgánech Varšavské smlouvy snažilo prosazovat fakticky právo veta. Zároveň hodlalo z této pozice umožnit přijetí pouze takových reforem, které by mu zaručily možnost v této politice i nadále pokračovat.

Zásada jednomyslnosti podle Moskvy a jí zcela loajálních spojenců neměla v budoucnu umožňovat zablokování projednávání důležitých otázek, především problémů týkajících se obranyschopnosti a příprav paktu na válku. Z tohoto důvodu nehodlaly ustoupit Rumunsku ani v otázce prověrek stavu a hodnocení vojsk orgány Spojeného velení. Nový statut měl také zajistit vedení války pod společným vojenským velením dle aliančně vypracované strategie Varšavské smlouvy.⁴⁵⁶ Představitelé na reformě zainteresovaných států si zároveň uvědomovali, že prosazení takto koncipovaného vojenského rámce bude složité. Jeho stěžejní body se naprosto rozcházel se záměry zahraničněpolitického kurzu Ceaușescova vedení.⁴⁵⁷

Do konce roku 1966 se uskutečnily ještě tři velké mezinárodní schůzky na úrovni celé aliance, kde byla otázka reforem projednávána. Květnové zasedání ministrů obrany a červnová schůzka ministrů zahraničních věcí v Moskvě se měly oficiálně zabývat přípravou dokumentů na VIII. zasedání Politického poradního výboru.⁴⁵⁸ To bylo svoláno na červenec do hlavního města rebelujícího Rumunska.

6.3 Návrh nového statutu Spojeného velení

Na neúspěšné únorové setkání náčelníků národních generálních štábů navázala ve dnech 27. až 28. května schůzka ministrů obrany. Rumunsko však svou pozici nikterak nezměnilo a jeho zástupci již na počátku jednání jednoznačně deklarovali, že nepodepíší

⁴⁵⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Výsledky jednání náměstků ministrů zahraničních věcí a náčelníků generálních štábů států účastníků Varšavské smlouvy v únoru 1966, 25. února 1966.

⁴⁵⁶ Tamtéž.

⁴⁵⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o jednání náčelníků generálních štábů armád členských států Varšavské smlouvy provedeném v Moskvě ve dnech 4.-9. února 1966.

⁴⁵⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Český překlad dopisu ÚV KSSS svolávajícího schůzky ministrů obrany a zahraničních věcí do Moskvy, nedatováno.

žádný dokument, ve kterém nebudou akceptovány jejich názory. Ač jednání probíhalo velmi bouřlivě, vypracovat návrh nového statutu Spojeného velení se nakonec podařilo. Dokument však musel být v průběhu jednání několikrát přepracován. Obecně se předpokládalo, že takto kolektivně vytvořený vojenský statut schválí bez větší komplikací o několik týdnů později Politický poradní výbor.⁴⁵⁹

Rumunsko předně vystoupilo proti základnímu předpokladu, který počítal s Politickým poradním výborem jakožto s nejvyšším rozhodovacím orgánem nadřazeným celé vojenské struktuře paktu. V této souvislosti se rozhořel spor o postavení nově zřizované vojenské poradní rady. Rumunsko kategoricky odmítlo předpoklad sovětského návrhu, že vojenská poradní rada zaujme místo pomocného orgánu Politického poradního výboru. Vytvoření vojenské rady byla RSR ochotna odsouhlasit pouze za předpokladu, že půjde o čistě poradní instituci hlavního velitele. Ač se tato otázka mohla zdánlivě jevit jako banální, odrážela zásadní cíle sledované Bukurešti. Pokud by Vojenská poradní rada vznikla jakožto nástroj Politického poradního výboru, znamenalo by to automaticky přiznat Politickému poradnímu výboru pravomoc řešit vojenskou problematiku. Snahou Rumunska však bylo zabránit jakémukoliv posílení pravomocí tohoto orgánu a naopak, pokud možno, omezit jeho postavení na úroveň nevýznamného konzultačního fóra. To by v budoucnu mohlo otevřít i otázku samotné existence instituce tohoto typu. Ačkoliv vytvoření vojenské rady u Spojeného velení podle ostatních členů paktu nic zásadního neřešilo, Rumunsko touto taktikou sledovalo vlastní záměr. Místo toho, aby tento nový orgán posílil pozici a kompetence Politického poradního výboru, mělo vytvoření kolektivní instituce ve vojenském rámci naopak oslabit stávající hegemonii hlavního velitele. Z toho důvodu také vznesla rumunská delegace výhrady vůči jeho kompetencím předpokládaným v sovětském návrhu nového statutu.⁴⁶⁰

Poté, co se ukázalo, že v otázce zřízení Vojenské poradní rady se s Rumuny dohodnout nepodaří, pokusily se ostatní členské státy o kompromis a navrhly instituciovat alespoň pravidelné schůzky ministrů obrany. Bez úspěchu. Kategorického odmítnutí z rumunské strany se dočkalo i působení stálých zástupců hlavního velitele v národních armádách. Do statutu se nepodařilo dostat ani formulaci, že přidělení této reprezentace Spojeného velení do národních ozbrojených sil je možné pouze tehdy, pokud to členský stát uzná za nezbytné.⁴⁶¹ Připomeňme, že instituci zástupců Spojeného velení Moskva zřídila

⁴⁵⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o zasedání ministrů národní obrany v Moskvě ve dnech 27.-28.5. 1966 k otázkám Statutu Spojeného velení.

⁴⁶⁰ Tamtéž.

⁴⁶¹ Memorandum of the Conference of Defense Ministers, 27.-28. května 1966, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 39, s. 217.

v roce 1961. Během berlínské krize se tímto způsobem rozhodla zamezit stahování zbytků sovětských poradců z ozbrojených sil států východního bloku. Rumunsko nyní požadavkem na zrušení této funkce sledovalo definitivní likvidaci systému zasahování Sovětského svazu do vývoje východoevropských armád přetrvávajícího ze stalinských dob.

Schválení návrhu statutu vyžadovalo obrovské ústupky rumunské straně. Dokument předně zcela opomíjel popis činnosti Spojeného velení za války, vyjma zpracování a schvalování operačních plánů. Počet vojsk vyčleňovaných do Spojených ozbrojených sil neměl spadat do kompetence Politického poradního výboru, ale příslušel striktně národním vládám. Upustilo se i od natolik zásadní záležitosti jako zřízení vojenské rady. Namísto toho nový statut počítal pouze s volnými konzultacemi ministrů obrany. Ústupek v této otázce členské státy Varšavské smlouvy učinily s předpokladem, že funkci vojenské rady nahradí schůzky ministrů národní obrany svolávané dle aktuální potřeby.⁴⁶² Hlavní velitel a jeho zástupci měli být nově jmenováni ze všech členských armád, pouze ve vážných důvodech výhradně z řad sovětské generality. Hlavní velitel zároveň ztrácel významnou pravomoc ověřovat si bojovou připravenost jednotek Spojených ozbrojených sil. Ta dle konceptu nového statutu Spojeného velení měla příslušet pouze národním orgánům.⁴⁶³

Do výsledného návrhu promluvilo ještě Československo. Navrhlo, aby v rámci zajištění použití sovětských jaderných arzenálů ve prospěch celé Varšavské smlouvy hlavní velitel vykonával zároveň funkci prvního náměstka ministra obrany Sovětského svazu. Československý generální štáb zároveň poukázal na nedostatečný kontakt mezi RVHP a štábem Spojených ozbrojených sil. Spojené velení tak schvalovalo zbrojní plány, ale jejich realizace plně závisela na separátním zahraničním obchodu.⁴⁶⁴ Nově vytvořený Technický výbor měl proto těsně spolupracovat s RVHP a zasedání vědeckovýzkumné rady tohoto výboru by se účastnili ministři obrany či náčelníci štábů. Československé návrhy byly jednomyslně přijaty.⁴⁶⁵

Rumunská delegace tedy moskevskou schůzi ministrů obrany plně ovládla. Její pomyslné vítězství demonstrovala i skutečnost, že mohla v dodatku k oficiálnímu protokolu z jednání deklarovat své specifické stanovisko. Rumuni zdůraznili, že mají odlišný názor na úlohu a funkci Politického poradního výboru, požadují likvidaci systému představitelů

⁴⁶² NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Informace o zasedání ministrů obrany v Moskvě ve dnech 27.-28.5. 1966 k otázkám Statutu Spojeného velení.

⁴⁶³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o zasedání ministrů národní obrany v Moskvě ve dnech 27.-28.5. 1966 k otázkám Statutu Spojeného velení.

⁴⁶⁴ VÚA, f. FMO GŠ/HOS, p.č. 49, č.j. 0039042, Nedostatky, které vyplývají z nedostatečné koordináční činnosti štábu Spojených ozbrojených sil, nedatováno, jaro 1966.

⁴⁶⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o zasedání ministrů národní obrany v Moskvě ve dnech 27.-28.5. 1966 k otázkám Statutu Spojeného velení.

Spojeného velení v národních armádách a považují za účelné dodatečně zahrnout do nového statutu Spojeného velení zřízení vojenské rady u hlavního velitele.⁴⁶⁶

V konceptu statutu došlo k malé, avšak poměrně zásadní úpravě. Po celou dobu jednání se hovořilo o vytvoření nového statutu Spojeného velení, který by nahradil dokument přijatý na I. zasedání Politického poradního výboru v roce 1956. Když byl však kompromisní návrh konečně vypracován, nesl oficiální název „Statut o Spojených ozbrojených silách států – účastníků Varšavské smlouvy“.⁴⁶⁷ Tento malý významový posun v budoucnu poskytl rumunské straně příležitost k dalším obstrukcím a záminku k zamítnutí dokumentu.

Navrhovaný statut přinášel oproti reguli z roku 1956 značné změny. Charakteristické pro něj bylo omezení pravomocí vojenských činitelů Varšavské smlouvy na úkor orgánů členských států. Deklaroval především, že o počtech vojsk vyčleněných do bojové sestavy Spojených ozbrojených sil v míru i válce rozhodují výhradně národní vlády. Národním orgánům také byla přiznána plná kontrola ozbrojených sil své země. To znamenalo výrazný posun proti sovětskému návrhu prezentovanému v únoru v Moskvě. Vojenská spolupráce ve Varšavské smlouvě se tak měla omezit v době míru fakticky na koordinaci zbrojního úsilí a kolektivní vypracování operačních plánů. Jejich schválení hlavním velitelem mělo nově podléhat kontrasignaci všech vlád členských států paktu. Národní vlády zároveň získávaly možnost schvalovat obsazování většiny důležitých funkcí ve Spojeném velení – zástupců hlavního velitele a náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil.

Hlavní velitel ztrácel značnou část svých pravomocí. Především byl nově explicitně podřízen Politickému poradnímu výboru. Na rozdíl od předchozí praxe nemohl nadále řídit operační a bojovou přípravu Spojených ozbrojených sil. Jeho činnost nyní získávala čistě koordinační charakter, přičemž jeho veškerá doporučení musel odsouhlasit Politický poradní výbor a příslušné národní orgány. Stejně tak v palčivé otázce uvádění vojsk Spojených ozbrojených sil do stavu bojové pohotovosti neměl nadále postupovat samovolně, ale řídit se rozhodnutím Politického poradního výboru a národních vlád. Značných změn měla doznat rovněž pozice zástupců hlavního velitele. Dokument ukončoval praxi, kdy tuto funkci automaticky vykonávali jednotliví ministři obrany. Jejich jmenování mělo nově záviset čistě na vůli národních institucí. Pro lepší koordinaci však měli zároveň působit v pozici zástupců jednotlivých šéfů obranných resortů. Zřízena měla být i funkce zástupců hlavního velitele pro protivzdušnou obranu a výzbroj, přičemž jejich jmenování hlavním velitelem podléhalo

⁴⁶⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Protokol o jednání ministrů obrany států-účastníků Varšavské smlouvy v Moskvě ve dnech 27.28. května 1966.

⁴⁶⁷ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Návrh Statutu o Spojených ozbrojených silách států – účastníků Varšavské smlouvy.

souhlasu národních vlád. Zásadní posílení aliančního principu, ovšem pouze ve formální rovině, představovalo rozšíření stávajícího štábu Spojených ozbrojených sil o vojenský personál všech členských zemí na základě jejich proporcionálního příspěvku do Spojených ozbrojených sil. Zároveň statut v základní rovině definoval činnost nově zřizovaného technického výboru, která mj. počítala s častými periodickými schůzkami ministrů obrany či náčelníků štábů s náčelníkem tohoto orgánu.⁴⁶⁸ Takto koncipovaný statut by v případě schválení zakládal rámec pro výrazné omezení stávajícího vlivu sovětské generality ve Varšavské smlouvě. Bez znalosti konkrétních sovětských dokumentů však zůstává nezodpovězenou otázkou, nakolik byla Moskva ochotná pravidla skutečně respektovat.

6.4 Krach jednání o statutu Politického poradního výboru

Snaha zdokonalit politické mechanismy Varšavské smlouvy představovala součást hlubších změn, které probíhaly ve východním bloku po mocenské výměně v Kremlu na podzim 1964. Klíčové jednání ministrů zahraničních věcí členských států paktu se uskutečnilo ve dnech 6. až 17. června 1966 v Moskvě. Ačkoliv ústřední bod agendy ve skutečnosti představovala diskuse o budoucím charakteru Politického poradního výboru a vytvoření jeho pomocných orgánů, oficiálně prezentovaným účelem schůzky byla příprava materiálů pro nadcházející schůzku Politického poradního výboru. Sovětský svaz a jeho loajální satelity pravý účel jednání před rumunským vedením do poslední chvíle tajily, jelikož se obávaly dalších rumunských obstrukcí.⁴⁶⁹

Poté, co v únoru nebyl akceptován plán NDR vypracovat statut hlavního politického orgánu aliance odrážející názorovou shodu členských států vyjma RSR, vystoupila v Moskvě východoněmecká delegace s novou iniciativou, u jejíhož zrodu stál sám Walter Ulbricht. Berlín se pokusil posílit roli Politického poradního výboru bez nutnosti přimět Rumunsko ke schválení oficiálního statutu. Podstatou návrhu bylo nehovořit nadále o statutárním dokumentu, ale pouze přijmout usnesení určující základní normy aktivit Politického poradního výboru. Ve skutečnosti se však jednalo o dokument statutárního charakteru, který jasně definoval kompetence orgánu, zakotvoval pravidelnost jeho porad, určoval zastoupení jednotlivých delegací a zřizoval pomocné orgány z roku 1956. Navržený dokument obsahoval

⁴⁶⁸ Srov. NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Návrh Statutu o Spojených ozbrojených silách států – účastníků Varšavské smlouvy; Statute of the Unified Command of the Member States of the Warsaw Treaty, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 236-237.

⁴⁶⁹ Na této strategii se shodly členské státy Varšavské smlouvy zainteresované na provedení reformy po rumunských obstrukcích během únorových jednání v Berlíně a Moskvě. NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Výsledky jednání náměstků ministrů zahraničních věcí a náčelníků generálních štábů států účastníků Varšavské smlouvy v únoru 1966, 25. února 1966.

vstřícný krok vůči Bukurešti v podobě zdůraznění, že stranické vedení každé členské země určuje svou zahraniční politiku.⁴⁷⁰

Tento naivní pokus neměl naději na úspěch. Corneliu Manescu odmítl východoněmeckou hru s pojmy a zaujal k Ulbrichtovu návrhu stejné stanovisko jako dříve Mirceu Malita ke konceptu statutu Politického poradního výboru na berlínské schůzce náměstků ministrů zahraničních věcí. Rumunský ministr zopakoval, že změnu aktivit tohoto orgánu nepovažuje Bukurešť za nutný, ani efektivní krok. Manescu se držel již osvědčené taktiky a změny v rámci Varšavské smlouvy odmítal s odkazem na text ustavující smlouvy, konkrétně možnosti oslabení konzultativního charakteru Politického poradního výboru.⁴⁷¹

Také v otázce zřízení pomocných politických orgánů se postoj Ceaușescova vedení nezměnil. Odmítavé stanovisko rumunští představitelé odůvodnili skutečností, že od přijetí rezoluce z Prahy uplynulo 10 let, což dokázalo zbytečnost těchto orgánů. Manescu sice podpořil myšlenku konzultací ministrů zahraničních věcí, ale formalizovat tyto schůzky zamítl. Stejně tak rumunská delegace vystoupila proti ustanovení stálého sekretariátu. Vyslovila se však pro zřízení sekretariátu technického. Měl zahrnovat několik málo osob a zaujmout čistě organizační roli. Ve spolupráci s ministrem zahraničních věcí země hostící zasedání Politického poradního výboru měl formovat předběžný koncept agendy konference a připravovat příslušné materiály pro jednání. Ačkoliv funkce generálního tajemníka Varšavské smlouvy již v této době oficiálně existovala⁴⁷², Rumunsko odmítlo spojit jeho činnost s řízením nového sekretariátu.⁴⁷³

V reakci rumunské vystoupení přiznal sovětský ministr zahraničí Andrej Gromyko obtížnost stávající situace ohledně reformy politického rámce Varšavské smlouvy. Předně Gromyko odmítl rumunské obavy, že za pokusem o reformu paktu stojí snaha oslabit suverenitu jejích členů. Sovětský zástupce vyslovil podporu návrhu NDR, jelikož jeho přijetí by zajistilo větší pružnost a efektivitu jednání Politického poradního výboru.⁴⁷⁴ V souvislosti s dosavadní neorganizovanou činností hlavního orgánu Varšavské smlouvy varoval před situací, kdy bude skutečně nutné diskutovat o vážných problémech. Při absenci shody na

⁴⁷⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o zasedání ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Moskvě ve dnech 6. –17. června 1966.

⁴⁷¹ Memorandum of the Conference of Foreign Ministers, 14. června 1966, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 40, s. 220.

⁴⁷² V praxi byl generálním sekretářem sovětský diplomat a jeho aktivita se omezovala pouze na organizaci průběhu jednání PPV.

⁴⁷³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o zasedání ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Moskvě ve dnech 6. –17. června 1966.

⁴⁷⁴ Memorandum of the Conference of Foreign Ministers, 14. června 1966, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 40, s. 220.

složení delegací na jednáních Politického poradního výboru, podle Gromyky hrozilo nebezpečí paralyzování celého orgánu z důvodu podřízení skutečných politických problémů organizačním otázkám. Sovětský ministr zahraničních věcí v této souvislosti dokonce ocenil organizaci NATO, fungující automaticky i přes odlišné politické cíle jednotlivých členských států. Moskva z tohoto důvodu apelovala na schválení závazné rozhodovací pravomoci Politického poradního výboru.⁴⁷⁵

Rumunsko neustoupilo. Zamítavého stanoviska se dočkal i Gromykův kompromisní návrh, který hodlal vyměnit odložení statutu Politického poradního výboru za souhlas Bukurešti s dohodou, že ministři zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy se budou pravidelně scházet minimálně dvakrát do roka, případně i častěji na návrh členského státu.⁴⁷⁶ Manecův nesouhlas⁴⁷⁷ pouze demonstroval rumunskou obstrukční taktiku - Bukurešť doposud nevystupovala proti častým konzultacím, ale pouze proti ustanovení nového orgánu. Při doposud platící zásadě jednomyslnosti se tedy možnost dohody redukovala na otázku zřízení nevelkého technického sekretariátu, který by zlepšil přípravu a průběh porad Politického poradního výboru.⁴⁷⁸ Rumunsko však svůj souhlas podmínilo závazkem, že vytvoření tohoto orgánu ukončí snahu uvést v činnost stálý sekretariát. To zbytek členských států odmítl.⁴⁷⁹ Protokol z porady proto obsahoval strohou informaci, že v otázce zlepšení činnosti organizace Varšavské smlouvy nedospěli ministři zahraničních věcí k jednoznačným závěrům.⁴⁸⁰

Vzhledem k rumunskému postoji se Sovětský svaz rozhodl reformu politického rámce Varšavské smlouvy dočasně odložit. Politika Kremlu se tak po moskevské schůzce ministrů zahraničních věcí soustředila na vojenskou konsolidaci paktu prostřednictvím prosazení nového statutu Spojeného velení a také na opětovnou snahu svolat konferenci o evropské bezpečnosti, tentokrát zaštitěnou jménem Varšavské smlouvy jako celku.

⁴⁷⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Záznam o telefonickém rozhovoru se s. Davidem ze dne 14. června 1966.

⁴⁷⁶ Memorandum of the Conference of Foreign Ministers, 14. června 1966, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 40, s. 220.

⁴⁷⁷ Rumunský ministr odkázal na text ustavující smlouvy. Článek III měl představovat dostatečnou záruku, že se členské státy „budou radit o všech důležitých mezinárodních otázkách, které se dotýkají jejich společných zájmů.“

⁴⁷⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o zasedání ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Moskvě ve dnech 6. –17. června 1966.

⁴⁷⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Záznam o telefonickém rozhovoru se s. Davidem ze dne 17. června 1966.

⁴⁸⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Protokol porady ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy, 17. června 1966.

6.5 Otázka deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě

Rumunsko se v této době již s ostatními členy Varšavské smlouvy nerozcházelo pouze v otázce vnitřní reformy paktu. Na moskevské schůzce se probírala i nová sovětská iniciativa – deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě. Váhu této výzvy mělo následující měsíc podpořit její schválení Politickým poradním výborem. Bukurešť předložila vlastní modifikaci textu, ve které mírnila protizápadní tón dokumentu.⁴⁸¹ Jednalo se o další demonstraci rumunské tendence vést nezávislejší zahraniční politiku. Sovětskou verzi deklarace Rumunsko odmítlo s odkazem na rovnost členských států paktu a z ní vyplývající nutnosti vypracovat text kolektivně. Rumunské úpravy dokumentu pak kromě mírnějších formulací vůči politice Bonnu obsahovaly i odsouzení existence NATO a Varšavské smlouvy. Rumunsko mezi charakterem těchto bloků nečinilo výraznější rozdíl, což se pochopitelně nesetkalo s pozitivní reakcí ostatních delegací. Akcentován byl i odlišný pohled Bukurešti na problematiku nešíření jaderných zbraní. Nově formulované stanovisko kladlo důraz na zničení stávajících jaderných arzenálů.⁴⁸² Tato pozice se velmi podobala čínskému oficiálnímu postoji k dané problematice, což poukazovalo na sblížení obou komunistických států. Stejně tak rumunská neochota tvrdě kritizovat západoněmeckou vládu byla motivována rozvíjejícími hospodářskými kontakty obou států.

Rumunsko operovalo s předpokladem, že snaha ostatních členských států neprezentovat veřejně rozkoly ve Varšavské smlouvě bude mít za následek akceptování jeho požadavků. Do jisté míry se tak stalo. Sovětská strana musela v průběhu schůzky ministrů zahraničních věcí přistoupit na bilaterální jednání s rumunskými představiteli, ze kterých vzešel koncept nového dokumentu.

Rumunské modifikace textu odhalovaly i jeden z důvodů, proč Ceaușescovo vedení odmítalo jakékoliv upevnění organizace Varšavské smlouvy. Snaha udržet spolupráci v paktu na minimální úrovni představovala pouze způsob, jakým Bukurešť hodlala dosáhnout ambicióznějšího cíle – rozpuštění vojenskopolitických bloků. V takovém případě by pochopitelně došlo k výraznému posílení suverenity a vojenské svrchovanosti národních států, tedy k naplnění hlavních zahraničněpolitických cílů Ceaușescova režimu. Upevnění rámce Varšavské smlouvy však možnost takového kroku fakticky vylučovalo. V odvetné reakci by se mohlo také výrazně konsolidovat NATO a urychlit řešení krize, ve které se

⁴⁸¹ Sovětský návrh mimo jiné označoval politiku Západu a především SRN jako hlavního zdroj nebezpečí v Evropě.

⁴⁸² NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o zasedání ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy v Moskvě ve dnech 6. –17. června 1966.

Severoatlantická aliance ocitla v téměř stejné době jako Varšavská smlouva. Následná možnost rozpuštění obou stabilizovaných bloků by se výrazně zmenšila.

Pouze v otázce prohlášení ministrů zahraničních věcí států Varšavské smlouvy k „americké agresi“ ve Vietnamu se Rumunsko nebránilo spolupráci. Problematika proto byla zařazena na program nadcházející VIII. schůzky Politického poradního výboru.

6.6 VIII. zasedání Politického poradního výboru v Bukurešti

Po Chruščovově pádu byla deklarována vůle svolávat jednání Politického poradního výboru častěji než v minulých letech. Přesto, když se ve dnech 4. až 6. července 1966 v rumunské metropoli uskutečnila VIII. schůze tohoto orgánu, od jeho posledního zasedání uplynul téměř rok a půl. Agenda zahrnovala tři ústřední body. Krom schválení deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě a odsouzení americké politiky ve Vietnamu jménem Varšavské smlouvy mělo především dojít k přijetí nového statutu Spojeného velení. Základ jednání představoval návrh statutárního dokumentu vypracovaný na moskevské schůzi ministrů obrany. Aktivní východoněmečtí představitelé se na poslední chvíli snažili na pořad schůze zařadit i otázku statutu Politického poradního výboru, ale pro odpor rumunské strany neuspěli.⁴⁸³

Brežněv sice prohlašoval, že věří v definitivní schválení nového vojenského statutu,⁴⁸⁴ schůzka však v tomto ohledu skončila naprostou blamáží. Rumunský ministr zahraničních věcí Manescu ještě v předvečer jednání ujišťoval sovětské představitele, že Bukurešť bude o dohodu usilovat stůj co stůj.⁴⁸⁵ Takto vstřícný postoj však nezaujal vůdce RKS Ceaușescu. Ten předem prohlásil, že Rumunsko zásadně nesouhlasí s předpokládaným podřízením Spojeného velení autoritě Politického poradního výboru. Ceaușescu oznámil, že Rumunsko nový statut podpoří pouze tehdy, bude-li upraven v naprostém souladu s textem ustavující smlouvy.⁴⁸⁶ Během schůze pak rumunští představitelé vystoupili s požadavkem změnit výsledný statut v duchu připomínek, které již dříve deklarovali v dodatku k oficiálnímu

⁴⁸³ NA, f. 1261/0/5 Komunistická strana Československa - Ústřední výbor. Předsednictvo ÚV KSČ 1966-1971, sv. 4, a.j. 4/1, Zpráva o průběhu a výsledcích porady PPV Varšavské smlouvy a porady na nejvyšší úrovni o problémech RVHP, 9. července 1966.

⁴⁸⁴ Stenographic Report – Meeting of the PCC of the Warsaw Treaty Member-States, 4.-6. července 1966, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17962/ipublicationdocument_singledocument/67531DB8-226C-4379-B165-D21D496DB8FF/en/Bulgarian_Minutes_1966_en.pdf [2010-06-29].

⁴⁸⁵ NA, f. 1261/0/44, i.č. 407, k. 173, Telegram z jednání PPV v Bukurešti, 2. července 1966.

⁴⁸⁶ NA, f. 1261/0/5, sv. 4, a.j. 4/1, Zpráva o průběhu a výsledcích porady PPV Varšavské smlouvy a porady na nejvyšší úrovni o problémech RVHP, 9. července 1966.

protokolu z moskevského jednání ministrů obrany. Disciplinovat Rumunsko se nepodařilo ani sovětské delegaci během bilaterální diskuse.⁴⁸⁷

Rumunské vedení si uvědomovalo, že přijetí nového statutu by výrazně oslabilo dosavadní pozici Spojeného velení. Kladně hodnotilo především přesun jednotlivých armád pod národní velení a posílení rozhodovací pravomoci vedení členských států v mnoha oblastech. Zásadní problém pro Rumunsko představovala explicitně uvedená vedoucí pozice Politického poradního výboru. Bukurešť se domnívala, že vojenský statut pasující Politický poradní výbor do role rozhodující instance Varšavské smlouvy se snaží obejít Rumunskem blokové posílení politického rámce paktu.⁴⁸⁸ V průběhu jednání se navíc objevil návrh, aby Politický poradní výbor disponoval pravomocí rozhodovat o veškerých otázkách spojených s existencí Varšavské smlouvy.⁴⁸⁹ Obava z pokusu transformovat Politický poradní výbor do orgánu s majoritní rozhodovací pravomocí skrze vojenský statut byla pro Bukurešť podstatnější než oslabení stávající sovětské hegemonie v kontrole ozbrojených sil států východního bloku.

Během debaty o schválení statutárních dokumentů se všechny ostatní delegace dožadovaly přijetí moskevského návrhu bez modifikací. Sovětská strana navíc od prvního dne konference deklarovala, že hodlá diskusi přerušit, pokud nebude panovat jednoznačná shoda. Sovětská delegace odkazovala na údajné pověření politbyra KSSS při neshodách vyškrtnout schválení vojenského statutu z agendy jednání. Ve chvíli, kdy Rumuni předložili nový modifikovaný koncept, se tak také stalo. Zástupci RSR sice protestovali a požadovali další projednání jimi předloženého dokumentu, avšak Sověti s odkazem na instrukce svého politbyra odmítli. Vedení RKS zpětně podezíralo Moskvu, že se pouze snažila vyhnout zaujetí jednoznačného stanoviska k rumunským návrhům vzhledem k tomu, že k této iniciativě neměli sovětské zástupci připravené stanovisko.⁴⁹⁰ Sovětský svaz zvolil pouze stejnou obstrukční taktiku jako již dříve Rumunsko. Právě „rumunští soudruzi“ se během roku 1966 několikrát vyhýbali projednání předložených návrhů s odkazem na chybějící mandát domácích stranických orgánů.

⁴⁸⁷ Minutes of Summit of Warsaw Pact Leaders in Bucharest, 5.-7. července 1966, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 41, s. 225.

⁴⁸⁸ Minutes of the Conversation of the of the Executive Committee of the Romanian Communist Party, 12. července 1966, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/17947/ipublicationdocument_singledocument/245EE2A4-C957-47C2-8D30-04D01C2D06A5/en/660712_Minutes_Eng.pdf [2010-06-29].

⁴⁸⁹ Minutes of Summit of Warsaw Pact Leaders in Bucharest, 5.-7. července 1966, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 41, s. 225.

⁴⁹⁰ Tamtéž.

Po krachu jednání o změnách ve vojenském rámci se Sovětský svaz tiše rozhodl reformu Varšavské smlouvy odložit. Aktuálnější se pro Moskvu stalo zajistit si rumunskou podporu pro své nové iniciativy v otázce evropské kolektivní bezpečnosti.⁴⁹¹ Brzy se ukázalo, že pro rumunské vedení toto bude schůdná cesta. Ač na moskevské schůzce ministrů zahraničních věcí vznesla rumunská delegace k textu deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě četné připomínky, nyní rumunští představitelé od svých výhrad upustili a dosáhli se zbytkem členských států poměrně rychle konsensu.⁴⁹² Výsledkem byla tzv. bukurešťská deklarace. Obsah dokumentu se fakticky omezil na výzvu k uznání *statu quo* v Evropě, který by znamenal mezinárodní garanci celé sovětské zájmové sféry. Státy Varšavské smlouvy se vzdávaly veškerých územních nároků na starém kontinentu. Na oplátku požadovaly obdobný krok ze strany Západu, především v otázce revize hranic SRN. Stěžejní bod bukurešťské deklarace pak představovala výzva k uspořádání mezinárodní konference o bezpečnosti v Evropě.⁴⁹³ Tato iniciativa se stala v následujících letech jedním z klíčových prvků sovětské zahraniční politiky.

Na rozdíl od otázky evropské bezpečnosti Rumunsko hodlalo držet nezávislou zahraničně politickou linii ve vietnamské problematice. Ceaușescu tak mimo jiné navrhl dvacet samostatných dodatků k Sovětským svazem předkládané deklaraci k eskalujícímu vietnamskému konfliktu.⁴⁹⁴ Rumunsko důrazně požadovalo, aby text plně korespondoval s názory vlády VDR, se kterou zástupci RKS předem jednali. V polském a sovětském návrhu deklarace Varšavské smlouvy k vietnamské otázce došlo totiž k jisté úpravě severovietnamských tezí. Problém představoval především polský apel k zahájení rozhovorů o vietnamské válce s představiteli některých západních států, jejichž vlády projevily nesouhlas s politikou USA v Indočíně. Společné stanovisko Varšavské smlouvy k vietnamskému konfliktu se podařilo zformulovat až na návrh československého prezidenta Novotného, aby přítomní ministři zahraničních věcí vypracovali společně nový text.⁴⁹⁵ Dokument pochopitelně ostře odsoudil americkou zahraniční politiku a vyzýval k okamžitému zastavení akcí amerických vojsk v jihovýchodní Asii. Svým tónem a charakterem plně navazoval na propagandistické výzvy Politického poradního výboru z Chruščovovy éry. Významnějším aspektem rezoluce se zdál příslib hospodářské a zbrojní pomoci Varšavské smlouvy

⁴⁹¹ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 33.

⁴⁹² NA, f. 1261/0/5, sv. 4, a.j. 4/1, Zpráva o průběhu a výsledcích porady PPV Varšavské smlouvy a porady na nejvyšší úrovni o problémech RVHP, 9. července 1966.

⁴⁹³ NA, f. 1261/0/5, sv. 4, a.j. 4/1, Deklarace o upevnění míru a bezpečnosti v Evropě, 5. července 1966.

⁴⁹⁴ Minutes of Summit of Warsaw Pact Leaders in Bucharest, 5.-7. července 1966, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 41, s. 225.

⁴⁹⁵ NA, f. 1261/0/5, sv. 4, a.j. 4/1, Zpráva o průběhu a výsledcích porady PPV Varšavské smlouvy a porady na nejvyšší úrovni o problémech RVHP, 9. července 1966.

severovietnamskému režimu. Členské státy paktu dokonce hovořily i o možném odchodu svých občanů, jakožto „dobrovolníků“ ochotných bojovat za věc socialismu po boku vietnamských komunistů.⁴⁹⁶

Zůstalo však u propagandistických prohlášení. Do jisté míry se na tom podepsala i trvající neochota Mao C' Tunga urovnat s Brežněvovým vedením sovětsko-čínskou roztržku. Sovětský návrh na spolupráci obou mocností ve vietnamské otázce, který učinil již v únoru 1965 předseda rady ministrů Alexej Kosygin během návštěvy Peking, čínský vůdce odmítl. Naopak provokativně prohlásil, že čínský spor se Sovětským svazem bude trvat dalších 9000 let.⁴⁹⁷ Stejně tak polská výzva Číně k poskytnutí společné podpory všech socialistických států severovietnamskému režimu vyzněla do ztracena.⁴⁹⁸

6.7 Rumunské teze o rozpuštění vojenských bloků

Je nepochybné, že hlavním cílem zahraničněpolitické linie Ceaușescova vedení bylo dosáhnout volnosti v manévrování pod sovětskou záštitou. Dle oficiální dobové teze měla rumunská politika směřovat k rozpuštění NATO i Varšavské smlouvy a stažení všech cizích vojsk i vojenských základen z území evropských států. To představovalo návrat k původnímu Chruščovovu záměru z poloviny padesátých let. RKS deklarovala již na svém IX. sjezdu, že Rumunsko se jednoznačně pozitivně staví k likvidaci veškerých vojenskopolitických bloků. Sám Ceaușescu v projevu u příležitosti 45. výročí založení komunistické strany v Rumunsku označil existenci bloků a rozmístění vojsk v cizích zemích za anachronismus neslučitelný s národní nezávislostí, svrchovaností a s normálními vztahy mezi jednotlivými státy. V souvislosti s tímto prohlášením se na Západě dokonce objevily spekulace, zda RSR nehodlá z Varšavské smlouvy vystoupit.⁴⁹⁹ Členské státy paktu dokonce podezíraly rumunskou stranu, že rozšíření této fámy sama aktivně podpořila.⁵⁰⁰

Tyto spekulace odmítl rumunský ministr zahraničí Manescu během své návštěvy Prahy v květnu 1966. Zároveň stručně a výstižně popsal rumunský postoj k Varšavské smlouvě. RSR se nadále považovala za členský stát paktu a hodlala v této pozici zůstat po dobu další existence NATO. Oficiální prohlášení rumunské vlády oznamovalo, že Bukurešť

⁴⁹⁶ NA, f. 1261/0/5, sv. 4, a.j. 4/1, Prohlášení k agresi USA ve Vietnamu, 6. července 1966.

⁴⁹⁷ QIANG, Z., *Beijing and the Vietnam Conflict, 1964-1965: New Chinese Evidence*, in: CWIHP Bulletin 6/7, 1995, s. 232-242.

⁴⁹⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Dopis ÚV PSDS ÚV Komunistické strany Číny s výzvou ke koordinaci postupu ve vietnamské otázce, 28. prosince 1965.

⁴⁹⁹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 407, k. 173, Informace o současném vývoji politiky Rumunské komunistické strany a vzájemných československo-rumunských vztazích, 1966.

⁵⁰⁰ NA, f. 1261/0/5, sv. 2, a.j. 2/2, Zpráva o současném politickém vývoji v Rumunsku, 21. června 1966.

se staví za rozpuštění všech vojenskopolitických bloků, Varšavské smlouvy nevyjímaje. Do té doby se veškerá činnost paktu měla řídit výhradně textem ustavující smlouvy. Spolupráce se měla omezit pouze na konzultace vlád členských států při koordinaci postupu v důležitých mezinárodních otázkách. Žádné orgány paktu však neměly nabývat nadstátní charakter, který by jim umožňoval direktivně rozhodovat o politické linii členských států. V této oblasti hodlalo Ceaușescovo vedení získat maximální svrchovanost.⁵⁰¹

Participace ve Varšavské smlouvě byla tedy pro Bukurešť přijatelná do takové míry, kdy neomezovala svrchovanost a nezávislost v rozhodování o použití rumunských ozbrojených sil. Postoj Ceaușescova režimu k návrhům na reformu Varšavské smlouvy je tedy nutné zasadit do kontextu „postupného získávání nezávislosti“ Rumunska uvnitř východního bloku, jeho hospodářské a vojenské politiky. Ceaușescu oficiálně nevystupoval proti samotné koordinaci velení v rámci Varšavské smlouvy, avšak nehodlal připustit, aby rumunská armáda vykonávala rozkazy hlavního velitele Grečka či jiných sovětských maršálů. Nejvyšší velící orgány měla představovat RKS a rumunská vláda.⁵⁰² Z tohoto důvodu nemělo Rumunsko zájem odsouhlasit ani takovou reformu vojenského rámce, která by na jedné straně omezila sovětský vliv ve Spojeném velení, avšak zároveň by posílila roli kolektivních orgánů. Ceaușescu se rovněž nesnažil prosadit své návrhy ve Varšavské smlouvě za každou cenu. Postačovalo, když při prezentaci jeho názorů zástupci ostatních socialistických států nevznášeli otevřené protesty. Bukurešť si na druhou stranu uvědomovala rizika spojená s unáhlenými akcemi, a proto se své svazky s organizacemi východního bloku snažila oslabovat pozvolna. Pokud by nějaký čin vzbudil mezi členy Varšavské smlouvy výrazný rozruch, hodlalo rumunské vedení odpovědět umírněným krokem, který by opět partnery uspokojil.⁵⁰³ Podpora Ceaușescova kurzu však nebyla jednoznačná. V RKS existovala v této době i opozice proti politice národního komunismu inspirovaná Moskvou.⁵⁰⁴

V prohlášeních rumunských představitelů i v domácím tisku se proto Varšavské smlouvě či RVHP věnovala naprosto minimální pozornost. Pokud již otázka Varšavské smlouvy byla zmíněna, neopomněli představitelé RKS doplnit, že její fungování je podmíněno pouze další existencí NATO a cílem Rumunska je svět bez vojenských paktů.⁵⁰⁵

⁵⁰¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 407, k. 173, Informace československého ministerstva zahraničních věcí návštěvě ministra zahraničních věcí RSR C. Manescu v Praze, 17. května 1966.

⁵⁰² RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 62-64.

⁵⁰³ NA, f. 1261/0/5, sv. 2, a.j. 2/2, Zpráva o současném politickém vývoji v Rumunsku, 21. června 1966.

⁵⁰⁴ RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 62.

⁵⁰⁵ NA, f. 1261/0/5, sv. 16, a.j. 17/k.i. 6, Zpráva o pevné pozici N. Ceaușesca v rumunském vedení, 29. listopadu 1966.

Rumunští představitelé kritizovali Varšavskou smlouvu také v interních rozhovorech s diplomaty ostatních členských států. Člen politbyra RKS Emil Bodnăraș mimo jiné v rozhovoru s československým titulářem v únoru 1966 požadoval zrovnoprávnění členských států v orgánech paktu a vyslovil se i pro obnovení pozorovatelského statutu Číny.⁵⁰⁶

Proti rumunským snahám oslabit Varšavskou smlouvu se otevřeně postavila část členských států paktu, především Polsko a NDR. Moskva se však snažila rozkolu ve své alianci zamezit. Poté, co na VIII. schůzi Politického poradního výboru došlo k odložení reformy na neurčito, přislíbil Kreml nespokojeným satelitům alespoň další konzultace o budoucnosti Varšavské smlouvy. Brežněv v této souvislosti prohlásil, že „*je třeba být trpělivý se soudruhem Ceaușescem, je ještě mladý a nezkušený*“.⁵⁰⁷ Přesto se otázka dalšího postupu v reformě Varšavské smlouvy nedostala vůbec na program jednání během neoficiální schůzky vedeních členských států paktu v druhé polovině října 1966 v Moskvě.⁵⁰⁸ Zásadním impulsem pro obnovení reformního procesu se tak stala až výměna na postu hlavního velitele Spojených ozbrojených sil v roce 1967.

⁵⁰⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 407, k. 173, Záznamy z méně významných rozhovorů čs. tituláře v období seznamovacích návštěv rumunských představitelů v roce 1966.

⁵⁰⁷ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 32-33.

⁵⁰⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o pobytu A. Novotného, J. Lenárta a B. Lomského v SSSR ve dnech 17.-21. října 1966, 31. října 1966.

7. Obnova jednání o reformách

Po jednání Politického poradního výboru v Bukurešti v létě 1966 byla problematika reformy Varšavské smlouvy na více než rok odsunuta do pozadí. K prvním konzultacím o budoucnosti reforem, které Brežněv slíbil po krachu bukurešťského jednání nespokojeným členskými státy, došlo až v únoru 1967 na poradě ministrů zahraničních věcí. Porada se měla původně uskutečnit 7. února v Berlíně. Několik dní před jejím začátkem však rumunské vedení oznámilo, že se zástupci RSR schůzky na území NDR nezúčastní. Důvodem byla východoněmecká kritika rumunské zahraniční politiky, kterou v souvislosti s navázáním diplomatických styků mezi RSR a SRN⁵⁰⁹ uveřejnil ve svém úvodníku list Neues Deutschland. Rumunsko proto navrhlo schůzku odložit a uskutečnit na území jiného členského státu Varšavské smlouvy. Ministři zahraničních věcí se tak sešli ve dnech 8. až 10. února ve Varšavě. Ačkoliv se jednalo o jasný ústupek rumunské straně, ta demonstrativně vyslala do polské metropole pouze Manescova náměstka Mircea Malitu.⁵¹⁰

Oficiálním účelem jednání bylo projednat další postup Varšavské smlouvy v otázce evropské bezpečnosti a zaujetí společné pozice vůči zahraničněpolitické linii SRN. Ministři zahraničních věcí odsouhlasili vystupňování kampaní za mezinárodní uznání NDR a za svolání evropské bezpečnostní konference. Obě akce směřovaly k vytvoření nátlaku na vládu SRN. V předvečer jednání uspořádal polský ministerský předseda Józef Cyrankiewicz večeři pro delegace tzv. „cementového jádra Varšavské smlouvy“. U stolu se sešly zástupci Sovětského svazu, Československa, Východního Německa a Polska, tedy zemí, které doposud v jednání o reformě paktu vystupovaly nejaktivněji. Polský premiér v průběhu večera vyjádřil názor, že pro semknutost paktu má rozhodující význam jednotný postup právě těchto států. Toto jádro paktu mělo být ještě upevněno uzavřením série nových bilaterálních spojeneckých smluv.⁵¹¹ Dvacetiletá platnost smluv uzavřených po druhé světové válce mezi státy tehdy se formujícího východního bloku se chýlila ke konci. Bez ohledu na existenci multilaterálního spojení v rámci Varšavské smlouvy bylo rozhodnuto o prodloužení paralelní sítě dvoustranných spojení mezi sovětskými satelity. K nově uzavíraným smlouvám mělo výhrady jedině Rumunsko. Jeden z hlavních problémů představovaly právě pasáže týkající se Varšavské smlouvy.⁵¹²

⁵⁰⁹ Rumunská vláda navázala diplomatické styky s Bonnem dne 31. ledna 1967, bez předchozí konzultace s NDR.

⁵¹⁰ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Informace o poradě ministrů zahraničních věcí států Varšavské smlouvy, 13. února 1966.

⁵¹¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Záznám o rozhovorech na večeři dne 7. 2. 1967, 13. února 1966.

⁵¹² V únoru 1968 proběhla v Bukurešti rumunsko-sovětská jednání, během kterých mělo dojít k vypracování nové bilaterální „smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci“, která měla trvat následujících dvacet let.

Polsko se počátkem roku 1967 snažilo navázat na svou iniciativu prezentovanou již po neúspěchu jednání náměstků ministrů zahraničních věcí Varšavské smlouvy v předchozím roce - posílení role kolektivních orgánů Varšavské smlouvy mělo být prosazeno bez ohledu na Rumunsko. Polsko si od reformy paktu slibovalo především větší možnost alespoň částečně působit na sovětskou zahraniční politiku. Jak nastínil člen politbyra ÚV PSDS, ideolog Zenon Klizsko, celý proces se měl samozřejmě odehrávat v režii Sovětského svazu, „deštníku“ Varšavské smlouvy. Gromyko v reakci na tuto tezi „velmi skromně“ prohlásil, že činnost paktu je plně v rukou všech členů. Připustil však, že někteří její členové k sobě mají blíže. Pojítka měla na základě geografické polohy a historické zkušenosti představovat německá problematika. Československý ministr Václav David nicméně nabádal v rámci „cementového jádra“ k obezřetnému postupu, aby ostatní členové nezískali pocit, že se s nimi v rámci Varšavské smlouvy nepočítá. Gromyko s tímto souhlasil.⁵¹³ Proti postupu obcházejícímu ostatní členské státy paktu se vyslovil československý prezident Novotný. V konzultaci s Davidem jasně odmítl návrh SSSR, PLR a NDR přijmout z jednání čtyř tajný protokol. Novotný deklaroval, že vedení KSČ považuje za hlavní cíl dosáhnout společné dohody všech zúčastněných zemí.⁵¹⁴

Je nutné podotknout, že po nástupu Brežněva do čela KSSS docházelo k častějším konzultacím za účelem koordinace zahraniční politiky Varšavské smlouvy bez ohledu na absenci formálního rámce. Cílem schůzek ministrů zahraniční však bylo především vzbudit dojem, že státy východního bloku samostatně rozhodují o své politice a navzájem respektují princip nevměšování. Ve skutečnosti však ústřední bod těchto schůzek nadále představovaly sovětské zahraničněpolitické iniciativy.

Ačkoliv se polští zástupci na varšavské schůzce snažili přesvědčit Sovětský svaz, Československo a Východní Německo k užší spolupráci v rámci Varšavské smlouvy, otázka oživení její reformy explicitně zmíněna nebyla. Na pořad jednání se pozvolna dostávala až v průběhu prvních měsíců roku 1967. Během dubnové schůzky československého ministra obrany Bohumíra Lomského s Leonidem Brežněvem v Moskvě například generální tajemník

Finalizaci textu provázely značné komplikace. Rumunská diplomacie ve vztahu k Varšavské smlouvě odmítla přijmout závazek dodržování povinností vyplývajících z členství v paktu. Bukurešť správně namítala, že platnost Varšavské smlouvy vyprší v roce 1975, a touto formulací by se její trvání de facto prodloužilo až do roku 1988. Rovněž znamenala opuštění myšlenky současného rozpuštění vojenských bloků- Když Bukurešť zjistila, že Moskva toto považuje za klíčový aspekt nové smlouvy, snažila se alespoň dosáhnout dodatku, že vše se vztahuje pouze po dobu platnosti paktu. Srov. RETAGEN, s. 45; 83.

⁵¹³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Záznam o rozhovorech na večeri dne 7. 2. 1967, 13. února 1966.

⁵¹⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Záznam z telefonického rozhovoru s A. Novotného se s. V. Davidem, 9. února 1967.

KSSS⁵¹⁵ vyzýval k dalším konzultacím v otázce odložených reforem. Sovětský vůdce pověřil ministry obrany členských států paktu, aby po vzájemných konzultacích předložili návrh řešení. Od červencové schůze Politického poradního výboru se tedy za tři čtvrtě roku nezměnilo vůbec nic. Stejně tak Lomský nevystoupil s žádnou novou iniciativou. Zopakoval pouze československé stanovisko, že k lepší koordinaci spolupráce ve Varšavské smlouvě je nezbytné rozšířit štáb Spojených ozbrojených sil o nesovětské generály a důstojníky z armád všech členských států.⁵¹⁶

Impulsem pro obnovení jednání o reformách se stala výměna hlavního velitele Spojených ozbrojených sil v dubnu 1967. Dosavadní velitel maršál Grečko nahradil ve funkci ministra obrany Sovětského svazu zesnulého Rodiona Malinovského. Post hlavního velitele vojsk Varšavské smlouvy zaujal dosavadní první náměstek sovětského ministerstva obrany Ivan Jakubovskij. Ambiciózní maršál plánoval reformu paktu dokončit. V průběhu léta uspořádal sérii návštěv jednotlivých členských států, během kterých byla budoucnost vojenské spolupráce ve Varšavské smlouvě živě diskutována.

Ve prospěch obnovení jednání o reformě Varšavské smlouvy, případně alespoň jejího vojenského rámce, vystupovalo především Československo. V průběhu maršálova jednání v Praze českoslovenští představitelé apelovali na zahájení nového kola konzultací, které po krachu jednání Politického poradního výboru v Bukurešti přislíbil Brežněv. Praha považovala za prioritní konečně schválit nový statut Spojeného velení, od čehož si slibovala celkové zlepšení spolupráce v rámci paktu.⁵¹⁷ Více než čtrnáct měsíců nečinnosti v této otázce způsobilo změnu Novotného názoru na posílení spolupráce pouze mezi částí členských států. Ačkoliv doposud myšlenku separátních akcí odmítal, nyní Jakubovského informoval, že minimálně vytvoření společného štábu Varšavské smlouvy považuje ČSSR za zásadní a k realizaci je nutné přistoupit bez ohledu na Rumunsko. Za tímto účelem Novotný navrhl vyslat 10 až 12 československých důstojníků do stávajícího štábu Spojených ozbrojených sil. Zde měli dočasně působit v pozici představitelů ČSLA, přičemž po reorganizaci orgánu by se tato skupina přeměnila v základ československého zastoupení ve společném štábu. Novotný zároveň inicioval pravidelné konzultace o stavu výzbroje a strategii států NATO. Projevil zájem o bilaterální spolupráci se Sovětským svazem, pokud by se toto nepodařilo prosadit na

⁵¹⁵ V dubnu 1966 došlo ke změně názvu Brežněvovy funkce, do té doby zastával pozici prvního tajemníka KSSS.

⁵¹⁶ Informace ministra obrany B. Lomského prezidentovi A. Novotnému z jednání s L. Brežněvem o výstavbě československé armády, 21. dubna 1967, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. I*, př. 9, s. 326.

⁵¹⁷ Návrh ministra obrany B. Lomského prezidentovi ČSSR A. Novotnému k nadcházející návštěvě velitele vojsk Varšavské smlouvy I. Jakubovského v Praze, 4. září 1967, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. I*, dok. 3, s. 31.

úrovni celé Varšavské smlouvy. Neopomněl přitom Jakubovského ujistit, že sovětská vedoucí úloha by samozřejmě zůstala zachována.⁵¹⁸

Zásadní význam mělo pro Prahu vytvoření Technického výboru, které předpokládal již statut Spojeného velení zablokovaný v červenci 1966 Rumunskem. Problémy, které měl tento orgán řešit, tedy veškeré otázky výstavby ozbrojených sil a jejich přezbrojování, vnímala ČSSR jako klíčové.⁵¹⁹ Sovětský tlak na militarizaci československé ekonomiky trval již od počátku padesátých let. Vedení KSČ si od zlepšení spolupráce v rámci Varšavské smlouvy nepochybně slibovalo větší rozložení těchto závazků na další členské státy paktu. Vzhledem k ofenzivní úloze československého frontu není překvapivé, že Praha měla značný zájem na prosazení takové reformy, která by zajistila československým zástupcům ve Spojeném velení aktivnější roli při plánování či vedení vojenských operací.⁵²⁰

Jakubovskij však možnost separátních akcí prozatím nepodpořil a naznačil, že spíše očekává posun v rumunském postoji.⁵²¹ Jako příklad uvedl situaci kolem komuniké z nedávno proběhnuvších společných vojenských cvičení. Ačkoliv původně rumunský náčelník hlavní politické správy odmítal formulaci, že „*cvičení prokázala jasně jednotu politické linie států Varšavské smlouvy*“⁵²², rumunský ministr obrany ji odsouhlasil a ještě Jakubovskému sdělil, že by bylo třeba další cvičení uspořádat na rumunském území.⁵²³ Rumunské vedení přitom odmítalo pořádání vojenských cvičení Varšavské smlouvy na svém území již od roku 1963. Příslušníci rumunských ozbrojených sil se sice i nadále účastnili spojeneckých cvičení, avšak v takovém případě dávala Bukurešť najevo svůj rezervovaný postoj. Vysílala je s oficiálním statutem „pozorovatelů“, zatímco Moskva označovala rumunské vojáky za standardní „účastníky“ manévru.⁵²⁴

⁵¹⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Záznam o návštěvě hlavního velitele Spojených ozbrojených sil států Varšavské smlouvy maršála SSSR I.I. Jakubovského u soudruha prezidenta dne 4. 9.1967 na Pražském hradě.

⁵¹⁹ Návrh ministra obrany B.Lomského prezidentovi ČSSR A.Novotnému k nadcházející návštěvě velitele vojsk Varšavské smlouvy I.Jakubovského v Praze, 4.září 1967, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv. I, dok. 3, s. 31.

⁵²⁰ Jak již bylo dříve uvedeno, z dnešního pohledu se jeví jako velice naivní možnost výrazného posílení vlivu jednotlivých sovětských satelitů na vytváření vojenských strategických koncepcí zmiňovaná v mnoha československých vojenských interních dokumentech.

⁵²¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Záznam o návštěvě hlavního velitele Spojených ozbrojených sil států Varšavské smlouvy maršála SSSR I.I. Jakubovského u soudruha prezidenta dne 4. 9.1967 na Pražském hradě.

⁵²² Místo ní navrhoval formulaci typu, že cvičení proběhlo v duchu zásad marxismu-leninismu.

⁵²³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Záznam o návštěvě hlavního velitele Spojených ozbrojených sil států Varšavské smlouvy maršála SSSR I.I. Jakubovského u soudruha prezidenta dne 4. 9.1967 na Pražském hradě.

⁵²⁴ RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 63.

7.1 Jednání o smlouvě o nešíření jaderných zbraní

Jakubovského iniciativu k obnovení jednání o reformě Varšavské smlouvy v roce 1967 výrazně upozadila problematika smlouvy o nešíření jaderných zbraní. Poté, co Sovětský svaz a Spojené státy dosáhly počátkem roku v této otázce jistého konsensu, navrhlo v květnu Ceaușescovo vedení svolat Politický poradní výbor za účelem posouzení návrhu konceptu smlouvy. Ačkoliv se Rumunsko stavělo k dané problematice od počátku pasivně⁵²⁵, v průběhu jednání se opět projevila snaha prosazovat vlastní, na Moskvě nezávislou zahraničněpolitickou linii. Bukurešť odmítla názor, že smlouva o nešíření jaderných zbraní je jedním ze série mnoha důležitých kroků v postupném odzbrojovacím procesu a deklarovala, že cílem by mělo být komplexní a úplné odzbrojení. Ceaușescu z tohoto důvodu dokonce v březnu 1967 navštívil na vlastní žádost Moskvu. Zde vyjádřil pochyby o účelnosti připravované smlouvy a označil dohodu za celkově výhodnou pro americkou stranu. Rumunský vůdce požadoval, aby byl ve smlouvě obsažen i explicitní požadavek na postupné odzbrojení jaderných mocností. Kritizoval také údajně nedostatečné zajištění přístupu jednotlivých států k mírovému využití atomové energie. Ceaușescu v Moskvě Brežněvovi oznámil, že rumunská strana smlouvu o nešíření jaderných zbraní v takovéto podobě nepodepíše. Formálním zdůvodněním takového postoje se stala absence konzultací Moskvy s rumunským vedením během jejího jednání s Washingtonem.⁵²⁶

Rumunský požadavek svolat jednání Politického poradního výboru k otázkám smlouvy o nešíření jaderných zbraní přednesl Manescu v polovině května. Ačkoliv již od roku 1964 rumunští představitelé důsledně odmítali v rámci Varšavské smlouvy formalizovat konzultace na nejvyšší úrovni, nyní apelovali, aby se schůzka odehrála minimálně na úrovni ministrů zahraničních věcí. Rumunský návrh se s úspěchem nesetkal. Důvody je třeba hledat v samotné podstatě schůzek a konzultací v rámci Varšavské smlouvy. Situaci výstižně charakterizovalo vyjádření Konstantina Rusakova⁵²⁷, který podotkl, že porady v rámci paktu jsou užitečné pouze tehdy, pokud se ukáže možnost dohody. V opačném případě považoval konzultace nejen za neužitečné, ale i za nebezpečné, neboť hrozily navenek demonstrovat rozpory existující uvnitř Varšavské smlouvy. Stejně tak Brežněv sdělil Ceaușescovi během jeho návštěvy v Moskvě, že svolání Politického poradního výboru umožní pouze tehdy, pokud Bukurešť předloží takový dokument, který by umožnil sblížení a sjednocení stanovisek

⁵²⁵ Na zasedání Výboru 18 OSN delegace RSR vůbec nevystoupila a stejně pasivní byla i na poradách socialistických účastníků tohoto výboru.

⁵²⁶ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Návrh Rumunské socialistické republiky na svolání politického poradního výboru Varšavské smlouvy k projednání návrhu smlouvy o nešíření jaderných zbraní, 22. května 1967.

⁵²⁷ Konstantin Viktorovič Rusakov. V té době zástupce vedoucího mezinárodního oddělení ÚV KSSS.

členských států Varšavské smlouvy.⁵²⁸ Rumunskému vedení se tak zasedání Politického poradního výboru v roce 1967 svolat nepodařilo.

Opět se potvrdilo, že klauzule obsažené v člancích II⁵²⁹ a III⁵³⁰ ustavující smlouvy mají pouze vágní charakter. K závaznému svolávání jakýchkoliv porad v rámci Varšavské smlouvy chyběl potřebný statutární dokument. Československé ministerstvo zahraničí zpracovalo k dané situaci podrobný rozbor jednotlivých ustanovení smlouvy. Správně konstatovalo, že způsob svolávání porad Politického poradního výboru nebyl doposud nikterak definován. Pokusy vypracovat statut tohoto orgánu, jenž by mimo jiné stanovil způsob jeho svolávání, byly v roce 1966 zablokovány rumunskou stranou.⁵³¹ Československo poukázalo na skutečnost, že svolat Politický poradní výbor nebylo možné ani na základě komuniké z jeho prvního zasedání v roce 1956.⁵³² Jelikož nedošlo k naplnění jeho obsahu - vytvoření pomocných orgánů se neuskutečnilo a porady Politického poradního výboru se dvakrát ročně nekonaly - dokument dle rozboru Prahy fakticky nevstoupil v platnost. Českoslovenští představitelé zároveň upozornili, že jednání Politického poradního výboru iniciovala doposud zpravidla sovětská strana a tento návrh poté zbytek členských států jednomyslně schválil.⁵³³ Společné porady představitelů východního bloku k důležitým mezinárodním otázkám se zároveň konaly i mimo rámec Varšavské smlouvy, především za Chruščovovy éry. Pro socialistické státy tak dle československého rozboru existoval i alternativní způsob konzultací mimo rámec Politického poradního výboru.⁵³⁴ Československo, které v roce 1966 vystupovalo jako velký zastávce přijetí politického statutu Varšavské smlouvy, tímto nyní názorně dokazovalo, že rumunské obstrukce se nakonec obrátily proti zájmům Bukurešti.

Jednání o smlouvě o nešíření jaderných zbraní nakonec otevřelo cestu i obnovení pokusu o reformu alespoň vojenského rámce Varšavské smlouvy v roce 1968. Rumunské vedení splnilo Brežněvovu podmínku k svolání Politického poradního výboru a vypracovalo

⁵²⁸ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Návrh Rumunské socialistické republiky na svolání politického poradního výboru Varšavské smlouvy k projednání návrhu smlouvy o nešíření jaderných zbraní, 22. května 1967.

⁵²⁹ Smluvní strany prohlašují, že jsou ochotny účastnit se v duchu upřímné spolupráce všech mezinárodních jednání, jejichž cílem je zajistit mezinárodní mír a bezpečnost...

⁵³⁰ Smluvní strany budou se spolu radit o všech důležitých mezinárodních otázkách, které se dotýkají jejich společných zájmů, vedeny jsouc zájmem upevnění mezinárodního míru a bezpečnosti.

⁵³¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Návrh Rumunské socialistické republiky na svolání politického poradního výboru Varšavské smlouvy k projednání návrhu smlouvy o nešíření jaderných zbraní, 22. května 1967.

⁵³² ...PPV se bude scházet podle potřeby, avšak nejméně dvakrát do roka, aby projednával otázky vyplývající z uskutečňování Varšavské smlouvy.

⁵³³ Výjimku představovala VII. schůzka PPV, která se uskutečnila z iniciativy NDR. Východoněmečtí představitelé se jednání tohoto orgánu snažili svolat také v letech 1964 a 1966, avšak tyto pokusy nebyly úspěšné.

⁵³⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 42, k. 23, Rozbor příslušných ustanovení Varšavské smlouvy, 22. května 1967.

vlastní návrhy k této smlouvě. Bukurešť předložila dvě základní modifikace textu. Zaprvé, jaderné mocnosti měly zastavit produkci jaderných zbraní a souhlasit se zničením stávajících zásob a jejich mobilních jednotek; zadruhé, jaderné mocnosti se měly zavázat, že nepoužijí, ani nebudou vyhrožovat použitím nukleárních zbraní proti státům nedisponujícím jaderným arzenálem.⁵³⁵ V únoru 1968 se v Berlíně sešli náměstci ministrů zahraničních věcí členských států Varšavské smlouvy za účelem předjednání agendy schůzky Politického poradního výboru plánované na březen. Přes pokračování rumunských obstrukcí⁵³⁶ se na pořad nadcházejícího jednání Politického poradního výboru podařilo prosadit i znovuotevření otázek transformace štábu Spojených ozbrojených sil a zřízení vojenské rady u hlavního velitele.⁵³⁷ Na tomto postupu se shodli již v listopadu 1967 náčelníci generálních štábů členských států paktu na schůzce v Drážďanech. Přes trvajícím negativní postoj Rumunska se zbytek Varšavské smlouvy rozhodl pokusit prosadit tytéž návrhy, které Ceaușescovo vedení odmítlo na předchozím zasedání Politického poradního výboru v Bukurešti.⁵³⁸

Ujasnit pozice v této otázce měla v březnu schůzka náčelníků generálních štábů v Praze. Ústředním bodem se stalo vytvoření Vojenské rady Varšavské smlouvy, jakéhosi ekvivalentu Vojenského výboru NATO. Otázka reformy vojenského rámce paktu se zdála být o to aktuálnější, že koncem roku 1967 učinilo NATO v souladu s tzv. Harmelovou zprávou několik významných kroků ke své konsolidaci. Severoatlantická aliance nyní měla jasně vytýčené cíle – vlastní obranu a další détente.⁵³⁹ Pražské jednání však opět skončilo bez závazného usnesení. Výsledné memorandum obsahovalo pouze zdůraznění, že ustanovení štábu Spojených ozbrojených sil a technického výboru schválila již konference ministrů obrany v květnu 1966. Rumunská delegace naopak oznámila, že přes podpis Leontina Salajana na protokolu o novém vojenském statutu z roku 1966 považuje otázku za stále otevřenou, s odkazem na existenci rumunského dodatku k tomuto dokumentu.⁵⁴⁰ Zdálo se

⁵³⁵ Report to the Hungarian Socialist Workers' Party Political Committee on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers Preparing the Forthcoming Session of the Political Consultative Committee, 26. února 1968, http://129.132.36.135/serviceengine/Files/PHP/17234/ipublicationdocument_singledocument/c9a2d1ab-719c-4770-97bd-47614927f77f/en/680226_Report_E.pdf [2010-06-29].

⁵³⁶ Poté, co ostatní delegace odmítly rumunské návrhy ke smlouvě o nešíření jaderných zbraní jako nereálné a ohrožující možnost jejího přijetí, delegace RSR nechtěla vstoupit do diskuse o jejích návrzích, zdůrazňovala, že toto je mimo kompetence jednání.

⁵³⁷ Hungarian Minutes of the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 26. února 1968, http://129.132.36.135/serviceengine/Files/PHP/17238/ipublicationdocument_singledocument/3385d34c-a145-4595-8898-3b57fa50cbad/en/680226_Minutes_E.pdf [2010-06-29].

⁵³⁸ MASTNY, *A Cardboard...*, s. xxxi.

⁵³⁹ Tamtéž, s. 34.

⁵⁴⁰ V dodatku k oficiálnímu protokolu z jednání ministrů obrany členských států Varšavské smlouvy v květnu 1966 Rumunsko zdůraznilo, že zastává odlišný názor na úlohu a funkci PPV, dodatečně požaduje zahrnout do nového statutu Spojeného velení zřízení Vojenské rady u hlavního velitele a nepokládá za vhodné mít představitele hlavního velitele v národních armádách.

však, že významný průlom v jednání se podařil v otázce hlasovacího principu. Rumunsko naznačilo možnost ustoupit od svého fundamentálního požadavku, aby se v nově vytvořených orgánech rozhodovalo výhradně na základě jednomyslnosti. Tento vstřícný krok však Bukurešť doplnila množstvím obecně protireformních tezí.⁵⁴¹

Zbytek členských států Varšavské smlouvy měl na úspěšném dokončení reformem eminentní zájem. Stávající rumunský postoj se jevil jako nadále neudržitelný. Vůbec poprvé byla na pražském jednání oficiálně naznačena možnost, že reforma vojenského rámce Varšavské smlouvy by mohla být přijata pouze těmi členskými státy, které mají na vyřešení celé problematiky zájem. RSR se však v tomto případě měly ponechat otevřené dveře k participaci v nově vytvořených orgánech, pokud by to v budoucnu uznala za žádoucí.⁵⁴²

7.2 IX. zasedání Politického poradního výboru v Sofii

Ačkoliv oficiální komuniké tvrdilo, že „atmosféra byla upřímná a soudružská“⁵⁴³, jednání kladné výsledky nepřineslo. Shody se nepodařilo dosáhnout nejen v problematice reformy vojenského rámce Varšavské smlouvy, ale ani v otázce smlouvy o nešíření jaderných zbraní. Pozice k smlouvě byla přijata bez Rumunska.⁵⁴⁴ Zasedání Politického poradního výboru v Sofii poprvé v historii paktu skončilo přiznáním neshody. Toto dokumentuje i existence dvou oficiálních komuniké z jednání. První verzi podepsali všichni účastníci jednání, na druhém chyběl Ceaușescův podpis.⁵⁴⁵ Rumunské poznámky k sovětskému konceptu smlouvy o nešíření jaderných zbraní ostatní delegace odmítly jako nerealistické. Především Ceaușescův požadavek, aby smlouva řešila komplexně celou problematiku jaderného odzbrojení, šel podle názoru členských států Varšavské smlouvy nad její rámec. Stejně tak rumunské obavy, že přijetí smlouvy může ohrozit bezpečnost evropských

⁵⁴¹ Rumunsko nezažalo k vytvoření nových orgánů Spojeného velení žádné stanovisko. Vznoslo naopak další výhrady k předpokládanému vztahu štábu Spojených ozbrojených sil k národním vládám i Politickému poradnímu výboru. Nesouhlasilo ani s nominací hlavního velitele Politickým poradním výborem, jelikož by z tohoto vztahu bylo možno vyvozovat nadřazené postavení Politického poradního výboru vůči vojenským institucím. Memorandum of Results of the Chiefs of General Staff Meeting regarding Reorganization of the Warsaw Treaty, 1. března 1966, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 45, s. 249.

⁵⁴² Tamtéž.

⁵⁴³ Communiqué on Soviet Draft Non-Proliferation Treaty, 9. března 1968, http://129.132.36.135/serviceengine/Files/PHP/17970/ipublicationdocument_singledocument/af726079-4b11-45b4-a0db-c7f7d6590fa0/en/Communiqu%C3%A9_1968_32.pdf [2010-06-29].

⁵⁴⁴ Statement Supporting Soviet Draft Non-Proliferation Treaty, 9. března 1968, http://129.132.36.135/serviceengine/Files/PHP/17974/ipublicationdocument_singledocument/a245770c-3e74-4a9d-a0e2-498077d75df2/en/Statement_1968_34.pdf [2010-06-29].

⁵⁴⁵ RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 65.

socialistických států, odmítli ostatní s odkazem na bezpečnostní garance v podobě Varšavské smlouvy a sovětského jaderného arzenálu.⁵⁴⁶

Po pražské schůzce náčelníků generálních štábů nemohl být očekáván větší pokrok v otázce zřízení štábu a vojenské rady. Během jednání Politického poradního výboru delegace prosazující reformu zamítly postup naznačený před týdnem v Praze; tedy přijmout rozhodnutí bez ohledu na Rumunsko. Existovaly obavy, že jakoukoliv separátní dohodu by Bukurešť využila jako záminku k přerušení své činnosti ve Varšavské smlouvě.⁵⁴⁷ Jak ukazují dnes známé rumunské dokumenty, tato domněnka byla oprávněná.⁵⁴⁸ Jakmile se bod dostal na program schůze, Ceaușescu ihned zahájil obstrukce. Odmítl jednat o bodu „otázka zřízení štábu a vojenské rady Spojeného velení“ a namísto toho požadoval projednat pouze „vojenské otázky“. Demonstrativně rumunský nesouhlas s podstatou probírané problematiky – zřízením nových orgánů. Bez ohledu na název jednacího bodu Bukurešť zaujala odmítavé stanovisko k dříve dohodnutému novému vojenskému statutu. Delegace se proto rozhodly pouze vyslechnout zprávu hlavního velitele Spojených ozbrojených sil Jakubovského. Sovětským cílem především bylo zbytečně neprohlubovat rozpory s Rumunskem. Z tohoto důvodu nedošlo ani k diskusi o otázce reformy a řešení se odložilo na příští zasedání Politického poradního výboru. K uvedenému bodu však členské státy zainteresované na provedení reformy přijaly neveřejné usnesení. Jménem Politického poradního výboru pověřovaly své ministry obrany, aby ve spolupráci s hlavním velitelem pokračovali v jednáních o možnosti reformy vojenského rámce Varšavské smlouvy. Své závěry měli do šesti měsíců předložit k opětovnému posouzení Politickému poradnímu výboru.⁵⁴⁹

Krach jednání v Sofii znamenal definitivní odstoupení od statutárních dokumentů vypracovaných v květnu 1966. O několik dní později navíc na schůzce náměstků ministrů zahraničních věcí Mirceu Malita oficiálně tlumočil požadavek rumunského vedení vypracovat nový koncept vojenského statutu.⁵⁵⁰

Jedinou otázkou, ve které dokázaly členské státy Varšavské smlouvy na XI. zasedání Politického poradního výboru najít s Rumunskem konsensus, bylo odsouzení americké

⁵⁴⁶ NA, f. 1261/0/5, sv. 63, a.j. 71/1, Informace o zasedání PPV Varšavské smlouvy v Sofii, 8. března 1968.

⁵⁴⁷ Tamtéž.

⁵⁴⁸ Report to Nicolae Ceaușescu on the Meeting of the Political Consultative Committee in Sofia, 3. června 1968, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 49, s. 264.

⁵⁴⁹ Czechoslovak Report on the PCC Meeting, 26. března 1968, http://129.132.36.135/serviceengine/Files/PHP/17969/ipublicationdocument_singledocument/83e014ab-1b68-4820-a44b-b61d62dd1e8d/cs/CSSR_Report_1968_25.pdf [2010-06-29].

⁵⁵⁰ Note on the Meeting of the Deputy Foreign Ministers, 15. března 1968, http://129.132.36.135/serviceengine/Files/PHP/17250/ipublicationdocument_singledocument/e1c22f4f-82dc-44f1-a6a6-302aa7226543/en/690315_Note_E.pdf [2010-06-29].

vojenské kampaně ve Vietnamu. Jednomyslné přijatá propagandistická deklarace odsuzovala americký postup v Indočíně, když ho označila za hlavní zdroj mezinárodních tenzí a největší hrozbu světovému míru. Státy Varšavské smlouvy vyjádřily plnou podporu akcím Vietcongu, vyzývaly vládu Spojených států k okamžitému ukončení veškerých vojenských aktivit v jihovýchodní Asii a obdobně jako před dvěma lety deklarovaly svou ochotu umožnit zapojení „dobrovolníků“ z řad svých občanů do bojů po boku vietnamských komunistů.⁵⁵¹

Rumunské vedení si začínalo uvědomovat další neúnosnost své současné pozice. Ministerstvo obrany proto v červenci 1968 vypracovalo pro Ceaușesca analýzu stávající situace ve Varšavské smlouvě s možnostmi pro další rumunský postup. Prioritou bylo zamezit transformaci Politického poradního výboru v rozhodující instanci ve vojenských otázkách. Bukurešť přitom měla odkazovat na čistě konzultativní charakter tohoto orgánu v textu ustavující smlouvy. Rumunské ministerstvo obrany varovalo, že přes zdánlivě oslabenou pozici hlavního velitele v nově připravovaném vojenském statutu je pravděpodobné, že bude i nadále zasahovat do kompetence národních orgánů členských států paktu. Přijetí nového statutu by zároveň podřídlilo rumunskou protivzdušnou obranu zástupci hlavního velitele pro vznikající alianční protivzdušný obranný systém. Ačkoliv se po pražském jednání náčelníků generálních štábů zdálo, že Rumunsko ustoupilo v otázce zásady jednomyslného rozhodování, nyní ministerstvo obrany opět varovalo Ceaușesca před zřízením vojenské rady, jelikož orgán by přijímal usnesení na základě prosté většiny hlasů.⁵⁵²

Speciální pozornost věnovalo Rumunsko i samotnému názvu nových statutárních dokumentů. Zpráva pro Ceaușesca zdůraznila, že na základě článku V došlo k vytvoření Spojeného velení, nikoliv samotných Spojených ozbrojených sil.⁵⁵³ Stejně tak na I. schůzi Politického poradního výboru byl přijat „statut Spojeného velení ozbrojených sil států Varšavské smlouvy“. Koncept nového dokumentu však pojem „Spojené velení“ vypouštěl a hovořil o statutu Spojených ozbrojených sil. Rumunsko v tomto spatřovalo značný významový posun. Hovořit oficiálně o statutu Spojených ozbrojených sil v sobě dle rumunského názoru neslo již jasný rozpor se suverénním postavením národních armád. Bukurešť podezírala ostatní členské státy, že se touto cestou snaží formalizovat existenci ozbrojených sil jednotlivých socialistických států jako součásti aliance a nikoliv jako

⁵⁵¹ Public Declaration on Vietnam, 9. března 1968, http://129.132.36.135/serviceengine/Files/PHP/17975/ipublicationdocument_singledocument/9c4de9ae-0963-4e84-962c-25317f7b62bb/en/Public_Declaration_Vietnam_1968_33.pdf [2010-06-29].

⁵⁵² Report to Nicolae Ceaușescu on the Meeting of the Political Consultative Committee in Sofia, 3. června 1968, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 49, s. 264.

⁵⁵³ O Spojených ozbrojených silách hovořil pouze *Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil států-účastníků smlouvy* přijatý na ustavující konferenci ve Varšavě.

svébytných jednotek. Rumunsko tak hodlalo využít této situace k vznesení nových námitek a zahájení dalšího kola obstrukcí, přičemž mělo důsledně požadovat, aby projednávaný dokument nesl název statut Spojeného velení.⁵⁵⁴ Tato otázka však nebyla ostatními členskými státy vnímána jako klíčová a nečinilo jim problém rumunskému požadavku vyhovět.⁵⁵⁵

Ceaușescovi byl v otázce reformy vojenského rámce Varšavské smlouvy navržen následující postup: Rumunští představitelé se měli domáhat schválení konceptu statutu Spojeného velení v podobě závěrů schůzky ministrů obrany v roce 1966 doplněných o rumunské požadavky obsažené v protokolu z jednání. Takový statut by odpovídal představě rumunského ministerstva obrany - vedení RKS ho koneckonců v roce 1966 již jednou odsouhlasilo.⁵⁵⁶ Zřízení vojenské rady mělo Rumunsko podpořit, pokud zde bude zajištěno rozhodování na základě jednomyslnosti. Rumunský souhlas s vytvořením společného protivzdušného obraného systému měl podmiňovat jeho výsledný charakter. Bukurešť hodlala akceptovat pouze takový dokument, dle kterého by alianční velení protivzdušných sil zaujalo čistě koordinační pozici, tedy obdobně jako celé Spojené velení.

Rumunské ministerstvo obrany si uvědomovalo, že vzhledem k dosavadním zkušenostem je přijetí těchto návrhů nepravděpodobné. Očekávalo, že zbytek členských států se dohodne na textu již dříve předložených dokumentů, toto stanovisko oznámí Bukurešti na následující schůzi Politického poradního výboru, který reformu vojenského rámce schválí bez ohledu na Rumunsko. V tomto případě by rumunský ministr obrany deklaroval, že ozbrojené síly RSR se nebudou těmito dokumenty řídit. Rozhodnutí měl zdůvodnit porušením zásad rovnosti mezi státy, nezávislosti, národní suverenity a nevměšování se do vnitřních věcí vyplývajících z postavení Politického poradního výboru a Spojeného velení do role nadnárodních orgánů. RSR by tedy v případě separátní dohody zbytku členských států vystoupila z vojenských struktur Varšavské smlouvy. K vypovězení smlouvy samotné dojít nemělo. Pokud by ostatní členové paktu tento rumunský postoj odmítli, což bylo velmi pravděpodobné, měla rumunská delegace souhlasit se statutem Spojeného velení, s výjimkou ustanovení o zástupcích hlavního velitele v národních armádách států Varšavské smlouvy, právu hlavního velitele rozmisťovat a stahovat vojska Spojených ozbrojených sil na územích členských států a přijímání usnesení ve vojenské rady na základě prosté majority. Rumunsko

⁵⁵⁴ Report to Nicolae Ceaușescu on the Meeting of the Political Consultative Committee in Sofia, 3. června 1968, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 49, s. 264.

⁵⁵⁵ Na určitý rozpor v názvu statutárních dokumentů Rumunsko upozornilo již během zasedání PPV v roce 1966, přičemž mezi zbytkem delegací nebylo námitek k požadované revizi názvu dokumentu. NA, f. 1261/0/5, sv. 4, a.j. 4/1, Zpráva o průběhu a výsledcích porady PPV Varšavské smlouvy a porady na nejvyšší úrovni o problémech RVHP, 9. července 1966.

⁵⁵⁶ Zde je míněn statut SOS vypracovaný na schůzi ministrů obrany v Moskvě doplněný o rumunský dodatek protokolu.

by zároveň deklarovalo, že si vyhrazuje právo revidovat počty svých vojenských jednotek, i těch již přidělených pod Spojené velení.⁵⁵⁷

K takto nastíněnému postupu však vzhledem k událostem ve východním bloku nedošlo. Ve chvíli, kdy se po téměř dvou letech podařilo obnovit alespoň diskusi o reformě Varšavské smlouvy, se na obzoru začínal objevovat problém, který měl Sovětský svaz a jeho satelity zaměstnat podstatně více než problematika prosazení reforem paktu – československá krize. Přesto, jak se ukazuje, byly oba problémy do značné míry provázané.

⁵⁵⁷ Report to Nicolae Ceaușescu on the Meeting of the Political Consultative Committee in Sofia, 3. června 1968, in *A Cardboard Castle?*, dok. 49, s. 264.

8. Varšavská smlouva československá krize

8.1 Vztah Varšavské smlouvy a ČSSR před Pražským jarem

Jak již bylo dříve nastíněno, Československo zaujímalo v plánech Varšavské smlouvy velice důležité místo. ČSSR měla v polovině šedesátých let ve zbrani v porovnání s ostatními členy Varšavské smlouvy největší procento obyvatelstva, přičemž do přímého podřízení Spojenému velení vyčleňovala téměř veškeré své vojenské jednotky. Po sovětské armádě byla ČSLA druhou nejsilnější a nejmoderněji vyzbrojenou armádou východního bloku. Vzhledem k důležitosti geopolitické a vojenskostrategické polohy představovalo československé území spolu s Východním Německem a Polskem v plánech Varšavské smlouvy i NATO centrum válečných operací. ČSLA tvořila součást prvního sledu ozbrojených sil Varšavské smlouvy a ve válečných plánech se počítalo, že bude muset bojovat zcela samostatně s vojsky NATO minimálně prvních 70 hodin válečného střetu. Tento předpoklad samozřejmě kladl na československé ozbrojené síly vysoké nároky.⁵⁵⁸

Československá společnost vnímala především sovětské tlaky na militarizaci svého hospodářství. Zbrojní průmysl ČSSR vydatně zásoboval armády členských států paktu vlastní i licenčně vyráběnou výzbrojí a technikou. K výrazné militarizaci československého průmyslu došlo již na počátku padesátých let. S ohledem na Stalinovy instrukce se československý ministr obrany Alexej Čepička výrazně zasloužil o transformaci své země ve „zbrojnici“ východního bloku.⁵⁵⁹ Podle výpovědí bývalých československých generálů se Čepička plně ztotožnil se Stalinovým přesvědčením, že když ne dnes, tak zítra vypukne třetí světová válka.⁵⁶⁰ ČSR byla v této době jednou z nejrozvinutějších zemí socialistického tábora a disponovala i tradicí zbrojařského průmyslu. Z tohoto důvodu Moskva rozhodla, že do vojenské oblasti bude Československo vynakládat nemalé finanční i lidské zdroje. To se projevilo i při založení Varšavské smlouvy. V rámci vytvoření Spojených ozbrojených sil se Praha zavázala k poskytnutí stejného množství vojsk jako mnohem lidnatější Polsko.⁵⁶¹ Přestože se o problematice až do roku 1968 v Československu veřejně nehovořilo, v průběhu šedesátých let československá strana na špatnou situaci v oblasti militarizace svého průmyslu Chruščovovo vedení několikrát upozorňovala.

V roce 1965 mělo Spojené velení vytýčit nové cíle pro rozvoj ČSLA na léta 1966 až 1970. V souvislosti s tím se představitelé KSČ snažili přesvědčit novou vládnoucí garnituru

⁵⁵⁸ BENČÍK, *Vojenské otázky...*, s. 8.

⁵⁵⁹ Více PERNES, *Alexej Čepička*.

⁵⁶⁰ Rozhovory s československými generály (2003-2004), in: *Plánování nemyslitelného*, př. 2, s. 367-368.

⁵⁶¹ NA, f. 1261/0/44, i.č. 41, k. 20, Protokol o vytvoření spojeného velení ozbrojených sil států-účastníků smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci.

v Moskvě o nutnosti revize vojenských požadavků kladených na ČSSR. Praha sovětské vedení upozorňovala, že československý zbrojní průmysl není schopen udržet krok s bouřlivým rozvojem vojenské techniky a stává se plně odkázán na sovětskou licenční výrobu. Z toho důvodu došlo k výraznému navýšení dovozu ze Sovětského svazu. Vzhledem k nejasným garancím odběrů v rámci Varšavské smlouvy i RVHP se původně aktivní bilance československého obchodu v oblasti zbrojní výroby dostala do pasivních pozic. Jestliže v roce 1955 činil zisk z vojenského vývozu z ČSR 555 milionů Kčs, v roce 1963 byl již v pasivní bilanci 166 milionů. V souvislosti s druhou berlínskou krizí zároveň od roku 1959 nastal obrat ve financování československých ozbrojených sil. Klesající trend nahradily masivní investice v důsledku sovětských požadavků na přezbrojení ČSLA. Českoslovenští představitelé proto žádali Brežněvovo vedení, aby se při plánování další československé vojenské „pětiletky“ zavázalo k odběrům československých vojenských produktů⁵⁶², ze kterých by bylo možno financovat plánovaný masivní dovoz moderní sovětské bojové techniky. V opačném případě vyzývala Praha sovětskou vládu, aby alespoň Spojené velení revidovalo úkoly pro ČSLA.⁵⁶³ Přes tyto žádosti každoroční československý finanční příspěvek na provoz Spojeného velení v letech 1964 až 1968 neustále narůstal.⁵⁶⁴

Detaily plánu rozvoje ČSLA na léta 1966 až 1970 projednal počátkem srpna 1965 ve štábu Spojených ozbrojených sil náčelník československého generálního štábu Otakar Rytíř. Sovětskou generalitou ovládaný orgán dospěl k závěru, že přes vznesené námitky odpovídá plánovaná výstavba ČSLA potřebám operačního úkolu a je úměrná ekonomickým možnostem ČSSR. Hlavní velitel Grečko odmítl i navrhovanou redukci československého letectva, přestože československá strana nedokázala najít prostředky na jeho provoz ani v předchozím roce. V souvislosti s vytýčením nových vojenských úkolů pro Československo byl první tajemník KSČ Antonín Novotný informován generálním štábem o nedostatečných znalostech československých vojenských orgánů ohledně rozvoje operačně-strategických koncepcí Varšavské smlouvy. Stávající strategickou koncepci označil československý generální štáb

⁵⁶² Především cvičných proudových letadel L-29 Delfin, slaboproudé techniky a výbušnin.

⁵⁶³ NA, f. 1261/0/44, i.č. 489, k. 209, Návrh československé zprávy k otázkám dalšího rozvoje ČSLA, 1964.

⁵⁶⁴ NA, f. 1261/0/44, i.č. 43, k. 24, Zpráva o poradě představitelů armád států – účastníků Varšavské smlouvy, 17. prosince 1964; Zpráva o výsledku porady představitelů armád států – účastníků Varšavské smlouvy k finančně materiálním otázkám Spojených ozbrojených sil, 1. prosince 1965; Zpráva o výsledku porady představitelů armád států – účastníků Varšavské smlouvy k finančně materiálním otázkám Spojených ozbrojených sil, 25. listopadu 1966; Zpráva o výsledku porady představitelů armád států – účastníků Varšavské smlouvy k finančně materiálním otázkám Spojených ozbrojených sil na rok 1968, 6. prosince 1967.

vzhledem ke zpomalení hospodářského růstu členských států Varšavské smlouvy v šedesátých letech za nadále neúnosnou a volal po její revizi.⁵⁶⁵

Útočný úkol ČSLA, podle kterého měl samostatný československý front postoupit během několika málo dnů přes celé území jižního Německa až na břehy Rýna, narážel na zjevnou překážku jaderných sil předpokládaného protivníka. Na rozdíl od amerických vojsk v SRN nedisponovala ČSLA nukleárním arzenálem a hlavice určené na podporu jejího postupu nebyly uloženy na československém území. Jejich doprava ze Sovětského svazu představovala zdržení až o 22 hodin, přičemž v této době mělo podle sovětských odhadů zasáhnout teritorium ČSSR 60 až 70 taktických i strategických jaderných úderů. Takovýto úder by v reálu znamenal totální destrukci celého státu.⁵⁶⁶ Absence permanentní přítomnosti sovětských vojsk na území Československa zároveň ostře kontrastovala s jejich rozsáhlými posádkami v Maďarsku, Polsku a Východním Německu. Sovětské vojenské velení se domnívalo, že tato skutečnost vážně ovlivňuje vojenskou připravenost Varšavské smlouvy na rozhodující střet s NATO. Přestože četné požadavky Moskvy na rozmístění sovětských sil v Československu odmítli v průběhu padesátých i šedesátých let šéfové KSČ Gottwald i Novotný, sovětszí vůdci se nevzdávali naděje, že přítomnost svých vojsk v Československu jednou prosadí.⁵⁶⁷ Československá generalita se v souvislosti s prohloubením útočného pásma pro front ČSLA domnívala, že za tímto plánem z roku 1964 stojí sovětská snaha vyvíjet na československé představitele nátlak, aby jinak politicky neúnosné rozmístění sovětských vojsk odsouhlasili.⁵⁶⁸ Z objektivního hlediska by rozmístění sovětských vojsk a jaderných střel na československém území nepochybně pomohlo řešit svízelnou situaci útočného frontu ČSLA. Pouze rychlé nasazení jaderných zbraní a využití momentu překvapení představovalo jeden z mála způsobů, jak se československý front mohl vyrovnat početnějším a jaderně vyzbrojenému nepříteli. Odvrácenou stranou bylo, že permanentní přítomnost sovětských zbraní a jednotek by jen zvyšovala domnělé nebezpečí překvapivého jaderného útoku ze strany Západu.⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ Dopis státně administrativního oddělení ÚV KSČ prezidentu A. Novotnému s podkladovými studiemi generálního štábu pro československo-sovětská jednání v září 1965 v Moskvě o výstavbě československé armády v letech 1966-1970, srpen 1965, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1, př.2, s. 306.*

⁵⁶⁶ BENČÍK, *Vojenské otázky...*, s. 9.

⁵⁶⁷ KRAMER, M., *The Prague Spring and the Soviet Invasion of Czechoslovakia: New Interpretation*, in: *CWIHP Bulletin 3, 1993, s. 8.*

⁵⁶⁸ Přípomínky vedení ministerstva obrany k vystoupení náčelníka generálního štábu, březen 1965, in: *Plánování nemyslitelného, dok. 7 b), s. 213.*

⁵⁶⁹ LUŇÁK, *Plánování...*, s. 36.

Pro dobu Chruščovovy vlády neexistuje nic, co by naznačovalo skutečný sovětský zájem na rozmístění jaderných zbraní v Československu. Chruščovův odchod však uvolnil zábrany pro plány odpovídající představám sovětského vojenského velení, které se také na jeho sesazení aktivně podílelo. V březnu 1965 sdělil maršál Grečko československým představitelům, že je možné uvažovat o uložení atomových bojových hlavic⁵⁷⁰ na území ČSSR. Akci podmiňoval formální žádostí československé vlády a souhlasem jejího sovětského protějšku.⁵⁷¹ Výsledkem byla československo-sovětská dohoda z prosince 1965 o rozmístění jaderných náloží na území ČSSR v rámci akce „Javory“. Rozhodnutí o jejich nasazení stejně jako o jejich předání ČSLA zůstávalo plně v kompetenci sovětského vedení. Na rozdíl od Západu neoperoval Sovětský svaz se systémem tzv. dvojího klíče. V rámci NATO podléhalo použití nukleárních zbraní nejen souhlasu Washingtonu, ale také orgánů země, jejíž armádě měly být tyto zbraně k dispozici.⁵⁷²

Ekonomické i vojenské problémy vyplývající z členství ČSSR ve Varšavské smlouvě měly za následek, že se země stala jedním z hlavních podporovatelů reformy aliance a do jednání o její budoucnosti aktivně vstupovala. Novotného vedení se domnívalo, že v posíleném politickém a vojenském rámci paktu by mohlo získat větší vliv na formulování strategické koncepce a plánování finančních výdajů do vojenské oblasti.

8.2 Změny ve vojenské oblasti po nástupu Dubčekova vedení

V lednu 1968 proběhla v nejvyšších patrech KSČ zásadní mocenská změna. Dosavadní autoritativní vláda prezidenta a zároveň prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného byla nahrazena novým vedením, ve kterém měli převahu reformně smýšlející komunisté v čele s Alexandrem Dubčekem. Pozvolna se začal spouštět proces, který se do historie zapsal jako pražské jaro. Změna ve vedení KSČ v lednu 1968 se projevila i v ČSLA. Část armádního velení stála totiž ještě v prosinci 1967 velmi pevně za Novotným a někteří autoři hovoří i o přípravě vystoupení ozbrojených sil na Novotného podporu.⁵⁷³ V armádě tak došlo k výrazným personálním změnám. Martin Dzúr nahradil ve funkci ministra obrany

⁵⁷⁰ Doplnit je měl obslužný personál zhruba 500 sovětských vojáků. BENČÍK, *Operace „Dunaj“*, s. 17.

⁵⁷¹ BENČÍK, *Vojenské otázky...*, s. 10.

⁵⁷² LUŇÁK, *Plánování...*, s. 37.

⁵⁷³ BENČÍK, A., *V chapadlech kremelské chobotnice*. Praha 2007. Jednalo se především o kruhy okolo generála Šejny. Ten byl znám svým přátelstvím s Novotného synem a pod dojmem ochrany z nejvyšších stranických míst se dopouštěl rozsáhlé majetkové trestné činnosti. Ve chvíli, kdy bylo jasné, že se armádu zmobilizovat nepodaří, Novotný padne a existuje reálná možnost postihu jeho kriminálních aktivit, uprchl Šejna přes Jugoslávii do USA. Tam se prohlásil za „bojovníka za demokracii“ a vzhledem k faktu, že s sebou přinesl i značnou část dokumentace o ČSLA a Varšavské smlouvě, nebyl následně vydán do ČSSR k trestnímu stíhání. Aféra vzbudila značnou pozornost, a to nejen v Československu, ale hlavně v Sovětském svazu, především s ohledem na rozsah dokumentace, kterou Šejna odcizil.

Bohumíra Lomského, který resort vedl od roku 1956. Nové armádní velení se v rámci kurzu nového stranického vedení začalo vyjadřovat k poměrům v armádě poněkud v jiném světle, než tomu bylo za Novotného éry.

Neuspokojivý stav ve vojenské oblasti měl pro Československo za následek, že se v rámci procesu Pražského jara začalo mluvit vnitropolitickém o řešení problému. Východisko mělo znamenat zformulování vlastní vojenské doktríny. Dosavadní situace v této oblasti vypadala dle generála Vitanovského paradoxně. Sovětská generalita na jednu stranu neustále ubezpečovala československé vojenské představitele o jejich suverenitě. Naproti tomu sovětské zástupci odmítali odpovědět československým generálům na naprosto zásadní a zcela konkrétní otázky.⁵⁷⁴ Na dotaz, jaké bude ve skutečnosti složení Generálního štábu ČSLA za války, jelikož náčelník této instituce měl zaujmout pozici velitele celého československého útočného frontu, sovětská generalita odpovídala: „*To není vaše záležitost.*“⁵⁷⁵

Ačkoliv deklaroval přetrvávající věrnost Sovětskému svazu, již v březnu 1968 náčelník československého generálního štábu Rytíř jednoznačně vyjádřil názor, že v oblasti zahraniční politiky musí ČSSR projevit větší samostatnost. Tento krok zdůvodnil stávajícími vojenskými závazky přesahujícími lidské i ekonomické možnosti československého státu. Za příčinu označil stávající fungování Varšavské smlouvy. Rytíř poukázal na skutečnost, že se již deset let nedaří v rámci paktu vytvořit orgán, který by vypracoval jeho základní vojenskou koncepci. Stávající strategické a operační plány Varšavské smlouvy odmítl považovat za alianční z důvodu jejich kompletního vzniku na generálním štábu sovětské armády. Deklaroval, že pokud má vzniknout skutečná alianční koncepce, musí se na jejím formování podílet i ostatní členské státy. Rytíř zároveň otevřeně hovořil o absenci jakéhokoliv právního podkladu ve Varšavské smlouvě. Spojené velení označil za fakticky neexistující orgán, fungující pouze jako „přestupní stanice“ na sovětský generální štáb. Úkoly Spojeného velení pro československý front tak nebyly ničím jiným než vůlí sovětské generality. Rytíř zdůraznil potřebu hájit zájmy především vlastní armády, ovšem při zachování povinností k „internacionální družbě“ v rámci Varšavské smlouvy. V této souvislosti podpořil snahu

⁵⁷⁴ Československý generální štáb se domníval, že v případě globálního válečného konfliktu by se organizační schéma vojenského vedení příliš nelišilo od druhé světové války. Jedna varianta předpokládala Politický poradní výbor jako nejvyšší instanci, který by velel Stavce, nejvyššímu vojenskému orgánu pro vedení globální války. Spojené velení mělo být pouze jeho součástí, která by řídila operacev Evropě. Druhá verze počítala, že namísto Politického poradního výboru bude Stavce velet „nejvyšší hlavi velitel“, v praxi sovětský vůdce. VÚA, f. FMO GŠ/HOS, p.č. 49, č.j. 0039042, Pravděpodobná funkce Spojeného velení za války, nedatováno, 1966.

⁵⁷⁵ Rozhovory s československými generály (2003–2004), in: *Plánování nemyslitelného*, př. 2, s. 379–380.

reformovat vojenský rámec paktu, jelikož vytvoření reálných kolektivních orgánů by dle Rytířova názoru umožnilo Československu prosadit jeho požadavky.⁵⁷⁶

Otázkou neúnosnosti úkolů kladených na československé ozbrojené síly se zabývala o několik dní později Vojenská rada ministerstva národní obrany. Generál Josef Čepický jednoznačně deklaroval, že současná armáda není svou kvantitou a vybavením v souladu s možnostmi československého státu. Během jednání náčelník generálního štábu Rytíř zdůraznil, že představitelé ČSLA již dříve na problém upozorňovali nejvyšší politické kruhy v KSČ i v KSSS, včetně prezidenta Novotného. Sovětská strana však krácení stavů ČSLA důsledně odmítala.⁵⁷⁷

8.3 Vznik tzv. Varšavské pětky

Obdobná prohlášení zaznívala v době, kdy se v Drážďanech uskutečnila separátní schůzka šesti členských států Varšavské smlouvy, která se stala první koordinovanou akcí proti československému reformnímu procesu a jeho vedení.⁵⁷⁸ Schůzky se nezúčastnilo Rumunsko. Rozpor mezi Ceaușescovým režimem a zbytkem členských států Varšavské smlouvy se od počátku roku 1968 výrazně vystupňoval. Moskva hodlala uspořádat koncem roku mezinárodní konferenci komunistických a dělnických stran. V rámci této iniciativy mělo dojít k řadě setkání na úrovni tajemníků ústředních výborů, na kterých by se projednaly a připravily materiály pro závěrečnou konferenci. Hned první setkání v Budapešti v únoru 1968 zhoršilo již tak komplikované vztahy Rumunska s Moskvou a jejími satelity. Rumunský zástupce Paul Niculescu-Mizil protestoval proti verbálním útokům na nepřítomné čínské komunisty. Ceaușescův režim následně tvrdě zkritizovala Komunistická strana Sýrie. Rumunský delegát v reakci neprodleně opustil zasedání. Ceaușescu na situaci rychle reagoval. Podmínil další účast RKS na přípravných poradách mezinárodní konference komunistických a dělnických stran distancí od útoků na jednotlivé strany a příslibem, že se něco takového nebude opakovat v budoucnu. Rumunsko tak rozšířilo svou obstrukční taktiku i do struktur mezinárodního komunistického a dělnického hnutí. Tato událost měla poměrně podstatný vliv na budoucí zapojení Varšavské smlouvy jako celku do řešení situace v Československu. V návaznosti na opuštění budapešťské schůzky přestali být zváni představitelé Rumunska na multilaterální jednání států východního bloku. Situace se v tomto ohledu ještě vyhroutil po

⁵⁷⁶ Vystoupení náčelníka generálního štábu československé armády O. Rytíře na mítinku pracovníků generálního štábu, 13. března 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. I*, dok. 13, s. 78.

⁵⁷⁷ Zápis ze čtvrté schůze vojenské rady ministerstva národní obrany o stavu práce na akčním programu armády, 25. března 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. I*, dok. 18, s. 96.

⁵⁷⁸ BENČÍK, *V chapadlech...*, s. 83.

krachu březnového zasedání Politického poradního výboru v Sofii. Zde během separátních jednání padl návrh scházet se bez Rumunska častěji. Kombinace událostí na Budapeštské poradě tajemníků ÚV a na sofijském zasedání Politického poradního výboru měla za následek vznik „skupiny šesti“ v rámci Varšavské smlouvy.⁵⁷⁹

První ze série avizovaných separátních schůzek se uskutečnila 23. března v Drážďanech. Československé vedení se schůzky zúčastnilo, jelikož očekávalo pokračování jednání o reformě Varšavské smlouvy a ekonomických otázkách spojených s RVHP. Namísto toho představitelé Bulharska, Maďarska, Polska, Východního Německa a Sovětského svazu označili situaci v ČSSR za „plíživou kontrarevoluci“.⁵⁸⁰

Pravděpodobným důvodem, proč se Rumunsko nezúčastnilo schůzky v Drážďanech, byl jeho známý postoj k nevměšování se do vnitřních záležitostí socialistických zemí. Kreml chtěl, aby českoslovenští představitelé zůstali na jednání osamoceni, bez podpory jiného členského státu východního bloku. Ceaușescu reagoval na drážďanskou schůzku ostře. Domníval se totiž, obdobně jako předtím československá delegace, že hlavním účelem setkání bylo projednat bez Rumunska další postup v otázce reformy vojenského rámce Varšavské smlouvy. Na plénu ÚV RKS v dubnu 1968 proto separátní jednání odsoudil. Oficiální komuniké skutečně tvrdilo, že se projednávaly otázky kolem Spojeného velení. Toto byl však pouze zastírací manévr. Rumunská diplomacie tak mohla separátní schůzku napadat s odkazem na členství své země ve Varšavské smlouvě. Velvyslanec SSSR v Bukurešti Basov se sice snažil jednání prezentovat jako schůzku šesti socialistických zemí, nikoliv paktu jako takového, avšak skutečnost, že oficiální komuniké hovořilo o projednávání otázek týkajících se vojenských struktur Varšavské smlouvy, činila jeho tvrzení irelevantním. Není bez zajímavosti, že Alexandr Dubček textu komuniké naopak využil, aby před ÚV KSČ zlehčoval skutečnou kritiku, se kterou se reformní proces v Československu na drážďanské schůzce setkal. Následná jednání o Československu se Moskva rozhodla uskutečnit mimo rámec Varšavské smlouvy, přičemž o paktu se neměla zmiňovat ani závěrečná komuniké. To znemožnilo Ceaușescovu režimu tato setkání napadat.⁵⁸¹

8.4 Jednání maršála Jakubovského v Praze

Hlavní velitel Varšavské smlouvy Jakubovskij absolvoval v dubnu cestu po jednotlivých členských státech. Oficiální účel představovalo osobní projednání dalšího osudu

⁵⁷⁹ Srov. RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 12; 68-76.

⁵⁸⁰ BENČÍK, *V chapadlech...*, s. 84.

⁵⁸¹ RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 70-74; 107-108.

reformy vojenského rámce paktu. Štáb Spojených ozbrojených sil vypracoval nový koncept statutárních dokumentů, které předpokládaly především zřízení vojenské rady, reorganizaci Spojeného velení a vybudování společného systému protivzdušné obrany. Výrazné zhoršení vztahů Ceaușescova režimu s východním blokem dokumentuje, že Bukurešť jako jediný členský stát Varšavské smlouvy tento návrh neobdržela.⁵⁸²

Během své cesty ve dnech 19. až 23. dubna zavítal hlavní velitel kromě Československa rovněž do Východního Německa, Polska a Bulharska, tedy do satelitů, které vystupovaly nejhlasitěji proti reformní politice československého vedení. V atmosféře, kdy prohlášení československých představitelů nejen k vojenským otázkám vzbuzovala obavy vůdců ostatních sovětských satelitů, jsou proto Jakubovského jednání některými historiky vnímána již jako součást konkrétních příprav k vojenské akci proti ČSSR.⁵⁸³ Pravděpodobnější však je možnost, že tento účel šel ruku v ruce se snahou projednat společný postup v otázce reformy a jejich možného prosazení bez ohledu na Rumunsko.

Podstatu těchto rozhovorů dokumentuje setkání Jakubovského s prvním tajemníkem PSDS Gomulkou, které se uskutečnilo 19. dubna ve Varšavě. Tématem rozhovoru byla nejen situace v ČSSR, ale také otázka reformy Varšavské smlouvy. Gomulka oznámil Jakubovskému polský souhlas s konceptem nových dokumentů vypracovaných Spojeným velením a apeloval na jejich rychlé přijetí bez ohledu na Rumunsko. Ocenil především pasáže hovořící o zvážení ekonomického potenciálu každé země při přidělování a jednotek do Spojených ozbrojených sil a jejich následném rozvoji. Obdobně jako Československo nemělo ani polské vedení sebemenší zájem na předimenzovanosti své armády. Gomulka oznámil, že Polsko hodlá podpořit i další kroky směřující ke zkvalitnění činnosti Spojeného velení, včetně rozšíření pravomocí hlavního velitele ve zvyšování bojové připravenosti Spojených ozbrojených sil či další unifikaci armád členských států Varšavské smlouvy. Jakubovskij se s polským vůdcem shodl, že nastal čas obnovit po dvou letech debatu o vytvoření statutu Politického poradního výboru a učinit z něj skutečně nejvyšší orgán Varšavské smlouvy disponující závaznou rozhodovací pravomocí.

Gomulka při hodnocení situace v Československu odmítl prohlášení Dubčekova vedení, že KSČ má vše pod kontrolou. Naopak hovořil otevřeně o „kontrarevolučních silách“, které se snaží přetvořit Československo v „buržoazní demokracii“. Zpochybnil rovněž oficiální ujišťování československých představitelů o alianci a bratrství se Sovětským svazem,

⁵⁸² Zpráva ministra obrany M.Dzúra pro předsednictvo ÚV KSČ o jednání s velitelem vojsk Varšavské smlouvy I.Jakubovským ve dnech 24.-25.dubna 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 23, s. 111.

⁵⁸³ Srov. BENČÍK, *V chapadlech...*, s. 90.

jelikož se jim v praxi nedostávalo plné podpory. První tajemník PSDS vztahoval celou situaci i na Polsko, když obvinil československou televizi a rozhlas ze stále se zvyšující kritiky PLR a aktivizace polských „reakčních sil“. Polské bezpečnostní zájmy přitom přímo spojoval se situací v ČSSR. Československá armáda měla údajně procházet vnitřním rozkladem, což mělo v praxi způsobit oslabení ostrahy hranic s SRN. Gomulka v této souvislosti vyjádřil obavy z možného provokativního útoku, provedeného malou skupinkou západoněmeckých vojáků, který by však měl nedozírné následky.⁵⁸⁴

Gomulkovo prohlášení týkající se oslabené kontroly hranic a z něho vyplývajícího ohrožení celého „socialistického tábora“ nebylo v rámci formující se varšavské pětky ojedinělým jevem. V Trybuně Ludu, ústředním tiskovém orgánu PSDS vyšel 14. července článek „Jednota a solidarita při obraně socialismu a míru“, který se pokusil propagandisticky spojit bezpečnost Varšavské smlouvy se stabilitou socialistického zřízení v jednotlivých členských státech. Útok na socialistické zřízení článek explicitně ztotožnil s ohrožením spojeneckých vazeb a bezpečnosti celého paktu. Polští a východoněmečtí diplomaté v Paříži se naopak snažili přesvědčit Západ, že Varšavská smlouva zavazuje své signatáře ke společné obraně a vzhledem k žalostné propustnosti československo-západoněmecké hranice je nutné zajistit její ostrahu vojsky paktu.⁵⁸⁵ V květnu zaslal předseda rady ministrů SSSR Kosygin nótu československé vládě, ve které ostře napadl údajnou pasivitu ČSLA při ostraze západních státních hranic. V důsledku tohoto stavu mělo přes československou hranici se Západním Německem pronikat do socialistického tábora množství diverzantů. Sovětská strana ve svém sdělení již operovala s bezpečností celé Varšavské smlouvy a později v této souvislosti vyjádřila obavy, že hrozí „vylovení“ Československa ze struktur paktu. Z oslabování Varšavské smlouvy svým vnitřním rozkladem obvinil československé vedení o pár dní později i maršál Grečko.⁵⁸⁶

Ohledně Pražského jara tak nastala poněkud rozdílná situace než během krize východního bloku v roce 1956. Československé vedení po celou dobu ujišťovalo své spojení z Varšavské smlouvy, že reformní proces nikterak neovlivní mezinárodní závazky ČSSR. O možnosti vystoupení Československa z paktu se během Pražského jara nikdy nehovořilo. V tomto se situace odlišovala od podzimu 1956, kdy se požadavek vystoupení ze spojeneckého svazku s Moskvou stal předmětem veřejné diskuse v Polsku, a především v Maďarsku. Jestliže se Chruščovovo vedení dožadovalo ujištění loajality Gomulky a Kádára k

⁵⁸⁴ Record of Gomulka-Iakubovskii Conversation in Warsaw, 19. dubna 1968, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 48, s. 261.

⁵⁸⁵ RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 120-130.

⁵⁸⁶ BENČÍK, *Operace „Dunaj“*, s. 34-38.

dalšímu spojení jejich zemí s Moskvou, potom v roce 1968 Brežněvovo vedení podpořené zbytkem varšavské pětky naopak československé záruky pokračující účasti ČSSR ve Varšavské smlouvě zpochybňovalo. Ruku v ruce s touto rétorikou se Moskva snažila Dubčekovo vedení přesvědčit, že vhodným řešením vzniklé situace by bylo zajistit ochranu československých hranic sovětskou armádou.⁵⁸⁷

Jakubovskij se během návštěvy Polska plně ztotožnil s Gomulkovým pohledem na reformu Varšavské smlouvy i na situaci v Československu. Zároveň nastínil své řešení problému Pražského jara. Gomulku seznámil s plánem brzy uskutečnit na československém území masivní vojenské cvičení Spojených ozbrojených sil. Předpokládal přítomnost skupiny sovětských vojsk dislokovaných v Německu, jižní skupiny sovětských sil a zakarpatského vojenského okruhu. Celou akci měly podpořit i polské a východoněmecké jednotky. Gomulka polskou účast přislíbil, zároveň však navrhl, aby z historických důvodů jednotky NDR na československé území nevstupovaly.⁵⁸⁸ Brežněvovo vedení tedy hodlalo využít Varšavskou smlouvu k ospravedlnění masivního vojenského cvičení, které by umožnilo vstup sovětských jednotek na Československé území. Přítomnost jednotek Varšavské smlouvy na teritoriu ČSSR měla podpořit promoskevské síly a pokořit reformisty.⁵⁸⁹

O týden později dorazil Jakubovskij do Československa, kde ve dnech 24. až 25. dubna jednal mimo jiné s novým ministrem obrany Dzurým. Je příznačné, že obsahem jejich rozhovoru na rozdíl od jednání s Gomulkou byl především další postup v reformě vojenského rámce Varšavské smlouvy, tedy otázka, ve které se názory Dubčkova a Brežněvova vedení nikterak nerozcházel. Dzurův ujistil hlavního velitele, že přes změny v československém armádním i politickém vedení má upevnění vojenských orgánů paktu kontinuální podporu.

Československý ministr nicméně vznesl i návrhy na dořešení následujících otázek: Zaprvé požadoval upřesnění vzájemných vztahů vojenských orgánů Varšavské smlouvy a vrcholných stranických a státních orgánů jednotlivých členských zemí. Sovětský návrh neakceptoval podle Dzurův plně zásadu uplatněnou i ve vlastní smlouvě, tj. že vojska členských států vyčleněné do Spojených ozbrojených sil zůstávají v přímém podřízení

⁵⁸⁷ Když se například československý předseda vlády Černík snažil přesvědčit sovětského velvyslance Červoněnka, že programové prohlášení nové vlády se plně hlásí k závazkům vyplývajícím z Varšavské smlouvy, sovětský diplomat Černíkovo ujištění odmítl a vyjádřil obavu, že nová československá vláda hodlá dělat vlastní politiku bez ohledu na zájmy spojenců. Při jednání s československou stranou pak Suslov v kuloárech navrhoval řešení vojenské zátěže československého hospodářství. Západní hranici ČSSR měly nově střežit sovětské jednotky, což by umožnilo přesun značného množství československých vojáků do výrobního sektoru.

⁵⁸⁸ Record of Gomulka-Iakubovskii Conversation in Warsaw, 19. dubna 1968, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 48, s. 261.

⁵⁸⁹ RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 106.

národních velení, která zároveň plně zodpovídají za úroveň jejich bojeschopnosti. Některá ustanovení o pravomocích hlavního velitele navrhovaná v novém statutu Spojeného velení byla dle Dzúra s touto zásadou v rozporu. Československo proto navrhlo úpravu příslušných statí dokumentu. Snahu posílit postavení národních orgánů nemohla sovětská stranou za dané situace v Československu vnímat pozitivně, přesto Jakubovskij uznal tyto připomínky jako opodstatněné. Odsouhlasil novou formulaci, podle níž hlavní velitel musí ve své činnosti vycházet nejen z rozhodnutí Politického poradního výboru, ale v každém případě i ze souhlasu vlád nebo ministerstva obrany příslušné členské země. Československé připomínky se navíc jevily v ostrém kontrastu s postojem Wladyslawa Gomulky, který se naopak dožadoval posílení některých pravomocí hlavního velitele. Československé reformní vedení zároveň nehodlalo nikterak oslabovat akceschopnost Varšavské smlouvy. Dzúr proto odmítl, aby funkce náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil, velitele protivzdušné obrany a náčelníka technického výboru mohli vykonávat důstojníci z kterékoliv členské země Varšavské smlouvy. Toto sovětské gesto odmítl s poznámkou, že pro zajištění odpovídající úrovně těchto funkcí je nezbytné, aby je zastávala výhradně sovětská generalita. Československo vzneslo i požadavek na rozšíření kompetencí nově vznikajícího technického výboru v oblasti vědeckého vývoje a výzkumu bojové techniky. To plně odpovídalo československé strategii mírnit obrovský tlak na svůj vojenský průmysl efektivnějším rozložením vojenské výroby prostřednictvím RVHP a nově vytvořených orgánů Varšavské smlouvy. Jakubovskij přislíbil, že československé připomínky budou reflektovány v upřesněném návrhu nového statutu Spojeného velení. Zároveň Dzúra ujistil, že československé návrhy považuje za konstruktivní a nikoliv za obstrukce. Výsledný dokument měli ještě posoudit ministři obrany a následně ho předložit k projednáním Politickému poradnímu výboru.⁵⁹⁰

Jakubovského jednání v Praze však narazilo i na sporná témata. Hlavní velitel požádal o vyčlenění dvou československých divizí pod přímou kontrolu Spojeného velení, což Dzúr odmítl s odkazem na text *protokolu o vytvoření Spojeného velení*.⁵⁹¹ Jakubovskij zároveň v Praze nastínil i otázku zamýšleného frontového cvičení na československém území. Dzúr se snažil hlavního velitele od tohoto kroku odradit. S ohledem na stávající vnitropolitickou situaci v ČSSR a změny ve velení ČSLA požadoval, aby se cvičení uskutečnilo nejdříve v roce 1969. Přesto československý ministr obrany neváhal konstatovat, že jednání s hlavním

⁵⁹⁰ Zpráva ministra obrany M.Dzúra pro předsednictvo ÚV KSČ o jednání s velitelem vojsk Varšavské smlouvy I.Jakubovským ve dnech 24.-25.dubna 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1, dok. 23, s. 111.*

⁵⁹¹ BENČÍK, *Operace „Dunaj“*, s. 24-25.

velitelem proběhla „v plném porozumění, naše stanoviska byla jím přijímána s naprostou otevřeností a jednání přispěla jak k pochopení našich upřímných snah, tak k upevnění vzájemných vztahů“. Předsednictvo ÚV KSČ v reakci na tuto informaci Džúrovi uložilo urychlit přípravu potřebnou pro provedení Jakubovským požadovaného cvičení.⁵⁹² Definitivní souhlas k uskutečnění cvičení „Šumava“ získala sovětská strana od československého vedení 6. května.⁵⁹³

To mimo jiné ukazuje, že vedení KSČ si v dubnu ještě žádné zásadní problémy pramenící ze své reformní politiky nepřipouštělo. Krátkozrakost tohoto přesvědčení ilustruje skutečnost, že dle tvrzení několika vysokých sovětských armádních činitelů již dva týdny před tím vydali 8. dubna sovětský ministr obrany Grečko a náčelník sovětského generálního štábu maršál Matvěj Zacharov přísně tajnou direktivu k okamžitému zahájení příprav k operaci „Dunaj“, předpokládající vojenskou intervenci proti Československu. Je přitom více než pravděpodobné, že tato direktiva byla vydána se souhlasem Brežněva, což potvrzuje i jeden z určených sovětských velitelů.⁵⁹⁴

8.5 Pokus zformulovat československou vojenskou doktrínu

Odvážná prohlášení představitelů ČSLA směrem k Varšavské smlouvě pokračovala i po Jakubovské návštěvě a odsouhlasení cvičení „Šumava“. Dne 5. června 1968 informoval členy branného a bezpečnostního výboru Národního shromáždění ministr obrany Džúr o stavu ČSLA. Poslancům sdělil, že výstavba armády byla dosud prováděna na základě rozkazů hlavního velitele Spojených ozbrojených sil s cílem maximálně zajistit přijaté závazky v rámci Varšavské smlouvy. Tato praxe měla za následek, že stávající počty vojáků se ocitly na samé hranici mírových možností československého státu. Mírový stav ČSLA čítal 1,64% z celkového počtu obyvatelstva ČSSR, tedy nejvíce z celého východního bloku. V této souvislosti Džúr oznámil, že již počátkem šedesátých let došlo k vypracování základních závěrů pro vlastní doktrínu ČSLA. Tyto dokumenty však československá vláda ani Národní shromáždění nakonec neprojednaly. Nemohlo tak dojít ani k pokusu sladit případnou československou vojenskou doktrínu s alianční vojenskou doktrínou Varšavské smlouvy. Právě urychlené vypracování vojenské doktríny ČSSR mělo vyřešit stávající napětí mezi

⁵⁹² Zpráva ministra obrany M.Džúra pro předsednictvo ÚV KSČ o jednání s velitelem vojsk Varšavské smlouvy I.Jakubovským ve dnech 24.-25.dubna 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1, dok. 23, s. 111.*

⁵⁹³ BENČÍK, *Operace „Dunaj“*, s. 27.

⁵⁹⁴ BENČÍK, *V chapadlech...*, s. 87.

požadavky kladenými na ČSLA ze strany Spojeného velení a možnostmi československého státu a zároveň zajistit zásadní zabezpečení obranyschopnosti země.⁵⁹⁵

Dzúrovo vystoupení mělo svůj základ ve velice odvážném a převratném memorandu akademického štábu Československé vojenské akademie k obranné doktríně ČSSR. V červnu 1968 předložený dokument deklaroval, že rezignovat na formulování vlastní vojenské doktríny znamená rezignovat na vlastní odpovědnost v národním i mezinárodním kontextu. Představitelé ČSLA tak poprvé vypracovali vlastní hodnocení mezinárodní bezpečnostní situace. Integrální text memoranda se dostal za pomoci konzervativních kádřů z československých ozbrojených složek či StB na sovětskou ambasádu v Praze. Velvyslanec Červoněnko ho následně postoupil nejvyšším sovětským politickým a vojenským představitelům.⁵⁹⁶ Části obsahu otevřeně hovořícího dokumentu pronikly vzhledem k uvolnění poměrů v rámci pražského jara do tisku. Československá veřejnost tak měla poprvé možnost udělat si alespoň rámcový obrázek o aspektech členství ČSSR ve Varšavské smlouvě.

Memorandum velice správně poukázalo na skutečnost, že se vztahy ve Varšavské smlouvě po většinu její existence upevňují s odvoláním na hrozbu německé agrese. Ta však postupem času hrála stále více pouze roli dodatečného vnějšího faktoru, který měl upevňovat soudržnost socialistického společenství. Akcent společného vojenského ohrožení mělo podle československého akademického štábu pouze kompenzovat nedostatečné vazby mezi socialistickými státy, především ekonomickou kooperaci. Memorandum uvádělo, že svými akcemi v době mezinárodních krizí v letech 1956 a 1961 dalo Československo jasně najevo, že je připraveno nést každé riziko v globální politice, avšak zároveň rezignovalo na spoluzodpovědnost za přijímaná rozhodnutí. Namísto rozboru dané situace a věcné analýzy se do popředí bezpečnostní politiky Novotného vedení dostala politickoideologická klišé. Memorandum vinilo bývalé vedení KSČ, že v předchozích dvaceti letech upustilo od rozvoje domácí vojenské vědy. Pro vojenskou politiku to znamenalo, že výstavba ČSLA byla zbavena racionálních kritérií a situace v armádě se fakticky omezila na hledání přijatelného kompromisu mezi vlastními zdroji a požadavky Varšavské smlouvy. S ohledem na stávající strategické plány memorandum označilo za velmi negativní faktor ideologicky dogmatickou představu o třídním boji. Prosté rozdělení subjektů na přátelské a nepřátelské na základě třídního antagonismu nereflektovalo podstatné politické odlišnosti mezi jednotlivými státy.

⁵⁹⁵ Text připravený náčelníkem generálního štábu K.Rusovem pro vystoupení ministra obrany M.Dzúra v branném a bezpečnostním výboru Národního shromáždění, 5. června 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1, dok. 33, s. 130.*

⁵⁹⁶ KRAMER, *The Prague Spring...*, s. 9.

Dokument nikterak nepřekračoval limity členství ČSSR ve Varšavské smlouvě. Československá vojenská politika měla i nadále vycházet ze spojenectví v paktu a se Sovětským svazem. ČSSR však měla nově působit v pozici státního suveréna prosazujícího v rámci aliance i vlastní zájmy. Takovýto názor plně korespondoval s tím, co si od reformy Varšavské smlouvy slibovalo již Novotného vedení, které však problém nikdy nepojmenovalo otevřeně. Podporu dalšímu upevňování Varšavské smlouvy měla nově podmínit efektivita tohoto procesu na celkové zvýšení bezpečnosti států paktu.

Československo se nemělo ani nadále zříkat globálních rizik, ovšem nikoliv pouze jako objekt vývoje, na který nemá vliv. Kritika mířila na dosavadní politiku nejvyššího vedení KSČ tabuizující skutečnost, že vypuknutí globální jaderné války na evropském válčišti by znamenalo především zánik států ležících na hranici Varšavské smlouvy a NATO - tedy i Československa. Cíle vlastní vojenské doktríny se proto měly soustředit na následující oblasti: zabránit vedení raketové jaderné války na teritoriu ČSSR; aktivně přispívat k snižování možnosti vypuknutí totální války v Evropě; zahraničně politickou strategií usilovat o přijetí opatření omezujících možnosti napadení ČSSR jadernými střelami, například přijetím smlouvy o nešíření jaderných zbraní, vytvořením bezatomového pásma ve střední Evropě či novými garancemi *statu quo* v Evropě. V rámci Varšavské smlouvy se měla nově příprava ČSLA soustředit na možnost napadení Československa omezenými prostředky nepřítel. Cílem však neměla být následná ofenzivní operace, ale pouhé odražení útoku a následné přesvědčení protivníka k řešení sporu pokojnými prostředky. Rozvoj armády výhradně dle požadavků Varšavské smlouvy, bez ohledu na vlastní zájmy, memorandum označilo ve výsledném efektu jako nevýhodný pro celý pakt.

Situaci v Evropě memorandum charakterizovalo jako stav „mezi válkou a mírem“. Příčinu vojenská akademie viděla především v neuzavřené mírové smlouvě s Německem a v situaci okolo rozděleného Berlína. Primární strategickou potřebou ČSSR bylo zabránit vzniku nové krize, která by měla katastrofální následky pro československou ekonomiku, obdobně jako v období druhé berlínské krize. Praha se tak měla zasadit o snižování možnosti vzniku omezené války při řešení německé otázky. Docílit toho měla především aktivní politikou v rámci Varšavské smlouvy a snahou postupně omezovat poslední přetrvávající aspekty válečného stavu z druhé světové války. Československá diplomacie měla zároveň zahájit rozhovory vedoucí k dohodě o zřeknutí se používání hrozby násilí ve vzájemných vztazích s Rakouskem, Západním Německem a Francií.⁵⁹⁷

⁵⁹⁷ Memorandum třiceti vědeckých pracovníků Vojenské politické akademie a Vojenské technické akademie s návrhem československé vojenské doktríny, zaslané náčelníkem Vojenské politické akademie V. Menclem

Závěry memoranda potvrdila také Hlavní politická správa československé armády. Armádní vedení z Novotného éry obvinila z dlouholetého přehlížení základního rozporu mezi úkoly ČSLA a jejími možnostmi, přestože na něj část armádních představitelů otevřeně upozorňovala. Řešení problému spatřovala i Hlavní politická správa ve vypracování vlastní československé vojenské doktríny, avšak opět s ohledem na závazky v rámci Varšavské smlouvy.⁵⁹⁸

Oddělení ÚV KSČ pro Otázky politiky vnitřní a vnější bezpečnosti následně vypracovalo pro Alexandra Dubčeka studii o problémech ve vojenské oblasti. Prvního tajemníka upozorňovalo, že naznačované problémy armády souvisejí také s neujasněnou koncepcí rozvoje československého zbrojního průmyslu, především s absencí garance odběru produktů dalšími státy východního bloku. Politické vedení se proto mělo pokusit o revizi plánu výstavby ČSLA v letech 1966 až 1970 uloženým Spojeným velením. Dubčekovi se zároveň dostalo ubezpečení, že rodící se československá vojenská doktrína bude ve svých závěrech vycházet ze spojeneckých závazků se Sovětským svazem a ostatními členy Varšavské smlouvy. V rámci předpokládaného kolektivního rozhodování po zreformování paktu mělo Československo v budoucnu prosazovat především odvrácení války, zachování existence a suverenity ČSSR. Konečné slovo v oblasti základního směřování vojenské politiky ČSSR však měl mít až XIV. mimořádný sjezd KSČ. Vojenská doktrína měla být následně po projednání ve vládě schválena Národním shromážděním.⁵⁹⁹

Na základě výše uvedeného můžeme prohlásit, že československé armádní velení v rámci procesu Pražského jara upozorňovalo proreformní představitele KSČ na hrozby spojené s absolutizováním totální války v Evropě s hromadným nasazením jaderných zbraní jako jediného možného vojenského scénáře. Československá generalita si plně uvědomovala, že dle stávajících válečných plánů NATO a Varšavské smlouvy by v takovém případě velmi pravděpodobně došlo k zániku československého státu, bez ohledu na dosavadní extrémní výdaje na výstavbu československých ozbrojených sil, a dokonce nezávisle na konečném výsledku války.

prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Dubčekovi, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. I, dok. 34, s. 137.*

⁵⁹⁸ Zpráva Hlavní politické správy československé armády o politické situaci v armádě po prosincovém a lednovém zasedání KSČ, 15. června 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. I, dok. 37, s. 177.*

⁵⁹⁹ Studie 8. oddělení ÚV KSČ Otázky politiky vnitřní a vnější bezpečnosti státu, současný stav a zásadní směry jeho řešení, kterou zaslal vedoucí státně administrativního oddělení ÚV KSČ V. Prchlík prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Dubčekovi jako podklad pro jednání PÚV KSČ, 24. června 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. I, dok. 38, s. 183.*

8.6 Vojenské cvičení „Šumava“

V době, kdy v ČSSR sílila myšlenka řešit vojenské problémy nejen prostřednictvím reformy Varšavské smlouvy, ale nezávisle na tomto procesu formulovat vlastní vojenskou doktrínu, byly již v plném proudu přípravy operace „Dunaj“. V červnu se na základě výše zmiňovaného návrhu hlavního velitele Jakubovského uskutečnilo na československém území masivní vojenské cvičení „Šumava“. To v praxi představovalo již generální zkoušku na invazi. „Šumava“ navázala na předchozí rozsáhlé cvičení vojsk Varšavské smlouvy poblíž československo-polských hranic zahájené v první polovině května. Západní tisk přitom již tyto manévry označil jako „tažení proti Československu“. Obavy Prahy se následně snažil rozptýlit nejen hlavní velitel Jakubovskij, ale také náčelník generálního štábu sovětské armády Zacharov.⁶⁰⁰

Realita cvičení členskými státy Varšavské smlouvy naznačila, jakou praxi mohou od Sověty kontrolovaného Spojeného velení při vedení společné bojové operace očekávat. Ze zprávy generálů maďarské armády Istvana Oláha a Ference Szücese politickému byru ÚV MSDS vyplývá, že přístup sovětských orgánů, především hlavního velitele, byl velmi svérázný a celý průběh cvičení ovlivnil nepříznivým způsobem. Maďarští generálové vyjádřili obavy, že s takovými metodami je pravděpodobně třeba počítat i v budoucnu, především během válečného konfliktu. Zkušenost z průběhu cvičení jen potvrzovala množství nedořešených „bílých míst“ ve stávajícím vojenském rámci Varšavské smlouvy. Maďarská generalita proto považovala za nezbytné, aby došlo k odstranění všech nejasností prostřednictvím urychleného schválení reformních dokumentů. Maďarští armádní představitelé volali nově po dalším zpřesnění pravidel pro vojenská cvičení na území členských států Varšavské smlouvy, především po jednoznačné formulaci práv a povinností hostitelské země ve vztahu k velitelství cvičení.

Zásadní aspekty cvičení „Šumava“ se odehrávaly výhradně v režii sovětských vojenských orgánů, především hlavního velitele Jakubovského. Patrná byla hlavně snaha určovat jednostranně příchod sovětských vojsk, jejich počet a dobu pobytu. Jakubovskij své spolupracovníky z řad ostatních účastníků se armád nepřizval k žádnému úkolu, rozhodnutí či rozboru situace, a to ani tehdy, když o to projevíli zájem. Ke kolektivním rozhovorům došlo v průběhu zhruba dvoutýdenního cvičení jen párkrát, a to ještě po několikahodinových tahačích. Styk se sovětským velením se víceméně omezil na společné fotografování a stravování ve stejné jídelně. Jakubovskij měl dokonce projevít nechuť setkat se s maďarskou

⁶⁰⁰ BENČÍK, *Operace „Dunaj“*, s. 37.

vojenskou delegací a za tímto účelem prováděl nejrůznější obstrukce. Když se v průběhu své cesty na cvičení dozvěděl rumunský ministr obrany Ion Ionita o chování sovětských vojenských představitelů, otočil se a vrátil zpět do vlasti. Ke zvýšení napětí během celého cvičení mělo přispět z velké části právě Jakubovského arogantní vystupování. Maďarští generálové ve své zprávě prohlásili, že pokud nedojde k revizi výše zmíněných praktik sovětských vojenských představitelů, důsledkem bude oslabení Varšavské smlouvy a pokles vážnosti celého Sovětského svazu. Naivitu maďarských armádních představitelů však dokazuje jejich návrh, aby bylo vedení KSSS nějakým způsobem upozorněno na urážlivé chování sovětských vojenských kádrů škodící jednotě Varšavské smlouvy.⁶⁰¹

Sovětské obstrukce při cvičení „Šumava“ pociťovalo především československé vedení. Velení ČSLA jakožto velení armády hostitelské země nebylo podrobněji seznámeno se scénářem cvičení, nedostalo možnost podílet se na jeho přípravě.⁶⁰² Velké množství sovětských vojsk navíc záměrně oddalovalo svůj odchod z československého území. Předseda československé vlády Oldřich Černík tak dopisem adresovaným svému sovětskému protějšku Alexeji Kosyginovi naléhal na sovětskou stranu na jejich stažení. V této souvislosti dokonce uvedl, že sovětská armáda na území ČSSR pobývá proti vůli místní vlády, a tedy v rozporu s článkem VIII Varšavské smlouvy.⁶⁰³ Zároveň Kosygina opětovně ujistil o československé loajalitě Sovětskému svazu, ostatním členům Varšavské smlouvy i paktu samotnému.⁶⁰⁴ Sovětský ministerský předseda odpověděl Černíkovi velice rázně během jednání v Čierné nad Tisou, kde se koncem července snažily československá a sovětská delegace celkovou situaci okolo Pražského jara vyřešit. Kosygin naznačil, že praxe Spojeného velení by v reálné bojové situaci nebyla odlišná: „*Představte si, soudruhu Černíku, že dojde k válečným událostem. Přece cvičení, to je kontrola, obdoba bojové situace. A vrchní velitel by měl jít dovolovat se?*“ Dle Kosygina probíhaly veškeré aspekty cvičení „Šumava“ zcela normálně.⁶⁰⁵ Sovětský předseda rady ministrů v této souvislosti tvrdě kritizoval československý přístup k rozhodnutí hlavního velitele ponechat na území ČSSR sovětská vojska o několik týdnů déle. Kosygina

⁶⁰¹ Zpráva generálů maďarské armády I.Oláha a F.Szücse politickému byru ÚV MSDS o neobvyklém charakteru vojenského cvičení Šumava, 5. července 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 42, s. 200.

⁶⁰² BENČÍK, *Operace „Dunaj“*, s. 45.

⁶⁰³ Smluvní strany prohlašují, že budou působit v duchu přátelství a spolupráce...řídící se zásadou vzájemného respektování nezávislosti a svrchovanosti a zásadou nevmešování do vnitřních věcí druhého státu.

⁶⁰⁴ Návrh dopisu předsedy vlády O. Černíka předsedovi rady ministrů SSSR A.Kosyginovi s požadavkem odchodu sovětských vojsk z Československa po skončení vojenského cvičení Šumava, 15. července 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 46, s. 229.

⁶⁰⁵ Část záznamu vystoupení A.Kosygina na československo-sovětském jednání k otázce bezpečnosti západních hranic a práva spojeného velení rozhodovat o pobytu vojsk Varšavské smlouvy na území členských států, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 55, s. 247.

podpořil i Brežněv. Oba muži zde až nezvykle akcentovali význam Varšavské smlouvy.⁶⁰⁶ Kosygin dokonce naznačoval, že by mu nebylo cizí práva hlavního velitele posílit, především v otázce rozmístování vojsk Spojených ozbrojených sil na území členských států. Toto prohlášení přitom směřovalo zcela proti dosavadnímu kurzu reforem ve Varšavské smlouvě, které naopak předpokládaly oslabení pravomocí Spojeného velení. Sovětské vystupování v Čierné nad Tisou tak znovu ukázalo, že pravidla spolupráce v paktu podléhají především aktuálním zájmům a potřebám Moskvy.

Praxe během cvičení „Šumava“ výrazně kontrastovala s průběhem předešlého masivního cvičení Varšavské smlouvy „Vltava“, které se uskutečnilo na československém území v září 1966. Československé orgány si při hodnocení „Vltavy“, které velel tehdejší ministr obrany ČSSR Lomský, pochvalovaly hladký průběh a úspěšné splnění všech cílů cvičení bez komplikací. Zásadní rozdíl bylo možné pozorovat především v přístupu velitelů sovětské armády a důrazu kladeném na vzájemnou „družbu“ účastnících se vojsk. Stejně tak odchod vojsk proběhl během „Vltavy“ zcela bez problémů a doprovázela ho celá řada propagandistických manifestačních akcí.⁶⁰⁷

Z vyjádření bývalých československých generálů vyplývá, že československý generální štáb ani přes tyto rozdíly nepojal podezření, že by cvičení „Šumava“ mohlo být přípravou na invazi do ČSSR. Přesto československé vojenské velení velmi překvapilo, s jak velkou účastí vojsk sovětská strana počítá, jelikož se oficiálně jednalo pouze o velitelsko-štabní cvičení.⁶⁰⁸ Na „Šumavu“ navázala 23. července série několika menších vojenských cvičení v okolí československých hranic, které měly následně vyústit v operaci „Dunaj“. Složení jejich velení názorně ukazuje provázanost velení Varšavské smlouvy s velením sovětské armády. V polské Legnici sídlil štáb intervenčních příprav, kterému nevelel nikdo jiný než hlavní velitel paktu Jakubovskij.⁶⁰⁹ Ten rovněž řídil cvičení na území Polska s názvem „Pochmurné léto ‘68“, které mělo dle plánů plynule přejít v intervenci proti ČSSR. Dle vzpomínky polského generála Siwického přicházely instrukce k této „generální zkoušce“ přímo ze Spojeného velení.⁶¹⁰ Aktivní byl v tomto směru i náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Kazakov, vyjednávací s velením maďarské armády o zajištění komunikačního spojení během vojenské akce. Bylo to právě Spojené velení, které nedlouho před 21. srpnem ohlašovalo, že vojska shromážděná u československých hranic nelze nadále

⁶⁰⁶ BENČÍK, *Operace „Dunaj“*, s. 87.

⁶⁰⁷ NA, f. 1261/0/5, sv. 15, a.j. 16/4, Zpráva o spojeneckém vojskovém cvičení „Vltava“, 24. listopadu 1966.

⁶⁰⁸ Rozhovory s československými generály (2003-2004), in: *Plánování nemyslitelného*, př. 2, s. 408-409.

⁶⁰⁹ RETEGAN, *1968. Ve stínu...*, s. 129.

⁶¹⁰ Vzpomínky generála F. Siwického, velitele 2. polské armády, na její přípravu a účast v intervenci, in: *Operace „Dunaj“*, dok. 2, s. 195.

držet bez konkrétního rozkazu k akci. V rámci bezprostředních příprav na operaci „Dunaj“ také došlo ke změně na pozici náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil. Generála Kazakova zde 15. srpna vystřídal známý stalinista Štěmenko. Pouhý den poté byl nicméně velitelem intervenčních vojsk jmenován generál Pavlovskij.⁶¹¹ Skutečností, že generál Pavlovskij nebyl představitelem Spojeného velení, ale velitelem pozemních vojsk sovětské armády, se později stala jedním z argumentů, že invaze do Československa v srpnu 1968 představovala akci nikterak spojenou s organizací Varšavské smlouvy.⁶¹² Poradu, na které byl schválen 23. července v Moskvě plán operace „Dunaj“ vedl sovětský ministr obrany Grečko. Zúčastnili se jí velitelé a náčelníci štábů jednotek, s nimiž se pro invazi počítalo. Ze záznamu jednání varšavské pětky dne 18. srpna v Moskvě vyplývá, že vojenským plánováním celé intervence byla pověřena nejen ministerstva obrany států, jejichž jednotky se měly akce zúčastnit, ale rovněž Spojené velení Varšavské smlouvy.⁶¹³

8.7 Ohrožení členství ČSSR ve Varšavské smlouvě?

Jak již bylo uvedeno, existoval zásadní rozpor, jak vnímalo československou loajalitu k Varšavské smlouvě státy varšavské pětky a samotné Dubčekovo vedení. I po odstranění Antonína Novotného z mocenských funkcí Praha nadále podporovala sovětské návrhy na posílení spolupráce v rámci paktu a jeho reformu. Reformisté z řad KSČ věřili, že silná Varšavská smlouva je pro Československo výhodná. Na rozdíl od Maďarska v roce 1956 se tak v Československu během pokusu reformovat komunistický režim v roce 1968 neprojevil tendence k opuštění paktu.⁶¹⁴ Politické vedení KSČ a československá generalita spíše hledaly cestu, jak zmírnit důsledky sovětských strategických plánů, nikoliv možnost jejich kompletní revize. Československé stanovisko k Varšavské smlouvě před srpnovou invazí znělo, že jakákoli rozhodnutí paktu ani v nejmenším nezasahují do suverenity jeho členských států.⁶¹⁵

Obvinění z oslabování Varšavské smlouvy a bezpečnosti jejích členů kvůli vývoji v Československu zaznívala z úst představitelů socialistických států, kterým bylo pražské jaro trnem v oku. Do ČSSR vyslaní agenti KGB, maskovaní jako turisté, šířili dezinformace, že Češi a Slováci povstávají proti komunistickému režimu a ruku v ruce s tím se chystají

⁶¹¹ BENČÍK, *Operace „Dunaj“*, s. 75-102.

⁶¹² Argumentovali tak i někteří českoslovenští představitelé, aby ospravedlnili další setrvání ČSSR ve Varšavské smlouvě v době před nástupem normalizačního režimu. Zpráva náčelníka generálního štábu generála K. Rusova přednesená na schůzi branných a bezpečnostních výborů Sněmovny lidu a Sněmovny národů o změnách v organizaci spojeného velení vojsk Varšavské smlouvy, 25. března 1969, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.2*, dok. 48, s. 178.

⁶¹³ BENČÍK, *Operace „Dunaj“*, s. 105.

⁶¹⁴ MASTNÝ, *A Cardboard...*, s. 35-36.

⁶¹⁵ LUŇÁK, *Plánování...*, s. 49-50.

vystoupit z Varšavské smlouvy, stejně jako Maďaři v roce 1956.⁶¹⁶ S ohledem na přetrvávající problémy s Rumunskem se Walter Ulbricht pokoušel šířit desinformaci, že mezi Prahou a Bukureští probíhají tajná jednání, jejichž cílem je společně pakt opustit a vyhlásit neutralitu.⁶¹⁷ Naopak před užší spoluprací s Rumunskem Dubčeka odrazoval János Kádár, pravděpodobně na základě instrukcí Moskvy. Správně poukázal na skutečný postoj Ceaușescova režimu k demokracii. Dubčeka varoval, že Rumunsko podporou vývoje v Československu sleduje pouze nalezení partnerství proti politice Moskvy a organizacím východního bloku.⁶¹⁸ Todor Živkov naopak Moskvu varoval před možností, že Československo v paktu skutečně setrvá, avšak bude zde v budoucnu zastávat obdobné pozice jako Rumunsko. Naopak v návratu Československa na „cestu socialismu“ společnou akcí spatřoval bulharský vůdce šanci pro upevnění síly Varšavské smlouvy.⁶¹⁹ Zcela odlišné postoje Prahy a Bukurešti k Varšavské smlouvě se však dobře ukázaly během srpnového jednání Dubčeka s Ceaușescem. Zatímco první tajemník ÚV KSČ se opět jasně přihlásil k členství Československa v paktu, rumunský vůdce proti tomu kritizoval podstatu navrhovaných reforem politických i vojenských struktur aliance.⁶²⁰

Navzdory obdobným obviněním dávala prohlášení vrcholných československých představitelů najevo, že vedení KSČ o vystoupení z Varšavské smlouvy neuvažuje. V tomto smyslu předseda československé vlády Černík na konferenci komunistů v ČSLA zdůrazňoval kontinuitu spojeneckých svazků se Sovětským svazem a ostatními státy Varšavské smlouvy. Při trvající existenci NATO odsoudil veškeré tendence k oslabování obranyschopnosti socialistických zemí, přičemž členství ve Varšavské smlouvě označil jako klíčový prvek ochrany státních zájmů Československa. Naznačené vnitropolitické řešení vojenských problémů ČSSR mělo být provedeno v naprostém souladu se společným zájmem zemí „socialistického tábora“. Návrhy Československé vojenské akademie navíc nikdy vedení KSČ neschválilo. Rovněž budoucí hlavní mezinárodní příspěvek Československa spatřoval Černík v participaci na upevňování obranného systému Varšavské smlouvy. Vojenská doktrína ČSSR tedy neměla oslabit stávající spojenecké vazby na Varšavskou smlouvu, ale upřesnit úlohu

⁶¹⁶ KRAMER, *The Prague Spring...*, s. 7.

⁶¹⁷ BENČÍK, *Operace „Dunaj“*, s. 99.

⁶¹⁸ RETEGAN, *1968. Ve stínu...*, s. 114.

⁶¹⁹ Depeše sovětského velvyslance v Bulharsku A. Puzanova do Moskvy o názorech T. Živkova na situaci v Československu a opatřeních k jejímu řešení, 1. srpna 1968, in: *Operace „Dunaj“*, dok. 13, s. 225.

⁶²⁰ Záznam z jednání delegací KSČ a RKS dne 15. srpna 1968, př. 1, in: *1968. Ve stínu pražského jara*, s. 172.

ČSLA v rámci aliance a stát se základem pro politiku vznášející vlastní stanoviska do společných rozhodnutí paktu.⁶²¹

Nástup určité nové fáze vztahů mezi československými ozbrojenými silami a Spojeným velením při zachování věrnosti Varšavské smlouvě naznačil na stejném zasedání i ministr obrany Dzúr. Jestliže doposud představovalo Československo ukázněného, zodpovědného, ale také málo iniciativního vykonavatele požadavků Spojeného velení, v budoucnosti hodlalo přejít na aktivnější pozice, při zachování plné loajality vůči alianci.⁶²²

Takto koncipovaná prohlášení vycházela zřejmě z přesvědčení československého vedení, že probíhající snaha o reformu Varšavské smlouvy sleduje cíle plně kompatibilní s naznačenou vlastní vojenskou doktrínou. Vedoucí představitelé ČSSR se již od poloviny šedesátých let domnívali, že reforma paktu zajistí mezinárodně koncipované Spojené velení, prezentované především nově vytvořeným kolektivním orgánem – vojenskou radou. Českoslovenští představitelé doufali, že by zde zasedli zástupci všech armád, společně projednali klíčové otázky společné obrany Varšavské smlouvy a především společně vytvořili do té doby neexistující alianční vojenskou doktrínu, která by reflektovala i specifické zájmy jednotlivých členských států. V tomto ohledu však československé úvahy výrazně předběhly samotný vývoj ve Varšavské smlouvě.

Práce na vlastní vojenské doktríně představovaly pro Moskvu a velení sovětské armády další vítanou záminkou k tvrdé kritice vývoje v ČSSR. Československé armádní velení si nátlak zemí varšavské pětky velmi dobře uvědomovalo. Snažilo se proto maximálně vyvarovat prohlášení, která by obsahovala byť sebemenší náznak, že za snahou zformulovat vlastní vojenskou doktrínu stojí úmysl opustit Varšavskou smlouvu. Na mimořádném zasedání kolegia ministra obrany k úkolům ČSLA dne 15. července byla proto vlastní vojenská doktrína upozaděna na úkor zdůraznění stávajícího spojení ve Varšavské smlouvě jako hlavního předpokladu československé státní suverenity.⁶²³ Rovněž přijaté

⁶²¹ Diskusní vystoupení vedoucího delegace ÚV KSČ O.Černíka in. protokol celoarmádní konference komunistů čs. armády, 9.-11.července 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv. I, dok. 44, s. 209.

⁶²² Tamtéž.

⁶²³ Toto prohlášení bylo nepochybně určeno především k utlumení kritiky států varšavské pětky. Zároveň je však zřejmé, že si českoslovenští představitelé plně uvědomovali realitu studené války a z ní vyvozovali nutnost zakotvení ČSSR v bezpečnostním systému. Tento názor prezentovalo také memorandum Československé vojenské akademie, návrh akčního programu ČSLA z července 1968 i finální akční program ČSLA z ledna 1969. Memorandum akademického štábu Československé vojenské akademie k ČS obranné doktríně, 4. července 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*, sv. I, dok. 34; Návrh akčního programu ČSLA, 11.června 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*, sv. I, dok. 36; Akční program ČSLA, 13.ledna 1969, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*, sv. II, dok. 40.

usnesení volalo po nezbytnosti upevňovat současné spojenecké svazky a přesvědčit své spojence o československé věrnosti socialismu a Varšavské smlouvě.⁶²⁴

Státy varšavské pětky obdobná prohlášení nebraly vůbec v potaz. V ten samý den, kdy československé ministerstvo obrany deklarovalo snahu nadále upevňovat spojenectví v rámci Varšavské smlouvy, se v polské metropoli uskutečnila schůzka vedení pěti vládnoucích stran členských států paktu. Českoslovenští představitelé se přes pozvání schůzky odmítli zúčastnit. To odpůrcům Pražského jara v čele s Ulbrichem, Gomulkou a Živkovem poskytlo další argumenty pro různé řešení celé situace. Brežněv, který až to této doby neprojevoval přílišnou ochotu k vojenské intervenci, se nyní ztotožnil s Gomulkovým hodnocením situace. Šéf PSDS v reakci na československou neúčast prohlásil, že „českoslovenští soudruzi“ opustili společnou alianci a přestali se s členy Varšavské smlouvy radit o významných věcech. Brežněv již otevřeně hovořil o „imperialistických reakcionářských silách“, které se v ČSSR snaží oslabit sílu paktu. Oponovat se do jisté míry pokusil pouze János Kádár, který se oznámil, že změny v Československu zatím nepovažuje za kontrarevoluci.⁶²⁵

V této vypjaté situaci se ve stejný den, tedy 15. července, uskutečnila tisková konference vedoucího státně administrativního oddělení ÚV KSČ generála Václava Prchlíka. Jeho vystoupení situaci ve vztahu ČSSR-SSSR, potažmo Československo-Varšavská smlouva nadále eskalovalo. Prchlík měl původně vystoupit pouze s komentářem k novému pojetí branné a bezpečnostní politiky KSČ. Vzhledem k obstrukcím Kremlu při stahování sovětských vojsk z cvičení „Šumava“, se Prchlík vyjádřil i k otázkám činnosti orgánů Varšavské smlouvy. Československá veřejnost se tak mohla poprvé alespoň částečně seznámit s interním fungováním paktu.

Prchlík novinářům sdělil, že Rada obrany státu považuje koncipování vlastní vojenské doktríny a reformu Varšavské smlouvy za spojenou problematiku. V té souvislosti však akcentoval ne zcela aktuální otázku změn politického rámce paktu, která byla v roce 1966 odsunuta na neurčito. Československo se mělo především zasadit, aby se z Politického poradního výboru stal pravidelně a systematicky pracující orgán. Prchlík v této souvislosti dokonce veřejně označil Politický poradní výbor jako doposud velmi sporadicky pracující instituci neplnící svou funkci. Primárním cílem tohoto kroku bylo ustanovení politického dozoru nad Spojeným velením. Za stávající situace totiž dle Prchlíka docházelo k nadřazování

⁶²⁴ Záznam mimořádného zasedání kolegia ministra obrany k vnitropolitické situaci a usnesení k úkolům československé armády, 15. července 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 47, s. 231.

⁶²⁵ Transcript of the Meeting of Five Warsaw Pact States, 15. července 1968, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 54, s. 294.

vojenských aspektů politické gesci. Prchlík podkryl i skutečnost, že Spojené velení je tvořeno téměř výhradně sovětskou generalitou, přičemž představitelé ostatních členských armád zde působí v roli styčných orgánů bez jakýchkoliv pravomocí. Veřejnost informoval, že československá strana již v minulosti předkládala návrhy na změnu spolupráce ve Spojeném velení, včetně požadavku na vyšší zastoupení specialistů z armád jednotlivých členských států a jejich začlenění do rozhodovacích struktur. Jako jeden z klíčových aspektů pak Prchlík označil vyjasnění postavení ministrů obrany jednotlivých zemí, působících doposud jako podřízení hlavního velitele.

Prchlík také veřejně apeloval na zlepšení politických vztahů uvnitř aliance, především ve smyslu zrovnoprávnění jednotlivých členských států a reflektování jejich specifických potřeb. S ohledem na vystoupení varšavské pětky proti československému reformnímu programu se také Prchlík vyslovil proti seskupování jednotlivých členů paktu. Samotné zformování „pětky“ označil Prchlík jako rozporné s ustavující smlouvou garantující státní suverenitu a princip nevměšování se do vnitřních záležitostí jednotlivých členů aliance.⁶²⁶

Prchlíkovo vystoupení bylo převratné. Vůbec poprvé vysoký armádní představitel hovořil veřejně o některých principech fungování Varšavské smlouvy, přičemž otevřeně kritizoval sovětské dominantní postavení. Prchlíkovy názory se následně objevily v tisku a vzbudily velký ohlas veřejnosti aktivizované pražským jarem. Veřejná kritika fungování Varšavské smlouvy se pochopitelně nesetkala s příznivou reakcí Moskvy. Prchlíkova konference tak pouze poskytla Kremlu další vítanou záminku k útoku na československé reformní vedení. Pouhé tři dny po Prchlíkově vystoupení obdržel Alexandr Dubček dopis hlavního velitele Varšavské smlouvy. Maršál Jakubovskij si stěžoval, že Prchlík na tiskové konferenci hovořil o struktuře paktu a bez jakýchkoli podkladů a zmocnění kritizoval činnost Politického poradního výboru. Zároveň Jakubovskij obvinil pořadatele tiskové konference, že připustili vyzrazování některých přísně tajných skutečností obsažených v *protokolu o vytvoření Spojeného velení*, konkrétně podmínek rozmístění Spojených ozbrojených sil na území členských států Varšavské smlouvy. Prchlík měl pak záměrně zkrášlovat skutečné složení Spojeného velení za účelem kritiky sovětských vojenských představitelů, když ztotožnil složení a funkce Spojeného velení a štábu Spojených ozbrojených sil. Jakubovskij celou záležitost označil za podkopávání přátelství mezi členy Varšavské smlouvy a podrývání

⁶²⁶ Část záznamu z tiskové konference vedoucího státně administrativního oddělení ÚV KSČ V. Prchlíka k novému pojetí branné a bezpečnostní politiky KSČ a k činnosti orgánů Varšavské smlouvy, 15. července 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. I*, dok. 48, s. 234.

její vojenské organizace.⁶²⁷ Hlavní velitel v této kritice nezůstal osamocen. Jen o dva dny později adresovala sovětská vláda svému československému protějšku ostrou nótu, ve které problém explicitně spojila s bezpečností celé Varšavské smlouvy. Prchlíkovo vystoupení posloužilo Moskvě jako příklad, že Dubčekovo vedení toleruje verbální útoky na pakt a vojenské závazky ČSSR. V Československu dle Kosyginova hodnocení nastala situace, kdy „*antisovětské a antisocialistické síly otevřeně směřují k podkopání Varšavské smlouvy*“.⁶²⁸

Vedení KSČ si v utahující se smyčce protireformních sil v jednotlivých státech Varšavské smlouvy zřejmě uvědomilo, že Prchlíkovo vystoupení přišlo ve velmi nevhodnou dobu. Vojenská rada ministerstva obrany tak za nedlouho vydala dvě oficiální stanoviska k celé kauze. Dne 29. července odsoudila Prchlíkovo vystoupení s odkazem na jeho negativní vliv na další upevnění Varšavské smlouvy. Dementovala i některé informace, které na konferenci zazněly. Československé veřejnosti se dostalo ujištění, že velící štáb během cvičení „Šumava“ netvořila výhradně sovětská generalita, ale jeho složení plně odpovídalo spojeneckým dohodám a praxi z minulosti. Nepopíratelnou dominantní roli sovětských vojenských orgánů hájilo ministerstvo obrany odkazem na spojenecké cvičení „Vltava“, které v roce 1966 formálně řídil bývalý československý ministr obrany Lomský. V rámci obrany veřejného obrazu o Politickém poradním výboru zpráva označila Prchlíka za naprosto nekompetentního hodnotit práci tohoto orgánu. Ministerstvo obrany navíc zdůraznilo, že Prchlíka k takovým sdělením nikdo nezmocnil a rozhodně nevyjadřují oficiální československé stanovisko. Vojenská rada se v této souvislosti odvolávala na programové prohlášení Černíkovy vlády ze dne 24. dubna 1968, v němž se kabinet přihlásil k aktivnímu plnění úkolů vyplývajících z členství ve Varšavské smlouvě a podpoře jejího obranného systému. Dokument deklaroval, že dokud existuje NATO, Československo se bude nadále účastnit na upevňování Varšavské smlouvy.⁶²⁹

Vzhledem k značnému ohlasu Prchlíkova vystoupení mezi veřejností a z něj plynoucích stupňujících se výpadů proti „kontrarevolučním“ náladám v československé společnosti ze strany Kremlu považovala Vojenská rada ministerstva obrany za nezbytné vydat 13. srpna ještě dodatečné stanovisko. To doplňovalo, že Prchlík kritizoval Politický poradní výbor i přesto, že se z titulu svých funkcí žádného zasedání tohoto orgánu nezúčastnil. V otázce hodnocení situace na Spojeném velení ministerstvo obrany veřejnosti

⁶²⁷ Dopis velitele vojsk Varšavské smlouvy I.Jakubovského prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A.Dubčekovi, 18. července 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 49, s. 236.

⁶²⁸ Nóta vlády SSSR vládě ČSSR, 20. července 1968, in: *Operace „Dunaj“*, dok. 9, s. 215.

⁶²⁹ Stanovisko vojenské rady ministra obrany k tiskové konferenci vedoucího státně administrativního oddělení ÚV KSČ V.Prchlíka z 15.července, 29. července 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv.1*, dok. 52, s. 241.

oznámilo, že na základě sovětské iniciativy již několik let probíhá v rámci Varšavské smlouvy snaha zreformovat štáb Spojených ozbrojených sil.⁶³⁰ Od Prchlíkova vystoupení se veřejně distancovali také politické špičky KSČ. Celou kauzu⁶³¹ a s ní i plánovanou reformu československých ozbrojených sil fakticky ukončila o týden později vojenská intervence pěti armád členských států Varšavské smlouvy do Československa.

8.8 Strategické aspekty vojenského potlačení Pražského jara

Je otázkou, do jaké míry byla prohlášení států varšavské pětky k reformnímu procesu v Československu hovořící o kontrarevoluci, zhroucení socialismu či rozpadu Varšavské smlouvy pouhým ideologickým balastem. Krom primárních obav Kremlu z pádu leninsko-stalinského režimu v Československu představovaly jeden z rozhodujících faktorů pro postoj Moskvy k událostem v ČSSR nepochybně i globální vojenskopolitické zájmy. Velice výstižně to okomentoval maršál Grečko československé vojenské delegaci v Sovětském svazu: „*Socialistické Československo nikdy nikomu nedáme. Československo je strategickým bodem ve střední Evropě. Ztratit ho by znamenalo anulovat výsledky druhé světové války.*“⁶³² Výroky Brežněva a Kosygina navíc naznačují, že rozmístěním vojsk v ČSSR chtěli dosáhnout výhodnější pozice pro další odzbrojovací vyjednávání se Západem.⁶³³

Část historiků se přiklání k tvrzení, že ve skutečnosti neexistují žádné přímé důkazy, že by primární roli v sovětském rozhodnutí potlačit pražské jaro hrály vojenské aspekty. Poukazují na skutečnost, že sovětská vojska a jaderné zbraně na území Polska a Východního Německa stačily na to, aby vyvážily sílu jednotek NATO stojících proti československému frontu. Český historik Luňák, zabývající se vojenskými aspekty Varšavské smlouvy, na základě toho předkládá tezi, že sovětská invaze do Československa v srpnu 1968 nebyla motivována ani tak skutečným děním ohledně Varšavské smlouvy v ČSSR, ale spíše úvahami Kremlu, co by se mohlo stát v budoucnu. Zůstává otázkou, zda by se reformnímu vedení KSČ skutečně podařilo Československo udržet v hranicích částečně liberalizovaného leninsko-

⁶³⁰ Stanovisko vojenské rady ministerstva obrany k ohlasu čs. veřejnosti na její prohlášení k tiskové konferenci V. Prchlíka, 13. srpna 1968, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. 1, dok. 59.*

⁶³¹ Poté, co v rámci KSČ získali moc lidé podporující moskevskou intervenci, byl začátkem října 1969 generál Prchlík zbaven poslanecké immunity, v listopadu degradován na vojína a vydán k trestnímu stíhání. 24. března 1971 jej Vyšší vojenský soud v Příbrami odsoudil ke třem letům vězení ve druhé nápravné skupině. V odvolacím řízení před vojenským kolegiem 2. června 1971 mu byl trest snížen na 22 měsíců v první nápravné skupině.

⁶³² BENČÍK, *Vojenské otázky...*, s. 12.

⁶³³ BENČÍK, *Operace „Dunaj“*, s. 18.

stalinského režimu. V opačném případě by osvobozená společnost mohla začít klást otázky představující do té doby tabu - například nutnost setrvat ve vojenském svazku s Moskvou.⁶³⁴

V otázce, zda vojenskostrategické aspekty nehrály primární roli v rozhodnutí Kremlu potlačit pražské jaro silou, nepadají mezi historiky shoda. Americký historik Mark Kramer se domnívá, že zásadní problémem pro sovětské vedení nepředstavovala pouze otázka, zda reformní československá vláda bude souhlasit s rozmístěním sovětských vojsk na svém území, ale především, jestli proces Pražského jara nenaruší dříve uzavřenou dohodu o rozmístění sovětských jaderných strel v Československu.⁶³⁵ Jak již bylo dříve zmíněno, v průběhu šedesátých let došlo v rámci utváření Spojených jaderných sil Varšavské smlouvy k uzavření série tajných smluv mezi sovětskou vládou a jejími protějšky ve středoevropských členských státech paktu o vybudování jaderných depotů pro sovětské jaderné hlavice. Ač se jednalo o bilaterální, na sobě nezávislé dohody, Varšavská smlouva se stala jejich formálním zastřešením. Výstavba jaderných depotů na území NDR začala ještě za vlády Chruščova. Po Brežněvově nástupu došlo v roce 1965 k dohodě s ČSSR a MLR, přičemž celou sérii uzavřela o dva roky později smlouva s polskou vládou.⁶³⁶ Nosiči jaderných zbraní pak disponovaly oficiálně v rámci Spojených jaderných sil všechny členské státy Varšavské smlouvy, vyjma Albánie. K osazení ostrou municí by došlo až v případě války, přičemž tyto zbraně měly zůstat výhradně pod kontrolou sovětského velení. Sovětský svaz se proto v šedesátých letech nikdy nezaobíral možností zavést pro použití těchto zbraní systém dvojího klíče po vzoru NATO.

Vzhledem k značné síle ČSLA se Moskva odhodlala k vybudování depotů pro jaderné zbraně v Československu i při absenci většího počtu svých vojenských jednotek na jeho území.⁶³⁷ Depoty měly být podle původního plánu dostavěny v roce 1967. Práce však nabraly zpoždění a ukazovalo se, že jejich dokončení před rokem 1969 je nereálná. Sovětští představitelé se podle Kramera obávali, že by reformisté z řad KSČ mohli narušit dokončení prací a následné uskladnění jaderných hlavic. Úvahy o motivaci invaze do Československa absencí dostatečné sovětské vojenské síly na jeho území, bez ohledu na neznalost výše uvedených skutečností, prezentovali brzy po akci i někteří přední západní analytici jako například Lawrence Whetten.⁶³⁸ Obdobný názor publikoval již český exilový historik Josef Kalvoda na konci šedesátých let. Vyslovil přesvědčení, že hlavním důvodem srpnové

⁶³⁴ LUŇÁK, *Plánování...*, s. 53-58.

⁶³⁵ KRAMER, *The Prague Spring...*, s. 9.

⁶³⁶ KRAMER, *The „Lesson“...*, s. 112.

⁶³⁷ Sovětský svaz počítal pouze s obslužným personálem v řádu stovek mužů.

⁶³⁸ KRAMER, *The Prague Spring...*, s. 8.

intervence byla snaha sovětské strany rozmístit na československém území zbraně a vojska. V tomto kontextu pražské jaro představovalo „jen kouřovou clonu, záminku pro invazi armád několika států Varšavského paktu“.⁶³⁹

Při hodnocení těchto názorů musíme vzít v potaz následující skutečnosti. Proreformní kádry v ČSLA se v průběhu Pražského jara skutečně prosazovaly velmi výrazně. To nepochybně vyvolalo obavy Moskvy z dalšího vývoje v československých vojenských kruzích. Pokud by nedošlo k rozmístění jaderných střel v Československu, vznikala by tím významná trhlina v celém strategickém plánu Varšavské smlouvy pro evropské válčiště. Útočný úkol pro československý front z roku 1964 počítal s rychlým nástupem a momentem překvapení. Bezprostřední absence jaderných zbraní provedení tohoto již dostatečně nejistého plánu fakticky znemožňovala.⁶⁴⁰ Pokud by se jaderná munice na československém území nenacházela, bylo by nutné ji v průběhu významné mezinárodní krize do ČSSR dopravit. Taková akce by však hrozila odhalením ze strany NATO a potenciálním preventivním jaderným úderem proti Varšavské smlouvě. Přestože neexistují žádné dokumenty, které by dokazovaly být jen náznak debaty v československém armádním či politickém vedení o odstoupení od rozmístění sovětských jaderných náloží v ČSSR, nastává otázka, zda by tomu tak bylo i v budoucnu. Pokud se podíváme na nástin základních předpokladů plánované vlastní československé vojenské doktríny, nemůžeme tuto možnost zcela vyloučit. Hlavní cíle uvedené v memorandu Vojensko-politické akademie, tedy zabránit vedení raketové jaderné války na československém území, úsilí o přijetí opatření omezujících možnosti napadení ČSSR jadernými střelami, například přijetím smlouvy o nešíření jaderných zbraní či vytvořením bezatomového pásma ve střední Evropě,⁶⁴¹ byly v naprostém rozporu s trvalým uskladněním sovětské jaderné munice v Československu. Samotné deklarování loajality Varšavské smlouvy z úst československých komunistů pak z tohoto pohledu nemohlo Kreml uspokojit.

⁶³⁹ BLAŽEK, P., *Jaderné hlavice, Československo a Varšavská smlouva po karibské krizi*, in: Pražský web pro studenou válku, vol. 1 no. 3, 2002.

⁶⁴⁰ Plán použití Československé lidové armády v době války, říjen 1964, in: *Plánování nemyslitelného*, dok. 6, s. 183.

⁶⁴¹ Memorandum třiceti vědeckých pracovníků Vojenské politické akademie a Vojenské technické akademie s návrhem československé vojenské doktríny, zaslané náčelníkem Vojenské politické akademie V. Měnclem prvnímú tajemníkovi ÚV KSČ A. Dubčekovi, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970; sv. 1*, dok. 34, s. 137.

8.9 Důsledky invaze do Československa

Je nutné odmítnout tvrzení, že intervence uvedla poprvé a naposled do praxe Brežněvovu doktrínu omezené suverenity, tedy možnost zasahovat do vnitřních záležitostí zemí socialistického bloku, pokud je ohrožen socialismus. Její základní formulaci můžeme nalézt v červencovém dopisu států varšavské pětky. Moskva v rámci této doktríny přiznávala svým satelitům právo na samostatný vnitřní vývoj, avšak vyhrazovala si právo zasáhnout ve chvíli, kdy hrozilo narušení zájmů Sovětského svazu, oficiálně prezentovaných jako zájmy států sdružených ve Varšavské smlouvě.⁶⁴² Brežněvovo vedení se tak v období mezi lednem a srpnem 1968 snažilo vymezit hranice možné nezávislé politiky v rámci sovětského bloku na ideologickém základě.⁶⁴³ Podstata Brežněvovy doktríny však byla plně uvedena do praxe při potlačení maďarské revoluce v roce 1956, tedy dvanáct let před jejím zformulováním.

Vojenský vpád do Československa výrazně změnil situaci v ČSLA. Sovětský svaz sice konečně získal možnost rozmístit svá vojska v ČSSR, ale ztratil československou armádu jako efektivní bojovou sílu. Ta od roku 1968 nikdy nehrála ve strategickém plánování Varšavské smlouvy tak podstatnou úlohu jako před srpnovou invazí.⁶⁴⁴ Moskva se následně rozhodla na československém území zřídit síť sovětských vojenských velitelství. Zřizování sovětských velitelství mimo místa, kde se nacházela sovětská vojska, však šla nad rámec smlouvy o dočasném pobytu sovětských vojsk na československém území. Běžná byla praxe, kdy sovětské velitelé zabrali československé veřejné objekty k vojenským účelům a odmítali je navrátit. Předseda vlády Černík proti této skutečnosti osobně protestoval u představitele Spojených ozbrojených sil A.M. Jamščikova, odpovědi se mu však dostalo od Matvěje Zacharova, maršála sovětské armády. Je příznačné, že Moskva nehodlala Varšavskou smlouvu do řešení nikterak zapojit. Dosavadní praxi měla legitimizovat bilaterální smlouva s československou vládou. S čelnými politickými představiteli ČSSR přitom vyjednávali pouze sovětské důstojníci. Text příslušné dohody poté zcela opomíjel Varšavskou smlouvu a ani sovětská vojska na československém území nebyla podřízena Spojenému velení, ale přímo velitelským strukturám sovětské armády.⁶⁴⁵

V listopadu 1968 došlo k podpisu nové dohody mezi Prahou a Moskvou o definitivním rozmístění sovětských jaderných sil na československém území. V rámci vztahu československých a sovětských sil obsahovala pouze vágní příslib seriózní komunikace

⁶⁴² BENČÍK, *Operace „Dunaj“*, s. 68.

⁶⁴³ OUIMET, M.J., *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*. Londýn 2003, s. 9.

⁶⁴⁴ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 37.

⁶⁴⁵ VÚA, f. FMO GŠ/HOS, p.č. 9, č.j. 004508-ZD, Jednání a součinnost s velením sov. vojsk dočasně umístěných na území ČSSR, 2. ledna 1969.

sovětské strany s Generálním štábem ČSLA.⁶⁴⁶ Nutno podotknout, že k samotné dislokaci jaderných hlavic přistoupil Sovětský svaz až později, přičemž o přesné době se stále vedou diskuse.⁶⁴⁷

Invaze do Československa poukázala na nedostatky bojových operací států Varšavské smlouvy. Jakýkoliv odpor československých ozbrojených sil byl od počátku vyloučen. Přestože pod vedením generála Prchlíka údajně vznikaly údajně plány na odražení sovětských vojsk, Dubček je nikdy neschválil. Část československých špiček však možnost intervence zvažovala. Svědčí o tom i rozhovor ministra obrany Dzúra s prezidentem Svobodou, na kterém se údajně shodli, že v případě ozbrojeného útoku nebude ČSLA klást aktivní odpor.⁶⁴⁸ Krom podřízení ČSLA nejen domácí, ale také sovětské generalitě v rámci Spojeného velení, by případnou akci výrazně komplikovala orientace ČSLA na případné napadení země státy NATO ze západu.⁶⁴⁹ Přestože se československý odpor v podstatě omezil na taktiku pasivní resistance, došlo ke ztrátám na životech okupačních vojsk a zásobovacím problémům. Okupační vojska ztratila přibližně 20 mužů, avšak československými občany byl zabit pouze jeden bulharský voják. Většina sovětských vojáků zahynula během dopravních nehod či při „nenadálých situacích spojených s přesunem velkého množství jednotek“. Memorandum KGB uvádí, že několik sovětských vojáků bylo také odsouzeno k smrti před popravčí četou za odmítnutí invaze se zúčastnit, několik jich ze stejného důvodu spáchalo sebevraždu.⁶⁵⁰ Operace „Dunaj“ zároveň představovala dobrou zkušenost pro Varšavskou smlouvu i NATO, pro „centrální frontu“ v případě válečného konfliktu v Evropě.

Ačkoliv celá akce nebyla oficiálně prezentována jako akce Varšavské smlouvy, nepochybně ji tak mnoho lidí vnímalo. Zajisté k tomu přispěly i prohlášení jednotlivých členských zemí bezprostředně po invazi. Východoněmecké ministerstvo obrany například nedlouhou po invazi hovořilo o poklesu ostrahy československých hranic k bodu, že hrozil průnik „kontrarevolučních sil“, který umožnil NATO rozmístit své jednotky hluboko ve „slabinách“ socialistického tábora a rozšířit svou sféru vlivu až ke Karpatům. Tyto okolnosti

⁶⁴⁶ Czechoslovak-Soviet Agreement on the Stationing of Soviet Nuclear Forces, 13.-14. listopadu 1968, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 60, s. 314.

⁶⁴⁷ Minimálně od počátku sedmdesátých let byly na československém území dislokovány jako součást Střední skupiny sovětských vojsk dvě raketové brigády: OTR R-300 s 12 odpalovacími zařízeními v okolí Turnova a TR-Točka s 18 odpalovacími zařízeními ve vojenském výcvikovém prostoru Mimoň-Hvězdov. V roce 1983 byla na základě československo-sovětské dohody dislokována raketová brigáda OTR 22 ve vojenském prostoru Hranice na Moravě s odpalovacími zařízeními v Přáslavicích, Staré Vodě a Zeleném Kříži. BLAŽEK, *Jaderné hlavice...*; Bývalý československý ministr obrany Miroslav Vacek proti tomu tvrdí, že jaderné zbraně byly na území ČSSR uskladněny již v roce 1969. Jeho tvrzení je však krajně nevěrohodné.

⁶⁴⁸ Srov. RETEGAN, *1968. Ve stínu...*, s. 128; 149.

⁶⁴⁹ BENČÍK, *Operace „Dunaj“*, s. 118.

⁶⁵⁰ KRAMER, *The Prague Spring...*, s. 10.

pak měly vést k oslabení připravenosti Varšavské smlouvy reagovat na překvapivou imperialistickou agresi.⁶⁵¹ Skutečnost však byla jiná. Dubček a další reformní českoslovenští komunisté stále uvažovali v hranicích bipolárního rozdělení světa. Neexistuje doklad o tom, že by Československo na rozdíl od Maďarska v roce 1956 byť jen uvažovalo o vystoupení z Varšavské smlouvy. Na základě toho můžeme konstatovat, že srpnový vpád armád pěti členských států Varšavské smlouvy do ČSSR byl primárně motivován obavami o další existenci leninsko-stalinského režimu v zemi. Případné ohrožení sovětských strategických zájmů by představovalo až důsledek masivních společenskopolitických změn. Proces Pražského jara však do takového stádia nikdy nedošel.

Vyřešení situace v Československu však nakonec o několik měsíců později umožnilo úspěšné dokončení institucionální vojenské reformy Varšavské smlouvy. Demonstrace sovětské síly a praktická ukázka Brežněvovy doktríny měly zásadní vliv na změnu dosavadního postoje Rumunska. V obavě, aby se nestalo další obětí sovětské agrese, smířilo se Ceaușescovo vedení s posílením statutárního rámce paktu a v březnu 1969 umožnilo po více než třech letech obstrukcí přijetí kompromisních reformních dokumentů.

⁶⁵¹ Report by the East German Defense Minister on the Invasion of Czechoslovakia, 22. srpna 1968, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 56, s. 305.

9. Reforma Varšavské smlouvy v roce 1969

9.1 Rumunský postoj k invazi do ČSSR

Přes účast pěti členských států nebyla intervence v Československu oficiálně prezentována jako akce Varšavské smlouvy. Invaze však ještě zvýšila potřebu ujasnění interních pravidel paktu. Hlavní otázkou zůstávalo, jak reformu prosadit přes revoltující Rumunsko. Ceaușescovo vedení bylo o intervenci informováno dopisem států varšavské pětky až 21. srpna 1968. Agresi proti Československu zdůvodnily ostatní členské státy Varšavské smlouvy Bukurešti údajnou žádostí většiny členů ÚV KSČ a československé vlády o pomoc v boji s pravicovými, antisocialistickými a kontrarevolučními živly. Stejně tak dopis zopakoval obvinění, že Československo oslabuje svou vazbu na Varšavskou smlouvu a připravuje změnu zahraničně politické linie a její novou orientaci na Západ.⁶⁵² Rumunsko se vojenských akcí proti Československu nikterak neúčastnilo. Neústupnost při prosazování svého „směru“ z roku 1964 přivedla Bukurešť do pozice, jejímž důsledkem byla skutečnost, že rumunské vedení nebylo ostatními členy Varšavské smlouvy o pražském dění blíže informováno.⁶⁵³ Ceaușescu ještě před intervencí veřejně kritizoval snahy zapojit do řešení situace v Československu Varšavskou smlouvu. Tři dny před červencovou schůzkou „pětky“ v polské metropoli upozornil rumunský vůdce představitele členských států paktu, že Varšavská smlouva byla vytvořena proti útoku imperialistů, nikoliv pro zasahování do vnitřních záležitostí socialistických zemí.⁶⁵⁴ Vpád do Československa pak Ceaușescův režim velmi brzy odsoudil.

K situaci v Československu narychlo svolaný VV RKS rozhodl v odpovědi na dopis varšavské pětky vyjádřit znepokojení z ozbrojené akce. Rumunské vedení ji označilo za akt odporující základním vztahům mezi socialistickými státy. V reakci na intervenci došlo 22. srpna k mimořádnému svolání národního shromáždění. Bylo také rozhodnuto o reorganizaci ozbrojených národních gard za účelem demonstrace rumunské suverenity a nezávislosti.⁶⁵⁵

⁶⁵² Letter from the Central Committees of the Bulgarian, East German, Hungarian, Polish, and Soviet Communist Parties Regarding the Warsaw Pact Intervention in Czechoslovakia, 21. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16542/ipublicationdocument_singledocument/888a9123-e71d-43a7-a618-cd004b5ee7ab/en/680821_letter.pdf [2010-06-29].

⁶⁵³ IONESCU, M.E.: *Rumunsko a vojenská reforma Varšavské smlouvy*, in *Historie a vojenství* č. 3-4, 2003, s. 699-705.

⁶⁵⁴ RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 141.

⁶⁵⁵ Protocol No. 5 of the Meeting of the Executive Committee of the CC of the RCP on the Situation in Czechoslovakia, 21. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16540/ipublicationdocument_singledocument/396e81fc-af9a-47ae-8450-ecfd2fc73c1/en/680821_protocol.pdf [2010-06-29].

Ceaușescu zároveň neváhal uspořádat masová protestní shromáždění.⁶⁵⁶ Přes původní snahu Sovětského svazu ospravedlnit celou akci údajným pozváním československé strany se rumunské vedení velmi brzy dozvědělo o skutečné situaci a rozložení sil v nejužším vedení KSČ. Na základě toho Ceaușescu označil vpád do ČSSR za hrubé porušení pravidel Varšavské smlouvy. V interním sdělení státům varšavské pětky rumunský vůdce připustil nepochybnou existenci kontrarevolučních živlů v Československu. Bukurešť se však přiklonila k oficiálnímu postoji československých představitelů, že KSČ má situaci plně pod kontrolou. Rumunsko se proto od jednání varšavské pětky distancovalo, s ohledem na skutečnost, že se došlo k bezprecedentní vojenské agresi proti členskému státu Varšavské smlouvy.⁶⁵⁷

Vpád do Československa demonstroval odhodlání Brežněvova vedení důsledně hájit integritu a soudržnost sovětské zájmové sféry. To stavělo rumunské vedení před nutnost zabývat se reálně hrozbou sovětské invaze. Jestliže intervence proti Československu byla z velké části zdůvodňována jeho údajnou politikou směřující k oslabování Varšavské smlouvy, nemohla si Bukurešť být jistá svou bezpečností. Skutečností zůstává, že veškeré akce Československa týkající se spolupráce v rámci Varšavské smlouvy se ani zdaleka nepřiblížily rumunské politice prosazované vůči paktu poslední čtyři roky. I proreformní českoslovenští komunisté zůstávali věrni členství své země ve Varšavské smlouvě a plně podporovali sovětskou iniciativu pakt reformovat. Stejně tak v zahraniční politice nepřistoupilo Dubčekovo vedení k výraznější samostatné akci, srovnatelné kupříkladu s rumunským navázáním diplomatických styků s SRN bez ohledu na Sovětský svaz či odmítnutím odsoudit izraelskou agresi během šestidenní války v roce 1967.

Rumunské vedení proto hodlalo přijmout veškerá možná opatření, která by zabránila opakování československého scénáře a zajistila rumunskou suverenitu. To předpokládalo i možnost ozbrojeného odporu proti případné sovětské invazi.⁶⁵⁸ Obavy rumunského vedení z možného opakování československých srpnových událostí dokumentuje, že Ceaușescu požádal brzy po invazi jugoslávského vůdce Josipa Broze Tita o schůzku. Jugoslávii s Rumunskem v době bezprostředně následující srpnové invazi pojilo přinejmenším potencionální ohrožení Brežněvovým režimem. Pro rumunskou delegaci nebylo zajisté příznivým zjištěním, když na setkání Tito odmítl jednat o uzavření jakéhokoliv spojení či

⁶⁵⁶ TEJCHMAN, M., *Rumunsko a „pražské jaro“ 1968*, in: Slovanický přehled, č. 4 1998, s. 375-383.

⁶⁵⁷ Record of the Meeting of the Executive Committee of the CC of the RCP Concerning the Situation in Czechoslovakia, 21. srpna 1968,

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16521/ipublicationdocument_singledocument/39677c44-27bf-4fd2-aeff-4c92370189c8/en/680821_record_meeting.pdf [2010-06-29].

⁶⁵⁸ Tamtéž.

koordinaci případných vojenských akcí. Bukurešti pouze přislíbil, že v případě sovětské agrese proti Rumunsku neumožní Jugoslávie průchod invazních vojsk přes své území a ponechá otevřené své hranice s Rumunskem. Ustupující rumunská vojska by však byla dle Titova prohlášení při přechodu jugoslávské hranice odzbrojena.⁶⁵⁹

Ceaușescovo vedení se tak postupně odhodlalo hledat cestu k jistému zlepšení vztahu s Moskvou. Snahu Bukurešti neposkytnout Kremlu sebemenší záminku k ozbrojené akci proti Rumunsku dokazuje, že velmi brzy po intervenci do Československa deklarovalo rumunské národní shromáždění stejně jako VV RKS zájem zlepšit vztahy Rumunska se Sovětským svazem a potvrdilo rumunskou loajalitu ke stávajícím spojeneckým svazkům. Ačkoliv oficiálně toto prohlášení mělo rozptýlit spekulace „imperialistických kruhů“, nepochybně jednalo o vstřícný signál vyslaný Moskvě. Ceaușescu v plně souladu s dosavadní rumunskou zahraničněpolitickou linií obvinil sovětskou stranu, že v československé otázce zcela obešla Rumunsko, přestože je členským státem Varšavské smlouvy. V této souvislosti však neopomněl zdůraznit, že Rumunsko bylo a je i nadále členem paktu. Pokud by byl socialistický blok napaden Západem, deklaroval Ceaușescu rumunskou připravenost splnit svou povinnost vyplývající z jeho spojeneckých závazků.⁶⁶⁰ Stejně tak v otázce veřejných demonstrací proti invazi postupovalo rumunské vedení od počátku obezřetně. Ceaușescu sice podpořil několik masových protestních shromáždění, rumunské státní a stranické orgány však hodlaly zabránit konání spontánních „anarchistických“ akcí, které by potencionálně dávaly Moskvě záminku k ozbrojené akci proti Rumunsku.⁶⁶¹

V této souvislosti je nutné položit si otázku, proč se obětí sovětského zásahu stalo Československo a nikoliv právě ve Varšavské smlouvě a zahraniční politice obecně revoltující Rumunsko. Sovětské rozhodnutí nenapadnout koncem srpna 1968 RSR je často přisuzováno odhodlanosti Ceaușescova vedení bránit se jakékoliv invazi. Tato teze je však zavádějící. Raději než by vedení RKS uvedlo rumunské ozbrojené síly do stavu plné pohotovosti demonstrující záměr čelit případné agresi, učinily rumunské špičky přesný opak – snažily se vyhnout jakýmkoliv provokativním krokům, které by mohly dát Moskvě podnět

⁶⁵⁹ PELIKÁN, *Jugoslávie...*, s. 181-185.

⁶⁶⁰ Stenographic Transcript of the Meeting of the Executive Committee of the Central Committee of the Romanian Communist Party, 25. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16520/ipublicationdocument_singledocument/83027155-0c86-4e9d-b6db-b558b4a3f443/en/680825_stenographic_transcript.pdf [2010-06-29].

⁶⁶¹ Protocol No. 5 of the Meeting of the Executive Committee of the CC of the RCP on the Situation in Czechoslovakia, 21. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16540/ipublicationdocument_singledocument/396e81fc-af9a-47ae-8450-ecfd2fc73c1/en/680821_protocol.pdf [2010-06-29].

k intervenci.⁶⁶² Rezistence Bukurešti se tak omezila na relativně bezvýznamné kroky jako například formování dělnických a rolnických gard.

Jistý rozdíl existoval v mezinárodní rovině. Jestliže invaze do Československa byla Západem akceptována bez jakýchkoliv hrozeb sankcí, z řady projevů a rozhovorů amerických představitelů po srpnu 1968 zaznělo pro Sovětský svaz upozornění, že případný zásah Moskvy proti Rumunsku by představoval výraznou překážku pro pokračování uvolňování mezinárodního napětí a útok proti Jugoslávii by dokonce mohl vyvolat intervenci Spojených států.⁶⁶³ V ostrém kontrastu s tím se jeví prohlášení amerického státního tajemníka Deana Ruska z 22. července 1968, ve kterém zdůraznil, že Spojené státy se nebudou do událostí v ČSSR vměšovat.⁶⁶⁴

Zásadní skutečností zůstává, že hlavní rozdíl mezi vývojem v Rumunsku pod Ceaușescovým vedením a procesem pražského jara tkvěl ve vnitropolitické podstatě rumunského a československého komunistického režimu. K obdobnému závěru dospěl i Josip Broz Tito. Jugoslávský vůdce si správně uvědomoval, že přes veškeré kroky, které Bukurešť učinila k samostatnější zahraniční politice, vnitřní poměry v RSR se nijak výrazně neodlišovaly od standardního leninsko-stalinského státního zřízení, a proto se obětí sovětské agrese stalo právě Československo.⁶⁶⁵ Varšavskou pětikou deklarované podryvání zájmů a bezpečnosti Varšavské smlouvy v Československu bylo pouhým propagandistickým prohlášením a Brežněvovu vedení šlo primárně o podstatu společenskopolitických změn během pražského jara. V opačném případě by se obětí invaze států Varšavské smlouvy muselo naopak stát Rumunsko, a to nejpozději po IX. zasedání Politického poradního výboru. Na rozdíl od Ceaușesca nevolal Dubček ani po rozpuštění vojenských bloků, ani se nestavěl proti rozšíření pravomocí RVHP. Vedení KSČ rovněž plně podporovalo reformu Varšavské smlouvy a na rozdíl od Rumunka ani neodmítalo cvičení Spojených ozbrojených sil na svém území. Ceaușescovo vedení sice provádělo od svého nástupu v Rumunsku určité reformy, ty však mířily na povrch, nikoliv podstatu celého leninsko-stalinského systému.⁶⁶⁶

Zároveň je však nutné podotknout, že Rumunsko vzhledem ke své geografické poloze nikdy nehrálo v sovětských strategických zájmech takovou roli jako na hranici s NATO ležící, masivní armádou a zbrojním průmyslem disponující Československo. Tento faktor mohl sovětské špičky jen ovlivnit ve prospěch vojenského řešení československého problému.

⁶⁶² KRAMER, *The Prague Spring...*, s. 12.

⁶⁶³ MADRY, J.: *Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa (1965-1970)*, in *Historie a vojenství 1992*, č. 5, s. 126-140.

⁶⁶⁴ BENČÍK, *Vojenské otázky...*, s. 13.

⁶⁶⁵ PELIKÁN, *Jugoslávie...*, s. 183.

⁶⁶⁶ RETEGAN, *1968. Ve stínu...*, s. 126.

9.2 Postoj Československa k reformě Varšavské smlouvy po srpnu 1968

Na příkaz Moskvy „rekonstruované“ československé vedení považovalo i přes vpád ozbrojených sil pěti členských států Varšavské smlouvy nadále svou zemi za nedílnou součást paktu. Akční program ČSLA z ledna roku 1969 tuto skutečnost potvrdil, když deklaroval, že členství v alianci je pro ČSSR i nadále zárukou její státní bezpečnosti. Československé ozbrojené složky tak měly nadále eminentní zájem na dalším strukturálním upevnění vojenských orgánů Varšavské smlouvy. Československo sice v této době ještě zcela nerezignovalo na pokus vypracovat vlastní vojenskou doktrínu, avšak v této oblasti došlo k výraznému posunu a korekcím. Vojenská doktrína československého státu měla být nyní důsledně internacionální, představovat součást alianční vojenské doktríny Varšavské smlouvy, ale především měla nově ve svých základech vycházet ze závěrů doktríny sovětské. Optimálního řešení všech zásadních otázek výstavby a přípravy československých ozbrojených sil měla přinést právě reforma Varšavské smlouvy.⁶⁶⁷

Podrobná studie o Varšavské smlouvě, vypracovaná československým generálním štábem koncem roku 1968, v souvislosti s reformou paktu uváděla, že v poslední době se toto téma stalo klíčovým problémem. Události v ČSSR po lednovém plénu KSČ neměly tento proces podstatněji ovlivnit, jelikož představitelé ČSLA po celou dobu zastávali názor, že Varšavská smlouva představuje hlavní záruku československé bezpečnosti. Československá generalita opět vyjádřila podporu reformě paktu, když deklarovala, že hlavním problémem Varšavské smlouvy je dosavadní příliš volný systém svazků, který nevyužívá všech svých možností. Pokud po srpnu 1968 vznášelo Československo nějakou kritiku směrem k fungování paktu, tak pouze ve smyslu, že nedostatečná struktura a statuty orgánů Varšavské smlouvy mají za následek její dosavadní zaostávání za organizační strukturou NATO. Právě s odkazem na propracovaný systém Severoatlantické aliance představitelé ČSLA odmítli obavy prezentované Rumunskem ve smyslu, že stávající reforma přinese takové upevnění paktu, které vyvolá obavu z upuštění od směřování k evropské kolektivní bezpečnosti dle článku XI ustavující smlouvy. Československá generalita si správně uvědomovala, že ani nový rámec Varšavské smlouvy zdaleka nedosáhne organizační propracovanosti NATO.⁶⁶⁸

Operace „Dunaj“ přesto u části příslušníků československých ozbrojených sil vzbudila značné pochybnosti o dříve nezpochybnitelných spojeneckých vazbách. Oficiální teze proto zněla, že v srpnu 1968 se o akci Varšavské smlouvy nejednalo. Tuto situaci ilustruje i

⁶⁶⁷ Akční program ČSLA, 13. ledna 1969, in: BENČÍK, A.: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.2. Praha 1999, dok. 40, s. 129.

⁶⁶⁸ Czechoslovak General Staff Study on the Warsaw Treaty, 21. prosince 1968, in: *A Cardborad Castle?*, dok. 61, s. 317.

prohlášení náčelníka Generálního štábu ČSLA Karla Rusova z března 1969 v československém Federálním shromáždění. Rusov, který členy branného a bezpečnostního výboru seznamoval s výsledky budapešťské schůzky Politického poradního výboru, na položenou otázku ohledně vztahu Varšavské smlouvy a státní suverenity odpověděl, že dle jeho názoru 21. srpen 1968 a Varšavská smlouva nemají nic společného. Argumentoval údajným neprojednáním akce v institucích paktu či absencí vrchního velitele Jakubovského a štábu Spojených ozbrojených sil ve vojenském velení operace „Dunaj“. Odkázal na skutečnost, že akci vedl velitel pozemních vojsk sovětské armády generál Pavlovskij. Zároveň však Rusov správně naznačil, že existuje snaha v politických kruzích států, které se na intervenci podílely, oddělit vpád do Československa od Varšavského paktu z důvodu porušení jeho základních ustanovení. V této souvislosti podotkl, že ustavující smlouva žádné akce proti jejím signatářům nepředpokládá a neumožňuje.⁶⁶⁹

Obdobnou argumentaci podřývala skutečnost, že při organizaci vojenských akcí poblíž československých hranic, které bezprostředně předcházely operaci „Dunaj“, působilo Spojené velení Varšavské smlouvy a jeho představitelé velmi aktivně. Otázkou zůstává, nakolik představovalo jmenování generála Pavlovského do čela intervenčních vojsk primárně politický tah ze strany Kremlu. Přes příslib části vysokých představitelů KSČ ospravedlnit vpád vojsk do ČSSR oficiálním pozváním, neměl Sovětský svaz výrazněji zajištěnou politickou podporu celé akce. Spojovat zásah přímo s Varšavskou smlouvou bylo tedy politicky nejisté a zároveň naprosto neúčelné. Celá akce navíc počítala s momentem překvapení. Z tohoto důvodu bylo naprosto netaktické pověřit vedením intervence Spojené velení jako celek. Z výpovědí bývalých československých generálů naopak vyplývá, že se Moskvě podařilo před představiteli ČSLA celou akci velmi dobře utajit. Generál Vitanovský v této souvislosti uvádí, že přípravy intervence unikly i československému vojenskému personálu sloužícím přímo ve Spojeném velení.⁶⁷⁰ Mihai Retegan odůvodňuje malou informovanost Spojeného velení i operaci „Dunaj“ obecnou nedůvěrou panující ve Varšavské smlouvě.⁶⁷¹ Pravděpodobnější je však snaha obejít při přípravě intervence československé a rumunské zástupce ve Spojeném velení a jednat pouze v rámci ozbrojených sil „pětky“.

Stejně tak v politické rovině by aktivizace Varšavské smlouvy přinášela zbytečný problém. Svolat k československé otázce Politický poradní výbor by znamenalo do řešení celé

⁶⁶⁹ Zpráva náčelníka generálního štábu generála K. Rusova přednesená na schůzi branných a bezpečnostních výborů Sněmovny lidu a Sněmovny národů o změnách v organizaci spojeného velení vojsk Varšavské smlouvy, 25. března 1969, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.2, dok. 48, s. 178.

⁶⁷⁰ Rozhovory s československými generály (2003-2004), in: *Plánování nemyslitelného*, př. 2, s. 410.

⁶⁷¹ RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 129.

problematiky vtáhnout Ceaușescovo Rumunsko, na čemž Kreml vzhledem ke zkušenostem z posledních let neměl sebemenší zájem. Případné komplikace při rozšíření jednání o pražském jaru mezi státy východního bloku na rámec Varšavské smlouvy potvrdil brzy po intervenci i postoj rumunských představitelů. V rámci debaty v rumunském vedení o způsobu, jakým nejlépe celou akci odsoudit, navrhl ministr zahraničních věcí Manescu vznést protest s ohledem na zásadu jednomyslného jednání v rámci Varšavské smlouvy. Toto se ukázalo jako neprůchodné, jelikož, jak správně upozornil Emil Bodnăraș, Sovětský svaz zvolit taktiku, kdy intervenci proti demokratizačnímu procesu v Československu oficiálně nikterak nespojoval s rámcem paktu.⁶⁷²

9.3 Finalizace reformních dokumentů

Obrat v postoji Rumunska k reformě Varšavské smlouvy přes jisté ústupky sovětské strany způsobila především zkušenost z československého vývoje. Rumunské vedení se v atmosféře zostřené po srpnové intervenci v ČSSR rozhodlo Sovětský svaz nadále v otázce Varšavské smlouvy nedráždit a reformní dokumenty navržené Spojeným velením odsouhlasilo. Pouhý týden po invazi do Československa navštívil Bukurešť hlavní velitel Jakubovskij a nový náčelník štábu Spojených ozbrojených sil Štěmenko. Účelem jejich setkání s nejvyššími politickými i vojenskými představiteli Rumunska bylo informovat o postupu ostatních států Varšavské smlouvy v otázce nového statutu Spojeného velení, vytvoření vojenské rady a společného systému protivzdušné obrany. Moskva velice dobře využila atmosféry panující v rumunském vedení po vpádu do Československa. Za dané situace se jevilo nanejvýš nepravděpodobné, že by se Bukurešť stavěla výraznějším způsobem na odpor. Atmosféra jednání odpovídala situaci po invazi do Československa. Rumunští představitelé se snažili vyjít sovětskému maršálovi maximálně vstříc a po hlavním veliteli poslali srdečný pozdrav Brežněvovi s Kosyginem. Ceaușescu v souvislosti s novým konceptem reformních dokumentů vyjádřil faktickou spokojenost a naději, že poslední úpravy budou brzy dokončeny. Zmínil několik aspektů, které je třeba dořešit, avšak ihned doplnil, že se tak skutečně stane. Hlavního velitele tímto informoval o ukončení rumunské obstrukce.

⁶⁷² Stenographic Transcript of the Meeting of the Executive Committee of the Central Committee of the Romanian Communist Party, 25. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16520/ipublicationdocument_singledocument/83027155-0c86-4e9d-b6db-b558b4a3f443/en/680825_stenographic_transcript.pdf [2010-06-29].

Jednání probíhalo v duchu vzájemných ústupků. Na rozdíl od nedávné minulosti však měla výrazně navrch sovětská delegace.⁶⁷³

Představitelé Spojeného velení seznámili rumunské vedení o výsledku série konzultací se zástupci náčelníků generálních štábů členských států v Moskvě. Hlavní reformní dokument měl nést název „statut Spojených ozbrojených sil“. Navzdory nedávným rumunským námitkám dospěly ostatní členské státy k názoru, že významově se toto označení více blíží interpretaci, kdy jednotlivé ozbrojené síly států účastnících se rámce Varšavské smlouvy jednají společně jako součásti aliance, přičemž Spojené velení se nachází pouze v pozici vedoucího orgánu. Přijetím statutu Spojených ozbrojených sil a nikoliv Spojeného velení mělo tedy dojít k formálnímu posílení suverenity členů paktu. V palčivé otázce zřízení vojenské rady byl zvolen kompromisní přístup. Orgán zahrnující ministry obrany, hlavního velitele a náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil neměl rozhodovat na základě jednomyslnosti, jak donedávna Bukurešť striktně požadovala. Moskva však ustoupila od přijímání usnesení na principu pouhé většiny. Dle navrhovaných dokumentů měla rozhodnutí podmiňovat většina dvoutřetinová. To stačilo k tomu, aby při jednání Štěmenka s rumunským náčelníkem generálního štábu Gheorghem bylo a až na pár nepříliš podstatných výjimek v otázce reformy vojenského rámce dosaženo shody. Rumunsko odsouhlasilo i dříve rezolutně odmítanou přítomnost poradců Spojeného velení v národních armádách, pokud to vláda dané země uzná za vhodné.⁶⁷⁴

Také Ceaușescu konstatoval, že Rumunsko již nemá námitek proti vytvoření vojenské rady, avšak tento krok formálně podmínil souhlasem Politického poradního výboru, jelikož vojenská rada měla představovat jeho pomocný orgán. Zdůraznil však, že rozhodování ve vojenské radě na základě dvoutřetinové většiny by nemělo ovlivnit úsilí dohodnout se jednomyslně. Otázku blokování rozhodnutí ve vojenské radě měla vyřešit možnost dodatků k protokolu z jednání, podepsaných hlavním velitelem i všemi ministry, ve kterých by členské státy paktu mohly prezentovat svá odlišná stanoviska.⁶⁷⁵ Možnost oficiálně vyjádřit opačný názor, aniž by tím byl blokován rozhodovací proces, měla dle Bukurešti přispět k dosažení jednomyslné shody v budoucnu. Štěmenko však dal rumunskému vůdci jasně najevo, že Moskva v žádném případě nedopustí obnovení diskuse o jakémkoliv právu veta. Také

⁶⁷³ Note of discussions refers to a meeting between the general secretary of the Central Committee of the Romanian Communist Party, Nicolae Ceaușescu, and the supreme commander of the Unified Armed Forces, Marshal Ivan Iakubovskii, 28. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16508/ipublicationdocument_singledocument/ef3f6dc1-8fa6-4985-b08e-8ca488bb629a/en/680928_note_discussions.pdf [2010-06-29].

⁶⁷⁴ Tamtéž.

⁶⁷⁵ Obdobná praxe fungovala v RVHP.

v palčivé otázce rozmístění vojsk Spojených ozbrojených sil na území členských států paktu, umocněné aktuální situací v Československu, Ceaușescu doporučoval, aby dislokace vojsk podléhala souhlasu všech vlád členských států. S tím nakonec Jakubovskij souhlasil a ujistil rumunské představitele, že toto bude ve finální verzi dokumentu zahrnuto. Samotné podmínky a průběh rozmístění však měly řešit pouze zúčastněné státy.⁶⁷⁶

Do jisté míry odlišný pohled na věc si Ceaușescovo vedení udržovalo pouze v otázce Politického poradního výboru. Sovětskou stranou prezentovaný návrh sice nehovořil o přijetí statutu tohoto orgánu, nicméně Bukurešť byla seznámena s rozhodnutím ostatních členů Varšavské smlouvy o povinné účasti prvních tajemníků stran a předsedů vlád na jeho jednáních.⁶⁷⁷ Schůzky Politického poradního výboru se měly konat zároveň od nynějška pravidelně jednou do roka, v případě potřeby i mimořádně. Uspořádání mimořádné schůzky však podmiňoval souhlas dvou třetin členských států paktu. Tato většina však byla pro Sovětský svaz vždy pohodlně sestavitelná. Ceaușescu deklaroval rumunskou ochotu o takovém návrhu seriózně jednat, avšak vyslovil se proti spojování této otázky s přijetím reformy vojenského rámce. Obdobnou pozici zaujala Bukurešť i k vytvoření nového pomocného orgánu Politického poradního výboru – výboru ministrů obrany. O jeho zřízení padlo rozhodnutí během zmíněných konzultací v Moskvě. Rumunské vedení s institucí vyslovalo souhlas, avšak doporučovalo otázku řešit mimo rámec vojenského statutu, jelikož se jednalo o orgán podřízený Politickému poradnímu výboru a nikoliv Spojenému velení. Jakubovskij podmínil realizaci Ceaușescových připomínek rumunským souhlasem s vypracováním statutu Politického poradního výboru. Definitivní obrat rumunské politiky v otázce reformy Varšavské smlouvy byl dokonán. Rumunský vůdce uznal nutnost přijmout pravidla pro zasedání hlavního orgánu paktu a souhlasil s pověřením ministerstev zahraničních věcí k zahájení prací na konceptu příslušných dokumentů. Hlavního velitele zároveň ubezpečil o své účasti na další schůzce Politického poradního výboru, čímž znovu vyvrátil možnost opakování rumunských obstrukcí.⁶⁷⁸

⁶⁷⁶ Note of discussions refers to a meeting between the general secretary of the Central Committee of the Romanian Communist Party, Nicolae Ceaușescu, and the supreme commander of the Unified Armed Forces, Marshal Ivan Iakubovskii, 28. srpna 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16508/ipublicationdocument_singledocument/ef3f6dc1-8fa6-4985-b08e-8ca488bb629a/en/680928_note_discussions.pdf [2010-06-29].

⁶⁷⁷ V této souvislosti se snažilo Československo neúspěšně prosadit, aby se schůzek PPV povinně účastnili i prezidenti členských států. Zamítnutí tohoto návrhu bylo oficiálně zdůvodněno tvrzením, že ne všechny státy Varšavské smlouvy touto státní funkcí disponují. Vzhledem k existenci předsedů státní rady však pravděpodobně za rozhodnutím stála snaha nerozšiřovat složení delegací.

⁶⁷⁸ Note of discussions refers to a meeting between the general secretary of the Central Committee of the Romanian Communist Party, Nicolae Ceaușescu, and the supreme commander of the Unified Armed Forces, Marshal Ivan Iakubovskii, 28. srpna 1968,

Ke konečnému doladění vojenského statutu mělo dojít ve dnech 29. až 30. října na moskevské schůzce ministrů obrany. Jednotliví ministři členských států Varšavské smlouvy zde fakticky pouze vyjádřili svou podporu návrhu vypracovanému Spojeným velením. Jisté připomínky vznesly pouze maďarská a polská delegace. Především Maďarsko navrhovalo, aby pravomoci hlavního velitele v otázce rozmístění jednotek Spojených ozbrojených sil na území členských států a pravomoci uvádět tyto jednotky do stavu bojové pohotovosti byly z návrhu dokumentů vyňaty a řešeny později. Navrhovaný statut se týkal vojenských orgánů pouze v mírovém stavu. Maďarsko proto doporučilo řešit výše uvedené pravomoci hlavního velitele až v budoucnu, v rámci předpokládaného statutu pro válečný stav. Pro nedostatek podpory však maďarská delegace svůj návrh později stáhla. Rumunské ministerstvo obrany muselo po moskevském jednání konstatovat, že došlo k zahrnutí veškerých jeho požadovaných úprav do finální verze statutárních dokumentů. Výjimku tvořil článek XII, hovořící o rozmístění vojsk na území členských států. Zde si Bukurešť vyhradila právo návrh dodatečně posoudit.⁶⁷⁹

Materiál schválený koncem října v Moskvě představoval nejkompexnější a nejpropracovanější návrh za celou dobu pokusu Varšavskou smlouvu zreformovat. V sovětské metropoli tedy byla schválena reforma vojenských institucí paktu zahrnující následující dokumenty: statut Spojených ozbrojených sil, statut výboru ministrů obrany, statut štábu Spojeného velení, statut vojenské rady, statut technického výboru a statut jednotného protivzdušného obranného systému.⁶⁸⁰ Tyto dokumenty měl odsouhlasit Politický poradní výbor, svolaný na březen následujícího roku do maďarské metropole.

9.4 X. schůzka Politického poradního výboru

Jubilejní X. zasedání Politického poradního výboru se uskutečnilo ve dnech 16. až 17. března v maďarské metropoli. Původní agendu budapešťské schůzky mělo tvořit kromě konečného přijetí reformních dokumentů ještě projednání výzvy států Varšavské smlouvy všem evropským státům ke svolání celoevropské bezpečnostní konference.⁶⁸¹ Připravený

http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16508/ipublicationdocument_singledocument/ef3f6dc1-8fa6-4985-b08e-8ca488bb629a/en/680928_note_discussions.pdf [2010-06-29].

⁶⁷⁹ Report by the Romanian Minister of Armed Forces to the Chairman of the Romanian Council of Ministers (Ion Gheorghe Maurer) on the Participation in the Summit of the Warsaw Treaty Defense Ministers, 30. října 1968, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/16501/ipublicationdocument_singledocument/eae6fa9a-afcd-4096-a43a-9c20a894af89/en/681030_report.pdf [2010-06-29].

⁶⁸⁰ BAEV, *Vývoj organizační struktury...*, s. 684.

⁶⁸¹ Zpráva o zasedání politického poradního výboru států-účastníků Varšavské smlouvy v Budapešti, 25. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18016/ipublicationdocument_singledocument/491abf71-2512-410d-aa67-18999520e1f6/cs/CSSR_Report_1969_13.pdf [2010-06-29].

program však narušil eskalující se konflikt Sovětského svazu s Čínou. V březnu 1969 spor obou komunistických mocností přerostl v otevřené ozbrojené střety mezi sovětskými a čínskými vojsky na řece Ussuri, která tvořila část společné hranice obou zemí v severovýchodní Asii. Boje se brzy se rozšířily na řeku Amur a na hranici mezi provincií Sin-ťiang a sovětským Kazachstánem.⁶⁸² Jestliže se rumunské vedení smířilo s posílením vojenského rámce Varšavské smlouvy jako s nezbytným ústupkem Moskvě, nehodlalo v žádném případě dopustit, aby byl do vojenského střetu obou mocností pakt jakkoliv zatažen.

V předvečer jednání Politického poradního výboru sovětský náměstek ministra zahraničních věcí Firjubin nastínil jednotlivým delegacím sovětských satelitů poslední vývoj událostí na řece Ussuri a následně se pokusil přednést nótu týkající se situace v Číně. Proti tomu ihned vystoupil rumunský zástupce Malita s námitkou, že Politický poradní výbor se sešel k jasně dané agendě a delegace mají specifické instrukce svých vlád. Zopakoval tak známou rumunskou taktiku, když odmítl jednat o Sověty bezprostředně nastíněném problému s odkazem na chybějící mandát své strany. Maďarští představitelé se přesto pokusili změnit text připravovaného komuniké Politického poradního výboru a vložit do něj alespoň formulaci, že účastníci jednání jsou připraveni čelit veškerým provokacím a útokům na svou bezpečnost soudržností a vojenskou připraveností členských států Varšavské smlouvy. Poté, co Mirceu Malita rázně odmítl i tuto možnost, Nikolaj Firjubin pohrozil, že pokud lze rumunské pozice interpretovat jako odmítnutí spojence bránit hranice jiného spojence z Varšavské smlouvy, nastává velice vážná situace.⁶⁸³

K projednání této otázky se bezprostředně sešel VV RKS. Instruoval rumunskou delegaci, aby veškeré pokusy vznést na pořad jednání Politického poradního výboru problematiku sovětsko-čínskému konfliktu zamítla. V opačném případě měli rumunští zástupci pohrozit odmítnutím podpisu výsledného komuniké. Vzhledem k nepředvídatelnému vývoji situace na řece Ussuri se Bukurešť obávala, že se Moskva bude snažit s odvoláním na III. článek smlouvy zatáhnout do ozbrojeného konfliktu s Pekingem Varšavskou smlouvu jako celek. Ceașescu v interní diskusi se členy rumunského vedení jako hlavní důvod pro zamítnutí komuniké obsahující odkaz na Čínu uvedl obavu, aby se státy Varšavské smlouvy neocitly tímto krokem na pokraji války s asijskou mocností. Zároveň podezíral Brežněvovo vedení, že hodlá střetu na Ussuri pouze využít k zvýšení tlaku na své východoevropské

⁶⁸² GADDIS, *Studená válka*, s. 135.

⁶⁸³ Minutes of the Romanian Communist Party Politburo Session Concerning the Forthcoming PCC Meeting, 16. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18031/ipublicationdocument_singledocument/da83d301-2422-4a99-87b4-34bb36456d61/en/690316_Minutes_Eng.pdf [2010-06-29].

satelity. Rumunskou taktiku v této otázce formuloval Emil Bodnăraş: Rumunsko se musí za každou cenu vyhnout účasti na jakýchkoliv protičínských akcích a zablokovat schválení jakéhokoliv stanoviska prezentujícího solidaritu Varšavské smlouvy se Sovětským svazem v jeho konfliktu s Maovým režimem.⁶⁸⁴ V rámci zájmu Moskvy nekomplikovat zbytečně budapeštské jednání Politického poradního výboru a neohrozit tak přijetí reformy Varšavské smlouvy a výzvu ke svolání celoevropské bezpečnostní konference se nakonec čínská otázka na oficiální pořad jednání ani do závěrečného komuniké nedostala.⁶⁸⁵

Přes faktický souhlas s navrhovanou podobou reformy vojenských orgánů zbývalo ještě doladit finální text článku XII nového statutu Spojených ozbrojených sil zahrnujícího některé kontroverzní otázky. V obavě, aby Rumunsko nezačalo další sérii obstrukcí, však sovětští představitelé odmítli svolat před jednáním Politického poradního výboru přípravnou schůzku zástupců ministerstev obrany za účelem řešení dané situace. Hlavní spor panoval především ohledně interpretace, kdo má právo vyhlásit stav nebezpečí, ve kterém hlavní velitel disponoval mnohem rozsáhlejšími pravomocemi. Otázka byla nakonec pro nedostatek konsensu stažena. Rumunský náměstek ministra obrany zároveň s odkazem na předem oznámené stanovisko Bukurešti požadoval vyškrtnutí či úpravu bodu XII/b.⁶⁸⁶ S jasným odkazem na srpnovou invazi do Československa nechtělo Rumunsko připustit jakkoliv nejasný výklad v otázce vstupu vojsk Varšavské smlouvy na území jejích členských států. V článku XII/b proto rumunská delegace striktně požadovala, aby vstup vojsk na území členů paktu podmiňoval souhlas všech vlád členských států paktu.⁶⁸⁷ Otázka byla ze statutu nakonec také vypuštěna.

Jaké změny se v rámci Varšavské smlouvy podařilo po téměř pětiletém úsilí prosadit? Text smlouvy podepsané v roce 1955 ve Varšavě se jako takový změn nedočkal. Došlo však k vytvoření následujících orgánů: Výboru ministrů obrany, Vojenské rady a Technického výboru. Odsouhlasen byl i jednotný systém protivzdušné obrany; výraznou proměnou prošel štáb Spojených ozbrojených sil. Zásadní změnu představovalo nahrazení původního statutu

⁶⁸⁴ Tamtéž.

⁶⁸⁵ Romanian Circular Letter on the PCC Meeting, 19. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18018/ipublicationdocument_singledocument/9983a945-bdb6-435b-a372-4b0419b0a880/en/690319_Circular_Eng.pdf [2010-06-29].

⁶⁸⁶ Minutes of the Hungarian Party Politburo Session - Report on the PCC Meeting by the First Secretary of the MSzMP (János Kádár), 24. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18017/ipublicationdocument_singledocument/df6430a-4402-4217-ba18-509256cb20cb/en/690324_Minutes_Eng.pdf [2010-06-29].

⁶⁸⁷ Minutes of the Romanian Communist Party Politburo Session Concerning the Forthcoming PCC Meeting, 16. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18031/ipublicationdocument_singledocument/da83d301-2422-4a99-87b4-34bb36456d61/en/690316_Minutes_Eng.pdf [2010-06-29].

Spojeného velení z roku 1956 novým statutem Spojených ozbrojených sil. Tento dokument byl mnohem obsáhlejší a stanovoval konkrétní pravidla pro vojenskou spolupráci ve Varšavské smlouvě v mírovém stavu.

Vlády členských států paktu se dočkaly posílení svých pravomocí při vyčleňování národních jednotek do Spojených ozbrojených sil. Hlavní velitel mohl v tomto směru vydávat pouze nezávazná doporučení, rozhodující slovo připadalo vládám a Politickému poradnímu výboru. Ačkoliv tomuto kolektivnímu orgánu i nadále náleželo rozhodování o společných otázkách týkajících se upevnění obrany a organizace Spojených ozbrojených sil, kontrola národních armád v mírovém čase byla ponechána výhradně jednotlivým ministrům obrany. Ti zároveň již nebyli v podřízeném postavení vůči hlavnímu veliteli. Podle původního protokolu o vytvoření Spojeného velení z roku 1955 nastala situace hraničící v určitých momentech s parodií. Ministři obrany působili v pozicích zástupců hlavního velitele a byli tudíž jeho podřízení. V Sovětském svazu tak nastala velmi paradoxní situace - hlavní velitel Varšavské smlouvy Jakubovskij byl v rámci sovětské armády podřízeným sovětského ministra obrany Grečka, zatímco v rámci Varšavského paktu působil Grečko pouze v pozici Jakubovského zástupce. Tato skutečnost přinášela nepříjemnosti především během aliančních vojenských cvičení.⁶⁸⁸ Ke konfliktním situacím docházelo také dříve v obdobném vztahu Grečko-Malinovskij.⁶⁸⁹ Nový statut tak do pozice zástupců hlavního velitele pasoval náměstky ministrů obrany nebo případně náčelníky národních generálních štábů. Ministři obrany se dostali na úroveň hlavního velitele v rámci Výboru ministrů obrany, jakožto pomocného orgánu Politického poradního výboru.⁶⁹⁰

Nový statut Spojených ozbrojených sil výrazně upřesňoval pravomoci hlavního velitele. Tato palčivá otázka se prolínala historií aliance od samého počátku. Vzhledem k vágním formulacím původního statutu Spojeného velení, umožňujícím mnohoznačný výklad a svévolný postup hlavního velitele ve vztahu k národním vojenským orgánům, měl nový dokument především vyloučit jakékoliv jeho zásahy do suverénních práv jednotlivých členských zemí. Teoreticky se jednalo pouze o zachování základních zásad ustavující smlouvy, které však byly především sovětskou stranou za 14 let existence paktu značně pošlapány. Vytvoření aliančního štábu jako pomocného orgánu hlavního velitele mělo dále

⁶⁸⁸ Zpráva náčelníka generálního štábu generála K.Rusova přednesená na schůzi branných a bezpečnostních výborů Sněmovny lidu a Sněmovny národů o změnách v organizaci spojeného velení vojsk Varšavské smlouvy, 25. března 1969, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.2, dok. 48, s. 178.

⁶⁸⁹ Rozhovory s československými generály (2003-2004), in: *Plánování nemyslitelného*, příloha 2, s. 376.

⁶⁹⁰ New Secret Statutes of the Warsaw Pact, 17. března 1969, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 62, s. 323.

formálně zabezpečit, aby činnost Spojeného velení nově vycházela z lepších znalostí konkrétní situace a možností každé země.⁶⁹¹

Zlepšit vojenskou spolupráci a posílit alianční bázi Varšavské smlouvy měly především nově vytvořené kolektivní orgány. Pomocná instituce Politického poradního výboru pro vojenské otázky, Výbor ministrů obrany, zahrnovala hlavního velitele, náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil a jednotlivé ministry obrany. Hlavním úkolem tohoto orgánu bylo vypracovávat společná doporučení a návrhy týkající se upevnění obrany států, výstavby a zvyšování bojové pohotovosti Spojených ozbrojených sil, jakož i doporučení pro zasedání Politického poradního výboru. Výbor nedisponoval rozhodovací pravomocí a jeho návrhy měly být předkládány k rozhodnutí národním vládám nebo Politickému poradnímu výboru. Zasedání orgánu se měla konat nejméně jednou za rok, řídicí funkce měla mezi ministry rotovat v abecedním pořadí. Pracovním orgánem výboru se stal přetvořený alianční štáb Spojených ozbrojených sil. Ten měl zahrnovat zástupce jednotlivých národních ozbrojených sil na bázi procentuelního zastoupení⁶⁹². Tato změna zdánlivě představovala pro členské státy zlepšení, neboť nově zde měly pracovat desítky lidí nepocházejících ze Sovětského svazu.

Nově zřízená Vojenská rada se měla zabývat problémy týkajícími se stavu a rozvoje Spojených ozbrojených sil, avšak proti původnímu plánu rovněž nedisponovala závaznou rozhodovací pravomocí. Zahrnovala hlavního velitele jako předsedu, náčelníka štábu Spojených ozbrojených sil, zástupce hlavního velitele, velitele jednotného protivzdušného obranného systému a náčelníka Technického výboru.⁶⁹³ Vzhledem ke skutečnosti, že do uvedených funkcí byli jmenováni sovětští důstojníci, měl Sovětský svaz v tomto orgánu zajištěnou dominantní roli. Z celkového počtu jedenácti členů Vojenské rady připadalo pouhých šest křesel na zástupce sovětských satelitů.

Ustanovení Technického výboru mělo uspokojit členské státy kritizující špatnou koordinaci zbrojního průmyslu. Činnost orgánu měla probíhat v úzké spolupráci s komisí pro průmysl RVHP. Hlavní úkol Technického výboru představovalo řešení otázek výzbroje, techniky a vojenských vědeckovýzkumných prací. Zároveň byla paralelně ustanovena i Vojensko-technická rada složená ze zástupců náčelníků generálních štábů pro vyzbrojování, která měla zkoumat a posuzovat nejdůležitější doporučení vydaná Technickým výborem. Státy podílející se značným rozsahem na vyzbrojování ostatních členských armád, jako

⁶⁹¹ Zpráva o zasedání politického poradního výboru států-účastníků Varšavské smlouvy v Budapešti, 25. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18016/ipublicationdocument_singledocument/491abf71-2512-410d-aa67-18999520e1f6/cs/CSSR_Report_1969_13.pdf [2010-06-29].

⁶⁹² Zastoupení probíhalo na bázi příspěvků do rozpočtu Spojených ozbrojených sil.

⁶⁹³ New Secret Statutes of the Warsaw Pact, 17. března 1969, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 62, s. 323.

například ČSSR si od orgánu slibovaly významné zefektivnění v této oblasti.⁶⁹⁴ Tento předpoklad byl uveden i v návrhu československé vojenské doktríny, předložené náčelníkem generálního štábu ČSLA Rusovem.⁶⁹⁵

Předpokládalo se, že transformace štábu a vytvoření Technického výboru bude provedena ještě do konce roku 1969. Orgány měly sídlit v Moskvě. Reformovaný štáb Spojených ozbrojených sil a technický výbor začaly pracovat koncem listopadu 1969, stejně jako Vojenská rada. První schůzka Výboru ministrů obrany se uskutečnila v sovětské metropoli o měsíc později.⁶⁹⁶

Přijetí reformních dokumentů po téměř pětiletém úsilí znamenalo pro Varšavskou smlouvu nepochybně úspěch. Přesto na budapešťském jednání Politického poradního výboru nebyla otázka vojenské spolupráce v rámci paktu vyřešena úplně. Zásadním aspektem zůstávalo, že schválený statut aliančních vojenských orgánů stanovil pravidla pouze pro stav míru. Ačkoliv členské státy předpokládaly, že se následněm krátkém časovém horizontu podaří přijmout statut vyjasňující pravomoci hlavního velitele během války, nestalo se tak. Tato kontroverzní otázka nakonec zůstala otevřená až do roku 1980.⁶⁹⁷ V Budapešti nedošlo ani k dohodě o zcela zásadní otázce, kdo má pravomoc vyhlásit stav ohrožení, ve kterém hlavní velitel disponoval mnohem rozsáhlejšími pravomocemi. První tajemník MSDS János Kádár správně upozornil, že upřesnit pravidla spolupráce v rámci Varšavské smlouvy v době míru bylo sice nezbytné, avšak v této oblasti existovala alespoň určité regule obsažené v ustavující smlouvě, protokolu o vytvoření Spojeného velení a statutu Spojeného velení. Proti tomu předpokládanou praxi během válečného konfliktu žádný oficiální dokument doposud nenastínil. Při jednání v Budapešti se přitom jasně ukázalo, že v této zásadní otázce panují mezi jednotlivými členskými státy výrazné rozpory. Sovětskou nespokojenost s touto skutečností pak demonstrovalo nezvykle ostré vystoupení hlavního velitele Spojených ozbrojených sil Jakubovského.⁶⁹⁸

⁶⁹⁴ Zpráva náčelníka generálního štábu generála K. Rusova přednesená na schůzi branných a bezpečnostních výborů Sněmovny lidu a Sněmovny národů o změnách v organizaci spojeného velení vojsk Varšavské smlouvy, 25. března 1969, in *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.2, dok. 48, s. 178.

⁶⁹⁵ Základem pro rozpracování československé vojenské doktríny problematiky v době počínající normalizace se stala doktrína sovětská, která byla pouze aplikována na podmínky ČSSR. Návrh vojenské doktríny ČSSR předložený náčelníkem generálního štábu generálem Karlem Rusovem kolegiu ministra obrany, 12. února 1970, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.2, dok. 83.

⁶⁹⁶ BAEV, *Vývoj organizační struktury...*, s. 685.

⁶⁹⁷ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 323.

⁶⁹⁸ Minutes of the Hungarian Party Politburo Session - Report on the PCC Meeting by the First Secretary of the MSzMP (János Kádár), 24. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18017/ipublicationdocument_singledocument/dff6430a-4402-4217-ba18-509256cb20cb/en/690324_Minutes_Eng.pdf [2010-06-29].

Budapešťská schůzka Politického poradního výboru odsouhlasila také výzvu členských států Varšavské smlouvy evropským zemím apelující na svolání celoevropské bezpečnostní konference. Dokument fakticky navazoval na bukurešťskou deklaraci. Sovětskou iniciativu podpořila skutečnost, že v rámci série mezinárodních schůzek následující po jejím zveřejnění v létě 1966 se žádná evropská vláda proti myšlence celoevropské bezpečnostní konference nevyslovila. Varšavská smlouva jako celek tak z maďarské metropole deklarovala svůj zájem na mírové koexistenci a rozšíření rámce vzájemné spolupráce v Evropě, bez ohledu na společenské zřízení jednotlivých států. Tuto myšlenku však podmiňovala uznáním neprolomitelnosti stávajících hranic v Evropě, včetně polské hranice Odra-Nisa, a uznáním existence obou německých států ze strany Západu. Oznámení, že státy Varšavské smlouvy věří v možnost vytvořit evropský bezpečnostní systém, pak představovalo signál, že přes posílení role svých kolektivních orgánů platí nadále článek XI. ustavující smlouvy – tedy pokud bude ustanoven evropský systém kolektivní bezpečnosti, skončí platnost Varšavské smlouvy.⁶⁹⁹ Krom toho sledovala Moskva posílení vlastní kontroly procesu narůstajících kontaktů mezi státy Západní a Východní Evropy. Kolektivní výzva paktu měla zabránit opakování separátních akcí, jaké představovalo navázání diplomatických styků Rumunska se západoněmeckým státem.⁷⁰⁰

9.5 Výsledek přijetí reforem

Přijetím reformních dokumentů na X. jednání Politického poradního výboru v Budapešti byla završena první reforma Varšavské smlouvy. Po téměř 14 letech svého fungování se pakt zemí východního bloku stal alespoň formálně skutečnou vojenskou aliancí s danými pravidly fungování. Zájem na uskutečnění reforem měla nejen sovětská strana. Její motivy se však nepochybně lišily od jejích satelitů. Z ideálního pohledu Moskvy měla reforma poskytnout členským státům větší pocit spoluúčasti, avšak pokud možno bez omezení sovětské kontroly. Nové instituce tak byly navrženy, aby loajálními členům Varšavské smlouvy poskytly možnost většího podílu na operacích a větší slovo v politických diskusích. Výsadu rozhodovat o klíčových tématech si však nadále podržel Sovětský svaz. Nové statutární dokumenty nepochybně položily základ pro možnost alianční spolupráce. Situace se v tomto ohledu po roce 1969 skutečně změnila k lepšímu. Vojenští představitelé jednotlivých

⁶⁹⁹ Public Appeal for a European Security Conference, 17. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18022/1publicationondocument_singledocument/af28a41f-2c8f-4238-b134-241fc20a0cf2/en/Public_Appeal_1969_9.pdf [2010-06-29].

⁷⁰⁰ VALDEZ, J.C., *Internationalism and the Ideology of Soviet Influence in Eastern Europe*. Cambridge 1993, s. 62.

států vysílání do Spojeného velení však představovali na nejvyšších strategických úrovních víceméně stále styčné orgány, které měly pouze zprostředkovat vzájemné informace doplňující hlavní direktivy. Zásadní roli hrála i nadále sovětská generalita. Vazba Varšavské smlouvy na ozbrojené síly jednotlivých členských států pak výrazně obcházela národní ministerstva obrany a probíhala na úrovni hlavní velitel - politbyro příslušné země; štáb Spojených ozbrojených sil - národní generální štáby.⁷⁰¹

Reformu paktu uvítaly všechny členské státy kromě Rumunska. Pro Ceaușescův režim znamenalo posílení vojenské spolupráce ve Varšavské smlouvě nepochybně velkou zahraničněpolitickou porážku, především pokud si uvědomíme, že se takovému kroku snažilo předchozích pět let zabránit. Nyní byla Bukurešť nucena svůj postoj revidovat. Oficiální stanovisko RKS k novému statutu vojenských orgánů uvádělo, že přijaté dokumenty jsou ve výsledku v souladu s Rumunskem dlouhodobě prosazovanými principy. Bukurešť pozitivně hodnotila fakt, že došlo k výraznému zpřesnění rámce spolupráce ve Varšavské smlouvě, což mohlo v budoucnu omezit desinterpretaci či jednostranný výklad interních pravidel paktu. Ceaușescovo vedení odmítlo kritické názory části RKS, že reforma může negativně ovlivnit rumunskou nezávislost či státní suverenitu. Naopak ocenilo, že nově přijaté dokumenty dávají možnost jednotlivým státům, včetně Rumunska, předkládat vlastní návrhy k dalšímu zlepšení obranného systému Varšavské smlouvy. Propagandisticky pak označilo reformu paktu za přínos pro rozvoj vztahů mezi zeměmi na základě marxisticko-leninských principů.⁷⁰²

Ve skutečnosti se však názor rumunského vedení na spolupráci v rámci paktu příliš nezměnil. Zásadní roli v tom nepochybně hrála krom snahy držet se linie IX. sjezdu RKS i československá zkušenost. Bukurešť připouštěla, že potlačení pražského jara sice nebyla oficiálně akce Varšavské smlouvy, ale skutečnost, že se jí účastnilo pět členských států aliance, byla vždy v popředí debaty. Varšavskou smlouvu vnímalo Ceaușescovo vedení především jako prostředek zabránění agresi imperialistů v Evropě a u toho mělo zůstat. V této souvislosti je nutné opět podotknout, že rumunský vůdce zůstal přesvědčeným komunistou, který nevystupoval proti podstatě sovětského režimu či Varšavské smlouvy jako takové. Odmítal pouze jejich hegemonistickou úlohu.⁷⁰³ Bukurešť se proto zabývala alespoň myšlenkou, jak prosadit jistou formu deklarace, zdůrazňující že Varšavská smlouva je

⁷⁰¹ Rozhovory s československými generály (2003-2004), in: *Plánování nemyslitelného*, př. 2, s. 337.

⁷⁰² Romanian Circular Letter on the PCC Meeting, 19. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18018/ipublicationdocument_singledocument/9983a945-bdb6-435b-a372-4b0419b0a880/en/690319_Circular_Eng.pdf [2010-06-29].

⁷⁰³ RETEGAN, 1968. *Ve stínu...*, s. 114.

primárně zaměřena proti imperialistické agresi a má výhradně evropský charakter.⁷⁰⁴ To mělo zabezpečit, že síla paktu nebude použita k agresi proti jiné socialistické zemi a zároveň zamezit případnému vtažení sovětských satelitů do války s Čínou. Reforma Varšavské smlouvy schválená v době vojenské konfrontace Moskvy s Pekingem byla sovětskými představiteli nepochybně chápána jako jednoznačný varovný signál Pekingem.⁷⁰⁵ V souvislosti s výzvou ke svolání celoevropské bezpečnostní konference také Rumunsko akcentovalo, že pokud bude ustanoven kolektivní systém evropské bezpečnosti, Varšavská smlouva ztratí svou cenu.⁷⁰⁶ Myšlenku celoevropské bezpečnostní konference Ceaușescovo vedení vítalo ze dvou důvodů: Zprvé odváděla pozornost od úvah o dalším utužení spolupráce v rámci paktu. Zadruhé se s konferencí počítalo jako s jednáním rovných suverénních států. Takový přístup Rumunsko přibližoval jeho dlouhodobému zahraničněpolitickému cíli – eliminaci sovětského vlivu na svou politiku.⁷⁰⁷

Podoba přijatých reformních dokumentů nemohla uspokojit stejnou měrou všechny státy tzv. „cementového jádra“ Varšavské smlouvy. Tak nazval v roce 1967 polský premiér Józef Cyrankiewicz Sovětský svaz a jeho satelity, které měly hlavní zájem na konsolidaci paktu a jeho zreformování – tedy ČSSR, PLR a NDR.

Československo si od změn ve Varšavské smlouvě slibovalo především reflektování konkrétních možností a situace jednotlivých členských států při řešení vojenských otázek. Pozitivně hodnotilo jasnou působnost schválených statutárních dokumentů, posílení pravomoci státních a stranických orgánů a z něj vyplývající formální ujištění o suverenitě každého členského státu.⁷⁰⁸ Schválení reformních dokumentů však považovalo za pouhý první krok, který pouze vytvářel rámec pro řešení klíčových problémů, především v otázkách alianční vojenské doktríny.⁷⁰⁹ Nastupující normalizace však přinesla v tomto směru značnou revizi. Návrh československé vojenské doktríny z počátku roku 1970 již zdůrazňoval, že členství ČSSR ve Varšavské smlouvě zavazuje k respektování především aliančních zájmů ve

⁷⁰⁴ Minutes of the Romanian Communist Party Politburo Session Concerning the Forthcoming PCC Meeting, 16. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18031/ipublicationdocument_singledocument/da83d301-2422-4a99-87b4-34bb36456d61/en/690316_Minutes_Eng.pdf [2010-06-29].

⁷⁰⁵ VALDEZ, 1993, s. 62.

⁷⁰⁶ Minutes of the Romanian Communist Party Politburo Session Concerning the Forthcoming PCC Meeting, 16. března 1969, http://kms2.isn.ethz.ch/serviceengine/Files/PHP/18031/ipublicationdocument_singledocument/da83d301-2422-4a99-87b4-34bb36456d61/en/690316_Minutes_Eng.pdf [2010-06-29].

⁷⁰⁷ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 40.

⁷⁰⁸ Zpráva náčelníka generálního štábu generála K. Rusova přednesená na schůzi branných a bezpečnostních výborů Sněmovny lidu a Sněmovny národů o změnách v organizaci spojeného velení vojsk Varšavské smlouvy, 25. března 1969, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.2, dok. 48, s. 178.

⁷⁰⁹ Czechoslovak General Staff Study on the Warsaw Treaty, 21. prosince 1968, in: *A Cardboard Castle?*, dok. 61, s. 317.

všech rozhodujících vojenskopolitických souvislostech.⁷¹⁰ Zásadní změnu pro československou roli ve Varšavské smlouvě ve skutečnosti nepřinášela její reforma, ale skutečnost, že po srpnové intervenci zůstalo v zemi dislokováno 75-80 tisíc vojáků střední skupiny sovětských sil. Požadavky Moskvy na ČSSR ve vojenské oblasti tak již nikdy nedosáhly úrovně před invazí.

Polsko se rozhodlo pro taktiku „raději s SSSR než proti němu“ a stalo se největším podporovatelem sovětské iniciativy k přeměně Varšavské smlouvy ve formální protiklad NATO. Gomulkovo vedení doufalo, že posílením politického i vojenského rámce Varšavské smlouvy získá větší prostor pro jednání o těchto otázkách a bude mít jako partner větší vliv na sovětskou politiku. Reforma přijatá v Budapešti tak nemohla polské očekávání plně upokojit, především v politické rovině. Ve vojenské oblasti byly hlavní polské požadavky formálně naplněny. Došlo k většímu rozdělení moci mezi hlavní velení a národní orgány. Nový statut Spojených ozbrojených sil ponechával v mírovém čase kontrolu jednotlivých armád národním vládám členů aliance a výrazně upřesnil pravomoci hlavního velitele. Vytvoření nových kolektivních vojenských orgánů nahrazovalo schůzky *ad hoc* a zakládalo systém statutárně zakotvených pravidelných konzultací. Polsko však nemohlo být spokojeno s odložením posílení politického rámce paktu, který Gomulkovo vedení výrazně prosazovalo. Došlo sice k upřesnění pravidel pro jednání Politického poradního výboru, avšak tato ustanovení měla daleko k původním plánům na vytvoření samostatného statutu nejvyššího orgánu Varšavské smlouvy. Nerealizovalo se ani dlouhodobě prosazované vytvoření jeho pomocných politických orgánů – výboru pro zahraničněpolitické otázky a stálého sekretariátu. Došlo tak k paradoxní situaci. Varšavská smlouva výrazně posílila svůj vojenský význam ve chvíli, kdy ji pokračující *détente* vystavoval spíše politickým výzvám.⁷¹¹ Debata o výraznější reformě politického rámce paktu přitom byla odložena až do poloviny sedmdesátých let.

V tomto směru nemohla v Budapešti přijatá reforma uspokojit ani cíle Ulbrichtova režimu. Na rozdíl od československých a polských ozbrojených sil nehrála východoněmecká Národní lidová armáda v plánech Varšavské smlouvy zásadnější roli. Mnohem důležitější byl proto pro NDR politický význam aliance. Walter Ulbricht v průběhu šedesátých let mnohokrát vystoupil s iniciativou směřující k posílení zahraničněpolitického významu paktu, avšak v reformě vojenské spolupráce se výrazněji neangažoval. Podstatnějším důsledkem X. schůzky Politického poradního výboru než samotná reforma vojenského byla pro NDR výzva

⁷¹⁰ Návrh vojenské doktríny ČSSR předložený náčelníkem generálního štábu generálem Karlem Rusovem kolegiu ministra obrany, 12. února 1970, in: *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.2, dok. 83.

⁷¹¹ MASTNY, *A Cardboard...*, s. 38-39.

Varšavské smlouvy ke svolání celoevropské bezpečnostní konference spolu s apelem na uznání konceptu dvou německých států.

Český historik Petr Luňák v souvislosti s reformou Varšavské smlouvy dodává, že její uskutečnění plnila ze sovětského pohledu důležitou roli při vytváření jednotné vojenskostrategické kultury východního bloku. Jestliže si v šedesátých letech někteří českoslovenští důstojníci stěžovali, že nejsou dostatečně informováni o sovětských strategických úmyslech, zreformovaná Varšavská smlouva tento problém do určité míry vyřešila. V jejím rámci se formoval Moskvě plně loajální důstojnický sbor východoevropských ozbrojených sil, kterému ani nepřišlo na mysl podobné otázky klást.⁷¹²

⁷¹² LUŇÁK, *Plánování...*, s. 59.

Závěr

Varšavská smlouva dovršila v roce 1969 jednu etapu své existence. Během čtrnácti let prošla velmi dynamickým vývojem. Jestliže založení paktu v roce 1955 nikterak nezměnilo stávající mezinárodněpolitickou situaci a pouze formálně ukončilo autonomii ozbrojených sil sovětských evropských satelitů ve vojenské oblasti, v době přijetí reformních dokumentů v Budapešti představovala Varšavská smlouva skutečnou vojenskou alianční sílu a organizaci předkládající nikoliv bezvýznamné mezinárodněpolitické iniciativy. V rámci obecného fungování východního bloku však veškeré dění v paktu i nadále podléhalo primárně vůli Sovětského svazu.

Situace ve Varšavské smlouvě ve zkoumaném období byla po celou dobu plně závislá na vývoji vztahů v sovětské zájmové sféře a stávající vojenské a zahraničněpolitické linii Moskvy. Sovětské vedení přitom své jednání ve vztahu k paktu plně přizpůsobovalo aktuálním potřebám. Založení Varšavské smlouvy, primárně politicky motivovaného kroku předpokládaného jako dočasné a krátkodobé řešení, dokázal Sovětský svaz využít i v dlouhodobém časovém horizontu. Ačkoliv nevyšel Chruščovův plán výrazně posílit pozici Sovětského svazu v Evropě prostřednictvím rozpuštění obou vojenskopolitických bloků následovaném stažením všech cizích vojsk z území evropských států, ovlivnilo založení paktu vztah Moskvy a jejích satelitů v oblasti vojenské spolupráce.

Přesto až do druhé berlínské krize Varšavská smlouva nepřekračovala rámec organizace zastřešující vytýčení a aplikaci zbrojních programů a rozvoj ozbrojených sil států východního bloku. Jejich realizace se navíc odehrávala mnohdy bilaterálně a mimo alianční rámec, což nezbytně přinášelo problémy v koordinaci činnosti jednotlivých členských států. Politický rámec aliance byl Kremlem ignorován, vyjma jeho jednorázové instrumentální aktivizace za účelem podpory nových Chruščovových zahraničněpolitických iniciativ v roce 1958. Při jednáních s představiteli západních mocností však Moskva hodlala existence Varšavské smlouvy využívat i jako nástroje zamezení případného ovlivňování dění ve své zájmové sféře Západem.

Vzhledem k Chruščovovu rozhodnutí odložit podpis separátní mírové smlouvy s NDR skončila berlínská krize bez vojenské konfrontace. Varšavská smlouva však od té doby představovala skutečnou vojenskou sílu a sovětské vojenské velení počítalo s vedením případné války na bázi celé aliance. Tento posun nic nezměnil na skutečnosti, že velící struktura nadále zůstávala pevně v rukou sovětské generality. Moskva navíc nepovažovala za

nezbytné jakkoliv reformovat – formálně či fakticky - stávající vojenské či politické orgány paktu.

Zásadním impulsem pro reformu Varšavské smlouvy byl až mocenský otřes v Kremlu v roce 1964. V rámci snahy nového moskevského vedení stabilizovat situaci ve východním bloku došel Sovětský svaz k názoru, že posílí také pozici Varšavské smlouvy. Základní předpoklad, tedy sovětská dominance, však měl zůstat zachován. V této době již bylo naprosto zřejmé, že se původní Chruščovův plán souběžného zrušení NATO a Varšavské smlouvy nepodaří realizovat. Z původně plánovaného přechodného uskupení se stala dlouhodobější aliance. Podstata úvah Brežněvova vedení o reformách tak směřovala k rozšíření a upřesnění dosavadní vágně naznačené struktury vojenských a politických orgánů paktu. Reformy přitom měly uspokojit výhrady některých členských států formálním posílením kolektivních principů spolupráce. Většina sovětských satelitů přijala tuto sovětskou iniciativu ke změnám politického a vojenského rámce aliance kladně.

Reforma Varšavské smlouvy narazila na odpor Rumunska. Ceaușescovo vedení si plně uvědomovalo reálné poměry ve východním bloku a na základě zkušeností s dosavadní praxí v paktu rozhodlo, že se pokusí svou pozici ve vztahu s Moskvou zlepšit nikoliv posílením rámce Varšavské smlouvy, ale naopak pokusem o její desintegraci. Postoj Rumunska k reformě Varšavské smlouvy v šedesátých letech však představoval pouze jeden z prostředků, jakými se Ceaușescův režim snažil dosáhnout alespoň částečné volnosti jednání v rámci sovětské sféry vlivu. Nejednalo se o proces bez rizika. Zásadní skutečností však zůstávalo, že přes veškeré kroky, které Bukurešť učinila k samostatnější zahraniční politice, se vnitřní poměry v RSR nijak výrazně neodchýlily od modelu leninsko-stalinského režimu. Z tohoto důvodu se obětí sovětské agrese v roce 1968 nestalo Rumunsko, ale Varšavské smlouvě plně loajální Československo. Intervence tedy demonstrovala, že pro Moskvu je primární zachování podstaty leninsko-stalinských režimů v její zájmové sféře, nikoliv bezvýhradná loajalita k organizacím východního bloku jako Varšavská smlouva či RVHP. V opačném případě by se obětí ozbrojeného zásahu muselo stát Rumunsko či Albánie.

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let Varšavská smlouva opožděně reagovala na mezinárodněpolitický vývoj. Podoba aliance po reformě v roce 1969 kladla důraz na vojenskou spolupráci států východního bloku v mírovém stavu. V kontextu vývoje studené války a pokračujícího détente rozsah vojenské spolupráce ve Varšavské smlouvě nepochopitelně zastiňoval politický význam paktu. Přesto i mezinárodněpolitický význam Varšavské smlouvy byl výrazně větší, než při jejím založení v roce 1955.

Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní fondy

Národní archiv České republiky

- 1261/0/5 – Komunistická strana Československa - Ústřední výbor. Předsednictvo ÚV KSČ 1966-1971.
- 1261/0/10 – Komunistická strana Československa – Ústřední výbor. Výkonný výbor předsednictva ÚV KSČ 1968-1969.
- 1261/0/11 - Komunistická strana Československa - Ústřední výbor. Politické byro ÚV KSČ 1954-1962.
- 1261/0/44 - Komunistická strana Československa - Ústřední výbor. Kancelář prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného - II. část.

Archiv ministerstva zahraničních věcí České republiky

- V/5 - Generální sekretariát 1955-1964
- V/7 - Porady kolegia 1953-1989

Vojenský ústřední archiv

- Federální ministerstvo obrany: Generální štáb/Hlavní operační správa – operační správa

Elektronické archivní fondy

Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact

<http://www.php.isn.ethz.ch/collections/index.cfm> (ke dni 29. června 2010)

- *Warsaw Pact Records*
- *Warsaw Pact War Plans*
- *Warsaw Pact Generals*
- *National Perspectives*

European Navigator - ENA

<http://www.ena.lu/> (ke dni 29. června 2010)

Edice dokumentů

- BENČÍK, A., *Operace „Dunaj“*. Praha 1994.
- BENČÍK, A., *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.1. Praha 1996.

- BENČÍK, A., *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv. 2. Praha 1999.
- BÉKÉS, C.; BYRNE, M.; RAINER, J.M., *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*. Budapešť 2002.
- LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*. Praha 2007.
- MASTNY, V.; BYRNE, M., *A Cardboard Castle? An Inside History of Warsaw Pact*. New York 2005.
- REIMAN, M.; LUŇÁK, P., *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*. Brno 2000.

Literatura

- BAEV, J., *Vývoj organizační struktury a procesu rozhodování Varšavské smlouvy v letech 1955-1969*, in: *Historie a vojenství*, č. 3-4 2003, s. 676-686.
- BÉKÉS, C., *New Findings on the 1956 Hungarian Revolution*, in: *CWIHP Bulletin* 2, 1992, s. 1-3.
- BENČÍK, A., *Operace „Dunaj“*. Praha 1994.
- BENČÍK, A., *V chapadlech kremelské chobotnice*. Praha 2007.
- BENČÍK, A., *Vojenské otázky československé reformy 1967-1970*; sv.1. Praha 1996.
- BLAŽEK, P., *Jaderné hlavice, Československo a Varšavská smlouva po karibské krizi*, in: *Pražský web pro studenou válku*, vol. 1 no. 3, 2002.
- DIEFENDORF, J.M.; FROHN, A.; RUIPIEPER, H-J (eds.), *American Policy and the Reconstruction of West Germany, 1945-1955*. Cambridge 1993.
- DURMAN, K., *Kreml a dvojí krize roku 1956*, in: *Historický obzor* 11, 2000, s. 23-31.
- GADDIS, J.L., *Studená Válka*. Praha 2006.
- GARTHOFF, R.L., *The Havana Conference on the Cuban Missile Crisis*, in: *CWIHP Bulletin* 1, 1992, s. 2-4.
- GARTHOFF, R.L., *When and Why Romania Distanced Itself from the Warsaw Pact*, in: *CWIHP Bulletin* 5, 1995, s. 111.
- GERBET, P., *Budování Evropy*. Praha 2004.
- GIURESCU, D.C.; FISCHER-GALATI, S., *Romania. A Historic Perspective*. New York 1998.
- GLUCHOWSKI, L., W., *Poland, 1956. Khrushchev, Gomulka, and the „Polish October“*, in: *CWIHP Bulletin* 5, 1995, s. 38-49.

- HARRISON, M.H., *New Evidence on Khrushchev's 1958 Berlin Ultimatum*, in: CWIHP Bulletin 4, 1994, s. 35-39.
- HORČIČKA, V., *Druhá berlínská krize a politika Spolkové republiky*, in: Historický obzor, č. 9/10, 2000, s. 217-225.
- IONESCU, M.E., *Rumunsko a vojenská reforma Varšavské smlouvy*, in: Historie a vojenství 2003, č. 3-4, s. 699-705.
- KOŘALKOVÁ, K., *Vytváření systému dvoustranných spojeneckých smluv mezi evropskými socialistickými zeměmi (1943-1949)*. Praha 1966.
- KOVÁŘ, M.; HORČIČKA, V., *Dějiny evropské integrace, sv. I*. Praha 2005.
- KRAMER, M., *Hungary and Poland, 1956. Khrushchev's CPSU CC Presidium Meeting on East European Crises, 24 October 1956*, in: CWIHP Bulletin 5, 1995, s. 50-56.
- KRAMER, M., *The „Lesson“ of the Cuban Missile Crisis for Warsaw Pact Nuclear Operations*, in: CWIHP Bulletin 5, 1995, s. 59, 110-115.
- KRAMER, M., *The Prague Spring and the Soviet Invasion of Czechoslovakia: New Interpretation*, in: CWIHP Bulletin 3, 1993, s. 2-25.
- LUŇÁK, P., *Plánování nemyslitelného*. Praha 2007.
- MADRY, J., *Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa (1965-1970)*, in: Historie a vojenství 1992, č. 5, s.126-140.
- MASTNY, V., *China, the Warsaw Pact, and Sino-Soviet Relations under Khrushchev*. 2002,
http://php.isn.ethz.ch/collections/coll_china_wapa/intro_mastny.cfm?navinfo=16034
(ke dni 29. června 2010).
- MASTNY, V., *We are in a Bind*, in: CWIHP Bulletin 11, 1998, s. 230-235.
- MASTNY, V., *The Soviet Union and the Origins of the Warsaw Pact*. New York 2000. http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_pcc/into_VM.cfm (ke dni 29. června 2010).
- MASTNY, V.; BYRNE, M., *A Cardboard Castle? An Inside History of Warsaw Pact*. New York 2005.
- MASTNY, V., *Imagining War in Europe. Soviet strategic planning*, in: MASTNY, V.; HOLTSMARK, S.G.; WENGER, A.(eds.), *War Plans and Alliances in the Cold War*. Londýn 2006.
- NÁLEVKA, V., *Světová politika ve 20. století, sv. II*. Praha 2000.
- NÁLEVKA, V., *Kapitoly z dějin studené války, sv. I*. Praha 1997.

- NÁLEVKA, V., *Karibská krize*. Praha 2001.
- OUIMET, M.J., *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*. Londýn 2003.
- PELIKÁN, J., *Jugoslávie a pražské jaro*. Praha 2008.
- PERNES, J.; POSPÍŠIL, J.; LUKÁŠ, A., *Alexej Čepička*. Praha 2008.
- QIANG, Z., *Beijing and the Vietnam Conflict, 1964-1965: New Chinese Evidence*, in: CWIHP Bulletin 6/7, 1995, s. 232-242.
- REIMAN, M.; LUŇÁK, P., *Studená válka 1954-1964, sovětské dokumenty v českých archivech*. Brno 2000.
- RETEGAN, M., *1968. Ve stínu pražského jara*. Praha 2002.
- ŠTĚPÁNEK, K.; MINAŘÍK, P., *Československá lidová armáda na Rýnu*. Praha 2007.
- TAUBMAN, W., *Chruščov. Člověk a jeho doba*. Praha 2005.
- TEJCHMAN, M., *Nicolae Ceausescu*. Praha 2003.
- TEJCHMAN, M., *Rumunsko a „pražské jaro“ 1968*, in: Slovanský přehled 4, 1998, s. 375-383.
- VALDEZ, J.C., *Internationalism and the Ideology of Soviet Influence in Eastern Europe*. Cambridge 1993.

Resumé

Práce se zabývá historií Varšavské smlouvy od jejího založení v roce 1955 do roku 1969, kdy došlo k završení fáze jejího formování. Pozornost je zaměřena především na vnitřní vojenský a politický vývoj aliance analyzovaný v kontextu událostí a vývoje ve východním bloku a probíhající studené války. Varšavská smlouva prošla ve zkoumaném období velmi dynamickým vývojem. Jestliže založení paktu v roce 1955 nikterak nezměnilo stávající mezinárodněpolitickou situaci a pouze formálně ukončilo autonomii ozbrojených sil sovětských evropských satelitů ve vojenské oblasti, v době přijetí reformních dokumentů v Budapešti představovala Varšavská smlouva skutečnou vojenskou alianční sílu a organizaci předkládající nikoliv bezvýznamné mezinárodněpolitické iniciativy. Situace ve Varšavské smlouvě však byla po celou dobu plně závislá na vývoji vztahů v sovětské zájmové sféře a stávající vojenské a zahraničněpolitické linii Moskvy. Sovětské vedení přitom své jednání ve vztahu k paktu plně přizpůsobovalo aktuálním potřebám. Předkládaný text, založený především na výzkumu v českých archívech a dalších publikovaných pramenech, podává odpověď na otázky, proč byla Varšavská smlouva založena, jakým způsobem probíhala spolupráce v paktu, jaký byl reálný význam aliance především ve vztahu k velkým krizím studené války a krizím východního bloku v padesátých a šedesátých letech, jak se vyvíjel přístup sovětského vedení k Varšavské smlouvě a jakým způsobem ovlivňoval tento přístup vztah sovětských satelitů k paktu.

Resume

This thesis deals with a history of the Warsaw Pact from its establishing in 1955 to 1969, when a period of the alliance's shaping was finished. Work primarily focuses on internal military and political development, analyzed in context of events and development in the Eastern Bloc and simultaneously running Cold War. The Warsaw Pact came through very dynamical changes in the researched period. If the establishing of the pact did not change international political situation and only formally terminated autonomy of the Soviet European satellites' armed forces, in the time when the reform documents were approved in Budapest, the Warsaw Pact meant the real military alliance and international organization putting forward not irrelevant international initiatives. However, situation within the Warsaw Pact always depended on the development of the relations in the Soviet sphere of influence and actual military and political line of Moscow. In fact, the Kremlin adjusted its acting toward the pact fully to the Soviet's recent needs. Submitted text, based primarily on the research in Czech archives and another published documents, explains why the Warsaw pact was established, how the cooperation in the pact proceeded, what was the real importance of the alliance during the hot Cold War and Eastern Bloc crisis in the 50' and 60', how the approach of the Soviet leadership to the Warsaw pact evolved and how this approach affected relations of Soviet satellites and the Warsaw pact.